

ARCHÆOLOGIAI
É R T E S Í T Ő.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
K Ö Z L Ö N Y E.

SZERKESZTI
DR. HENSZLMANN IMRE
VEZÉRLETE ALATT
GEDULY FERENCZ.

VIII. KÖTET.

(Számos fametszvényvel.)

BUDAPEST,
AIGNER LAJOS BIZOMÁNYA.
1874.

ARCHIVOLÓGIA

ÉRTÉKES

NYOMATOTT

NYOMATOTT

KÖNYV

NYOMATOTT

NYOMATOTT

NYOMATOTT

T A R T A L O M.

I. sz. Évi jelentés a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-iki munkálkodásáról. Henszlmann Imre. — Szombathelyi közlemények XVI. Lipp Vilmos. — Másolat a vasi közép ág. evang. egyházmegye levéltárából. Turcsányi Andor. — Egyveleg . . . . . 1—16 l.

II. sz. Évi jelentés a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-iki munkálkodásáról. — Henszlmann Imre. — Közép és ujkori érmek. — Lipp Vilmos. — Reformjavaslatok a m. nemzeti muzeum érem és régiségtárára vonatkozólag. — Fridrich István. — Egyveleg. . . . . 17—38 l.

III. sz. Kivonat a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1874-ik évi január 19-én tartott rendkívüli ülésének jegyzőkönyvéből. — Geduly Ferencz. — Különvélemény a budai vár parochialis templom-tornyok ujra felépítésének ügyében. Henszlmann Imre. — II. A löcsei középkori műemlékek rövid ösmertetése. Myskovszky Viktor. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztályából. — Ortway Tivadar. — Egyveleg. — Szerkesztői megjegyzések 39—58 l.

IV. sz. A szepes olasz ker. sz. Jánosról czimzett r. kath. plébánia-templom. — Dr. Vajdovszky János. — II. A löcsei középkori műemlékek rövid ösmertetése. Myskovszky Viktor. — Ipolyi Arnold püspöki körlevele. — Fridrich István. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztályából. — Ortway Tivadar — A bécsi krónika. Szerk. Ajándékozások a felső magyarországi muzeum számára. — Egyveleg. . . . . 59—78 l.

V. sz. Kaulbach halála. — Fölrattanulmány. Lipp Vilmos. — III. Az eperjes. középkori műemlékek rövid ösmertetése. — Myskovszky Viktor. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség osztályából. Ortway Tivadar. — Egyveleg. 79—106 l.

VI. sz. A Fibula. Henszlmann Imre. — IV. A kézmárki középkori műemlékek rövid ösmertetése. Myskovszky Viktor. — Szobai régészkedés. — Nagy Iván. — Priamus kincse Thaler Károly . . . . . 107—134 l.

VII. sz. Adalék Sarmizegetusa és Aquincum felirataihoz. Torma Károly. — Könyvészet. Henszlmann Imre. — Árva-Liptó- s Szepes vármegyében létező emlékszerű régi templomok lajstroma. Dr. Vajdovszky János. — Ajándékozások a felső magyarországi muzeum számára — Egyveleg . . . . . 135—162 l.

VIII. sz. Kubinyi Ferencz halála. — Megalith vagyis őskori köemlékek és sírhalmok. Lipp Vilmos. — Árva-Liptó- s Szepes vármegyékben létező emlékszerű régi templomok lajstroma. — Dr. Vajdovszky János — Könyvészet. Fridrich István. — Archaeologiai levelek. Babics Ede. — Egyveleg. . . . . 163—190 l.

IX. sz. Glyptika. Pulszky Ferencz. — V. A szepesváraljai középkori műemlékek rövid ismertetése. — Myskovszky Viktor. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség osztályából. Ortway Tivadar. — Könyvészet. Geduly Ferencz. — Vasmegeye régészeti egyletének 1874. június 7-én tartott közgyűlése alkalmakor elmondott elnöki beszéd. — Egyveleg. — Szerkesztői megjegyzések. —

191—226 l.

X. Jelentés a boldogságos szüz-höz címzett budavári plébániánál eszközölt kutatásokról. Schulek Frigyes. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség osztályából. Ortway Tivadar. — Győrvidéki éremgyűjtők. Ebenhöch. — Könyvészet. Henszlmann Imre. — Egyveleg. . . . . 227—254 l.

XI. Régészeti böngészet hazánk északi vidékein. — Lehoczky Tivadar. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség osztályából. — Ortway Tivadar. — A felsőmagyarországi muzeum-egylet első évkönyve 1872—73-ról. — Fridrich István Ajándékozások a felsőmagyarországi muzeum-tárai számára. Károly Gy. — Egyveleg . . . . . 255—278 l.

XII. sz. Régészeti böngészet hazánk északi vidékein. — Lehoczky Tivadar. — Még egyszer a budavári gellért-sir ügyében. Ortway Tivadar. — A haligóczi barlangról. Badányi Mátyás. — Az emberiség kora a legújabb vizsgálatok nyomán. = Czirbusz Géza. — Egyveleg . . . . . 278—298 l.

XIII. sz. VI. A csetneki középkori műemlékek rövid ismertetése. — Myskovszky Viktor. — Az emberiség kora a legújabb vizsgálatok nyomán. — Czirbusz Géza. — A Radvanszky-család régiség gyűjteménye. Ortway Tivadar. — Egyveleg 299—318 l.

TÁRGYMUTATÓ

AZ

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

VIII-DIK KÖTETÉHEZ.

	Lap.		Lap.
Aburyi templom Angliában . . .	170	Bronce-kartekercs	10
Acropolis Besztercebányán . . .	256	» kés	269
Adalék Sarmizegetusa és Aquincum		» kor	8
felirataihoz	135	» oroszlánfő	269
Agyag művek	313	» serpenyő	55
Ajándékozások a felső-magyaror-		» tárgyak Radványban . . .	260
szági muzeum számára . . .	75, 275	» tengelyzáró	56
Ajtó az eperjesi templomban . . .	95	Brugsch felfedezése	298
Allegoricus alakok Lőcsén . . .	47	Budavár ábrája 1541-ből . . .	18
Archaeologiai levelek	188	Budavári plébánia-templom tornyá-	
Archaicus kőkoporsó Cyprusban .	190	nak restaurációja	39
Aquarell festés	22	Buzogányfejek	216, 269
Avar-gyűrű : Sarló-sári pusztán .	20	Celt régiségek	10, 215
» Tatár-Szent-Györgyön . . .	20	Ciborium	69
Bácsi felirat	136	Classicus ó-kor műkincsei . . .	226
Báthmonostori felirat	140	Cromlechek	169
Balták	216	Crypta értelmezése	85
Barbár érmek	11	Czéh-kanna	103
» agyag-edények	57, 73	Czimer : lőcsei	48
Bécsi képes krónika	74	» eperjesi	93
Besztercebánya leírása	255	» Szepesváraljai	211
Bethlen Gábor lakása	258	Csákányok	216
Beulé Károly Ernő halála	298	Csatok	242, 269
Bronce-művek	313	Csatacsillagok	216
Bronce ajtókopogató	72	Csengetyűk	101, 219
» csákány	268	Csereviszony a bécsi »Central-Co-	
» fogantyú	55, 56	missioval«	18
» gyalu	268	Csetneki középkori műemlékek ös-	
» kancsó	55, 266	mertetése	299
» kardmarkolat	267	Csőrgök	219
» karperecz	73, 267	Diszkard : Klauzál Gáboré . . .	103

	Lap.		Lap
Dolmák	169	Kapuzat a Késmárki templomon	123
Dürer fametszetei	277	Kapuzat az eperjesi templomon	95
Elnöki beszéd	222	Karnoki kövek	172
Emaillok	242	Karperecz	241
Emberiség kora	295, 307	Kaulbach halála	79
Eperjesi középkori műemlékek rövid ösmertetésére	92	Kaulbach képei	105
Epitaphiumok	314	Kehely	69
Ephesusi-Diana templom	161, 189	Keresztelő medencze	69, 124, 304
Éremgyűjtemény	312	Késmárki középkori műemlékek rövid ösmertetése	118
Érc oszlop	287	Khasiatok temetkezése	173
Évjelentés a magyarországi műemlékek bizottságának 1873-ik évi munkálkodásáról	1, 17	Kiállítás	254
Evő eszközök	219	Koróng-darab	57
Faragott kép Budán	58	Kovács-művész	69
Feszület	53, 270	Kőkor	6
Fibula	73, 107, 240, 268	Költni székes-egyház	162
Fresco-festmény	69, 212, 225, 302, 318	Könyvészet	144, 185, 220, 249, 272
Gellért-sír Budán	287	Körmöczbánya	262
Glyptica	191	Közép és ujkori érmek	23
Gritti András nyakláncza	106	Közlemények a m. n. muzeum régiségek osztályából 53, 72, 99, 214, 240, 266	
Gyaluk	217	Krisztusfej	67
Gyertyatartók	219	Kubinyi Ferencz halála	163
Győrvidéki éremgyűjtők	245	Kulcsok	218
Haas Mihály lajstroma	19	Különnvélemény a budavári parochialis templom-torony restaurálása ügyében	41
Halmok	174, 281	Kyprosi coloss	190
Haligóczy barlang	293	Lajstrom árva-liptó s székesmegyei templomokról	150, 178
Harang: Béla-pusztai	100	Lakatok	218
» budapesti	298	Lánczok	216
» bulcsi-apátsági	15, 101	Lándsá-végek	216
» dolinczi	13	Leletek: Budapesten	15
» mátra-verébélyi	100	» Dunamedrében	160
» mártványi	13	» Fertő tavában	318
» székesfehérvári	19, 128	» Herculanumban	277
Imaszék	121	» Keszthelyen	73
Ipolyi Arnold püspöki körlevele	71	» Krimben	277
Italia őslakói	16	» Radoschán	77
Jegyzőkönyvi kivonat	39	» Quarnero cherso szigetén	14
Jelentés a budavári plébánia-templománál eszközölt kutatásokról	228	» Ó-Buda vidékén	54
Kalapácsok	216	» Sövényházán	57
Kápolna Késmárkon	121, 124	Leleteknél rendszabályok	253
Kanna	317		

	Lap.		Lap.
Lepsius rajzgyűjteménye	162	Régészeti mozgalmak	104
Lichavok	169	Régi butorok	315
Liszt Ferencz gyűjteménye	161	Régi házak Eperjesen	98
Lószerszámok	243	Régi képek	317
Lózabla	271	Római bronce-mécs	57
Lőcsei középkori műemlékek rövid ösmertetése	45. 65	Római épület maradványok	225
Lőcse városháza	47	Római emlékkő	22. 126. 128
Madonna-kép	127	Római földő	2
Magánoszlopok Indiában	173	Római falkarczolat	38
Maticza muzeuma	282	Római hadászat	90
Mátyás palota Beszterczebányán	257	Római régiségek	37
Megalith	165	Római utmaradvány	20
Menhirek	167 169	Római városi szervezés	87
Mérlegek	218	Római téglák	225
Mithraskő	22	Rövid adatok erdélyhoni építmé- nyekről	21
Monczai székesegyház kincsei	254	Ruha ékitmények	242
Muzeum, trencsényi	36	Run-felirat	265
Nagy Sándor evőkészlete	102	Sacerdotalis	86
Népisme gyűjtemény	160	Sarlók	217
Nyakvédek	241	Savaria	83
Nyilvégek	216	Schlieman	253
Ollók	219	Schliemann trójai régiségei	105
Oltárok : Lőcsén	50	Siciliában templom maradvány	190
» Kézsmárkon	123	Siremlék	67, 211, 305
» Szepesváralján	210	Siremlék restaurálása	254
Orgona Lőcsén	65	Sirok megvédése Görögországban	254
Óváry Lipót nápolyi kutatásai	37	Smyrnai muzeum	160
Pallos	49	Sövényházi lelet	55
Pápóczi rotunda	19	Stonehenge	170
Pecsétek :	99. 100. 271. 299	Sulyok	218
Pilis-maróthi lelet	72	Széchy Mária ágya	315
Pluviale Hunyadi czimmerrel	103	Szekrények	316
Pompéji ásatások	189	Szentkereszt	262
Priamus kincse	130	Szent-György lovag szobra	53
Rábenstein	168	Szentségtartó Lőcsén	67
Rabláncz	103	Szerkesztői megjegyzések	38, 58. 78, 226
Radványi kastély	259	Szepesi káptalan	206
Radvánszky család régiség gyűjte- ménye	312	Szepesváraljai középkori műemlé- kek rövid ösmertetése	203
Ráczozat	96	Szjak	242
Reformjavaslatok	33	Színház Savariában	87
Régészeti böngészet	255. 279	Szobor az eperjesi templomban	96
Régészeti egyesület Pozsonyban	14	Szobortárgyak	243

	Lap
Szobai régészkedés	126
Szombathelyi közlemények XVI	6
Szőnyeg	69
Templomok : ábrahámfalvi	152
» almási	19
» almakereki	20
» alsó-lápi	152
» arnúthfalvi	152
» árpási	22
» árvaváraljai kápolna	150
» batiszfalvi	153
» bélai	153
» bethlenfalvi	153
» berethalomi	20
» beszterczebányai	256
» bierbrunni	153
» bogácsi	20
» brutóczi	153
» budavári	3
» bussóczi	153
» esetneki	300
» csőtörtőkhelyi	153
» dánosi	20
» dánisóczi	153
» darlaczi	20
» domokosfai	11
» dráveczi	154
» eczeli	20
» eperjesi	93
» felkai	154
» felső-répási	154
» friedmanni	154
» forbergi	154
» ganóczi	154
» göllnicz-bányai	154
» görgői	155
» gréniczi	155
» gyönyösi	18
» hanusfalvi	155
» haraszi	19, 155
» harinai	5
» hevesi	18
» hobgardi	155
» hunfalvi	155

Templomok :	hodosi	Lap
»	iglói	12
»	jakabfalvi	155
»	jakóhalmi	19
»	janóczy	19
»	janóczy	156
»	jamniki	156
»	jánosi	5
»	járfalvi	22
»	jászapáti	19
»	jászberényi	18
»	jekelfalvi	156
»	kaczvini	156
»	kakas-lomniczi	156
»	káposztafalvi	156
»	karcrai	4
»	kecskeméti	18
»	keresztfalvi	156
»	kézmárki	122, 125, 156
»	kis-lomniczi	157
»	kis-sarlói	5
»	komjáthnai	150
»	kőrösi (Erdély)	20
»	körtvélyesi	157
»	krompachi	178
»	krighi	178
»	kuti	150
»	landecki	178
»	lébényi	4
»	leibiczi	178
»	lethonfalvi	178
»	lőcsei parochialis	49, 179
»	lőcsei zárda templom	70
»	lucsivnai	179
»	malduri	179
»	mariasdorfi	19
»	markusfalvi	179
»	matheóczi	179
»	mátyásfalvi	179
»	menhardi	180
»	mindszenti	180
»	miskolczi	18
»	musnai	20
»	müllenbachi	180
»	nagy-kőrösi	18

	Lap.
Templomok : nagy-sza loki . . .	180
» nagy-szebeni . . .	21
» nagy-ürögdi . . .	22
» nedeczi . . .	180
» nehrei . . .	180
» neszmélyi . . .	19
» német-lipcei . . .	181
» odorini . . .	180
» ó-falusi . . .	181
» ó-lublói . . .	181
» okolicsnai . . .	5, 151
» ordzovjani . . .	181
» oroszvári . . .	22
» patai . . .	18
» podolini . . .	181
» polyanóczy . . .	181
» pongráczfalvi . . .	181
» poprádi . . .	181
» pozsonyi . . .	16
» rajkai . . .	22
» ráczkevei . . .	19
» rakuszi . . .	181
» richnói . . .	182
» richwaldi . . .	182
» riomfalvi . . .	20
» rózsahegy . . .	151, 286
» ruszkinóczy . . .	182
» rutkai . . .	283
» sámfalvai . . .	19
» schavnikai . . .	182
» segesvári . . .	20
» sokoróáljai . . .	22
» somogyomi . . .	20
» svabóczy . . .	182
» százkézdi . . .	20
» szegedi . . .	18
» szellecsi . . .	19
» sz. fehérvári kápolna . . .	19
» szent-andrási . . .	151, 182
» szent-benedeki . . .	19
» szent-erzsébeti . . .	151
» szent-iváni . . .	151
» szent léleki . . .	18
» szent-kereszturi . . .	20

	Lap.
Templomok : szent-márial . . .	151
» szent-mihályi . . .	151
» szent-miklósi . . .	151
» szlécsi . . .	152
» szépeshelyi (szepes váralja) . . .	182, 207
» szépesz-olaszi . . .	5, 59, 182
» szépes-szombati . . .	183
» szlatvinai . . .	183
» szmizsani . . .	183
» sztrázsi . . .	183
» tamásfalvi . . .	183
» teplicskai . . .	183
» teplai . . .	152
» topporczi . . .	184
» tóthfalvi . . .	184
» Új lublói . . .	184
» váseczi . . .	152
» veleméri . . .	5, 13
» vitkóczy . . .	184
» vörös-klastromi . . .	184
» vychodnai . . .	152
» zsegrai . . .	184
Templomi székek . . .	95, 124, 210, 304
Térkép Eperjesről . . .	96
Teracotta boltgerincz . . .	188
Tintatartó : II. Ferencz királyé . . .	103
» Kölcsény Ferenczé . . .	103
Torony : Beeskereken . . .	19
» Csákován . . .	19
» Dunaföldváron . . .	19
» Kézsmárkon . . .	124
» Köpcsény szomszédságában . . .	22
» Versecz mellett . . .	19
Tör . . .	281
Tűk . . .	219
Túrócz Szent Márton . . .	282
Ülő székek . . .	53
Üveg festmény . . .	278
Vár : árvai . . .	284
» blatniczai . . .	265
» diósgyőri . . .	19
» hradeki . . .	287

	Lap.		Lap
Vár : hricsói	22	Városháza Eperjesen	97
» kapuvári	20	Vasgyertyatartó	124
» körmöczbányai	263	Vasmegyei sirhalmok	177
» likavai	286	Vaskules	270
» nagyvárad	22	Vasráczsozat Lőcsén	49
» ó-zólyomi	261	Vésük	217
» sárvári	22	Vizedény	69
» saskói	261	Wesselényi Ferenez nyoszolyája 259, 315	
» szászkézdi	20	Vigsegrádi donjon tervezete	3
» szepesi	204	Zápolya kápolnája	210
» szklabinai	265	Zászlók : Rákóczy-féle	101
» tatárvár	20	» Honvéd	102
» tökölyi . . . . »	119	Zniováralja	279
» znio vagy Béla-vár	265		

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA.

1874.

Szerkesztő :

1. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

Január 15-én.

Segédszerkesztő :

zerge u. 23. sz.

Bizományos :

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt ; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utca 18 sz. nemzet szálloda) és minden más honi könyvtárúsnál.

Évi jelentés

a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-ki munkálkodásáról.

November 5-éig volt a bizottságnak hat ülése, melyben előfordultak nem csak az igazgatást illető hanem technikai, régészeti s egyéb tudományos tárgyak is. Ezen ülések javaslata értelmében szereltetett fel az iroda és határoztatott el az ügyrend úgy, hogy jelenleg a munkálkodás rendes kerékvágásban mozog, mihez leginkább az járul, hogy, az előbbi segéd helyett titkár alkalmaztatott, ki a bizottság szorosan bureaucraticus ügyeit kezeli, mi azért is szükséges volt, mert az előadó, szakbiztosi minőségében, csaknem az egész év alatt elfoglalva volt a bécsi világkiállításban.

A beltagok kik *Torma Károly* jeles epigraphista kinevezésével szaporodtak főműködése a következők körül összpontosult.

Steindl Imre folytatja Vajda-Hunyadnak restauratióját, mely munkálkodásáról a jan. hó 10-kén tartott ülésben jelentést tett a bizottságnak. E jelentésből kiderült, hogy előde,

Schulz Ferencz, nem önkényüleg járt el, midőn a vár homlokzatán kívül, hátsó részét is kezdte csúcsíves stylben restaurálni illetőleg újra építeni; mert ezen részt, mint eddig hibásan hitték, nem Bethlen Gábor emelte legelőször; ellenben több rendbeli, itt talált építészeti részlet és maradvány tanusította, hogy a várnak ezen oldala eredetileg szintén csúcsíves stylben volt építve és csak későbbben ferdítettet el és nyerte jelenlegi styl nélküli alakját. Miről a bizottság meggyőződén, felkérte Ministere hathatós közbenjárását, hogy ne csak a vár előrésze, hanem egésze összhangzatos restauratiot nyerjen. Ugyan is Steindl Imre b. t. közbenjárására sikerült a boldogfalvi ör-alljai templom nagy mennyiségű és kiterjedésű falképeinek lepausirozását a bizottság számára megnyerni. A munka nagy fáradságba és sok időbe került, midőn először is sok helyütt a mészréteget kellett lehámozni, és csak e türelmes eljárás után a képeket lehetett lemásolni. A pausák az octob. 18-kán tartott ülésnek mutatattak be, a bizottság a jelenlevő rajzolóknak, Stehlo Otto urnak, megelégedését fejezván ki Hegedüs b. t. indítványára, őt felszólította a veszprémi u. n. Gisela kápolna falképeinek hasonló lepausirozására, még pedig azért; mert e falképek hazánkban alkalmasint a legrégibbek, és mert valamint a kápolna maga úgy képei is sajnos állapotban mutatkoznak. Így a ritka falfestményt legalább hű másolatban fogjuk birni, ha csak e másolás okot nem fog szolgáltatni egy stilszerű restauratióra.

Zsigmondy Gusztáv b. mérnök, a jan. hó 10-kén tartott ülésben beadta jelentését az ó-budai hajó-gyár szigetén felfödött római fürdőről, előmutatta az eddig felásott helyiségek rajzát; mire felkéretett, hogy a netalán folytatott ásatásnál még előforduló fölfödéseket kísérje figyelemmel és egészítse ki azokkal neki e czélból visszaadott rajzait. Ugyanis *Zsigmondy* bizatott meg az oct. 18-ki ülésben az ó-budai római fürdőhely akkénti helyreigazításával, minőben az akademia archaeol. bizottsága 1871. d. k. jan. hó 20-kán az ó-budai tanácsossal és uradalommal megegyezett. Ezen helyreállítás költségét a pénzügyministerium, illetőleg az ó-budai urodalom csak bizonyos meghatározott összeg erejéig fődözvén, *Zsigmondy* felhatalmaztatik egy netalán szükséges kisebb többlet utalványozására a bizott-

ság ebbeli jelentését bevárja, hogy erre nézve a v. és közokt. m. k. ministeriumhoz annak idején felterjesztést tehessen.

Visegrádon ez idén ásatások nem történtek, részint mert a birtokelkülönítése iránt a per még nincsen befejezve, s így az alsó vár területén a vizsgálatok nem folytathatók, részint: mert az előadó Bécsben volt elfoglalva, részint, mert a bizottság rendelkezésére álló pénz ez idén egészen a jövő évben kezdendő építkezés előkészítésére fordított. Az előkészítés első lépéséhez tartozott az öregtorony, donjon, restaurációjának tervezése ezt Schulek Frigyes b. építész, Henszlmann és Zsigmondival történt concertatio után, rajzban előterjesztette a bizottság márczius hó 7-kén és april hó 16-kán tartott ülésének: bemutatta az emeletek alaprajzát, két felrajzot, két szelvényt és egy részleti táblát. A bizottság a terveket stílszerűeknek ismervén, azokat kivitelre elfogadta, a nm. Ministernek ajánlotta, hogy Schulek Frigyes a visegrádi öregtorony építészének nevezze ki, és elhatározta, hogy a rajzok a bécsi kiállításra küldessenek. Schulek kinevezése a bizottság még 9-kén tartott ülésében kihirdetett, és rajzait Bécsben a nemzetközi jury a művészeti éremmel kitüntette. Mi történt azóta részletesen Visegrádon ezt az ezen építkezésről külön szöllő jelentés adja elő.

Budavára parochialis temploma restaurációjának ügyében eddig a következők történtek: az első indítványt tette Szalay Ágoston bizottsági elnök az 1872-dik jul. 10-kén tartott ülésben. Ezen indítvány értelmében, melyet a bizottság egész terjedelmében magáéva tett — Budavár régiségeinek felvételével és a parochialis templom restaurationalis terveinek elkészítésével Schulek Frigyes, bizottsági építész, bizatott meg; továbbá felterjesztés intéztetett a vallás és közoktatási Ministerhez, melyben megkéretett eszközölje ki Buda városánál, hogy a felvételek akadálytalanul folyhassanak, tudositson arról vajjon a pár év előtt Danielik felszolitásán a parochialis templom restaurációja céljából alakult társaság tett-e le Buda városánál és mily összeget e célra? és hajlandó-e a város és mennyiben a templom restaurációjához hozzá járulni? — Ezek következtében Schulek b. építész az 1872-dik nyár folytán Budavára régi épületeinek nagy részét, tanítványai segítségével, felmérte és lerajzolta, jelesen pedig a parochialis templom igen pontos alap-

tervét elkészíté (mely azonban a többi épületek rajzaival együtt, a bizottmánynak csak fel volt mutatva, nem pedig egyzsersmind a gyűjtemény számára beadva) Buda várának tanácsa 1873-dik marc. 14-kén tartott üléséből jelentette, hogy a templomtornyának restauratiójához megkívántató költségekhez tehetsége és a házi pénztár viszonyaihoz képest a legszívélyesebben kész hozzá járulni« és hogy az e czélra már régebben tett gyűjtéseknek eredményeként egy 1528 o. é. frt. 34 krnyi összeg tétetett le a budai takarékpénztárba. E jelentés bizottságunk april hó 16-kán tartott ülésében olvastatott, s annak folytán Schulek szólittatott fel vizsgálja meg a torony állapotát, készítsen restaurationalis tervet, költségvetést, indokolást és programmot és küldje fel munkálatát egyenesen a miniszteriumhoz. A bizottság aug. hó 9-kén tartott ülésében Schulek jelentette, hogy a torony restaurationalis terve vázlatban elkészült, mire a mult gyűlés határozata megujitatott. Schulek ennek értelmében tervét a ministeriumhoz beadván Trefort Ó Excellenciája buzgó közbenjárására Ó Felsege a m. főpapok intercalaris jövedelméből 100,000 o. é. frtot a torony restauratiójára engedélyezni kegyeskedett. Egyuttal a Minister megbizta a bizottság elnökét azon bizottmány elnökségével, melynek feladata lesz a torony állapotát tüzetesen megvizsgálni és véleményt adni arról mennyiben megmaradhatnak régi részei, vagy mennyiben elbontandók és új építkezéssel helyettesítendők.

F. é. sept. 15-kén a fölötte érdekes régi reformatus templom Karcsán leégvén ugyanis Schulek b. építész küldetett ki a kárnak megvizsgálására és a szükséges restauratio tervezésére. A restauratiót nem közvetlenül sürgősnek találta; mert a falak kárt nem szenvedtek és a község egy ideiglenes földél készítéséhez rögtön hozzá fogott.

A bizottság kérdést intézvén a lébenyi templomot igazító munkálatok iránt, az ennek folytán beadott építészeti számadások vizsgálat végett kiadattak Schuleknek, ki is azokat rendin találta; azonban a bizottság feladata csak is az ajánlat segélyre levén, szükséges megtudni a templom mely részét javították eddig, mit gondolnak végezhetőnek 1874 végéig, mennyibe fogna ez kerülni, és mennyivel járulhat a költségekhez a mo-

sonyi megyei bizottság? mely elnökének a mosonyi alispánnak e kérdések felelet véget megküldettek.

Ugyanis Schulek Frigyes bizatott meg, hogy a Szepesolaszi templom állapotát vizsgálja meg, miután az ottani plébános Vajdovszky János jelentette, hogy stylellesenes restauratiója vétetik célba. Schulek Szepesolasziba utazván és új stíluszerű restaurationalis tervet készítvén, ennek elfogadása iránt foly a tárgyalás a pénzügyi ministeriummal, mint a templom kegyurával.

Mult évben még az országgyűlés a harinai templom restauratiójára 3000 frtot megszavazott, mely összeg az erdélyi evang. superintendensnek megküldetett is; de eddig nincs tudomásunk mi történt a restauratio ügyében, a superintendens tehát ismét nyilatkozatra volna felszólítandó.

Függőben maradt a Garam melletti kissarlói templom restauratiója is, mely iránt a bizottság levelezett az illető hatóságokkal.

Rómer Floris b. t. segélyre ajánlotta az okolicsnai és jánosi templomot; az előbbinek rajza beváratik, az utóbbinak rajzát és több rendbeli restaurationalis tervét a rosnyoi püspök beküldvén, ezekből kiderült, miként az emlék nem oly érdekes, hogy ennek helyreállítására a bizottság nagyobb összeget ajánlhatna; mindazáltal az épület régi és termék kőből levén építve a bizottság célszerűnek ítélte, a ministeriumot felkérni, járuljon restauratiójához nagyobb összeggel a vallás alapból és 400 frttal a bizottság pénztárából.

Szintén Rómer b. t. emlité, hogy a veleméri, falképeiről igen nevezetes templomnak némi apróbb kiigazításra van szüksége, a kiigazítás a bizottság közbenjárására megtörtént.

(Vége következik.)

Dr. Henszlmann Imre,
előadó.

Szombathelyi közlemények.

Lip, Vilmostól.

XVI.

A felső magyarországi róma legnyugatibb kiszögellése, Szombathely mérsékelt magasságu dombok által szegélyezett, termékenyítő patakoktól átszelt vidéke oly kies és az embereknek lakhelyül kínálkozó fekvéssel bír, hogy egyáltalán nem lepett meg minket, hogy a római korszak maradványai mellett s között, ezeknél sokkal régibb bronz- sőt kőkori települések nyomaira akadtunk.

Maga Szombathely városának területe sem nélkülözi ezeket. Már rég feltűntek nekünk a római falak alól, néha marokszám előkerült különböző alaku agyagorsócsigák, durva, egyenes vagy zicz-zöcs karczolatokkal diszitett cserép-darabok (van a többi között egy itt talált ily fajta fekete agyagból készült ép s egészen a hasdomborulás közepeig így cifrázott ivópoharunk a régiségtárban.); Kivált pedig az agancseszközök, melyeket egyáltalán rómaiaknak nem tarthatunk. Ilyenek a) egy 14'' hosszú, éles hegyű kecskeszarv, alja két oldalt laposra van faragva, hihetőleg hogy valami nyélbe lehessen illeszteni. b) 3'' 3''' hosszú, csiszolt hegyű őzagancs, valószínűleg ár. c) 6'' 2''' hosszú őzagancs, mely egy ugyanazon állományból készült 3'' 4''' hosszú hengeres tű tokjául szolgál. d) 4'' 3,,, hosszú őzagancs, vastagabb végén behajló oldala felé a mostani fasipok módjára átfurva. A behajló oldal a lyuktól 1''-re laposra van faragva és 2 rovattal ellátva; a lyukban 5''' — 8''' hosszú gombosfejű hengeres csonttű állott, tehát okvetlenül az agancshoz tartozik. e) Előbbenihez egészen hasonló agancs, melyet a találó munkás azonban kérelmem dacára a többi ásatékesonttal együtt eladott. f). Egy 2'' 3''' magas, 3'' 6''' széles szarvasagancs foka hat fűrészelt lappal. Aligha tévedünk, ha a következő tárgyakat szintén a római kort megelőzőkhöz csatoljuk. Egyik egy 1'' hosszú 6''' széles 1''' vastag kékes kőlapocska, fölül közepén lyukkal, ez nem le-

het egyéb mint barbar amulet. Másik durva művű hajlott hüvelykujj fehér mészkőből, továbbá szintén egy hüvelykujj bronzból, mely a körömnél két fibulaféle kiágozással bir, azonban fibula még sem lehetett, mert akkor a tű alkalmazásának legalább helyét kellene látni, holott e tárgy belső fele egészen sima. Mindkét darab lehetett vagy substituált áldozat az egész ember helyett; mert tudjuk, hogy a legrégebb népeknél a divatozó emberáldozatokat először az önkéntes megcsonkítás, leginkább egy ujjnak levágatása és fölajánlása, utóbb pedig vagy az embernek, gyermeknek vagy asszonynak, vagy pedig az emberi test bizonyos részének ércből vagy más anyagból készült alakjának föláldozása váltotta föl; vagy pedig fogadományi ajándék, mint a milyent bucsujáró helyeken még most is számtalant láthatunk, a mely szokás a halottak estéjén való gyergyagyujtással, halotti torokkal, s sok más, még a köznép között élő hagyományos szertartással együtt csak az őrségi pogány vallások tulélménye.

A kőkor nyomait most már a Szombathelyt környező domboktól kezdve egész Donnatig majd nem szakadatlan sorban lehet követni. E láncszornak — most legalább — déli vége Unyom. A lelhely talaja egy, vagy más féllábnyi vastag humusréteg, alatta kavics. A humusrétegből kavicsásás alkalmával először is sok cserépdarabot dobtak ki, utóbb két köczeltet találtak, melyeknek egyike régiségtárunkba került, szép zöldes kékszinű példány, a másik, a munkások állítása szerint, sötétbarna színű, elhányódott. Később ugyanott két igen furcsa agyagszer került elő. Egyik szörnyű kezdetleges alakú, félig égetett agyagkanál. Merője meglehetősen kör alakú, átmérője 2" 4" mélysége 1", nyaka 1" 3" vastag, 9" hosszú, a nyéllyuk átmérője 7". Az egészen meglátszanak a készítő ujjainak nyomai. Másik hasonanyagu négyszögű tok, igen valószínűleg valami eszköz fogantyúja. Magassága 2" 1" egy egy lap szélessége 11"; a kerek lyuk mélysége 1" 4" átmérője 9". A helyszínére rándulva mi is találtunk egy 1" 10" hosszú, s hegyes, alsó végén 5" széles lepattogatott tűzkő szilánkát. Elképzeljük, hány ily szilánka kevertetett a kavics közé. E helyen legközelebb ásatás fog történni régészeti együletünk részéről. Kapcsolatosan megemlítjük, hogy a dozmati kőkori lel-

helyről szintén kaptunk egy agyagkanalat, azonban ez még kezdetlegesebb alaku mint az Unyomi, s csak napon szárított agyagból készült. A gömbölyü merő átmérője 2'' mélysége 1'' 1'', csőalaku nyaka 7''' hosszú, a nyéllek átmérője 8'''.

Mielőtt természetes eszmelánczolatnál fogva ujabban szerzett bronzkori tárgyaink ismertetésébe bocsátkoznánk, engedje meg a t. szerkesztőség, hogy a bronzkorról általánosságban néhány szót kockáztassunk.

Tény az, hogy a bronzfegyverek és eszközök általános használata egy, az emberiség, kivált az európai népek fejlődésében élesen körvonalozott korszakot jellegez, melynek felderítésében a legnagyobb tudósok s régészek még most legföljebb csak tapogatódhatnak. Vannak, kik azt állítják, hogy a bronz behozatala nem valami rögtöni változásnak a népek életében, hanem a békés kifejlődésnek és haladásnak tulajdonítandó; mások ellenben a bronzfegyverekben római fegyvereket látnak; ismét mások azt vitatják, hogy a bronz phoeniciai kereskedők által terjesztetett el Európában; végre vannak olyanak is, kiknek az a nézetök, hogy az Európában még kőkorbán élő emberi nemzetség, egy más civilizáltabb, keletről jövő indeurópai nép által részint meghódított, részint megsemmisített: Ezen nézetek mindegyike mellett lehet érveket és ellenérveket fölhozni; mi részünkről az elsőhöz csatlakozunk. Szilárdítja ezen meggyőződésünket kivált honunk középeurópai fekvése, mely mind a közvetlen tengeri kereskedéstől el van zárva, mind természetes védbástyái által lakóinak biztos menhelyet nyújthatott; továbbá azon körülmény, hogy érezdus hegyeink már az ős korban történt kiaknáztatását majd nem bizonyosnak lehet felvenni (pl. Selmecz): s végre, hogy mind bronzleleteink roppant változatossága, mind pedig a megtalált öntőminták s az u. n. bronzpogácsák, tehát az öntésnél ki vagy elfutott bronztömegek napnál világosabban bizonyítják az eszközök itthoni készítettését, s nem külföldről való importáltatását. Épen Magyarország gyűjteményeinek kellő szak tudományos földolgozása volna hivatva arra, hogy e tekintetben sok állítást megegyeztet, sok homályost fölvilágosítson. A magyar nemzeti museum derék igazgatójának ez érdembeli fölszólalása egy közelmúlt akadémia ülésén nagyon is jogosult

volt, s bárcsak a forrásnál ülő tudósaink valamelyikében oly viszhangot keltett volna, melynek tényleges eredményét nem sokára élvezhetnők.

De hogy ismét tárgyunkhoz visszatérjünk, a bronz behozatala felőli nézetek szétágazását nagyban mozditja elő azon tapasztalás is, hogy a bronzkori fegyverek és eszközök ugyszólván europaszerte egyformák és hogy alig tudunk egy tényt felhozni, mely a bronz alkatrészeinek, a réznek és ónnak önálló különvált feldolgozását, az egymás utáni békés fejlődés szükséges követelményét, képes volna kellőleg bebizonyítani.

Az első érvre azon² viszontkérdéssel felelhetnénk: de hát miért egyenlők egyáltalában a kőkori eszközök, a melyek csakugyan nem importáltathattak; honnan ezek meglepő hasonlósága azon kőeszközökkel, melyeket Afrika, Ausztrália és Amerika vad törzsei még most is készítenek és használnak? A kőszerek a szükség, élelemszerzés, védelmi vagy támadási ösztön szüleményei voltak, melyek az őskori vad népeknél ugyszólván önkényt találtattak föl majdnem mindenütt, és a törzsek egymás közti érintkezése vagy cserekereskedése által módosultak, tökéletesedtek. A bronzkori tárgyak pedig, hacsak egy kissé behatóbb vizsgálat alá vesszük, nem egyebek, mint a kőkori alakok utánzása, tovább fejlesztése; s habár azokat műizlés dolgában nagyon is tulszárnyalják, czélszerűségi szempontból majdnem határozott visszalépést mutatnak abban, hogy a vágó s ütő eszközöknél a nyéllyukat nélkülözik. Ámbár még ez sem áll egészen. Régiségtárunkban van egy nagy vörösréz-czelt, mely a hodászi hegyen ásatott ki többféle bronzeszközzel egyetemben, a melyen ezen kellék sem hiányzik.

A mi pedig a réz és ón különvált földolgoztatását illeti, arra is válaszolhatunk. Igaz, hogy óneszköz, eddig legalább tudtunkkal nem találtatott. Ez csak azt bizonyítja, hogy ón nem igen volt, s miután a legrégibb időkben leginkább csak Spanyol- és Angolhonban nyeretett, valószínűleg a cserekereskedés kiváló tárgyát képezte, különösen azon földfödözés óta, hogy csekély mennyiségben a rézbe keverve ezterősebbé teszi. Valóságos rézeszközök pedig Magyar és Irhonban találtatnak, de hogy oly csekély számban, annak oka csak az lehet hogy

a bronzvegyülék feltalálásakor a készletben levő részek legnagyobb része ismét beolvasztatott.

Hogy a bronzfegyverek nem római eredetűek, azt hosszan bizonyítgatni felesleges volna. E mellett szól mind a latin nyelvhasználat, mind pedig a tömérdek római lelet, mely a bronz használatát ezer meg ezerféle tárgyon igen, de soha ütü vagy vágó fegyveren nem mutatja.

Bronzgyűjteményünk bár eddig mennyiségileg csekély, az alakok változatosságában mégis igen tanulságos. Öt darab czeltünk négy különböző fajt képvisel. Itt csak az újonnan szerzettekről akarunk szólni. a) Tokos és füles czelt, gyönyörű ép példány, fénylő zöld szironynyal bevonva. Hossza 5'', füle 1'' hosszú, a fültővig három domboru karika futja körül; a legalsó karikától mindkét oldalon három egymásba állított háromszög czífrázat látható. A tok mélysége 2'' 9'', száj átmérője 1'' 3'', az él szélessége 1'' 10''. b) durva művű, tokos, vésű alaku czélt. Hossza 4'' 3'', az él szélessége 3'' a tok mélysége 3'', száj átmérője 1'' 1''. Ezen alakot eddigelé még nem láttuk. c) Gyönyörű zöld szironyos palsab, hossza 4'' 9'', a tompa vége féle két oldalt felhajló perem 1'' széles, ugyanazon félkör idomu végén a közepén átlukasztva. Az él szélessége 1'' 6''. d) Hat karikát képző 2'' vastag, gömbölyű bronzsodronyból készült kartekeres, a karika kör átmérője 1'' 9''. Mindezen tárgy a kőszeg-rohonczi hegyekben találtatott, különleges lelhelyeiket azonban még nem sikerült kikutatnunk. A következő rajzban

idemellékelt barbár bronz olajtartót Szombathelyen ásták ki, egy római épület alapfalai alól, négy ölnyi mélységben. Magassága 2'', oldalszélessége 1'', alapszélessége 2'', szájnyílás átmérője 1''. Megjegyzendő, hogy kétfüles hogy az egyszarvu tusája az oroszlánnal a tulsó oldalon is hasonló módon van feltűntetve.

Záradékul s mintegy kiegészítésül néhány újonnan szerzett barbár érmet mutatunk be. Ezüst tetradrachmák. a) Szakállas babérkoszorus fő.)(férfiú lóháton. baljában palmaággal a ló lábai között valami madár. Fönn. *ΦΙΝΙ* b) Háromgyöngy-sorral ékitett csucos süvegű pufitos arcú fő szakáll nélkül.)(Idomtalan ló. c) Majdnem fölismerhetlen idomtalan fő.)(Szintolyan ló. d) Babérkoszorus szakállas fő.)(Ló. Fölötte igen kendetleges idomú emberi alak, a ló lábai között egy megfordított *α*. mellette *Π*. e) Madárcsőrű csucos főveggel fődöt fő.)(Idomtalan ló. Fölötte *ΠΑΛΛ*. szája alatt négyszög, közepén karikával. f) szakállas fő.)(a vizilóhoz hasonlító állat. g) Női fej.)(férfi lóháton, fején sisakkal, melyről kaeskringós toll csügg le. — A többi tizenhat darab kisebb nagyobb rézérmen ugyanezen alakok fordulnak elő különféle változatokban. Ez érmeik legnagyobb részét az óvári (Burg) határban szántották ki.

Az olvasók megfogják bocsátani, hogy az előbbeni közleményben tett ígéretet, hogy újabb római tárgyaitokról fogunk értekezni, ezuttal nem válhattuk be. Mulasztásunkat azonban nemsokára helyrepótolandjuk.

Mellékletül Gózon Imre utleírásához.

Másolat. A vasi közép ág. evang. egyházmegye levéltárából.

Nerezetes jegyzések.

1. Domokosfai volt Evangelicus most katolikus templomról.

Fautores promotores et defentores Patroni Ecclesiae A. conf. Generosus Dominus Balthasanus Sanko una cum socia vita Generosa Domina Anna Kisfaludy Anno 1705. (ezen írás nyomtatott nagyforma betűkkel a templom belső falán éjszakeről, predikáló széktől jobbról igen látható. Ugyanezen templomban az oltár fölől látni ezt:

2. Pax G. D. Anna Kisfaludy D. E. 1729.

3. Az oltár megöt írva a kő falon fekete füstékkal látni :
Domus mea Domus orationis est.

Renovatum in anno 1703.

M. M.

T.

R. P.

J.

Palérozott
márvány
kő

4. Diófa ráában, hátolsó része ily formában egy kis fiók, nemes czimerü pötséttel le pötsételve látható miséző vánkos alatt: Továbbá kelhének fogódzója drága hamuszinü kövekkel kirakva látható. egy szem kő hiján.

5. Templom tornyának középső része, fölül és alol bolthajtásu, egy füstös lakásul szolgált konyha látható benne:

6. Az előbbi volt harang (a mely 1825-ben eltörött) rajta ezen irás formája olvasható volt:

RAUDJUS — AUVERTUS +

Anno 1610

P. S. Domokosfai ezen volt evangelicus templomban utolsó Litentiatusa volt Adanich János tudományos ember, a Retoricaig tanított.

1. *Hodosi volt Evangelicus Templom* (a mely utóbb anno 1825 és 1826 között elégett) torony nélkül vala a mely fa kerítéssel bekerítve vala régenten, s annak éjszaki falán belsejében különféle füstékkal le valának rajzolva vagyis füstve azon lovas katonák, három szegletü kalapokkal, kék rövid dolmány-nal vörös hajtókával és kék nadrágal nyársos puskákkal mint Sopronyi muskatérosok ezen aláírással:

Compania Inelyti Regiminis vetorianium Catapultorum Ecclesiam Item Sanctae Elisabethae obtinuit, Ab achaticis anno 1732 d. 19. octobris.

2. A harangon ano 1745 Gretzben öntetett.

3. Hodosi Katholicus lelkész volt d. 28 octb. 1743 Gathaly János. — Azután volt Horváth János: — és d. 17 junii 1795-ben az utolsó lelkész volt Puffek György.

1. Veleméri Hellységben volt Evangelicus templom magas tornyával és vasajtóval, belseje kifőstve, falai sok 4 szegletű lukakkal ellátva, a melyeken keresztül a templomból ki az ellenségre lövöldöztek.

2. Ezen toronyból le vett harang, a melly most is még látható épségben különösen hosszú formájában a melyen ezen fölül irás látható.*)

1. Vecse Szlavecsai Hellységben volt lakos Ns. Magyar ter ur, kinek maradványából még most is élő familia ot azon helyen találtaték, kinek a háza előtt fa oszlopon egy harang volt föltéve a melyet említett ur halála után Petroscai Hellységben még most is fent álló volt Evangelicus Filialis (Sz. Ilona tiszteletére utóbb felszentelt) templom tornyában a katholikuskok erőszakosan elvitték, ezen fölül irás látható: — és egy mesztelen szárnyos férfiú formában álló vitéz jobb kezében egyenes kard bal kezében pedig egy bajszos férfiúi fejet hajánál fogva tartja, jobb kezével a kardal jobbra lévő írásra mutatva néz: —

Ad honorem Coglestis ex Fortu Contra Tempestatem Diaboli Curavit P. M. 1693. Fecit Florentin Török Gratii.

1. Martyántzi m. v. most catholicus előbb ev. volt templom tornyában nagyobbik harang Grátzban öntetett 1228-ban Bostaucher Ádám által: — a kisebbik harangon írva látni Michael Felzl zu Grätz anno 1768.

2. Dolintzi nagyobb harangon írást látni. Adamus Rostaucher Gratzii 1676.

3. Murai Szombati m. v. előbb evangelicus volt templom mostani boltozatján látni ezen fölülirást:

Anno 1676 d. 14. gb.

J. C. G. sz.

D. F. R. sz.

*) Az irás határozatlan betűkből állván, nem olvasható. Szerk.

1. Anno 1750 d. 16 octobris Andrethion Vass vármegyei helységben exmissio alkalmatosságával költ levél Zigány Pál szolgabíró, Lengyel Ferencz esküt, és Jakabházi Sallér István vicze ispán ur által, azt bizonyítja, *Szmodis Mihályt mint nemest*, elsőben Murai Szombatba Gróf Szécsinél conventionalis udvari predikatora, innét gróf halála után Puzsutzra, innét pedig Nádaselra ment predikátornak, Nádasdi volt evangelicus templom fortély által a kultsokkal együtt katholicusok által elvétele után Sztanyotzon vette lakását a hol is meghalt, és Szt. Trinitáson el temettetett.

A mely régi jegyzéseket magamnak örök emlékül le másoltam saját kezem írásával hitelesen bizonyítom. Sign Zsidahegy d. 15. octobris 1844.

Szijaártó Sámuel több helységek hites jegyzője.

Közli. Turcsányi Andor.

Egyveleg.

1. *Pozsony megyében* múlt év december 15-kén szintén megalakult egy régészeti egyesület, melyet Jedlicska Pál plébános több hónap előtt a megyei közönségnél indítványba hozott. — Az egyesületnek eddigelé 150 tagja van, kik részint alapító, részint pártoló tagok. — Az első egyszerre mindenkorra 20 forintot bocsátanak az egyesület rendelkezésére, még a pártoló tagok évenként egy forinttal járulnak az egyesületi pénztár gyarapításához, három évre lekötöztetvén magokat az egyesületben megmaradni. — A december 15-én tartott alakuló gyűlésen megvitatták az alapszabályokat, melyek nem sokára a ministeriumhoz jóváhagyás végett fel fognak terjesztetni.

2. *Régészeti lelet.* — 1873-ik évi September havában, miként az »Agr. Ztg« írja Quarnero Cherso szigetén Vrbanik közelében fekvő Galica község előbbkellő lakosai összegyűlekeztek azon czélból, hogy egy őskori nagyszerű halmot felássanak azon reményben, miszerint ott kincseket fognak találni. — Midőn ásatás közben a halomnak mintegy közepére értek, csakhamar egy sirra akadtak, melyben emberi csontokon és

hamun kívül több bronz edény és ékszerre találtak, ezek közül megemlitendő, három bronztű, néhány kapocs és gyűrű; — találtak továbbá egy bronz lándzsát, melyen a fa nyél maradványai még láthatók, végre két nagy arany gyűrűt, mik hihetőleg nyakékességül szolgáltak. — Ezen a legfinomabb aranyból készült két gyűrű 208 karátot nyomott. — Az egész érdekes lelet a zágrábi muzeum számára megszereztetett.

3. *Azon értékes régészeti tárgyak*, melyek a pesti egyetemi könyvtár új épülete alapjának ásatása alkalmával napvilágra jöttek, mint tudva van a lelkiismeretlen munkások által eltitkoltattak, s testvérileg egy más között felosztva, elidegenítettek. — Több hónappal ez előtt azonban Liptó Szent-Mikloson néhány tárgynak nyomára jutottak, midőn egy feltűnő alakkal bíró ezüstkehely egy rongyos tótnapszámos által áruba bocsátatott. Midőn a napszámos habozott azt megmondani, hogy e tárgyat hol szerezte = elfogatott, azonban csakhamar bevallotta, hogy a kelyhet a pesti egyetemi könyvtár épülete alapjának ásatása alkalmával felfedett leletből, mint osztalékot kapta, s a birtokában lévő többi tárgyakat is előhozta. — A liptó Szentmiklósi járásbiróság értesítvén a pesti fenyítő törvényszéket ez esetről, a törvényszék a további nyomozást elrendelte, s azóta sikerült ismét több tárgyat megszerezni. — Hogy a hiányos felügyelet miatt ezuttal mily nagy mennyiségű tárgyak mentek veszendőbe, azon körülményből is kitűnik, miszerint a liptó szentmiklósi napszámosnál talált osztalék — mely a pesti fenyítőtörvényszéknél letéteményeztetett, — 3 nagy és masszív serlegből és közel 50 darab kisebb régészeti tárgyból u. m.: gombok — és kapcsokból s régi magyar arany és ezüst pénzekből állott. — (Ung. L.)

4. *Délmagyarországnak egyik legrégebbi harangját* ajándékozta Bonnaz püspök a magyar nemzeti muzeumnak. — E harang 1807-ik év april hónap végével a hajdan virágzó bulcsi apátság romjainak ásatása alkalmával fedeztetett fel. — A rajta lévő góth felirat szerint Domnik apát által öntetett 1468-ik évben. — A harangon észlelhető tűznek nyomaiból gyaníthatólag következtethetni, hogy az apátság a török-harcok alatt pusztult el. 1807-től 1870-ig Bules községben harangoztak vele, — 1871-ik év elején azonban Temesvárra vitetett, hol tompa búskomor hangja által általánosan feltűnt. — Innen Pestre küldetett, hogy a magyar nemzeti muzeum régészeti osztályában állandó helyet foglaljon. — (P. L.)

5. — *A tudományos világot* most élénken foglalkoztatja Taylor Izsák jóhirű angol tudós azon felolvasása, melyet a londoni Philological Society legutóbbi közgyűlésén tartott. Nem kevesebbet állított, mint azt,

hogy Italia ősi lakóinak, az etrus népnek nyelvét tisztába hozta. Egy etrusk sirban talált két játszó kocka volna a kules, mely az eddig ismert 3000 etrusk fölírat titkát megfejti. E kocka lapjain ugyanis nem a szokásos szemek voltak, hanem szavak, melyek számokat jelentettek, és e számnevek azonosak a turán nyelvtörzs altaji ágának nyelveiben előforduló számnevekkel. Az etrusk felíratok nyomozásánál Taylor megerősítve találta első véleményét. A nyelvtani formák, névmások és a legrégibb eredeti szavak mind megfelelnek Sziberia altaji népei nyelvének, sőt az etrusk mythologia ugyanaz lényegében, ami a finnek nagyszerrű eposzában, a »Kalevale«-ban előfordul. Szóval az etrusk nyelv rokon volna a magyar nyelvvel. (Ellenőr)

6. (*Pozsony városának kath. hitközsége,*) melynek vallási ügyeit évek óta egy évégre szervezett kegyuri bizottság képviseli, mily utánzásra méltó buzgalommal törekszik a felekezeti érdekeket előmozdítani ismeretes mindazok előtt, kik e városban megfordultak. Azonkívül, hogy jelesen felszerelt, valóban mintaszerű iskolákat hozott létre, érdekeltséggel karolta fel emlékszerű, a XIII. században góth stylben épült főtemplomát, melynek szentélye, a hivek adakozása folytán, közel nyolczvanezer frt költséggel stylszerűleg helyreállíttatott. Trefort miniszter ur október hóban tett látogatása alkalmával meggyőződván e buzgóságról és helyesséssel szemlélvén ezen, a művészet kívánalmainak teljesen megfelelő helyreállított részt, elhatározta e dicséretre méltó vállalatot kitelhetőkép támogatni. Mihezképest a templom további műszerű helyreállítására, mely csak egyedül a templom belsejére nézve még legalább is nyolczvanezer forintot igénylend, Ő Felségétől a vallásalapból tizezer forintnak engédélyezését kieszközölte. Midőn így egyrésről a hitközségnek a multra nézve elismerést s a mű tovább folytatására ösztönt nyújt: az ebbeli segélyezéshez egyszersmind azon feltételt köti, hogy a kegyuri bizottság e helyreállítás körül hazai művészeket foglalkoztasson, s ez által a hazai művészet előmozdításához is járuljon. (P. N.)

Tartalom : Évi jelentés a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-diki munkálkodásáról. — Szombathelyi közlemények. — Másolat. A vasi közép ág. evang. egyházmegye levéltárából. — Egyveleg.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA.

1874.

Szerkesztő:

2. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

Február 15-én.

Segédszerkesztő:

zerge u. 23. sz.

Bizományos:

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utca 18 sz. nemzet szálloda) és minden más honi könyvtárútnál.

Évi jelentés

*a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-ki
munkálkodásáról.*

(Vége.)

Mi az előadó munkálkodását illeti, ez valahányszor a bizottságnak ülése volt, erre Bécsből lerándult, az ülés tarthatására szükséges előmunkálatokat, a titkár segítségével elkészíté a jegyzőkönyvet szerkesztette (kivéve az utolsó november 5-ikét melyet a titkár szerkesztett). — Bécsben tartózkodását előadó több tekintetben a bizottság érdekében felhasználta. — Ugyan is kiszemelte a bécsi »Central Commission« munkálataiban megjelent magyarországi emlékek ábráit, és a mennyiben ezek faduczkók, azokat a bizottságnak clichékben megszerezte; — készítette bizottságunk számára egy a császári könyvtárban őrzött, Budavára 1541 történt ostroma ábrájának pausáját, mely a mostani körülmények közt, midőn a budai torony restaurációjáról van szó, kettős érdekléssel bir; mert abban a parochialis templomnak északi tornya is fenállóként adatik elő, csak hogy

felépítése félbe szakadván, alacsonyabb volt a délinél. Az előadó továbbá csereviszonyt eszközölt a bécsi »Central Commission« és bizottmányunk közt, mely abból áll, hogy a két fél a világkiállítás »amateurs«-osztályában előfordult legnevezetesebb tárgyakat, mindegyik maga osztályaét, rézbe vagy fába metszettvén, a táblát vagy faduczkot galvonoplastikai vagy clichék alakban közli a másik féllel egy a maga nyelvén közlendő tüzetes jelentés illustratiojául. A bécsi Central Commission eddig már kiadta jelentésének első részét, mely 100 fametszettel és 8 táblával van ellátva, második, legközelebb megjelenendő része is több rendbeli fametszetet és táblát tartalmazand. Ugy szintén az előadó is, mint szakbiztos, a maga, magyar amateurok osztályában a legnevezetesebb tárgyakat kiválasztván, ezeknek mását fametszetekben edzett vagy chromolithographiai táblákon készítette és készitendi és közlendi, azokhoz írt szöveggel együtt. A magyarországi ábrák azon 1000 frtnyi összegből készülnek, melyet a nm. Minister ur e célra az előadó kezére bocsátott. E csere viszonyba belépni ígérkezett a dán és svaiczi kiállítási szakbizottság is, azonban maga a csere eddig még nem történt; de ha csak is a magyar és osztrák szakbizottság közti csere vétetik tekintetbe, clichéink készlete roppantul fog gazdagodni és képesek leszünk egy a világkiállítás amateurok osztályát tárgyaló tüzetes jelentést magyar nyelven előállítani. Előadó továbbá vizsgálta Bécsben a Central-Commission Magyarország építészeti emlékeire vonatkozó készletét és a mennyiben ezek még nem voltak meggyűjteményünkben feljegyezte azokat bizottságunk törzsíveire melyeket e célra magával vitt Bécsbe. Ezen emlékek nevezetesen:

1. A nagykőrösi roform. templom.
2. A jászberényi ferenczrendi.
3. A hevesi.
4. A sz.-léleki paulinusok templomának romja (Borsod.)
5. A gyöngyösi ferencziek temploma.
6. Pata mezőváros temploma (Heves).
7. A kecskeméti ferencziek és reformátusok temploma.
8. A szegedi ferencziek temploma és zárdája.
9. A miskolczi reformátusok temploma (az Avason).

Megvan a Central-Commission gyűjteményében a 2 számúnak alaprajza és hossz szelvénye a 8-dik számúnak alaprajza, két szelvénye, nyugati homlokzata és távlata, és a 9. számúnak alaprajza, déli homlokzata, és több részlete; a többinek rajza nem fordul elő.

A magyarországi építészeti emlékek felkutatásában főképen fárodozott 1850-től 60-ig Haas Mihály, későbbben Szathmári püspök, ki azoknak több rendbeli rövid jegyzetekkel ellátott lajstromát küldte fel Bécsbe. Az egyikben említi a *Jákóhalmi* és *Jászapáthi* régi templomok maradványait, az előbbiben a régi egyház kereszthajónak használtatott fel úgy, hogy a szentély és hosszhajó hozzá csatolásával az új templom állott helyre. Jászberény szomszédságában két régi templomot fennmaradottnak mondja és *Mihály telken* az új templom réginek maradványaiból épült; Kalocsa közelében volna szinte régi templom *Sz.-Benedeken*. Van ilyen *Neszmélyen* és *Álmáson* is, mindkettőnek alapterve megvan a Central-Commissionnak. Van régi templom *Haraszton* is, nem messze Pesthez. Említi *Székes-Fehérvári* Mátyás korából származó *kápolnát* és annak régi harangját, valamint *Telkinek* régi templomát és a *Diósgyőri várat* melyben, tudomása szerint még 20 évvel ezelőtt (írta 1856-ban) a XIII. századból (?) származó kápolnának gyönyörű részletei voltak láthatók, végre leírja a *Ráczkevei* templomot és az e mellett magában álló tornyot is. Fogarassy Mihály leírja 1857-ben a *nyirbátori két templomot*, melynek egyikét Báthory István 1480-ban építette, másikat befejezték Báthory György és Báthory András 1511-ben. Zipser tanár megemlíti (1856-ban) a *Jakabfalvi* templomot Besztercze mellett és 1861-ben kelt levelében a *Szellecsit* szintén Besztercze közelében. — Bitnicz értesít a *Mariasdorfi* (1883) és *Sámfalvai* (Hammersdorf) templomokról és a *Pápai* rotundáról. Említetik a *Dunaföldvári torony*, megkérdezettvén a Central Commission érdemesnek tartja-e fennmaradását? Említetik a *Csákovai* (Bánság) torony, ez 32' hosszú 31' széles négyszögöt képez, magassága 77' falvastagsága 9', van öt emelete, három alsaja dongabolttal fődve a negyedikben kandaló látható, a torony bejárása a második emeleten, lépcsője a fal vastagságában van. A jelentést tevő hasonló *Becske* és *Versecz* mellett álló tornyot is említ és azt

hiszi, hogy e tornyok újabbak, azonban leírása szerint legalább a csákovait középkori öregtoronynak (Donjon) kell tartanunk. A Central Commission gyűjteményében megvan e toronynak felrajza és szelvénye. Említetnek *Kapurárnak* és *Tatárvárnak* (Somogy) romjai is. Végre Glatte Ede állítja, hogy Vörösvár táján, Pilis szántó fölé a régi római utnak még nagy darabja megvan és hogy egy avar gyűrűt a Sarló-Sári pusztán kell keresni; más Paur Iván jelentése szerint avar gyűrűt Tatár Szt.-György mellett (Pest megye) kellene keresni. Ez mind, mit az előadó, a »Mittheilungokban és »Jahrbücherekben« közlött tulajdonképi Magyarországi emlékeken kívül a Central-Comission készleteiben talált; feltűnő tehát előtte e csekély szám, holott majd tíz éven át a Central Commission szabadon rendelkezhetett hazánk minden hivatalnokaival és minden hivatalba levő szakférfiakkal.

A királyhágón tuli, rajzban vagy leírásban meglevő építmények száma nem nagyobb, sőt, ha azoknak közlött részét a meglevőktől levonjuk, még csekélyebb: azonban itt kiemelendő Müller Frigyes evang. lelkész szorgalma, ki tizenöt, a maga conservatori járásába eső régi építményt pontosan leírt, u. m.

1. A segesvári hegyi templomot (Schässburg).
2. A segesvári evangel. plebania templomot.
3. A szászkézdi (Kaisd) ev. templomot.
4. A szászkézdi várat.
5. A berethalomi ev. T. (Birthalm).
6. A musnai ev. (Meschen) T.
7. A riomfalvi ev. (Reichensdorf) T.
8. Az eczeli ev. (Hetzelsdorf) T.
9. A kőrösi ev. (Kirtsch) T.
10. A bogácsi ev. (Bogeschdorf) T.
11. A darlaci ev. (Durless) T.
12. A somogyomi ev. (Schmiegen) T.
13. Az almakeréki ev. (Malmkrog) T.
14. A dánosi ev. (Dunesdorf) T.
15. A sz.-kereszturi r. kath. templomot.

Müller az idézett építményeket leírva így nyilatkozik:

A leírt tizennégy templomok kettője, a dánosi és a darlaci, — alkalmasint még XIV-dik századbéli, tize a XV-dik

században épült, ketteje, — a berethalomi és az almakeréki a XVI-dikban; továbbá három typust vagy mintát állít fel u. m. a *segesvári* hegytemplomét, melyet követtek Szászkezdin, Berethalmon és Musnán; a *riomfalvit* Eczelen, Kőrösön és Bogácsen; és a *darlaczit*, melyet követtek Somogyomon és Almakeréken. — A kereszturi templom elrendezésére nézve, magában áll. Nevezetes hogy e templomok többsége erődítve van; némelyike e czim alatt »Die Vertheidigungskirchen Siebenbürgens, Müller által közölve volt a bécsi »Mitheilungokban«. A somogyomit kivéve, a többi jó karban tartatik, sőt a szászkezdí várát még ma is raktárnak használják.

Van még a Central Comission készletében a besztercei templom és toronynak tüzetes leírása, melyet Müller Mihály, oda való volt Conservator és lelkész készített, de nem említi a minoriták templomát, (Beszterczében) melynek az átmeneti korból fenmaradt szentélye honunk egyik kiváló gyöngye.

Reissenberger Lajos futólag írja le az 1431-től a század végéig épített *n.-szebeni főtemplomot*, melyet Mőkefőh conservator és lelkész 1839-ben külön munkában publicált. Van Nagy-Szebenben még egy *Sz.-László nevű kápolna*, ez régibb a nagy templomnál.

Előfordulnak rövid adatok a következő építményekről.

Michelsberg N.-Szeben mellett román stylű templom.

A néhai *kerczi* apátság (1474-ig) templomának szentélyét használják az odavaló evangelicusok.

Mühlbach XV. századbéli szentélye kitűnő.

Radnai torony.

Az unitáriusok temploma *Tarcsafalván*.

A reformatusoké *Rugonfalván*.

A *Főtős* hegyen álló rom (Firtos Várallja) és a római castrum stativum *Énlakán*.

Rajzkészletben, a publicált építményekén kívül megvan: Sz.-Simon templomé.

A michelsbergi templomnak öt homlokzata.

A radnai romé.

A besztercei templom és torony homlokzata, egy stalluma.

A szászrebeni mühlbachinak alaprajza,

A seiburginak némely részlete.

A Central Commission ismert és sokszor tapasztalt előzenységénél fogva Magyarországra vonatkozó rajzkészletének lemásolását hihetőleg megengedné.

Bizottságunk törzsivei ez idén igen csekély mérvben szaporodtak. Főhelyen áll Modrovich János küldeménye Moson megyéből, mely a következő emlékek másolatából áll:

a *rajkai* (Razendorf) templom rajzokkal — alaprajz, a templomnak két távlata, fülkéje és ablaka;

az *oroszvári* (Karlburg) templom rajzokkal — alaprajz, távlat fülke és ablak;

a német *járfalvi* templom melynek kiváló monstracziája a bécsi világkiállításon nagy feltűnésben részesült, Távlati rajzzal.

Az úgy nevezett *puzta torony* Köpcsény szomszédságában »Oeder Thurm bei Kitsee« rajzokkal, — két távlattal alaprajzzal és szelvénnel.

Ot *római emlék-kő*, melyet Oroszvárott találtak, valamennyi lerajzolva.

Drahotusky Ferencz beküldte:

Hricsó várának (Trencsén megye) leírását és távlati rajzát.

Ebenhöch Ferencz tüzetesen leírja a román stílusú

árpási templomot, (Győr m.) épen úgy

a *sokoróallyai* kerék templomot (Győr m.) végre

az ezen utóbbiban talált két *Mithras követ*. *Cséplő Péter* leírja és távlati és alaprajzban küldi

a *nagy üregdi* templomot (Nagyvárad mellett) ugyan ő

a *nagyvárad* várának leírását és több fényképét, végre

Lipp Vilmos küldi a

sárvári (Vas megye) várának leírását és ott talált siriratok mását.

Ezekon kívül gyűjteményeink szaporadtak Storno Ferencznek két a világtárlaton is kiállított és nagy tetszést aratott aquarellével egyike egy nagy-szebeni, másika egy brassói falképnek igen sikerült mása. Hozzá járul több photographia, melyet a bizottság megszerzett; végre a kézi könyvtár, melynek alapját a leg is legszükségesebb könyvek megszerzésével megvetettük.

A beérkezett kitöltött törzs ivék fennt adott lajstromából

világos, hogy, kevés kivétellel, a vidéki levelezők nem igen sietnek gyűjteményeinket szaporítani s hogy nem fogjuk nélkülözhetni a keblünkbeli való kiküldéseket, ha eddig kevésbé ismert emlékeink kellő tudomását akarjuk megszerezni; a végre tehát ajánlatos az utazások azon módja, melyet Bécsben az építészeti iskola tanára tanítványaiával követ s mely által a publicált Autographiák nagy számmal készültek. Magunknak kell utaznunk, felmérnünk és lerajzolnunk, különben nem leszünk képesek a fenmaradt emlékek teljes tudomásához jutni.

Azonban e czélhoz közelebbi közelítés végett, a mennyire ezt a fenlevő anyag engedi, jelenleg is munkás az előadó és a titkár, midőn a magyarországi műemlékek lajstromzásán dolgoznak, mely munkának eddig létre jött részét van szerencsém a t. bizottmánynak ezennel bemutatni.

Dr. Henszlmann Imre,
előadó.

Közép- és ujkori érmek.

Tanulmány

Lipp Vilmostól.

A régészet, mint a történelem segédtudománya, sok esetben egyedüli hamisítatlan forrása, föltűnő gondot fordít azon kiegészítő ágára, melyet érmészetnek nevezünk, s a melynek tudományos tárgyalása, éremtan név alatt ismeretes.

Azoknak, kik a régészetet egyáltalában kicsinylik, s így az éremgyűjtésben sem látnak egyebet, mint nádparipát, melyen egyeseknek tetszik lovagolni, a helyett, hogy hasznosabb foglalkozással töltenék idejüket, azoknak e sorok nem szólnak. El lehet rólok mondani: »ignoti mulla cupido« — becsmérlni még a legnagyobbat is, a legkönnyebb mesterségek közé tartozik.

Hanem szólnak igenis azoknak, kik vagy régészetkedvelők

vagy gyűjtők. Ez utóbbiak ismét két részre oszthatók; az első részt képezik azok, kik komolyan, biztos, határozott czél előtűzése mellett szánták magukat e sok fáradsággal, aprólékos bibelődéssel, sok csalódással és roppant utánjárás—sőt tanulmányozással összekötött munkára; a másik rész azokat foglalja magában, kiknek elég pénzök s idejük van, különféle régiségeket s érmekeket minden rendszer és fáradság nélkül összehalmozni, s a kik ebben csak a divatszerűnek hódolván, a tudományos foglalkozás színével akarnak tündökölni. Legyen nekik az ő akaratuk szerint. Azon egy érdemök legalább van, hogy néha megmentenek olyasmit, mi különben elenyészett volna.

De a tulajdonképeni, komoly értelemben vett régész s éremgyűjtő közt is van akárhány, kik a közép- és ujkori érmeektől elfordulnak, azokat figyelemre méltóknak nem tartják, kiknél Nagy Constantin kora azon határpont, melynél az érmészeti érdek megszűnik. S ezt avval indokolják, hogy az ezentuli érme conceptiója szegény, kivitele barbár, közép koriaké épen nyomorult, az ujkoriaké pedig nagyon is középszerű, szóval: hogy egyáltalán nincs szépművészeti értékek, s nem alkalmasak arra, hogy a valódi művészet s szépség iránti izlést táplálják, melyet a görög s római érme tanulmányozása, oly nagy mértékben képes nemesíteni.

Ezen egyoldalú, tisztán művészeti fölfogásra legelőször fogunk felelni; a közép- és ujkori érme valódi hasznának kimutatását utóbbra tartván fenn magunknak.

Órültség volna, ha az újabb érmekeket a görög—római érmekei kifogástalan, bevégezett, örökszépségű kivitele fölé akarnók helyezni, vagy csak avval párhuzamba is állítani. Azonban a görög-római érmészetben is a haladás, tetőpont és hanyatlás phasisait észlelhetjük, melyek az illető államok politikai fejlődésével, virágzásával, felbomlásával egyenlő lépést tartanak. Így szembe ötlő különbséget mutatnak ezen érmeke, a görög városok és gyarmatok politikai lételének kezdetén, és akkor, midőn sok szerencsés körülmény egybeáramlása folytán a művészetek s tudományok termőfészkeivé lettek; a hanyatlás bélyegét akkor, midőn a görög szellem az idegen hódítók kardja alatt elvérzett. Ily különbséget látunk a római érmekeken is, ha például egy Antoninus Pius és Maximianus Herculeus érmet hasonlítunk össze.

S az érmész mégis a legnagyobb gonddal gyűjtögeti e népek minden korszakának érmeit, s legtöbb esetben értéköket nem a művészi csín, hanem ritkaságuk szerint állapítja meg.

Ennek okát nem nehéz kitalálni; még ha a történelmi vonatkozások fontosságát számba se véve tisztán a művészet álláspontjára helyezzük is magunkat.

A kutató emberi ész ma már fölületes ítélettel nem elégszik, nem elégedhetik meg. Ki kell mutatni az ok és okozat láncolatát, vissza kell hatolnia a jelenségek kezdetére, ha azok fénypontja- és pusztulásáról tiszta képet akar alkotni magának. S így tehát bármely képzőművészet beható ismerete s helyes megítélése lehetetlen, hacsak annak eredete, fejlődése, kiképzetése, tetőpontja, fokenkénti hanyatlása, hamisítatlan, kézzelfogható példányokban nem fekszik előttünk.

A mi tehát oly főfontosága a classicus érmészetnél, annak semmi jelentősége sem volna a közép- és ujkori érmeeknél? Azt már kereken tagadjuk.

Olaszország derült ege alatt ébredtek föl ismét, a népvándorlás és a római világbirodalom romjain fejlődő államalakulások következtében századokig tartott álmukból a képzőművészetek; az éremművészet is itt hozott létre először ismét figyelemre méltó jelenségeket. Az Alpokon innen ugyan e fordulat beállta későbbre esett, azonban a tizenhatodik század második felétől fogva az érmeek külalakja itt is folytonos javulásnak indult, míg a tizenhetedik században a Franciaországból ragálymódra elterjedt parókadivat az érmeek előlapján lévő fejeket ismét tökéletesen el nem rontotta. De még ezen nevetséges izléstelenség korszakában is a pápák fölül tudtak emelkedni korukon, mert soha sem hódoltak e bolond divatnak; érmeik is ennél fogva a természetieség s rendszeresség híu nyomotai. Midőn pedig a tizennyolczadik század végefelé s a tizenkilenczedik elején az érmeeken létező fejek antik alakban való képeztetése hozatott be, itt ott a pénzekben, kivált a fémereken oly fejekkel találkozunk, melyek — kiemeljük különösen az I. Napoleon uralmára vonatkozó fémereket s néhány ujabbat — messziről nézve legalább a rómaiak e nembeli jobb érmeihez némileg hasonlitanak.

Habár a tisztán művészeti szempont jogosultságát az ér-

meknél elvitatni épen nem lehet, az éremgyűjtemények fő hasznát mégis abban látjuk, hogy minden egyes érem, akármilyen legyen is művészi alkata, egy-egy történelmi tény kézzelfogható tanubizonysága.

Egy pilanatig sem habozunk kimondani: hogy egy chronologice jól rendezett éremgyűjtemény épen a közép- és ujkori történelem mind tanulójának, mind kutatójának megbecsülhetlen hasznót nyújt.

Az ifju a classicus történelem tanulása mellett nő nagyra. Azon férfiak, kik a görög s római nép életében vagy nagyszerű tetteik által kitűntek, vagy gonoszságuk által heroszratesi emléket emeltek magoknak, annyira össze vannak forrva a classicai nyelvek olvasmányaival, hogy e nyelveket nem lehet elsajátítani a nélkül, hogy amazok is az emlékezetbe vissza ne idéztesenek. Sőt midőn már Róma uralma feloszlásnak indult, midőn a közélet már sem oly szónokot, történetirót vagy költőt nem teremtett, kinek munkáit utánzandó mintául tanulmányképen az ifju kezébe lehetne adni, a roppant birodalom kettészakadt részei egyenkint is még oly terjedelemmel birtak, hogy azok többnyire jelentéktelen uralkodóinak sorrendjét a tanuló csekély fáradsággal még mindig könnyen tarthatja meg emlékezetében.

Másképp áll a dolog a közép- és ujkor történetével. Európa legszebb része sok, igen sok apró darabraszakadt, melynek mind-egyikének saját uralkodója, saját alkotmánya saját törvénykezése volt. E sokféleséget emlékezetben megtartani, vajmi nehéz. Sőt ha körültekintünk a nyugotrómai császárság romjain épült nagyobb birodalmak történetében, a hősökön s hódítókon kívül, mindazok közül, kik vagy előttök, vagy utánuk éltek, csak azok alakjai fognak a feledés tengeréből felderengeni emlékezetben, kiket vagy borzasztóan szerencsétlen sorsuk biztosított részvétünkről, vagy kebellázító gazságuk örök utálatunkat érdemelte ki. S mindamellet sokszor elkerülhetlen szükséges, hogy egyes tartományok történelmében határozott áttekintéssel birjunk. S itt egy jól rendezett éremgyűjtemény azon Ariadnefonál, mely minket e tömkelegből kivezetni képes. Hiába, az emberi ész rászorul az érzéki jelekre, melyek által a mult, tehát a már nem látható a jelenhez csatoltatik. Ez leköti a figyelmet,

emeli a képzelő tehetséget s elősögíti az emlékezetet, úgy hogy az, ki valamely ország érmeit nem pusztá játékból, hanem tudományosan rendezi, azon ország talán végtelenül bonyolódott történelmében könnyen s gyorsan tájékozhatja magát.

Ezen tagadhatlan s mindenesetre nem megvetendő haszon mellet közép- s ujkori érmek a komoly történetírás terén is tényezőkként szerepelnek. A kritikai ész napjainkban nagy lendületet vett. A történetírók jobb része most már régen elhagyta azon szélesre taposott utat, hogy elődeiket pusztán lemásolják, azok szavaira megesküdjének. Kinek tollát vallami világesemény, vagy nagy horderejű korszak lelkesíti, az ismételtén visszatér az ősforrásokhoz, azokat át meg átkutatja, meggyőződést szerez magának az akkori szokásokról, erkölcsökről, szólásmódokról s nyelvkülömbiségekről, nem röstelli sokszor a legunalmasabb krónikákat újra meg újra ismét a legnagyobb figyelemmel átolvasni, csak hogy azon tárgy, melyet munka alá vett, minden oldalról kellőleg felderitessék. Igen természetes, hogy azon kor érmei sem kerülhetik ki figyelmét, melyek, mint még meglévő tanuk, képének színezetét emelik, egy-egy nézetét vagy megerősítik, vagy helyreigazítják. Az alapos kutató épen a középkor érmeinek tanulmányozásában a legmeglepőbb eredményekre jut. Ezen érmek, ha a latin nyelvben még oly jártas is valaki, sokkal nehezebben olvashatók, mint az ujabbak. E nehézség leginkább abban fekszik, hogy körirataik részint zavartak, részint hibás rövidítésekkel, szókétfeszítésekkel, hangzókihagyásokkal, pusztán kezdőbetűkkel telvők. Gyakran az idő vasfoga a körirat felét olvashatlanná tette, vagy oly nevek tűnnek elő rajtok, mikről a történelem mélyen hallgat. Mindez az ismeretszomjút nehéz próbára állítja, mert sok s fáradságos utánlapozgatást igényel, a mely munkában gyakran oly iratok is kerülnek az író kezére, melyek talán egyes nagy könyvtárak porában heverték, s nem ritkán oly személyek tényekkel ismertetik meg a kutatót, melyek egykori létezését az ujabbak még csak nem is sejtették.

Általánosan elismert tény az, hogy akár csak egy ország történetét sem lehet a czélnak megfelelőleg megírni, részletes történelmi előmunkálatok, úgynevezett monographiák nélkül. Az ily monographiákhoz rendszerint igen becses adalékokat

szolgálhatnak a városok s kitünő egyének emlékére vert fémerek. Igaz, hogy ezen érmek művészi kivitele általán gyengének mondható. Rajzuk többnyire hibás, százszor elmondott közmondások, csűrtesavart chronographiak képezik leginkább köriratukat. Azonban ha műizlés tekintetében nemis mintapéldányok, mégis tisztán történelmi szempontból véve nagybecsűek. Mert valamint egész birodalmaknak, vagy egyes, kora fölött uralgó férfinak, úgy az önálló városoknak is megvan saját történelmök. A városi fémerek szemlélésénél önkénytelenül a kérdések egész serege tolul föl előttünk. Ki alapította e várost? Mily körülmények működtek közre felvirágzásában? Mi okozta gazdagságát jólétét? Mi idézte elő elszegényedését s végre elpusztulását? Ha az utazó részvételtjesen elidőz minden, még oly jelentéktelen romnál, ha a már évezredek óta porba hullott városok, mint Sybaris, Thurium s egyebek érmei még most is nagyrabecsültetnek, mért lennének kevésbé méltók figyelmünkre azon városok érmei, melyek dicsőségét csaknem saját szemünkkel láttuk elenyészni? Hisz ezek is alkalmat nyújtanak visszapillantani a múltba, az emberi nagyság mulandósága felett elmélkedni, ezek is tanuskodnak az idők változatos viszonyosságairól, az ellenség rontó dühétől, pártviszályról, politikai félszegegekről, a szenvedélyek örvényéről, miáltal egyes városok irigylet fényökből az enyészet karjaiba hajtattak.

Ha továbbá meggondoljuk, hogy sok város nagyságát s politikai jelentőségét csak a tudományok ismételi feléledésének köszöni, s falai a legkitünőbb tanárok s tanulóknak adtak menhelyet, úgy bizonyára azon érmek, melyeket e városok virágzásuk tetőpontján verettek, mindazok előtt, kik az élet bajai és nyomorai között egyedüli vigaszt s szórakozást a tudományok művelésében keresnek s találnak, megmérhetlen becsűek fognak maradni. Nem kevésbé érdekesek azon városok érmei is, hol vagy oly találmány létesült, mely vagy ismereteink bővítésére, vagy a közélet alakulására határozott befolyást gyakorolt; — vagy a hol oly férfiak születtek, kiknek emlékét a jövő századok sora sem képes eltörölni. Ki szemlélhetne meg egy genuai érmet, hogy mindjárt Columbus ne jutna eszébe? számtalan ily mozzanat van, mely a városok emlékéhez fűződik

Mily fontosak azután a szükségpénzek! Habár fémértékek csekély, kivitelökön is a sietség nyomai látszanak, ezek leggyakrabban mégis az ernyedetlen munkásság, kitűnő vitézség, hősiesség, önfeláldozás ékesen szóló tanúi, nemcsak a hőst s annak tetteit hirdetik, ki a legnehezebb kötelmekre egész odaadással vállalkozott, hanem a ki valódi szellemnagysággal e kötelességérzetet mindazokba is át tudta varázsolni, kik hivatva voltak a nehéz tusában neki segédkezet nyújtani. Azért is az érmész, mihelyt egy szükségpénz kerül kezébe, ösztönszerűleg is azon parancsnok után kutat, ki kitartás, ékesszólás, hősiesség és példája által környezetét úgy fel tudta lelkesíteni, hogy vaserejét vagy csak végszükség törte meg, vagy kitartása a legfényesebb sikerben lelte jutalmát. Ha pedig fontolóra vesszük, hogy azon magas, mohával fedett várfalak, melyeken belől ily szükségpénzek verettek, gyakran nemcsak a nagyravágyásnak, boszúnak vagy hódításvágynak vetettek (ellenállhatlan) áthághatlan gátot, hanem néha sokkal magasb érdekeknek is szolgáltak védbástyául, érdekeknek, melyek nélkül a gondolkodó ember élete nem sokat érne; úgy minden nemesebb érzelemből kellene kivetköznünk, ha ezen szükségpénzeket csak haszontalan ércdaraboknak tartanók; s habár, mint mondók, veretük többnyire épen nem kielégítő, évszám csak a ritkábbakon fordul elő, s a néven kívül (és ennek is legtöbb esetben csak kezdőbetűi) alig birnak valami körirattal, ez érdekességöket még sem csökkenti. Elvégre is akárhány szépművészeti becs nélküli, sőt mondhatni visszataszító alaku tárgy van, miket mégis a tisztelt bizonyos nemével szemlélgetünk, mert azok látása a gondolatok és érzelmek egész tömegét idézik elő. Az Egyiptomi régiségek szemléleténél mit nyer a jó ízlés. Nem ijesztő-e a macskafejű koloszszális női szobor. S mindamellett érdeménnyök becsesekké teszik, s őszinte hálával tartozunk azon férfiaknak, kik az ebbeli kutatásoknak szentelik egész éltöket. Az emberi szellem mindenben rászorul azon anyagi támpontra, azon már az ókorban említett lépcsőre, mely a gondolatot a láthatatlansághoz vezeti át. S ezt az érmek is megteszik, mert hiven őrzik meg a korszakot és évet, a mi nélkül a történelem csak mese, mely nem képes állandó tanyát felütni emlékezetünkben.

A közép- s ujkori érmek gondos gyűjtése s rendezése más,

mellékes szempontból is sok hasznost s oktatót tartalmaz, sok termékeny gondolat csiráját képes az emberi észben felkelteni. S itt visszatérünk az érmeek előlapjára.

Mióta IV. Sixtus pápa alatt ismét divatba jött az arczképek föltüntetése a pápai érmeiken, azóta a római érem mintametszők legnagyobb gondukat arra fordították, hogy a menyire csak művészetük engedé, a föltüntetendő arcot a lehető legnagyobb természetűséggel és tökélylyel állítsák elő. És valóban, a ki képes kritikai észszel ezen egyházfejedelmek élete- és működésébe behatni, az az érmeiken megjelenő arcvonásokban is meg fogja találni azon jellemző irányt, mely egyesek uralkodásában mérvadó volt. Nemkülönben sok más egyházi s világi fejedelem — e helyütt csak V. Károly és II. Miksára utalunk — individualitása éremképeiben szintén tisztán fölismerhető.

De ha valaki az éremvereteken találhatók jellemvonásokat csak a képzelet játékanak tartaná, és azt vélné, hogy az érmész sokkal többet magyaráz ki az éremből, mint a mennyit a művész szándékolt beléje helyezni, akkor fordítsuk meg az érmet s nézzük hátlapját, melyen vagy alakzatos képeket vagy címereket láthatunk.

Midőn az ismét feléledt művészetek hajnalpirja jótékony világát Olaszország boldog virányai fölé árasztá, s magasabb röptű szellemek a régiek halhatatlan műremekein föllelkesülve, bámulatra méltó mesterműveket alkottak, az érmeiken is lassacsán elvesztek az izléstelen darabos formák; jól eltalált paloták, templomok, diadalívek, oszlopok s t. eff. léptek helyökbe. Így például a pápai fémereken ekkor kezdtek megjelenni az antik s modern műemlékek; a Pantheon, Traján oszlópa, az angyalvár, Szt.-Péter temploma stb. Sőt sok egyebet, mit jótékony férfiak szenvedő embertársaikért az inség idején tettek, találunk kellemes, allegoricus képekben ily fémereken megörökítve. Ez utóbbi eljárást az Alpokon innen nemcsak utánzák, hanem kivivott győzelmeik, szövetségkötések, vagy egybekelések dicsőítésére is használták fel.

Ezen hátlapokhoz sorolható, bár nem izlés, hanem feltalálás (inventio) dolgában a nevezetes érmeek egy egész osztálya az ugynevezett »gunypénzek«. Nevezetes, mily élesen nyilvánul

néha ezen érmeken a művész élce, mily találó s megfelelő jelvényekkel ruháztatik fel az, kire a satyra irányul, s végre mennyire egyeznek meg ezen érmek az időszerint uralkodó közvéleménynyel, úgy hogy bizton lehet állítani, hogy ezen satyrikus érmek sok oly mellékkörülményt tartalmaznak, melyeket a történetírók vagy gyöngén, vagy csak fölületesen érintenek meg.

A hátlapok másik főosztályát, de leginkább csak a kelendő pénz nemeken, képezik a czimerek.

Csodálatos s valóban föltűnő jelenség, hogy akkor, midőn a scholastikus philosophia a tudományok minden ágába kezdett behatolni, az egyiptomi hieroglyphák, persze egészen ellentétes irányban, a czimerek föltalálásában, a francziáknál először a XI. században, ismét föléledtek.

A czimereknél épugy, mint a hieroglypháknál a természetiesség és szépség benső értelmöknek van fölládozva és épen azért összeállításuk époly kifeczamodott, mint izléstelen. Mindazon által a czimerek kiapadhatlan forrásai a kutatásnak, mert igényekre, származásra, örökségekre, házasságokra, birtokokra vagy tettekre vonatkoznak, s e pontban az érmészet barátságosan kezet fog a czimertannal.

Főfontosságuk a pénzekben s fémereken olvasható köriratok is. A sok közül csak egyet. Jámbor Lajos császár garasain góthizlésű templom körül ezt olvassuk: »CHRISTIANA RELIGIO». Ha tekintetbe vesszük, hogy ezen munkás, mértékletes s tudós császár minden föntartás nélkül politikai előnyeiről lemondott, mihelyt azok határtalan vallásosságával ellenkezésbe jöttek, hogy minden tettének főrugója vallásos elveinek terjesztése volt, és ezen egészen a lelkesültségig menő iparkodásában mindazon segélyforrásokat nélkülöznie kellett, melyekkel az utánna való századok bővelkedtek: akkor szándékát lehetetlen volt félreismerni, miért verette épen ezen szavakat a forgandó tehát sok kézben megforduló pénzekre; hogy t. i. e szavak magasztos érzelme a tudatlanoknak azoktól kik olvasni tudták s értették naponként sőt óránként megmagyaráztassék, s hogy e szerint mindig alkalom legyen a tömeget a császár vallásos intentioi felől felvilágosítani. Szóval: kevés jelentékeny mozzanatot fogunk találni Europa művelt népeinek törté-

netében a 15-dik század végétől napjainkig, mely érmen vagy fémeren néhány tartalomdus szóban föl nem volna említve.

Az igazi régiségbuvár és érmész méltányolni fogja tudni a felhozott indokokat, ő a legkisebb érmecskét sem fogja megvetni a nagy szépművű fémer mellett, s mindegyiknek kellő helyén és idején hasznát fogja venni. Ámde épen ezáltal különbözik a fönnt említettem másodrangu gyűjtőktől, kiknek száma legio, s a kik csak azért kapkodnak a föltünőbb alakú, csillogó érmek után, hogy azokkal dicsekedhessenek.

A gyűjtési ösztön, korunk eseményeinek rohamos menete folytán némileg természetünkben fekszik. A nagy emberismerő Volney azt mondja: »Le desir de remeiller et de rüssembler, est le premier sentiment après tout convulsion, tout naufrage.« (A vágy gyűjteni s menteni az első érzemény minden csapás, minden hajótörés után). Csak az a kár, hogy a helytelenül felfogott gyűjtési ösztön, a mint egyrészt a tudományos kutatás elől elvonja az anyagot, másrészt kivált heves képzeletű ifjagnál valódi szenvedélylyé fajul el.

S valamint ez utóbbi az igazi jót soha sem mozditja elő, úgy épen ez ok- és cél nélküli gyűjtési vágy vajmi sok esetben a nyereszkeskedésnek, tuligérésnek nyit ajtót, kaput, a mi ismét egy egészen más bajnak lön kutforrásává, mely magának az éremismének is végtelen kárára szolgál. Értjük az oly gyakori éremhamisítást. Előbbeni időkben utánöntötték a keresettebb érmeket, mely hamisítványok még a többi közt könnyen valának felismerhetők. Most azonban e célra már egészen új mintákat metszenek, sőt olyan példányok is bocsáttatnak áruba, melyek eredetileg soha sem léteztek. A mily boszantó azt látni, hogy a csalás mindenüvé kivetí hálóját; a mennyire lázító azon körülmény, hogy a legártatlanabb foglalkozás virágkelyhében is akadunk oly férgeknek, melyek azt csirájában megrontani iparkodnak: ép annyira kell kívánnunk, hogy a soha ki nem elégíthető pénzszomj ezen csinálmányai, a sötétség ezen szörnyeszületői a legtágasb körben köztudomásra jussanak, hogy általuk a történelem és chronologia kárt ne valljon, mint a melyben tulajdonképen és egyedül az érmészet értéke rejlik.

Reformjavaslatok a m. nemzeti muzeum érem- és régiségtárára vonatkozólag.

P.-Szathmári Károly országos képviselő az 1871-dik évben a képviselőház egyik ülésén azon fontos indítványt tevő, hogy az ország *közkönyvtárai* és *gyűjteményei* állapotának megvizsgálása végett bizottság küldessék ki, a melynek feladata legyen a közintézetek szervezetére, biztosítására és hiányaik pótlására nézve kimerítő véleményes jelentést tenni.

A képviselőház elfogadá ezen életre való indítványt, s megbizta Dr. *Pauler* Tivadart, az akkori cultusministert, mikép a szóban forgó bizottságot hija egybe. Ennek következtében *Pauler* az 1872-dik év szeptember 3-án kelt intézményével az elnöki teendők végzésére *Mikó* Imre grófot, s val. belső titkos tanácsost kérvén fel, a bizottságot következőkép hitta össze: alelnöknek: *Csengery* Antalt, a m. tud. Akademia másodelnökét, tagoknak: *Eszterházy* Kálmán grófot, *Haynald* Lajos kalocsai érseket, *Horvát* Árpád budapesti tudomány-egyetemi tanárt és könyvtárórt, *Hunfalvy* Pál m. tud. akadémiai könyvtárnokot, Dr. *Margó* Tivadar budapesti tudomány-egyetemi tanárt, *Ráth* György m. kir. kuriai ülnököt, *Szabó* Károlyt, az erdélyi muzeum könyvtárnokát, s végül *P. Szathmáry* Károly és *Torma* Károly országos képviselőket.

Az ilykép megalakított bizottság azonban többféle akadállyal fogva csak az 1873-dik évi october 20-án tarthatta első ülését.

Az ezen, s az ezt követő üléseken létrejött megállapodásokat a szakbizottság határozata értelmében *P. Szathmáry* Károly bizottsági tag és jegyző *emlékirat alakjában* egybeállítá.

Ezen emlékirat a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszterhez terjesztetett fel, a ki már megtevé a szükséges intézkedéseket, hogy az kinyomatván, a benne foglalt javaslatok szélesebb körben ismeretessékké és esetleg megvitathatókká váljanak.

Kedves szolgálatot vélünk tenni t. olvasóinknak, midőn a szóban forgó emlékiratból a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségtárára vonatkozó részt e becses lapok hasábjain megismertetni sietünk.

A szakbizottság — annak elismerése mellett, hogy a m. nemz. muzeum érem- és régiségtára úgy a fölszerelés, mint a rendezés tekintetében tagadhatlanul felette áll egyéb gyűjteményeinknek — a következő reformokat tartja kívánatosnak mint haszthatlanokat mielőbb létesíttetni.

1. A fölszerelés tekintetében.

1. A folyvást gyarapodó bronzkori régiségek kiállítására a bronzteremben ez idő szerint levő éremgyűjtemények eltávolítását, s helyökbe álló szekrények alkalmazását.

2. A népvándorlaskori teremben levő szekrények alsó, jelenleg elfödött részének a kiállításra alkalmassá tételét, s felső részének fölemeltetését.

3. A római teremben alkalmazott szekrények fölemeltetését, s belsejöknek a jelenleginél megfelelőbb színnel leendő kifestését.

4. Az ékszertári terembe lévő szekrényeknek a római terembeliekével hasonló módon leendő kijavítását.

5. pecsétek és faragott kövek részére alkalmas butorok felállítását.

6. A VI. számú teremnek keresztény muzeummá leendő átalakítását.

7. A VII. számú terem mostani szembántóan tarka butorzata helyett a többi termékével megegyező butorzat alkalmazását.

8. Azon esetben, ha VIII. számú teremben felállított főszövevények az országos képtár, vagy a m. kir. országos mintarajztanoda s rajztanárképezde számára a muzeumból elszállíthatnának, a szóban forgó terem czélszerű bebutorozását.

9. Az érem- és régiségtár tisztviselőinek dolgozó (IX. számú) termében a tisztviselők számára a czélnek megfelelő dolgozó asztalok, — s a kézi könyvtár elhelyezésére galleria alkalmazását; s egyuttal az éremszekrények teljes elrekesztését.

10. A falaknak az osztály folyosói, s a VIII. számú tereméhez hasonló diszes kifestését.

11. A puha fából készült parkettekől álló padolat kijavítását; s egyuttal legalább a szekrények közelében viaszos vászonnal leendő bevonását.

12. A nagy lépcsőház alatti pinczehelyiségeknek, a mennyiben kellő mérvű megvilágításuk lehetséges volna, a mindinkább tekintélyesebb gyűjteményt képezni kezdő *római kőrégiségek* elhelyezésére alkalmassá tételét s a mennyiben ez kivihetetlennek mutatkoznék, a muzeum-kert háttérében az említett kőrégiségek felállítására szolgálendő *árkádok* építését, ¹⁾ vagy a régiségeknek az épületbe leendő befalasztatását. ²⁾

II. A Személyzetre nézve.

1. Okvetlenül szükségesnek tartja a szakbizottság a régiségtárnál a személyzetnek *legalább egy őrségéddel* leendő szaporítását oly czélból, hogy a régiségtár teljes leltározása és a *tudományos névsor* (catalogue raisonné) elkészítése mielőbb eszközöltethessék.

2. Egy *mintázó* (formatore) kiképeztetését és alkalmazását.

3. *Szépíró* alkalmazását a kiállított tárgyak nevei s lelhelyei és az értékesebb műdarabok adományozóinak neve jelzésére, a mennyiben ezt nyomtatás útján nem lehetne eszközölni.

III. Egyéb intézkedésekre nézve.

1. Az érmeek többszörös példányainak (duplumainak) első sorban honi s külföldi intézetekkel, másodsorban magánosokkal eszközözendő kicserélését, s utósorban a kormány felügyelete mellett tartandó árverés útján történendő elárusítását.

2. A szakbizottság azon czélból, hogy a nemzeti muzeum gyűjteményei folyton ahhoz értő előkészült tisztviselőkkel láttassanak el, ajánlja, hogy a budapesti m. kir. egyetemnél kiadatni szokott műtörténeti és rokon ösztöndíjakból legalább egypár e célra fordítván, az ezen pályára készülő ösztöndi-

¹⁾ Ez eszmét már *Érdy János* is megpendíté az ötvenes években (L. Arch. Értesítő. V. évf. 230. l.) F. J.

²⁾ Annak idejében a *helytartótanács* is ezt tervezé, de tervétől az akkori régiségőr (*Érdy János*) erélyes jelentése folytán elállott. *Érdy* példákkal mutatja ki, hogy a köemlékek befalazása azonos azok rombolásával. (Arch. Ért. V. évf. 230. l.) F. J.

jasok a nemzeti muzeum régiségtárában egy évi gyakornokoskodásra, s ha valóban alkalmaztatni akarnának, a külföldi hasonló mőgyűjtemények megvizsgálására utasíttassanak. Végül.

3. Czélszerűnek tartaná a szakbizottság, ha kormányunk ezen osztály gazdagítása céljából egyházfőinkhez és főurainkhoz, valamint mindazokhoz kiktől különösen a hiányok pótlása várható, egy lelkes felhívást intézne.

Ezek a szakbizottság által a m. nemz. muzeum érem- és régiségtárára vonatkozólag tett javaslatok; közülük egy, a *mintázót* illető, már életbe is vagyon léptetve. A cultusminister ugyanis még a múlt év őszén a muzeum személyzetéből egy ügyes egyént Bécsbe küldött ki, s ott hat hét alatt államköltségen mintázónak kiképezteté.

Ez által muzeumunk azon kedvező helyzetbe jutott, hogy a bármi oknál fogva megszerezhetlen műtárgyaknak főszöntményeit könnyű módon megszerezheti.

Vajha a javaslat többi pontjai is — melyek valóban meszerileg vannak egybeállítva! — mielőbb életbe léptettetnének.

Pénzviszonyaink ziláltsága e tekintetben sem enged ugyan sok szépet remélnünk; így például csak futólag kell végig tekintenünk a magyar birodalom f. évi szentesített költségvetését, s mindjárt azon szomorú tapasztalatra jutunk, hogy annak keretén belül az itt közlött üdvös javaslatoknak *csak egy része* leszen megvalósítható.

De azért ne csügedjünk, s higyük a római költő következő szavaiban: »non si male nunc et olim sic erít.«

Fridrich István.

Egy v e l e g.

7. A *Trencsén megyében létesítendő muzeum*, tudományos- és művész-egylet érdekében január 25-én tartatott meg az előleges értekezlet. — Elhatároztatott mielőbb a nagyközönséghez s intelligentiához for-

dulni s felszólítást intézni, hogy kiki tehetségéhez képest járuljon, hogy az egyesület létrejöjjön, működjön s feladatának megfeleljen. — Trencsén történeti szempontból nevezetes. — Mennyi történeti nevezetességű régiségek rejlenek térein, romjaiban s ódon váraiban; — ezeket történeti szempontból vizsgálni, fejtegetni s a megyei muzeum számára való tárgyakat gyűjtögetni, mindenesetre érdemes és kívánatos.

8. *Római régiségek Verovitica mellett.* — A zágrábi Lapok írják. Vusetic község határában Herczeg Schaumburg-Lippe jöszágán magyar napszamosok több római régiségre akadtak. — Egy része e leletnek a Dráván túli területre vándorolt, még a másik rész Horváth P. zárdafőnök kezébe került, valamint Kopp uradalmi igazgatónak is sikerült néhány darabot megszerezni. — Basaricek zágrábi muzeumi meghatalmazottnak felhívása folytán Horváth P. birtokában lévő minden tárgyat a muzeumnak megküldött, s ugyanezt tevő Kopp uradalmi igazgató is, ki egyúttal a birtokos Herczeghez is azon kérelemmel fordult, miszerint e tárgyaknak a muzeum számára leendő elküldését jóváhagyni kegyeskedjék, mi hogy megtörténend, e vidéken a felől senki sem kételkedik, ki a Herczeg áldozatkészségét ismeri. — A muzeum ezúttal 165 darab bronzéremnek jut birtokába, melyek leginkább Gallienus Valeriánus és Philip korából származnak. — Ezeken felül van még Gallienusnak egy arany érme, valamint egy ezüst csat. Továbbá egy zöld kővel ellátott arany fülbevaló, egy medusa főt ábrázoló kamea, végre egy kigyó alakú ezüst láncz. — (U. L.)

9. Óvary Lipót nápolyi kutatásaiból közöljük a következőket.

A *Donna Regina zárdában* a magyar czimereken kívül nagy fontosságú reánk nézve a magyar sz. Erzsébet II. Endre leánya életének főmozzanatait ábrázoló falfestmények, melyek sz. Erzsébet életét öt nagy képcsoportban adják elő. Az elsón, mely kissé rongált, az akkor még csak négy éves gyermeknek a thüringai gróf eisenachi kastélyába bevonulását ábrázolja. A második képen 1220-iki egybekelésök van ábrázolva, egy kitünően rajzolt barát alakjával. Ugyanezen kép felső keretében kiáltó ellentétkép vannak előadva a csakhamar özvegyen maradt Erzsébet viszontagságai: elűzetése, bujdosása, disznóólban rejtőzése stb. A harmadik képen egy zárdában találjuk Erzsébetet nagynénje Matild kiczingeni apátnő (Gertrud magyar királynő nővére) lábai előtt, ki őt oltalmába fogadja. A negyedik képen több jótékonyágára s más erényére vonatkozó tettei vannak előadva; az ötödik halálát ábrázolja. Az

egész mű 1320 körül készült ismeretlen művésztől s jelenleg, miután a terem esküdtszéki helyiségül szolgál, részletesen alig tanulmányozhatók.

10. *Római falkarczolat.* — A nemzeti muzeum római régiségtára igen érdekes darabbal gyarapodott. — A hajógyári szigeten a római fürdők közt ismét ástak fel egy festett fallal diszített hajlékot, melyen fali karczolatot láttak. — Ennek tartalma sikamlós kifejezésű intés Gratushoz, miszerint Lupus II-ik legióbeli hadnagy görög szolgájától óvakodjék, mivel reá valami kellemetlenség fog hárámlani. — Lupus Gratus szülei házában lakott. — A faldarab a feliratos résszel, mely összevissza van repedezve, le fog hámoztatni, és a magyar nemzeti muzeumban őriztetni. — (Hon)

Saját nézeteinket, a mennyiben t. levelezőinkéitől eltérnek mindig a következő számban fogjuk előadni, valamint kiigazítani a netalán megmaradt nyomtatási hibákat is. A múlt szám 10-dik lapján másolatban adott olaj tartó (?) ott barbárnak mondatik, holott az a kifejlett román styl tagadhatlan jellegét viseli magán. A 12-dik l. a martyantzi harangról mondatik, hogy ez Grätzban öntetett 1228-ban Bostaucher Ádám által. Ezen kettős nyomtatási hiba mindjárt a következő sorokban igazítatik ki ugyan, hol ez áll »Dolintzi nagyobb harangon írást látni. Adamus Rostaucher Gratzii 1676«; mindazáltal figyelmeztetjük a t. olvasót, hogy a második mondatban van az igazság, valamint az öntő nevére ugy a martyantzi harang öntésének századára nézve is. A 16 l. van szó egy Pozsonyban a XIII-dik században épült főtemplomról; ez elenyészett és a mostani ama régibnek helyébe csak későbben állott, mit Rómer »Pozsony régészeti műemlékeiben Pozsony 1865-ben« kritikailag bebizonyított.

Szerk.

Tartalom: Évi jelentés a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-diki munkálkodásáról. — Közép- és ujkori érmek. — Reformjavaslatok a nemzeti muzeum érem- és régiségtárára vonatkozólag. — Egyveleg.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA.

1874.

Szerkesztő :

3. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

Márczius 10-én.

Segédszerkesztő :

zerge u. 23. sz.

Bizományos :

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt ; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvtárúsnál.

Kivonat

a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1874-ik évi január 19-én tartott rendkívüli üléséek jegyzőkönyvéből.

Jelen voltak Szalay Ágoston elnöklete alatt: Ráth József apát s budavári plébános. — Jeney Henrik közmunka és közlekedésügyi ministeriumi főmérnök, — Feszl Frigyes és Malás Húgó fővárosi műépítészek. — Hegedűs Candid, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Pulszky Ferencz, Schulek Frigyes, Steindl Imre, Zsigmondy Gusztáv és Geduly Ferencz.

1. Olvastatott a budavári plébánia-templom tornyának a vallás és közoktatási m. kir. Minister úrnak 1873-ik évi december 5-én 33393. sz. alatt kelt rendelete folytán alakított szakbizottság által történt megsemmisítése alkalmával felvett jegyzőkönyv, melyben előadatik, hogy a bizottság a tornyot a helyszínén tüzetes szemle alá vévén, úgy találta, miszerint az abban előforduló számos repedések — s a csiga-lépcsőnek is veszélyes volta miatt, — a torony nem csak nem bírta el semminemű megterhelést, de azt felette sérült állapota miatt a nyolczszög

tövéig véli lebontandónak, az építkezés előtt azonban kíváncsnak tartaná az alapzatnak megvizsgálását; egyúttal a templomot is megtekintvén, annak belsejében néhány *tőnek* elcsönkítése, kívülről pedig a déli oldalon a tákok eltávolítása miatt a falnak némi kihajlása tapasztaltatván, ezeknek helyreállítását is szükségesnek tartja:

ezen szakvéleményt a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága magáévá tévén, a tornyot a nyolczszög tövéig szintén lebontandónak véli, de midőn ezen véleményét nyilvánítja, kimondja egyszersmind azt is, hogy — azon kegyeletnél fogva, melylyel köztudomásúlag a magyar haza dicső emlékezetű I. Mátyás királyunk iránt viseltetik, — a torony egy egészen kőből készült tömör tetőzettel fedve, s a mennyre lehet, a mostani diszítmények s a rajta lévő czimer megtartásával úgy építtessék fel, a milyen az Mátyás király alatt volt, e végből kíváncsnak, hogy a torony a lebontás előtt lefényképeztessék és pontosan felméréstvé, lerajzoltassék; miután e szerint nem fogna új torony építtetni, de az régi alakjában s a mennyre lehetséges még a régi köveknek megtartásával is stilszerűleg csak helyreállíttatnék, a bizottság azon véleményben van, hogy mellőzve a nyilvános pályázatot, az építkezéssel Schulek Frigyes bizottsági építész lenne megbizandó; egyúttal az építkezés folyama alatt lehetne az alapzatnál teendő ásatásokat eszközölni. A stylre nézve Henszlmann Imre előadó, a bizottság véleményétől eltérőleg, a következő különvéleményt adta: miután a templom a tizenharmadik század második felében, a csúcsíves styl virágzó korában, a bevándorolt thüringiaiak által a limburgi és marburgi templomok befolyásával épült, s Mátyás király alatt a torony azon időben emeltetett, midőn a csúcsíves styl már hanyatlásnak indult, ezen oknál fogva a torony azon stylben lenne felépítendő, melyben az lehetőleg eredetileg terveztetett, t. i. a marburgi templom tornyainak mintájára.

Jegyzette: Geduly Ferencz.

Különvélemény a budai vár parochiális templom-tornyok ujra felépítésének ügyében.

Első Mátyás király kora a csúcsíves stylnek általánosan elterjedt hanyatlás kora volt; külföldön e hanyatlás már is a faépítészet alakjait bele keverte a kőépítészetbe, nálunk pedig az e korból fennmaradt tornyok tanusítják leginkább a felfogásnak mind a constructióban mind az alakzásban szokásossá vált tévedését. Általán Magyarország nem dicsekedhetik jeles tornyokkal, kivéve pár keleti határán levőt s így a szomszéd befolyása alatt épült példányokat, a többi messze hátra esik azon elvtől, melynek alkalmazása a német csúcsíves tornyokat első rangra emeli.

De a budavár parochiális templomának tornya sehogy sem tartozik e kivételek közzé, ellenben hazánk építészetének hibás felfogásában kiválólag részesül, valamint constructió, úgy alakzási tekintetben is.

A távlat ama törvénye értelmében, mely szerint a testek nagyobb távolságuk arányában szemünk előtt kisebbülnek: kárhoztatnunk kell a tornyok egymás fölötti osztályainak ugyanazon vagy hasonló magasságát; mert így a fentebbek mindinkább összezsugorodván, nem a könnyebbülés, hanem a nehezbülés jellemét öltik, másrészt pedig egészen kicsinyes, szakadozott és eldarabolt kép ered, minőt a budai torony is világosan mutat. És midőn ezen osztályok nem a nagyobb tömörségű négyszögben, hanem épen a keskenyebb nyolczszögben jelennek meg, az egyenként apró osztályok kicsinyességén kívül, bennünk még a szegényesség, a kiaszottság eszméje is felmerül, melyet a franczia joggal a »maigre« megnevezéssel bélyegez. Ezen visszás megjelenés azonban még növekedni fog, ha a mostani toronyhoz iker is járuland s így egyes szakadozottság helyett kettő előtt fogunk állni. Hasonló kellemetlen hatás flagrans példáját mutatja a müncheni »Frauenkirche«-nek iker tornya, melyet óriási akasztófához szoktak hasonlítani, és mégis ezen példány a fenálló budai irányában némi előnnyel bír; mert felfelé fokozatosan szűkülvén, nem mutatja a budai építmény merev silhouette-jét, mely a nyolczszö-

göt nem az alsó négyszögből fejlődő testnek, hanem durván és ítészet nélkül oda dobott rakványnak tünteti elő. Alkalmasint az építésznek e ferde felfogása és az ebből következett visszás benyomás az, mi a budai templomnak érdemlett méltánylását mindeddig hátra szorította, daczára, hogy abban nem csak jeles részletek találhatnának, hanem az egésznek elrendezése is elég dicséretes, eltekintve attól, hogy ez egyház hazánk egyik legrégibbje lévén a csúcsívesek közt, műtörténelmi tekintetben is nagyobb figyelemre méltó, mint a minőben eddig részesült.

E hibás alakzásnál még sokkal hibásabb tornyunk építészete. A mint azt a minden szabad sarkán előforduló kettős támnak (Strebe) tömörsége és meglehetősen nagy kiszökése tanúsítja, az eredeti tervező e támot magasra vinni akarta, ezáltal nem csak az épületnek kellemesebb silhouettet szerzendő, hanem nagyobb állandóságot és tartósságot is biztosítandó. Ellenben Mátyás építész e szándékot meg nem értvén, nemcsak hogy a támot rögtön s még a négyszög alatt elvágta, hanem kiszökését is annyira megcsonkította, hogy a constructió tekintetben másutt oly jelentékeny szerepet vivő táмок, itt valóban céljukat egészen elvesztik. Ugyanezen hiba az egykoru kassai északi toronynál is fordulván elő, itt is gyengítette a hatás, mely a különben oly jeles építményt illetné.

Mindkét példányon visszaesés mutatkozik, a soha teljesen ki nem fejlődött román tornyok modorába.

Egészen másként áll az ügy a jelesebb csúcsíves tornyokra nézve, melyek roppant haladást mutatnak a román tornyok kicsinyes felosztása és mozdulatlan merevsége ellenében. Általán a tornyok fejlődését csak itt kezdődöttnek mondhatni, holott a román tornyok, midőn meghatnak, ezt csak is nagy tömegökkel és sokaságukkal teszik. A jó csúcsíves tornyok, beérik kevés osztálylyal, melyeket a távlat törvényeinek értelmében egyenként annál magasabbra mérik, minél magasabban, minél távolabb állnak a néző szemétől, hasonlóképen a felső nyolcszöögöt szervileg kötik össze az alsó négyszöggel úgy, hogy az átmenet nem rögtön, nem törötten történik, hanem szökkenő vonalban, melyben a nyolcszög többé nem idegen testként jelenik meg a négyszög kapcsolatában. E szervi fejlődésében a csúcsíves torony nem csak mindinkább köny-

nyítésének valóságát hozza létre, hanem pyramidális alakjával, hasonlítván a tűz lángjához, az égbe szállásnak eszméjét is kelti bennünk. A joggal tetsző silhouette eszközzésére legtöbbet tesznek a torony sarktámai, melyek fokenkénti és osztályonkénti belbeszökésökkel nem csak a pyramidális alakot teremtik, hanem a felső részek tartósságát is biztosítják az elferdítés és az idő káros behatása ellen. Innen van, hogy a legkönnyebb tekintetű csúcsíves tornyok, minő a freiburgi a Brisgauban és a kiépült strassburgi igen tartósaknak bizonyultak. E szerint a csúcsíves tornyok, minőket a styl virágzó korában építettek, valamint constructio, ugy alaki tekintetben is a torony-építkezés legmagasabb polezán állanak, és hogy ezekhez hasonlítva hazánk Mátyás korabeli tornyait, első helyen pedig a budait, nyilvános visszalépésnek eredményeiként kell tekintenünk.

Hasonlítva tornyát a budai templomhoz, az említett aránytalanság még kiáltóbbá válik. Ugyanis egyházunk a csúcsíves egyházak csak nem legalacsonyabbneméhez tartozván; minél magasabb és minél soványabb a torony, annál kellemetlenebb arányi viszonyba lép a templomhoz, annál távolabb viszi a két testet a kölcsönös összhangzatnak hatásától. Hogy a müncheni Frauenkirche-re alkalmazott hasonlatossághoz ne térjünk vissza, a magas és szűk ikertorony, kivált a vár magaslatán emelkedvén, legalább ugy állana az alacsony templomhoz, mint valamely gőzzel dolgozó gyárnak fel-felnyuló kettős kéménye. Az egyház csekély emelkedése tehát kevésbé magas, de zömök ikertornyot kíván, mely gula alakban szálljon az ég felé.

S most szükséges, hogy az elvi fejtegetés után az opportunitás ötletéből vett két ellenvetésre feleljek.

Felhozott, miszerint Mátyás iránti kegyeletünk kívánja, hogy tornyát, melylyel ő megelégedett, mi is kielégítőnek találjuk, másodszor, hogy itt nem lehet szó újra építésről, hanem csak restauratióról; mert csak is ez tartozik tulajdonképen és egyedül a műemlékek bizottságának hatáskörébe.

Illetőleg a kegyeletet a kérdést vetem fel, ha kegyelettel, mit nem tagadok, tartozunk emlékeinknek, valjon a kegyelet nem nagyobb mérvét tanusítjuk-e, midőn történeti emlékeinket nem elferdített, hanem az első tervezésből fejlesztendő stylszerű

állapotukban fogjuk fel s így újítjuk? Hogy pedig az első tervező nem a nyolczszögű sovány rakványt akarta közvetlenül és átmenet nélkül a templom alacsonyságával összehangzó zömök négyszögre illeszteni, azt a sarktámok elrendezésével oly világosan tanúsította, hogy ezt a bizottság egyik tagja sem vonta kétségbe.

Illetve a bizottságnak nem újjraépítést, hanem csak restauratiókat eszközölő hivatását, e kétféle munkálkodást legtöbb esetben alig választhatni el egymástól és itt is mindenesetre újjraépítésnek kell tartanunk, ha mindazt, mit későbbben szoros, sőt szolgálai utánzással ismét emelünk, elébb egészen és tökéletesen le kell rombolnunk; az egész nyolczszög lehordásának szükségét pedig a bizottságnak szintén egyik tagja sem vonta kétségbe.

Végezre említenem kell még egy körülményt, mely ámbár nem hozatott fel ellenem, mégis oly fontos, hogy azt hallgatással mellőzni nem lehet. Mondhatnók, hogy az általam követelt nagyobb tömörség az építkezési költséget szaporítaná s így hátrányos visszahatással leend annak létesítésére. Ha azonban én a mostani toronynál tömörebbet kívánok egyuttal kimondtam, hogy testét (eltekintve a sisaktól, mely a felmutatott tervben is magasabb, mint a minőt magam kívánok), hogy tehát a jelenlegi testet az alacsony templom arányában meg akarom kurtítani, le akarom szállíttatni, s eszerint mit a nagyobb tömörségen veszünk, a megkurtításban könnyen helyreüthetjük.

Mindezeknél fogva, a bizottságban is felmerülvén a torony idomtalanságának és téves constructiójának helytelenítése, nem lévén tagadható a templomhoz való aránytalansága sem, melynek még inkább növekednie kell, ha az északi torony is a délinek modorában felépíttetik, tagadhatlan lévén a kegyelet nagyobb mérve ott, hol a régibb kor stylszerűbb és egyedül czélszerű tervezéséhez térünk vissza, és hogy akár e stylben, akár Mátyás korabeli modorában emeljük az épületet, mindkét esetben újjraépítéshez kell fognunk, elvégre tagadhatlan lévén, hogy a jobb és czélszerűbb építkezést is a rosszabbnak költségeivel eszközölhetni; a kérdés ez leend: hogy ha már okvetlenül újat kell építeni: mi tanácsosabb újabb elkorcsosodott

mintát használni, vagy a régibb eredetinek és stýlszerűnek szellemében működni?

E körülmények közt, melyek a tényállásnak tökéletesen megfelelnek, indítványozom: készítessék oly terv is, mely az első építész intentiója értelmében karolja fel az újraépítést, addig pedig függesztessék fel a bizottság ama határozata, mely szerint elvileg a mostani toronynak szoros reproductiója kizárólag mérvadónak lett kimondva.

Kelt Buda-Pesten, 1874-dik jan. 19.én.

Henszlmann Imre,
előadó.

II. A lőcsei középkori műemlékek rövid ősmertetése.

Az arch. értesítő utolsó számaiban a bártfai műemlékeket közölván, több oldalról hozzám intézett felszólítások folytán elhatározám, egynéhány felső-magyarországi város műemlékeit és műkincseit ily modorban megősmertetni; annál is inkább miután műemlékeink ily rövid és általános ősmertetése és leírása a régészet barátai előtt oly kedvezően fogadtatott.

Ily rövid ősmertetések tárgyát fogják a *lőcsei*eken kívül az *eperjesi*, *kézmárki*, *Szepesváralljai* és *csetneki* középkori műemlékek képezni.

Jelen alkalommal a lőcsei műrégiségek leírását megkezdvén, mindenekelőtt megemlítem, hogy itt középkori monumentális építészetünk, valamint szobrászatunk egynéhány jeles sőt kitünő példányával, hazai középkori művészetünk és műiparunk készítményeivel nagy mértékben találkozunk.

Ezen felette festői fekvésű régi város jelenlegi külseje még meglehetősen állapotban lévő erődtítményeivel és daczos kinézésű bástyatornyaival, valamint ódon külsejű templomaival, városházával és egyes régi házaival még tökéletesen középkori jelleggel bír. — A minden régít romboló újabbkori düh, és kaszárnya stílű újabb építkezések még eddig meglehetősen

érintetlenül hagyák ezen várost, minek következtében a művész úgy mint a régész és a hazai történelem kedvelője itt sok tanulmányozni valót találhat. — Lássuk ezen régi szab. kir. város alapításának rövid történetét.

Hagyomány szerint, midőn 1241-dik évben a tatárok hazánk ezen vidékét is elpusztították, a csekély számú megmenekült lakosok a félre eső Káposztafalva melletti hegyekbe szorultak, ezen hegyek egyik sziklája mai napig is »lapis refugii« elnevezéssel bir. — Ezen kősziklás hegyek közt lévő számos barlangban a menekültek egészen 1242-évig maradtak, midőn a tatár csordák e vidéket elpusztítva, a városokat lerombolva, — azt a legszánandóbb állapotban elhagyák. A még életben maradt megrémült lakosok rejtekhelyeit elhagyva, romokban heverő városaikat ismét kezdék építeni.

Ezen alkalommal IV. Béla — hazánk ezen második megalapítója — az így elpusztult országába Némethonból szász gyarmatosokat hívott be, kik, kivált Szepességen nagyobb számmal telepedének le, itt az úgynevezett XVI szepesi várost alapíták. S ezek közt volt első helyen Lőcse is, mely városnak alapítása 1245 körül történt. Főtere (Ring) a felső-magyarországi városok legszebb és legszabályosabb téreinek egyike. Alakja derékszögű egyenközény (parallelogramm), melynek hosszabb oldalai kelet és nyugot felé fordítvák. Mig a kassai, eperjesi és kézsmárki főterek hosszú, mind a két végén keskenyedő elyipsis forma utczákat képeznek az alaprajzban, addig a lőcsei (valamint a bártfai is) szabályos négyszöget képez. A főter közép pontján szabadon áll a parochiális templom, a campanillével ellátott városháza, s ettől délfelé az ágostaiak újabbkori kupolás temploma.

A város bástyatornyai és falai itt ott még fennállanak, utóbbiak a belvárost egy kerülék alakjában övedzik körül. Eredetileg a városnak csak két főkapuja volt, t. i. a város keleti oldalán lévő *felsőkapu* (Oberthor) és a déli részén lévő *alsó* vagy *iglóikapu* (Unterthor), ezek közt az előbbinek még az eredeti kapubástyája — bár megújítva — csucsivezettel boltozott kapunyílásával még áll, a kapunyílás felett látható a város címere, melynek veres mezején két koronázott ezüst oroszlán egy zöld dombon állva kettős keresztet tart. A

déli kaputorony már nyomtalanúl eltűnt, de annak előerődítménye még látható. Ezen két főkapun kívül létezett még három kisebb, csak gyalogjárók számára fenntartott kapu (Pfortchen) a város keleti, északi, és nyugati oldalán. Ily kis kapuk az elkésett polgárok bebocsátására szolgáltak, midőn már a nagy kapuk zárva voltak. Hasonló elrendezésű kis kapukat a körmöci és besztecebányai főkapuk tőszomszédságában találunk, míg itt a főkapuktól távol a belső és külvéd-falban alkalmaztattak.

Az ellenség támadása alkalmával az ilyféle mellékkapuk legtöbbszörre igen közel álló bástyák által fedeztettek. A védfalak, valamint a bástyák itt is csorgás cserép által fedvék.

A főtérén lévő házak mind emeletesek, de már legtöbbszörre újabbkori renovatiók által régi jellegüket elvesztették, csak némely ház alatti boltozott járdák (Lauben) maradtak még fen. A főtér keleti házsorában még található egy középkori külsejű csúcsíves boltozattal bíró ház (Jelenik féle ház), párkányzatán sajátos idomú architecturával (Zinnenartige Bekrönung), melylyel Eperjes több régi házán, és a szepesi templomok tornyain gyakran találkozunk, és a XVI-dik században ezen vidéken divó építészetnek egyik kiváló sajátosságát képezi.

Ezen város profán építményei közt kiemelendő *I. a város-háza*; egyházi építményei közt pedig *II. a Szt. Jakab apostol tiszteletére épült főtemplom*, és *III. a Szt. Máriának szentelt zárda templom*.

I. Löcs városháza a XVI-dik század közepe táján épülvén, több tekintetben nevezetes építmény. — Alaprajzának idoma egy derékszögű egyenközény, melynek déli és nyugati oldalát oszlopos galeriák, északi részét pedig a városházával egy kapuzat által szervileg összekötött négyszegletű tornya foglalja el. A városház egy emeletes, a nyugati oldalon lévő oszlopos tornác az első emeletén is ismétlődik, ez által különös festői és momumentális kinézésű.

A déli oldalon a falsikon az egyes ablakközökben több allegoricus alak van festve, következő feliratokkal:

TEMPERANTIA, PRVDENTIA, FORTITVDO, PATIENTIA, JVSTITIA.

Ezen meglehetősen jól festett alakok illető jelvényeikkel ábrázolvák, azok alatt olvasható:

PACE REFLORESCVNT OPPIDA, MARTE CADVNT-
ANNO· 1· 6· 1· 5· valamint a nyugati oldalon is:
PVLCHRITVDO CIVITATIS CONCORDIA. 1· 6· 1· 5·, mely
évben a városház újított és ezen frescoképekkel ellátott.

A városház nyugati oldalán lévő lépcsőzeten jutunk a felső emeleti nyitott oszlopos csarnokba, melyből renaissance izlésű és kőből faragott diszajtón keresztül a felső emeleti helyiségekbe érkezünk. Ezen diszkapuzat az igazság, szerénység jelvies jelentőségű alakjaival van diszitve, az ajtó felső párkányzata alatt olvasható:

CONCLAVE ELECTAE CIVIVM COMMVNITATIS, továbbá:
SIC AGITVR CENSURA, ET SIC EXEMPLA PARANTVR
CVM IVDEX ALIOS QVOD MONET IPSE FACIT.

Az ajtónyílás felett kőből en basrelief faragott és befestett városi cimer következő felirással:

INSIGNIA REIPUBLICAE LEWTHSCHOVIENSIS. ANNO·
1· 5· 4· 9.

A cimerpaizs felett pedig egy angyal kiterjesztett szárnyakkal, s babérleveles ágakkal kezében festve látható, ezen felirással:

IVDICIS EST VIRTVS MAXIMA NOSSE DEVM.

Továbbá a városi cimer jobb oldalán az igazság alakja egyik kezében meztelen pалlost, a másikban pedig mérleget tartva, következő felirással:

IVSTITIAE QVIS QVIS PICTVRAM LVMIINE CERNIS.
DIC DEVS EST IVSTVS, IVSTAQVE FACTA PROBAT.

A cimer másik oldalán pedig a türelem alakja ezen aláirással:

SIS PATIENS SI VIS SAPIENS ET IVSTVS HABERI.

Véleményem szerint igen fontos és a hazai történelemre nézve érdekes ily feliratok másolása és gyűjtése, azok leginkább bizonyítják az akkori emberek gondolkodási módját, és tanúságot tesznek az akkori idők szelleméről és szokásairól.

A városház felső emeletének legnagyobb részét a tanács-

kozási terem foglalja el, hol azonban egy XVI-dik századbeli bronc-csillárt kivéve, különösen megnevezhető műrégiség nem található. Ezen bronc-csillár a terem gerendázatos födényéről függ le, szépen hajlított hat karból áll, felső részén egy szép ornament kettős keresztet és pallost tart, ez alatt pedig a sason ülő és kezében villámokat tartó Jupiter alakja vehető ki.

A városház meglehetősen rendezett levéltárában két kézzel fogható három pallos (Zweiänder) őriztetik, s azok közt van egy lángpallos (Flamberg) is. Azonkívül van itt több középkori bárd, sarkantyú, egy különös szerkezetű zár és két csinos kulcs is.

A városház tornyának felső emeleteibe egy annak nyugati oldalán hozzáépített csigalépcsőn feljuthatni, hol egy régi óraművön kívül több harang és az ór szobája létezik, mely utóbbi azonban, miután a templom sokkal magasabb tornya felépült, abban rendeztetvén be az órszoba, jelenleg használaton kívül van.

Végre megemlítésre méltó egy néhány csinos kiviteli XVI-dik századbeli vasrácszat is.

II. Lőcse második monumentális építménye a Szt. Jakab tiszteletére szentelt parrochiális főtemploma, melynek architecturája a még szép csúcsíves stílt jellemzi, s mely templomnak belseje nagyszámú és felette becses középkori műkincsekkel bővelkedik.

Miután azonban hazánk ezen nevezetes monumentális építményének részint közleményeinkben, részint pedig Merklas Vencel tanár által a bécsi központi bizottság közleményeiben megjelent régészeti ösmertetése az érdeklettek előtt úgy is ösmertes, nem kívánom ezen leírás ismételésével az olvasót untatni és fárasztani, erre nézve csak röviden említem meg, hogy elrendezésére nézve ezen templom az úgynevezett csarnoktemplomok (Hallenkirchen) sorába tartozik, lévén annak a főhajóval egyenlő magasságú két mellék hajója.

Építészeti stíljéről ítélve, a XIV-dik század első felében épülhetett, alaprajza igen rendes, s e tekintetben ritkítja párját hazánkban.

Ezen templomban az oltárok kivétel nélkül XV. század-

beli szárnyoltárok (Flügel-altäre), melyeket legalább nagyjából megismertetni nem leend érdektelen:

1) *A főolár*, mind művészi kivitelre, mind pedig kolossalis méreteire nézve nem csak hazánkban, de az egész ausztriai birodalomban annak párja nincsen, s a maga nemében minden tekintetben unicum; magassága 60' szélessége pedig 19' 6''; predellája 8' magas, s fülkéjében az utolsó vacsorát ábrázoló jelenet látható, melynek fából művésziesen faragott apostol szobrocskái élethű mozdulataikban és természetesen előállítvák.

A főszekrény három osztályzatának középsőjén Mária mint isten anyja, karján a gyermek Jézussal egy félholdon állva, annak egyik oldalán János evangelista, a másikon pedig (idősb) öregebb Jakab apostol (Jacobus major), bár természet feletti nagyságu, de művésziesen és aesthetikailag átgondolt, méltóságteljes és természetes állásu szobrai foglalvák.

Az oltárszárnyak következő jeleneteket ábrázoló féldomborművü képeket tartalmaznak: 1) az apostolok széttaszása, midőn párosan a világba mennek, 2) sz. Jakab lenyakaztatása; 3) János evangelista Patmos szigetén; 4) János kinoztatása. A szárnyak külső felületén üdvözítőnk kinszenvedésére vonatkozó jelenetek láthatók, és pedig: 1) Jézus a Getzemane kertben imádkozva; 2) az ostromoztatás; 3) a töviskoronávali koronáztatás, 4) Ecce homo, 5) Jézusnak Pilátus általi elítéltetése; 6) a kereszthordás; 7) Jézus a keresztfán és végre 8) a feltámadás. Az oltár felső gót architectura-rakvány — felfelé törekvő tornyocskáival nagyszerű.

Miután ezen oltáron már II. Ulaszló és II. Lajos királyaink címerpaizsai előfordulnak, feltehető, hogy a középkori faragászat s szobrászat ezen remekműve a XV-dik század vége felé készült, és pedig vagy a híres Veit Stosz mester, vagy annak legjelesebb tanítványai által.

2) *Sz. Mária, vagy a XIV. szepesi város oltára* (Maria Schnee-altar) a főoltár után legnagyobb és legdiszesebb. Középszekrényében sz. Mária művészies kivitelű szobra áll. Az oldal-szárnyakon pedig Mária életére vonatkozó jelenetek arany alapon festvék és pedig: 1) Az üdvözlés, 2) a fogantatás; 3) Jézus születése; 4) a három király megjelenése; 5) Mária a templom-

ban; 6) az egyiptombani futás; 7) a bethleheми gyermekgyilkolás; 8) Jézus mint 12 éves fiu a templomban; 9) Jézus felátadása után megjelenik anyjának; 10) a menybemenetel; 11) Mária halála, és 12) Mária koronáztatása.

3) Az *Ecce Homo oltár*, középszekrényében karesú oszlopocskák által elválasztott fülkékben a szenvedő üdvözítő, sz. Mária, és sz. János evangalista természetes nagyságu szobrai foglalvák.

Az oldalszárnyakon pedig következő jelenetek vehetők ki:

1) sz. Sebestyén és Kristóf; 2) keresztelő sz. János, és idősb Jakab; 3) Katarina és Borbála; 4) Dorótya és Margit; mind ezen alak arany alapon, nagyszerű ideális felfogással festve. — Ezen oltár predelláján szépen faragott levél diszitmények közt Mátyás királyunk és nejének nápolyi Beatrixnek családi cimeirei láthatók következő feliratokkal:

CLINODIVM MATTHIE REGIS, és

CLINODIVM BEATRICIS REGINE, miután pedig Mátyás király Beatrixszel 1476-dik évben egybekelt, és 1490-ben meghalt — ezen oltár tehát 1476 és 1490-dik évek közt készülhetett.

4) Sz. *Péter és Pál oltára* nem nagy méretekkel bir ugyan, de kivitele művészi. A szekrény belsejét egy közepén álló oszlopocska két fülkére osztja, melyekben Péter és Pál méltóságteljes arckifejezésű szobrai állanak. Az oltár szárnyain ezen két apostol életére vonatkozó jelenetek vannak festve: 1) Saulus a Damaskusi utra készül; 2) Saul megtérítése, 3) Barnabás látogatása Saulusnál, 4) Pál szónokol a templomban, 5) Péter felhívása apostolnak; 6) Péter szónokol, 7) Péter és Pál apostolok a király előtt; 8) ezen két apostol egy torony előtt térdel, melynek felső párkányáról több ember esik le; 9) Pál látogatása Péternél; 10) Péter martir halála; 11) Pál fejjétele, és 12) Pál egy öreg ember ágyánál.

5) Sz. *Katalin oltára* áll különféle, eredetileg egymáshoz nem tartozó darabból. — Szekrényében áll Katalin elég csinos szobra, körülvéve arany alapon festett Borbála és Margit alakjaival. A predella hosszabb mint az oltár szélessége kinyílt szárnyaival együtt, melyeken Katalin életére vonatkozó festmények léteznek, és pedig: 1) Katalin szónoklati vitája; 2) a

Martyrium, 3) a kerékbe törés, 4) Katalin lefejeztetése Az oltárszárnyak tetején háromszögű lapokon Samuel és Isaiás proféta arany alapon kitűnően festett mellképei

SAMUEL PROPHETA és ISAIAS PROPHETA feliratú szalagokkal.

6) *Sz. Miklós* oltárának belső szekrényében Miklós, alamizsnás sz. János és Benedek szép kivitelű szobrai állanak, a szárnyakon lévő képek a következők: 1) János alamizsnát oszt, 2) Miklós áll két püspök nyílt sirja mellett; 3) Egy fogoly megmentése börtönéből; 4) Sz. Lipót megtalálja Ágnes nejének fátyolát, 1504 évszámmal. Ezen oltár eredeti felső rakóványa hiányozván, későbbi leveles diszítménnyel pótoltatott.

7) *Sz. János oltára* a XVI-dik század elején készülvén stylje már nem tiszta gót, hanem átmenetet képez a kora renaissance műízlésbe. Ezen oltárnál a régi szárnyoltárok felosztása és szerkezete még meg van ugyan, de diszítményei már renaissance ízlésűek. A szobroknál is már hiányzik az egyszerűség, a redőzet elrendezése már nem természetes, hanem inkább keresett. Az oltár szekrényében áll keresztelő sz. János, mintegy 4' magas szobra. A szárnyakon lévő képsorozat a következő: 1) Krisztus kereszteltetése; 2) Herodes a lakománál; 3) sz. János fejevétele; 4) János levágott feje Herodes asztalán, 5) János evang. egy meghalt nőt feltámaszt; 6) János evang. a méreg kehelylyel, 7) Jánosnak megjelen Jézus, végre 8) János halála. Ezen festmények 1520 évet és H T mestermonogrammot viselik.

Ezen oltár Henckel János löcsei plébános költségén készült, kinek arcképe az oltár háttábláján festve látható, következő felirással:

in. honore · sanctorum · Joannis baptiste · evangeliste · Elemosinarii.
christostomi · et h... gersonis · Joannes henckel · anno milesimo 520.
posuit. *)

8) *Sz. Anna oltára* hasonlít az előbbihez, a közép szekrényben látható Mária és Anna anyjának csoportozata, s azok

*) Henckel János 1513—1522-diki években löcsei plébános volt, később Mária királynénak, II. Lajos király nejének udvari káplánja. — (Burgkapellan.)

közt a gyermek Jézus. Az oldalszárnyakon pedig sz. Anna életére vonatkozó jelenetek féldomborműben láthatók.

Ezen itt elősorolt középkori emlékeken kívül, vannak még a templom különböző részein szétszórott becses darabok, így

9) a déli kereszthajó mellvédén álló természetes nagyságu feszület, Mária és János remek kivitelű szobraival;

10) a templom északi oldalán lévő sz. György kápolnájában ezen szent lovagszobra a XV-dik század végéről;

11) A templom orgona karzata alatt álló 18 ülőhelylyel bíró szék, szép menyezetes architecturával és egyéb, de már naturalistikus felfogású növénydiszitményeket mutató, fába vésett és színezett ornamenttel; 1492-ből.

12) A templom déli oldalfala mellett álló, három ülésű egyházi szék, hasonlóképen művésziesen áttört gót levél diszitményekkel, a város címerével, és a mester monogrammjával. Egyik oldal deszkájának diszitménye tekercses szalagján olvasható:

ICH · BIT · DICH · HEZ · GOT ....

13) A főhajónak egyik északi pillére mellett álló XVI-dik századbeli két ülésű szék, melynek háttámláján fa lemezekkel mesterileg kirakott egész város, tornyaival, kapuival és sáncaival látható. Intarsia modorban ezen szék felső részén olvasható:

GREG. TISLE · VON · KASE.

meglehet, hogy ezen felírás szerint ezen széket Gergely kassai asztalos mester készíté, mely széket, nem tudom miért, Rákóczy székének neveznek.

(Vége következik.)

Myskovszky Victor,
építész s tanár.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályából.

I.

Elismert tény, hogy a régiségtannak mi sem tehet oly nevezetes szolgáltatokat, mint az egyes leletek feljegyzése és is-

mertetése. Ezek által tényleg már nem egy rejtélyes kérdés nyert megoldást, miért is a tudomány szempontjából felette kívánatos, hogy a hazánk területén feltűnő érem- és régiségleletek minél gondosabban felvétessenek, megfigyeltessenek s ha lehetséges, együttesen megőriztessenek. Az ily leletek ismerete és megőrzése mégis főleg a jövőben fogja tudományos fontosságát elérni, midőn a régészeti ismeágnak rend és szakszerűsített művelése következtében a régiségbuvár inkább leendő azon helyzetben, hogy a leletek összeségéből, a lelettárgyak művészeti, meg anyagi jellegéből és a lelethelyek geographiai különbözőségéből megbízhatóbb következtetéseket vonjon le egyes függőben levő culturalis és ethnographiai kérdések tisztázására.

E szempontból kiindulva, szándékunk é téren azon leleteket közzé tenni, melyek a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályánál időnként bejelentetnek vagy annak meg is küldetnek. E leletek némelyike, tárgyukra vonatkozólag, igaz, semmi különösséget nem láttatnak, de minthogy már nem egyszer a legjelentéktelenebb esetlegesség is fényt tudott vetni némely messzeható tudományos problémára, azért lehetetlen a még oly csekélyszerűnek látszó leletet is kicsinyelni, figyelem nélkül hagyni s agyonhallgatni. Csak az sajnálendő, hogy a bejelentett leletek nem azon praecis pontossággal hozatnak tudomásra, mely kívánatos volna, azonban maguk a tárgyak és a lelhelynek tudata mégis már elég nyeresemény régiségtani szempontból.

Megjegyezzük, hogy a leletek mellett felfogjuk sorolni azon nevezetesebb szerzeményeket is, melyekkel a muzeumi régiségtár időközönként vétel vagy felajánlás útján gyarapodik. Ezek megfigyelése is nyilván nevezetes mozzanatot adhat hazai régiségtanunk fejlesztésének, de egyszersmind ösztönül is fog az szolgálhatni a régiségek iránti tisztelet, szeretet és érdeklődés felébresztésére. *Óhajtjuk, hogy ugy legyen!*

* * *

1. *Ó-Buda vidéki bronzlelet.* E lelet a kiválóbbak és a legérdekesebbek közé tartozik, a mennyiben a római életnek oly mőtárgyait szolgáltatatta át nekünk, melyek tanulmány tekin-

tetéből felette figyelemre méltó. Nagyon sajnálatos, hogy a lelet nagyobb részben elkallódott s csak egyes töredékekben jutott a zsibáruskodás útján a nemzeti régiség-gyűjteménybe. A megmentett töredékek maguk kezeskednek arról, hogy egy nevezetes leletből valók, melynek helyiségét sem lehet pontosan kijelölni, miután azok, kik a tárgyakat megvették, sőtobb a nemzeti muzeumnak vételre felajánlották, ez után nem érdeklődtek. Csak annyi bizonyos, hogy *Ó-Buda* felett, a szabad térségen találtattak s így nyilván a régi Aquincum iparczikkeit képezik.

A muzeumba került lelet összesen *nyolcz* darabból áll s ezek legnevezetesebbike egy kiváló nagyságu serpenyő mozgatható fogantyúval. Maga a serpenyő meglehetősen fentartású, bár hihetőleg egy rajta feküdt súlyosabb teher következtében összenyomott. E bajon azonban igen könnyen lehet segíteni, miután az anyag szilárdsága a kiegyenesítést nagyon is lehetővé teszi. A serpenyő átmérője harmincz centimeternél többet tesz, felkajló körpárkányzata négy *ct.* tehát elég vastag anyagot foglalhatott magában, ha ugyan, mint gondoljuk, lepényes ételek készítésére használtatott. Fogantyúja huszonhat *ct.* hosszú, egy egyszerű szegtengely körül forog s akként van magához az edényhez alkalmazva, hogy egy száladon mozgó pántos gyűrű segítségével a serpenyő kidudorodó nyeléhez erősíthetetik. A fogantyú vége kiszélesbedő körlapot képez, mely közepén át van lyukasztva.

A másik tárgy egy szép idomu, szabályosan kihasaló, csőrös kancsó-féle edény. Magassága tizennyolcz *ct.* kerek fenekének átmérője $6\frac{1}{2}$ *ct.*, felső öbleé $8\frac{1}{2}$ *ct.*, mely méretnek a csőr irányában is megfelel. Fogantyúja s fedele hiányzik, de az edény oldal aljon látható nyomok s a felső edényszél lyuka világosan mutatja, hogy fogantyúja és fedele is volt. Ezek leszakadása nem a kiásáskor történhetett, miután azon hely, hol a fogantyú az edény oldalfalához erősítve volt, szintén patinával van bevonva.

A darabok között előkerül ugyan egy fogantyú is, de aránya után ítélve, az nem ezen edényhez tartozhatott, hanem kétségenkívül egy sokkal nagyobb, nevezetesen egy sokkal magasabb edényről való, mely fájdalom elveszett. E fogantyú

két darabra van törve s a törés mutatja, hogy az csakis a kiásáskor történhetett. E fogantyut stýlszerűnek mondhatjuk s művezete is tökéletesb. Egész hossza 15 ct. tesz s áll az egy csak igen gyengén hajlított, külrészn köríves vonal diszszel ékesített tömör bronz rúdból, mely felül azután hirtelen meghajlítva egy szárnyas sphinxben végződik. Ez alak is meglehetős kivitelű. A fejet diademszerű ékitmény veszi körül, az arc szabályos, bár az orr kevésbbé mondható annak. A csipőig meglevő aránytalanul vékony deréktest alul összeolvad az ornamentikával, mely a hozzátartozott edény fedelének tengelytartóját képezte. A kezek előre támaszkodnak s ugyancsak az ornamentikával egyesülnek. A szárnyak szabályosan terjeszkednek ki hátrafelé s végökkel magához e fogantyu-nyélhez erősítvék. A tollazat a belső oldalon mélyedéss kör- és vonaldiszítések által van feltüntetve. A fogantyu alsó végét, mely az edény alsó oldalfalához volt erősítve, egy úgy látszik Meduzát ábrázoló női fő képezi, melyet különben ugyanazon széles, lapos orr jellegez, mely a sphinx ábrázatán látható.

Egy másik fogantyu, ugyanazon anyagból, nem kevésbbé érdekes. Merően egyenes az, végén egy tátott száju állatfejjel, mely úgy látszik halfejet akar ábrázolni. A másik vég, melylyel az edényhez erősítve volt, eltört, de a töredék is láttatja, hogy diszesnek kellett lennie. A fogantyu belül egészen üres, kívül a nyél hosszirányában canelirozott s egészben 12 ct. hosszúsággal bír.

Figyelemre méltó egy nehéz bronz kerék- vagy tengelyzáró. Művezeti tekintetben durva, de compact műnek kell mondanunk s tekintve célját, az másként nem is álltathatott elő. Külső részét kerek gomb képezi némi levéldiszszel, mely elég szabályos. A tengelyzáró törzse négyszögű, csonka lobar alaku, alul felül széles, kiszökellő párkányzattal. Egyik szabad lapján erős dombor diszítménnyel, mely egy körívetből és abból foszlányszerűen lecsüngő csipkészetből áll. A vele áttellenes oldallap egészen sima, ellenben a két melléklapból tömör fogantyuk állanak ki. A tengelyzáró hossza $12\frac{1}{2}$ ct., a csonka lobaré 8 et. Szélessége az alsó párkányzatnál $5\frac{1}{2}$, a felsőnél $4\frac{9}{10}$ ct. Az oldal fogantyu $4\frac{1}{2}$ ct., tehát az egész tengelyzáró szélessége 14 ct.

Ép oly figyelemre méltó végre két korong darab, mely egy egészhez tartozott. Sajnálatos, hogy e tárgyat nem bírjuk meghatározni, a két meglevő darab csak egy nyújtott korongra enged következtetni. Mindegyik darab egy széles lemezből áll, melynek közepén egy nagy, de belül üres, csücskös gombfogantyú van, jobbra balra a lemezen jókora lyuk látható. Az egybeállított s egymáshoz illő két részletnek átmérője a külső szélíg 28 ct. A lemez szélessége $7\frac{1}{2}$ ct., ellenben a másik végén már nem több 6 ct-nél, mi mutatja, hogy a koronglemez a közepén keskenyebbé vált s csak a két ellenirányos görbületnél szélesbedett ki jobban.

2. *Sövényházi lelet Csongrádvármegyében.* E mindössze nyolcz darabból álló lelet, melyet tekintetes *Zovcsák János* ur ajánlott fel az érem- és régiség-osztály számára, szintén érdekesnek mondhatjuk. Legkiválóbb darabja egy igen diszes római bronzmécs kettős fogantyúval, melyek közül az alsó egészen zárt a mutató ujj számára való. A rajta keresztben álló második fogantyú csimbókban végződő félhold alakú s a hüvelykujj befogadására van szánva. A mécs egyedüli disze a felső lap és a mécslyuk párkányzatának sodronymetszetű kiékesítéséből áll. Egész hossza, a fogantyút beszámítva, $11\frac{1}{2}$ ct.

A lelet többi darabja barbár agyagedényeket képez. Az egyik egy meglehetősen szabályos csupor $8\frac{1}{2}$ ct., kerek szájjöblőnyel, egy 7 ct., lefelé szélesbbé váló köcsöknyakkal, hirtelen kihasaló oldalzattal s alig 4 ct. tevő kerek talapzattal. A nyak körzetét igen apró s részben kitört fülecskék veszik körül, míg a hasas oldalzatot 3 apró csücsök disziti. Az edény teljes magassága 16 ct.

Hasonló ehhez egy ugyanoly magasságú, de tágasb fazék alakú edény rövidebb nyakkal arányosabb oldalfalazattal, azon három darab csücsökkel: a nyakaljon pedig 2 nagyobb lyukas füllel. Az edény szájjöblének átmérője $11\frac{1}{2}$ ct. A kerek alj-é $5\frac{1}{2}$ ct.

Feltűnő egy nagyobb edénytöredék $1-3\frac{1}{2}$ ctnyi vastag falazattal. A mennyire a töredék sejteti, ez egy csutóra-féle edényt képezett függélyesen egymásra álló lyukas fülekkel a szíjsíneg befogadására. A töredék belső ürének átmérője 17. ct.

Az ötödik tárgy egy apró, közönségesen előforduló csuporka, magasra felnyuló széles füllel. Az edényke magassága 5 ct., szájöblének átmérője $4\frac{1}{2}$; fülének nagysága 5 ct.

A többi tárgyakat egy átlukasztott agyaggolyócska és egy másik szintén lyukas kőgolyócska, nyilván dísz tárgyak, képezik. A lelettel IV. Béla király egy rézpénze is találtatott.

Ortvay T.

Egyveleg.

11. *Régi emlék a török időből.* A volt budai városház tanács-terében a törököknek Budavarából való kiűzetése óta őriznek egy csinos faragott képet, mely a törökök kiűzetését ábrázolja; a kép hátsó felén ez van írva: Mathaeus Eck 1687. Ez az Eck állítólag fegyencz volt. A fővárosi tanács ezen képet a nemzeti muzeumnak szándékozik ajándékozni.

Szerkesztői megjegyzések.

Utolsó lapunkban kiigazítandók a következő sajtó hibák:

19.	lapon	8	sor	alól	olvasandó	Páperri	helyett	<i>Pápóczi</i>
21.	—	18	»	felül	»	Mökerch	»	<i>Mökesch</i>
22.	—	17	»	»	»	Ot	»	<i>Öt</i>
32.	—	13	»	»	»	remeillu	»	<i>recueillir</i>
32.	—	13	»	»	»	russembler	»	<i>rassembler</i>

A 31-dik lapon mondatik, hogy Jámbor Lajos császár garasain góthizlésű templom vagyon kivésve; erre megjegyzendő, hogy Jámbor Lajos korában a góth, vagyis csúcsíves építészeti styl még nem létezett. Feltűnő, hogy a köz gyűjteményeinket illető reformjavaslatban nincsen említve a muzeum fűtése; holott a fűtés berendezését első teendőnek kell tartanunk, mivel éppen a téli időny az, melyben a muzeumokat mindenütt leginkább látogatják. Épen úgy feltűnő, hogy a nemzeti képtárat fenyegető tűz-veszély elhárítására nézve sem történik javaslat; holott ezen tűz-veszélyes építkezésre már többször maga az országgyűlés lett figyelmeztetve és e veszély több szakértő bizottság által ismételve constatáltatott. Óváry Lipót jelentése azon nápolyi falképekről, melyek magyarországi sz. Erzsébet életét ábrázolják, újólág figyelmeztet a hasonló tárgyú előadásokra, melyek Kassán a főoltáron festve, az északi kapu fölött pedig domborművekben láthatók; igen érdekes volna a nápolyi képek másolatát birni, hogy így a három mester felfogása közti különbség kideríthető legyen.

Tartalom: Kivonat a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1874-ik évi január 19-én tartott rendkívüli ülésének jegyzőkönyvéből. — Különvélemény a budai vár parochiális templom-tornyok újra felépítésének ügyében. — II. A lőcsei középkori műemlékek rövid ösmertetése. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályából. — Egyveleg.

Budapecsten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874.

Szerkesztő:

4. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

Márczius 25-én.

Segédszerkesztő:

zerge u. 23. sz.

Bizományos:

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ivnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet **Aigner Lajos** könyvkereskedésében (váczi utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvtárnál.

A szepes-olaszii ker. sz. Jánosról czimzett r. kath. plébánia-templom.

A templom a szepesmegyei számra nézve a 80-at meghaladó középkori templomok között igen kitűnő helyet foglal el részint régisége s időnkinti átalakulásai, részint impozánsabb mérvezetei miatt, s mivel jelenleg éppen e templom stílszerű helyreállítása czélba vétetik, czélszerűnek véljük ez érdekes egyházépítmény történelmi s régészeti leírását e lapokban közölni.

Mint minden műemlék úgy ez is létesülési korszakainak jellegét magán viseli, s a községnek, melynek létét köszöni, mivelődési törekvéseit félreismerhetlen vonásokkal jelzi.

Szepesmegyében a telepítések társadalmi szervezése a 12-ik század másik felében keresendő, midőn a szomszéd megyékből magyar és tót elemmel s a jövevény szász telepítvényekkel népesítettetett. Hogy az új községek eleinte a polgári szövetkezés csak éppen elkerülhetlen föltételeivel bírtak, könnyen fölfogható minden telepítvény természetéből. Csak a szaporodó népesség fejlődésével s a királyi szabadalmak segélyével alakulhattak meg későbbben azon városi községek, melyekben a

következő századokban a műszorgalom oly nevezetes emlékeket hozott létre.

Maga szepes-olaszi, egyike a 16 szepesi városoknak, már IV-ik Béla előtt birt saját rendezett községi élettel, melyről e király 1243-ben kelt szabadalmi oklevele tanuskodik. Ez oklevél azon telepítvényre vonatkozik, mely a tatárjárás közben Tornából ide Szepes-Olasziba költözött »hospitibus nostris in villa Olazy de Tornava congregatis et congregandis hanc concessimus libertatem, ut a Comite parochiali liberi sint penitus, et exempti.« — — — »Debita autem ipsorum sunt: quilibet nobis tenetur de singulis mansionibus . . . in ea quantitate, qua tempore felicitis memoriae, Fratris nostri Regis Colomanni erant Obligati, persolvat annuatim.« (Wagner Anal. Scep. P. III.) A tatárjárás előtti lakosok olasz származásuak voltak, kiktől e város nevét is kapta. A tizenharmadik századi okmányokban »Villa Latinorum« »Olazy« »Wallendorf« név alatt fordul elő. IV-dik Béla fennidézett okmányát azon jövevények részére állítja ki, kik a szomszéd Tornából ide költöztek volt, részben azonban későbbben visszatérvén, a mai szepesi (Moldau, Mildau) helységet alapították. Hogy a Szepesiek az Olasziakkal későbbben is szorosabb viszonyban lehettek, kiviláglik innen: hogy a tizedet, mint a szepességi szászok, saját lelkészeiknek fizették, nem pedig az esztergami érseknek, mint Torna többi lakosai; hogy plébánosaik ki voltak véve a szepesi prépost egyházi joghatósága alól s közvetlenül az esztergami érseknek alá voltak rendelve, sőt az olaszii plébános »parochus regius«-nak neveztetik, mielőtt a »Confraternitas 24 parochorum regaliū« létre jött volna. Az olaszii plébánosok későbbben is különös királyi kegyekben részesültek. Így 1404-ben Zsigmond király adományozza az olaszii plébánosnak az Olaszival határos Kolinóczot, ennek előtte királyi helységet, 1494-ben pedig II-ik Ulászló megerősíti ez adományozást — villae Kolinfalva (Kolendorff) — magistro honorabili Joanni Plebano. Ugyane plébánosok az 1487-ben kelt okmány szerint a szomszéd Olezno helységben a plébánost és az olaszii kórházi templom igazgatóját nevezték ki. (»In ecclesia S. Mariae Alnensi et super ecclesia hospitalis S. Leonardi Confessoris eligendi, investiendi seu confirmandi Rectorem seu provisorem dictae ecclesiae S.

Leonardi.« Wagner Anal. Scep. Part. I.) E papi társulatba tartozott a szepsii plébános is, és a zsinati gyűlésekben e társulat részéről a szepsii és olaszii plébánosok voltak az oratorok. A szepesi prépost joghatósága azon időben kiterjedt Tornamegye egyik részére is egészen Súlyomköig, valamint a sárosmegyei Tárca kerületre is, s mind e föld a mai Szepességgel »Terra Scepusiensis«-nek nevezetett. Az Árpádok alatt királyi hercegeknek vagy ezek nejeinek adatott át birtokul, illetőleg jegybérül, mivel királyi földből állott nagyobb részt ez egész szepesi terület, s e megyebeli várak, mint a szepesi, késmárki, richnói, göllniczbányai, lublói s podolini várak királyi várak voltak. A tatárjárás előtt is Kálmán herceg, IV-ik Béla öccse, Halicsország királya birta e földet melynek birtokát atyja II. András Kálmán nejének, Solomeának nászajándéku átadott vala. Midőn e herceg Szepességet birta, német jövevények egyes községeket alakítottak, ki nyervén e célra a királyi szabadalmakat. Ez időben szepes-olaszi is rendeztetett elsőbben községgé. Mert a szepesi százsz 24 városegyesület csak IV. Béla fia V. István által 1271-ben alakíttatott s joghatósággal ruháztatott föl, valamint saját grófját »Comes Saxonum« is ekkor kapta meg. (»placuit nobis . . . fidelium hospitum nostrorum libertatem gratiosius reformare.« Dipl. Steph. Wagner Anal. Scep. Part. I.) Növekedvén a még a következő években is bevándorlott németek száma, Róbert Károly azoknak a Csák Máté elleni harczaiban, különösen a Rozgony melletti csatában tett vitéz szolgálataikért 1312-ben régi szabadalmaikat külön oklevélben erősítette meg. (Fejér Cod. Dipl. t. 8 v. 2 pag. 57.)

Az 1328 évi ugyane királytól adott német szövegű oklevélben szepes-olaszi tartozmányaikkal együtt nevezetik meg: »Wallendorff mit Johansdorf und Dittrichsdorf, die man anders nennet Kolisdorf und Alzenau.« 1271 óta tartozott a 24 királyi szepesi városok közé s ezek sorsában osztozott. Mielőtt azonban ezekhez bekebelezve lett volna, már saját szabadalmaival bíró jelentékenyebb község volt, sőt tán az első királyi szabadalommal bíró város a Szepességen, kitűnván kellemes fekvése által a Hernád vize mentén, valamint valószínűen leginkább olasz lakosaiktól űzött műipara által.

Templomunk eredetét kutatván, e történelmi tájékozást előre kelle bocsátanunk, hogy keletkezése idejét határozhasuk meg. Hol rendezett községi élet előfordul a középkorban, ott a templom ez élet legfönségesb pontja. S így Szepes-Olasziban is már a tatárjárás előtt létezett templom, csak hogy biztosan meg nem határozható, vajjon a mostani templom valamelyik része már ekkor főnállott legyen-e, vagy pedig csupán faépítmény lehetett ez első templom. A mostani templomépítmény gót stýlben van építve ugyan, de több része még román-gót vagyis ugynevezett átmeneti, mi nyilván arra mutat, hogy eredetileg román-gót modorban épült, s ha az egyes régibb részeket vizsgáljuk, a hajdani eredeti templom tökéletes képét birni fogjuk. Épült akkor, midőn még Franciaországon és a Rajnavidéken kívül általán a román-gót modor divatozott a keresztény világban, s e korba esvén szepes-olaszi népesítése, e modorban alakította egyházát is. Állott ez egy hosszahajóból fedezve famenyezettel tekintélyes arányzatokban emelve, és egy csúcsives keresztboltozatu alacsonyabb mérvezetben tartott szentélyből, melynek diadalívéből még most is láthatók a táмок, melyeknek talapzata a keresztpillér alakját mutatja finoman dolgozott virágékiítménnyel bíró fejezettel s attikai basisal minden éklap nélkül. E munka csínossága finomabb mesterkezeket árul el mint a többi szepességi egykoru egyházak kőfaragványai, mi finomabb izlésű munkásokat is sejtet velünk s valószínűen az olasz telepítvény utódjait, ugyszintén a hosszahajó még főnmaradt párkányzata is. Ily famenyezetű templomoknál főgond fordítatott a szentély alakítására, mely az ur asztalát bekeríti s földi képviselvén a ciborium vagy tabernaculum eszméjét, nyugtalan, életteljesebb, föl felé törekvő csúcsives arányzataival megható ellentét érzelmét keltette a hosszahajóból ide tekintőben, hol még a románszellemű nyugalmasb horizontáلالakítás uralgott. A falazatok festményekkel díszítettek, ugy e templomban is, melynek hosszfalai még kívülről is be voltak festve, mely festmények még most is láthatók a templomfödél alatti középhajó magasabban kinyuló hosszfalain, hol a régi most befalazott primitív alkotásu csúcsives ablakok első korszaku gót mérművel is még megvannak. Meg nem lepett e falfestmények föltalálása, sőt ellenben megütköznénk

rajta, ha vidékünk központján ilyenekkel nem találkozánk, miután a szepes-olaszi körül fekvő szomszéd templomok mint a zsegrai, szlatvini, jekelfalvai, körtvélyesi, haraszi ugyanez időből való jelesebb falfestményekkel bírnak.

Szólottunk eddig a 13-ik századi alkotásról s teljes képét birjuk a még fönnlétező építményrészek nyomán; forduljunk most a fönnálló jelen templomhoz s azonnal látni fogjuk, miképen alakíttatott át az egy hajós régi román-gót építmény basilika-féle háromhajós tágas egyházzá.

Mint általában a miveltség s vagyoniosság növekedésével a polgári élet fényét s méltósága nyilvánulását tapasztaljuk a középületeken, így a középkor szerette azt tenni az Ur szentélyein. Midőn a gót teljesen ki volt fejlődve s törvényeit a műmesterek tökéletesen birták s minden tekintetben csudálatra méltó sokféle változtatással a képzelem teremő erejével a művészet minden ágában alkalmazták, akkor a szepességi városokban is a műmesterség virágozván, minden irányban élénk műmozgalmak nyomaira minden lépten akadunk. E kor a 14-ik s 15-ik század. Hol szerét tehették, bontottak s újra alakítottak. Szepes-olaszi ezen törekvések egész sorát megnyitja, mert ott áll a szentélyiven a régi fölirat: Restauratum 1434. A 13-ik századi egyhajós famenyezetű templom rendesen két hajóssá alakíttatott át, ritkábban háromhajóssá. Itt az utolsó történt. A magas hajó beboltoztatott merész alkotásu gerinczhálózattal, a hosszfal áttüretett, pillérek s faltövek elhelyezése által arkádokat nyert, s e középhajóhoz félmagasságban mindkét oldalon keresztboltozatu mellékhajók csatoltattak, melyek kívülről támpillérekkel tartatnak, maga a régi szentély tágasabb s impozánsabb magas szentély »Summus chorus, Hochchor« lett hét tekinytélyes sugár esinos mérművel koronázott hosszablakokkal.

Ezen ugynevezett »mutatio«-val a templomon is éretett el a keresztény egyházépítésben a lélek nyugtalan ég fölé törő kívánságával keresett eszmény, a holt kötömg szellemítése; most a hívő kebel a középkori német költő által oly találóan kifejezett vágya teljesült:

»Man soll an lichter weite

Christen-glauben künden und Christus-ammeth.«

(Ifj. Titurel. 84 str.)

Lássuk most a templom mérvezeteit, melyek következők:

A templom belhossza $22^{\circ} 3'$

» » hajó belszélessége $11^{\circ} 6''$

» » » magassága 6° »

» » közép hajó szélessége 5°

» » » » magassága 6°

» » oldalhajók magassága $3^{\circ} 1' 10''$

» » szentély belhossza $9^{\circ} 5'$

» » » magassága 6°

» » » szélessége $3^{\circ} 5' 8''$

» » szentély ablakok magassága $3^{\circ} 5' 4''$

» » hajó ablakok magassága $1^{\circ} 1' 7''$

» » » » szélessége $4'$

» » szentély 4 holdu

» » hajó 6 arkádu

» » pillérek átmérete $4' 2''$

Ámbár a templom átalakítása folytán basilikalis typust nyert, mivel felével alacsonyabbak az oldalhajók, mint a közép-hajó, minthogy azonban maga a talaj idővel emelkedett, az egész hajó architektonikus viszonyai nem oly kielégítő hatást idéznek elő, de kielégít a boltozatra való pillantás. Hiányzik itt az ablakos emelet, de annál méltóságosb a boltsapkák s a kettős kajácsesal bíró boltgerinczek árnyalata által előidézett félhomály a középhajóban, melyben a vállivek erősen kajácsozott hevederei a paizsgerinczekkel ellátott holdivek, a pilléren lefutó s a boltiveket támasztó faltövek, a jegőczként tagozott hálóboltozat s a központokon függő remek zárkövek igen kedvezően veszik ki magokat. — E leirt építmény a 15-ik század munkája, igen valószínű azonban, hogy nem készült egyszerre, mert bár a szentélyen áll az 1434-iki évszám, mint az újítási munka éve, mégis 1464-ben a Széchy Dénestől e templomban hajdanta létezett Nagy boldog asszony társulata számára kiállított búcsulevél még építkezést vagy általában műalkotást tételez föl »quotiescunque manus porrexerint adju-trices.« A belső fölszerelés is rendesen a templom építése vagy helyreállítása bevégeztével szokott történni, már pedig a ke-resztelő medencze, mely egyik remekpéldánya az akkorában

gyakorlott bronzöntésnek, ily felirást hord: »Hic fons baptismi precursoris Jesu Christi terrae Scepusii oppidi vocati Olasz 1497; ugyszintén a szentély-ívben fagerendán vagy lánczon alkalmazott volt fafeszület érdekes szoborművel hasonlóan ez időből való, nem különben a hajdani szentségház fönnmaradt s most a szekrestyében elhelyezett közép vagyis szekrény része a gothika utósó korának sajátságait viseli kőfaragó munkáján.

A templom jelenlegi berendezése, kivéve az említett régi tárgyakat és a szentélyben még fönnlévő mindkét oldalon falhoz támasztott papiszékek hátai szép vésett munkával, többiben egészen roccoco, s ekkép kiáltóan elüt a templom architektónikájától, miért is nem szabadulhat az értelmes néző a mély sajnálat érzelmétől ily ellentét kedvetlen hatása alatt. A templom ezen új fölszerelését 1827-ben nyerte, mely időben a régi gót stílusú szép oltárok elmellőztettek. 1832-ben hozzáépült a templom nyugoti részéhez még két hold, mi által a hajó tetemesen hosszabbíttatott. Szerencse, hogy ezen megtoldási művet egy igen gyakorlott kőművesi kéz vezette, az a mult év végén elhalt Pollák Mihály kőműves mester volt, ki az új két holdat tökéletes utánzással úgy tudta fölépíteni, hogy a régi építéstől meg sem lehet különböztetni; nem úgy azonban a tornyot és az új homlokzatot, mely tökéletesen elüt a többitől. De ez új homlokzati munka nagyobb részt bomló félben vagyon, ugyszintén a tetőzet, a templom boltozatai és a templom hosszfalai. A helyreállítási munka a magyar műemlékek ideiglenes bizottsága fölügyelete mellett Schulek Frigyes építész tervrajzai szerint történendik.

Dr. Vajdovszky János.

II. A lőcsei középkori műemlékek rövid ösmertetése.

(Vége.)

14) Megemlítésre méltó ezen templom hires orgona műve, mely az előtt még egy néhány évvel a főhajó északi falán karzatával együtt függött, jelenleg azonban a mint tudomásomra

esett — ezen orgona corpora áttétetett a nyugati, kőből igen csinosan épült karzatra, míg ezen orgonához tartozó és ugyan ily stílú karzat (Oratorium) eredeti helyén, t. i. az északi falon magában függ (!?). — Hogy ezen hires és valódi műbecscsel bíró orgonamű ily barbár módon szétforgácsoltatott és szét-szedetett, ez mindenesetre helyre nem pótolható hiba. De hát nálunk még ily páratlan vandalismus napi renden van, pusztítsuk, romboljuk, renováljuk (?) fosszuk meg eredeti jellegüktől úgy is gyér műemlékeinket! hogy utódaink számára ne maradjon semmi oly műemlék, mely őket emlékeztesse, hogy hazánkban a középkori művészet mily nagy mértékben volt kifejlődve.

Panaszkodunk, hogy mennyit rontott a tatár, a török, és a későbbi zopfkorszak, de arra nem gondolunk, hogy most — napjainkban, a XIX-dik század felvilágosult második felében, mily vandalismus követtetik el némely műmlékeinken!

A művelt külföld, mely teljes mértékben tudja méltányolni és becsülni a nemzet erekyéit és műemlékeit, azok fenntartása és megóvása érdekében szigorú törvényeket szabott, tekintélyénél fogva oltalmazza a műemlékeket, nem engedi azok szakavatlan és stílelles ujjítását, s nálunk — erre még törvényhozó testületünk nem is gondol. Majd akkor leend műemlékeinket védő törvényünk, ha már nem lesznek műemlékeink!

Bocsánat, nagyon is eltértem tárgyamtól, de nem tehetek róla, hogy valahányszor tudomásomra esik egy vagy másik műemlékünk pusztulása, mindig fájdalommal érzem annak kipótolhatlan veszteségét!

Ezen hires orgonaművet 1866-ban rajzoltam le az id. Kubinyi Ferencz ur által 1867-ben a párizsi kiállításra küldendő archaeologiai albumok számára, akkor még ezen remekmű eredetiségében meg volt, s jelen leírásom akkori állapotát illeti.

Ezen orgona felette nagy méreteinél és művészies stilszerű kivitelénél fogva ritkítja párját nem csak hazánkban, de még a külföldön is; ezen érdekes remekműnek részletes érdemszerinti leírását e lapokban hely szűke miatt nem közölhetem, csak röviden megemlítem, hogy ezen orgona nagyméretű síppokkal és nyolc fúvóművel van ellátva, és 1615-ben krakkói Hummel János hires mester által kezdetett meg és csak 1632-

ben végeztetett be; az orgona házát pedig szintén krakkói Hertel András asztalos mester készíté, külseje igen szép renaissance architecturával bir, anyaga veres fenyű és diófa, színezete természetes, nincs ephemer becsű festékekkel bemázolva, az az anyának igazi voltát előtűnteti, csak itt-ott az aranyozás, a műizlés megkívánta helyeken hatással van alkalmazva. A karzat oldalain karyatidák és hermák közti fülkékben a tizenkét apostol mint egy 4' magas és remek kivitelű szobrai elhelyezvék. Ezen kolossalis orgonamű hat registerrel bir, t. i. Pomord, (Subbass?) Principal, Hohlflöte, Salicional, Gemshorn és Rauschquint.

A középkori szobrászat szintén jeles példányok által van képviselve még, t. i.

15) A templom északi oldalfala mellett a szentélyben álló, kőből mesterileg faragott *s:entségtartó* sugár tornyácskáival és felfelé törekvő elegans méreteivel; — a XV-dik század elejéről.

16) A fő- valamint a mellékhajókban a boltgerinceket tartó, levéldiszítményeket és alakokat képező diszes gyámkövek (Consolen);

17) A sekrestye boltozatának egyik zárkövén lévő kereszt-nimbussal körülvelt Krisztusfej.

18) Ugyancsak a sekrestye déli oldalfalán lévő fülke (Schatznische) szép gót architecturával;

19) Az orgona-karzat diszes lábazatú oszlopai, valamint szépen áttört *mellvéde*. (Brustwehr); közepén egy emelvény-nyel, melyen II. Ulászló és II. Lajos királyaink s valamivel lejjebb Lőcse város kettős kereszt cimeres-paizsai láthatók, eredeti szép színezéssel.

20) Megemlítésre méltók azon nagybecsű siremlékek is, melyekkel ezen templom bir; a számos igen diszes XVI-dik századbéli renaissance műizlésben tartott emléktáblán (Epitaphium) kívül, vannak a templom déli falának belső oldalán befalazva a Thurzók veres márványból faragott siremlékei, sirlapjai (Grabplatte), meg lehet, hogy azok eredetileg a templom egyik hajójának közepén álló tumbák fedlapjait képezték, mint Bartfán a Seregy emlékköve, és Csetneken a még eredeti épiségében fennálló Csetneki István tumbája.

A sirlap belsikjából tetemesen domborodnak ki ezen pán-célos és sisakos vitézek természetes nagyságú alakjai (en bas-

relief), melyek oroszlányokon állva, teljes fegyverzetükben ábrázolják; mily érdekes tanulmány hazai fegyverisménk gyarapítására. A cisellirozott páncélok, és a háttért festői redőzetekben elfedő függöny diszítményei nagy pontossággal és művészettel készítvék.

Talán nem leendő érdektelen ezen érdekes sirkövek feliratait itt közölni, és pedig:

Az elsőn: Hic situs est Magnificus Dominus Joannes Thurzó de Bethlehemfalva, ille quinque filiorum parens, duorum Episcoporum: Stanislai Olommensis, Joannis Wratislaviensis; trium Magnatum Georgii praefecti universae rei metallica in Pannonia, Alexii Locumtenentis potentissimi Regis Ferdinandi et Joannis Comitatus Scepusiensis, Obiit A D. 1508.

A másodikon: Hic jacet Magnificus Dominus Joannes Thurzó de Betlehemfalva, Comes Comitatus Scepusiensis, qui proprio quodam instituto coelebs ad summum usque diem vixit; pacis, quietis et justitiae amans, suo contentus, alieni minime appetens. — Obiit aetatis anno LXVI, a nato autem Christo Salvatore 1558. 29 marth.

Hic jacet Spectabilis ac Magnificus D. D. Christophorus Thurzó de Betlehemfalva. Perpetuus Terrae Scepusiensis, ejusdem modo Comitatus et Sarosiensis supremus Comes, Liber Baro, Eques Auratus, ac Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Cubicularius, qui pie in Domino obdormivit, anno aetatis suae XXXI.

Illustrissimus D. D. Comes Stanislaus Thurzó de Betlehemfalva, Regni Hung. Palatinus, Judex Cumanorum, Terrae Scepusiensis ac Comitatus ejusdem Perpetuus Comes, sacratissimi principis et D D Ferdinandi II Romanorum Imperatoris, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, etc. Regis, intimus Consiliarius et per Hungariam Locumtenens. Mortuus est 1 maji Anno MDCXXV actatis suae XLIX.

Végre újabb időben a templom egyik mellékkápolnájában felfedezett szép sirkövön:

Spectabili ac Magnifico D. D. Comiti Alexio Thurzoni a Betlehemfalva, Incliti Hungariae Bohemiaeque Regis Ferdinandi Locumtenenti, et clarissimae ejus gentis Marito dilectissimo, ac affinibus suis charissimo Generosa ac Magnifica Domina D. Magdalena Zekely ab Ormósd pia, moestissimaque Conjux. f. f. obiit Comes Alexius Thurzo anno salutis humanae MDXLIII actatis suae LIII. ipso die Conversionis B. Pauli Apostoli.

21) A keresztelő medence, kehely idomu XIV-dik századbeli ércöntvény, Péter és Pál apostolok feldomborművü alakjaival és egyébb még román stílű diszítményeivel.

22) A sekrestyében őriztetik még négy középkori kehely, és

23) egy *Ciborium* aranyozott rézből, mely lábazatán következő felirással bir:

»ad capellam leprosorum pertinet.«

24) Egy XIV-dik századbeli szép idomú vizedény, cinből;

25) A középkori kovács művészet számos műveivel találkozzunk itt, mint szép rácszatok, ajtó, pántok és gyűrűk.

26) Hogy ezen templom frescokkal volt diszítve azt bizonyítják a szentély falain részben látható, de nagyobbbrészt a mészréteg alatt még lappangó terjedelmes frescofestmények.

A templom északi falán pedig a sekrestye bejárata felett látható két fresco-cyclus, mely tizennégy képben a hét jó cselekedeteket, és a hét főbünt allegorikai képletekben ábrázolja. Újabb időben ezen frescoképek Storno Ferencz jeles restauratorunk által stilszerűen megújítottak, és pedig olyformán, hogy eredeti jellegüket nem veszítették; ily stilszerű ujításnak mindenki csak örülhet.

27) Nem hagyhatom még említés nélkül egy fadeszkan festett képet, mely az orgona karzat alatti székeken függ, és Lőcse város címerét ábrázolja, ezen felirással:

CIVITATIS LEVTSCHA. 1527.

Valamint 28) ezen egyházi székeken függő gobelin sző-

nyezet sem a XVI-dik századból, mely egy szarvas vadászatot ábrázol.

Ezek lennének tehát a templomban lévő műkincsek, áttérek most Lőcse harmadik monumentális építményére, t. i.

III. a Sz.-Máriának szentelt zárdá templomnak és zárdának rövid leírásához.

29) Hogy mikor és ki építette ezen, a város nyugati oldalán, a várfal mellett álló zárdát és templomot, mindeddig bizonyosan nem tudhatni, építészeti stílje szerint ítélve még a XV-dik század elején épülhetett; mert ez már kiképzett csúcsíves stílré utal, polygon zárású szentélylyel bir, a déli és keleti oldalon lévő gót ablakok szép mérművekkel birnak, három, sőt négy osztályzatúak, s igen elegáns méreteket és arányokat mutatnak. A templom nyugati oldalán áll egy két emelettel biró csonka torony, mely alatt egy csúcsíveszetű kapu vezet keresztül. A templom belsejében lévő oltárok már mind későbbiek, s a művészet fejlődésére nézve oly szerencsétlen XVIII-dik század második feléből valók s ezért különös műbecsesel nem birnak.

Építészeti tekintetben érdekes még a templom északi oldalához épített zárdá, folyósáival és egyes termeivel, melyek esinos oszlopokon nyugvó csúcsíves gerinces boltozattal, szép gyámkövekkel és lombozattal diszített fejezetű oszlopokkal birnak.

Hazánkban középkori részletekkel és elrendezéssel biró zárdá kevés maradt reánk, s azok közt ezen zárdá, keresztcsarnokával és rectoriumával, valamint egyes celláival együtt némi érdekléssel birhat azon hazai régészeink előtt, kik hazánkban a középkori zárdák elrendezését tanulmányozni akarnák.

Közli: Myskovszky Victor,
tanár s építész.

Ipolyi Arnold püspöki körlevele.

Ipolyi Arnold, besztercebányai püspöknek a folyó év elején egyházmegyéje papságához intézett körlevele egyebek között az egyházi műemlékek- és diszítményekről is megemlékszik.

Reá mutat az ősegyházi művészet ellenére eszközlött s nem ritkán annak eldisztelenítésére szolgáló megújításokra és tisztogatásokra.

»Bemeszeltetnek — ugymond — vagy megújítatnak a fal-festmények, melyek művészetök- és régiségöknél fogva sokkal tiszteletre méltóbbak, kifejezésteljesebbek, mint a minden szépsézetűi érzék nélkül egybekevert tarka színekkel festett ujak, vagy az ugynevezett megújítás által elrontott előbbiek.«

Fölemlíti továbbá, hogy az oltár diszítménye az öszhangzat s styl érzéke és szabálya ellen egyberakott gyertya-tartókkal, képekkel, szobrokkal, bokkrétákkal és csinált virágokkal annyira elhalmoztatik, hogy a sok felesleges söt haszon-talan miatt a lényegesek: a feszület s az oltár asztala nem lát-hatók. Mily sok terítő, kendő és vánkos vagyon ez utóbbin!

Kikel az avatatlan kezek által készített újabb képek és szobrok ellen, »melyek sem vallásunk magasztos rejtelsei (mysteria) jelképezésére, sem a jámborság előidézésére nem szolgálnak; hanem csodálatosságuk által inkább ámulásra s iszonyodásra vagy nevetésre indítják az embereket; a miveltebbeket megvetésre ingerlik, miveletlen és durva népünk lelkét, érzését és képzeletét pedig még durvábbá és miveletlenebbé teszik.«

»És ez lenne egyházi és keresztény művészetünk, melyet az összes letűnt századok dicsérnek, a mely termékenysége, gazdagsága- és méltóságával a föld kerektségét betöltötte, új jelleggel, styllel és izléssel megújította; mely minden műértőt bámulatra és utánzásra ragadott; melynek magasztalásaival telve vagyon a műtörténelem, mint egykor dicső emlékeivel telve vala a föld; — — — — a mely nemzeteket tanított, mestereket szült, végül a vallásnak és emberiségnek dicsősége vala.«

Ezután lelkes szavakkal ajánlja a mult századokból reánk maradt műm aradványok megóvását és helyes helyreállítását s egyuttal az egyházi művészet újabb tárgyainak stylszerű előállítását.

Ezeket tartottuk szükségesnek a beszterbányai püspök fenkölt szellemü körleveléből fölemlíteni, s illetőleg fordításban közleni.

Köszönet a tudománynevében a kittünő egyháznagynak, a ki egyháza és a tudomány érdekeit ily szép összhangzatba hozva ohajtja élémozdítani.

Hiszszük, hogy az adott dicséretes példát többi püspökeink is mielőbb követni fogják.

Fridrich István.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályából.

3. *Pilis-Maróthi lelet.* Esztergom megyében, mult év september 29-ikén Jánszky János kútásás alkalmával több régi tárgyra akadt, melyeket a magy. nemz. muzeum régiségosztályának csekély áron át is engedett. A tárgyak közül főleg egy bronz *ajtókopogtató* tűnik fel, melynek művezeti kivitele ugyan nem művészi kézre mutat, még is nem azon mérvben durva és esetlen, mint azt egyéb hason tárgyakon tapasztalhatni. Az egész egy kigyó alakban végződő, stylszerű, farkkal biró állatot, legvalószínűbben lovat tüntet fel, egyenesen hátra álló fülekkel, tátott szájjal, nagyra kinyílt szemekkel és mereven ki egyenesedett, igen kurta előlábakkal. A lábak alóli testrész $1\frac{1}{2}$ ctnyi átmérőben keresztül furva, bizonyára azon czélból, hogy egy az ajtóra alkalmazott tengely körül foroghasson. Az állat nyakát mindkét oldalon sörény díszíti, a homlokot és fejtetőt pedig vonaldiszek ékesítik. A lapos száj és orr, valamint az ezekkel egy vonalra kiálló előlábak tisztán láttatják, hogy kopogtatásra kellett e tárgynak használtatnia. Hogy továbbá magán az állaton lovasféle alaknak kellett ülnie, mutatják az állat hátán és farkán, nem különben oldalán megmaradt alak-

részek, melyekből két ember láb tisztán kivehető. Az egésznek hossza 13 ct. Bronzanyaga kitűnő.

Említést érdemel még e leletből egy szabályosan idomított br. fibula csücsökben végződő keresztengelylyel, mely körül az erősen patinírozott tű forog. Kengyele dísznélküli, de toktartójának felső lapja 4—4 körmélyedéssel, és egy végig futó egyenes vonallal ezífrázott.

A többi tárgy ujabbkori, névleg rézpénzek, rézgombok, kőnélküli rézgyűrű, csengetyű részlet és hasonló.

4. *Keszthelyi lelet.* Mult év november 10-ikén Wiese Károly polgári iskola-igazgató jelenté, hogy Keszthelyt a sörház helyén régiségeket találtak, melyek azonban a munkások kíméletlensége következtében legnagyobb s legérdekesebb részökben ásóval és kapával összezúztattak. Ékszerről vagy kincsről persze szó sem volt, hanem igenis érdekes cserépedényekről s oly edénytöredékekről, melyek nagyobb edények részeitől bizonyultak. A mi a munkások vandalizmusát kikerülte, az széthordatott s elajándékozott, úgy, hogy a tekintélyes leletből mindössze is csak néhány darab küldethetett be a muzeum régiség tárába.

A tárgyak régi sírhelyekből nyertek, melyek rendes távolságban feküdtek egymástól és szokott mélységűek. A sírokban csontvázak feküdtek fejjel kelet felé fordítva. Ruhá-
nemű egyáltalában nem találtatott. A hely jellemzésére még megemlítenő, hogy a közhit szerint e helyt hajdan sírkert volt volna, ámbár ezen véleménynek sem a levéltárban nincs nyoma, sem egyébként nincsen hitelesen igazolva.

A megmentett tárgyak közül megemlítenő egy egyfűlű barbár agyagcsupor 10 ct. szájátmérővel s ugyan oly magassággal. A csupor egyik oldalfala félig ki van törve.

A többi tárgy, mely e leletből beküldetett, mind bronzdísz tárgyak, nevezetesen *karpereczek*. Feltűnő ezekből kettő, amennyiben széles, sima, vékony lemezen mélyedésses pont-vonal és karikadiszítéseket láttat olykép, amint az hasonló egyéb tárgyakon ritkábban szokott előjönni. E karpereczekből azonban egyik sem ép.

Hasonló művezetű, de minden dísznélküli egy másik egészen ép karperecz, melynek elálló két vége kigyó fejét láttat.

Egy 4 ct. átmérőnél nem nagyobb karperecz egészen elüt az e nemű egyéb tárgyaktól. Sima vékony sodronykarika ez csücskös felrészszel. A csücsköket vonalhorgok egyesítik.

Egészen ilyen 2 hasonló tárgyu töredék. Az egyik egy nagyobb karperecz alsó sodronyrészét, a másik pedig egy szintén nagyobb szabásu karperecznek felső diszrészét képezi. E töredék annál érdekesebb, mivel rajta egy igen csinos sodronydisz függ, mely ugy látszik eredetileg volt ahhoz függesztve.

Egy bronz-tű töredék, három kerek sodronydisz s egy egész ép, de teljesen egyszerű sodrony-karperecz egészítik ki a lelet e megmentett maradványát. A tárgyak anyagában a réz túlnyomó.

Ortvay T.

A bécsi képes krónika.

Emich Gusztáv kir. udvarnok kezdeményezése folytán Rómer Flóris buzgó régészünk fáradozásainak sikerült még 1872-ik évben a bécsi képes krónikának lemásoltatására annyi pénzt összegyűjteni, hogy e reánk nézve felette érdekes műnek elkészítéséhez hozzá lehetett fogni. E célra aláírtak: a magyar akadémia archaeologiai bizottsága 600 forintot, a magyar nemzeti muzeum könyvtára szintén 600 forintot. Ipolyi Arnold püspök 120 forintot. Almásy Pál 120 ftot. Emich Gusztáv 60 forintot, Hegedüs Lajos ministeri tanácsos, Szalay Ágoston udv. tanácsos, Pulszky Ferencz, Toldy Ferencz, Arányi Lajos, Rómer Flóris, Wenczel Gusztáv, Henszlmann Imre, Bubics Zsigmond apát, Kubinyi Ágoston 30 forintot, Mátray Gábor 15 forintot.

Miután az eddig begyűlt összegből e reánk nézve kincsnek nevezhető munka nem fog elkészülhetni, hiányozván e célra még körülbelől 700 forint; kérjük tehát tisztelettel azon hazánkfiait, kik a művészet iránt érdekeltséggel viseltetnek, s ilyenek a fent elősoroltakon kívül e hazában bizonyára még többen is lesznek: sziveskedjenek e remek mű létesüléséhez adományaikkal hozzájárulni s ez által lehetővé tenni azt, hogy

a képes krónikát nemzeti muzemunk könyvtárában birhassuk. Az e czélra szánt összegeket elfogadja s elapok hasábjain mindenkor nyilvánosan fogja nyugtázni

a szerkesztőség.

Ajándékozások

a felső-magyarországi Muzeum számára.

A felső-magyarországi Muzeum-egylet tárai ujabban ismét igen becses és nagyszámú ajándékozásokban részesültek. Ezek között alulirott hivatal a legelső helyen nyugtázza *För-gách* József okl. gyógyszerész ur (lakik Kassán) következő ajándékait:

1. Madarak. 32 darab jól kitömött honi madár és 2 darab külföldi, 1 nagyobbfajú kolibri és 1 szt. domingói pirók. 2. Crustaceák. 1 nagy példány *platicareynos* pajuro. 3. Pankányok. *Scorpionidae*; több *scorpio europeus spiritusba* téve. 4. 2 ládával honi és külföldi rovarok, már is osztályozva. 5. 1 rá-mával lepkék. 6. 30 faj csiga és kagyló, 7. 100 darab különféle madártojás. 8. 40 darab ásvány, szép példányok.

Ezekon kívül néhány régiség az 1848-diki évekből:

1. 1848-iki egy pár cserkesz lópatkó, milyen még a kassai muzeumban nem létezik. 2. 1848-iki honvédcsakó. 3. 1848-ki gránát, mely nem robbant szét és Kassán a gróf Klobusiczky-réten ásatott ki. 4. Egy szurony, találatott az óhernádi homokban. 5. Egy csizma sarkantyústól, milyent 1798. év táján a 6-ló fogatú kocsis viselt. 6. Egy eredeti fabunkó, valamely szepeségi rablóé lehetett, mivel Szomolnokon a városházán volt eltéve.

Ezekon kívül még néhány régi könyvet.

Ez összes állat- és ásványgyűjtemény minden egyes darabhoz szolgáló dobozzal fog átadatni, a madárgyűjtemény pedig üvegszekrényestől együtt.

Az említett tárgyakon kívül még a következő tárgyak adományoztattak deczember és január havában a muzeum számára:

1. Keresztessy István aranyidkai plébános: egy vadkan-koponyát. 2. Fiedler Károly kassai földbirtokos: egy keresztelő medenczének felső rézfedőjét 1589-ből. 3. Ugyanaz: egy 18. századbéli német bibliát. 4. Baliga Róbert főerdész: két kitömött madarat és egy diszes vadászkést. 5. A kassai nemes szappanos czéh ládját okmányokkal, azonfelül egy nagy czéh-beli czinkannát és tányért. 6. Henszlmann Samu nyugdíjazott törvényszéki tanácsos Bártfán: egy szarvas agancsból készült puskaportartót szép diszítványokkal a XVII. századból. 7. Klimkovits Béla muzeumi ör 1 abauji nemzetőri csákót 1848-ból, és három XVII. századbéli kancsót. 8. Bárczay Ödön a muzeumegylet alelnöke: egy egyiptomi sarcophág eredeti részletét festett alakokkal és hieroglyphekkel diszítve, és egy XVII. századból való emaillozott réz-kancsót. 9. Miskovszky Victor muzeumi-ör: négy darab szép diszítványü kancsót a XVII. századból, és egy vassarkantyút a XV. századból. 10. Miskovszky Amália, szül. Henszlmann asszonyság: egy XVII. századbéli, csavart felüleletű czinkannát. 11. Lehrner Magdalena asszonyság: egy mázsa súlyú Kassán kiásott bombát az utolsó török hadjáratból. 12. Antolik Károly tanár: egy XVII. századbéli kancsót. 13. Scholtz Mihály földbirtokos Fáiból: egy XVI. századból való puskaportartót, szép gót diszítványokkal, unicum a maga nemében. 14. Hegedűs N. több középkori pénzdarabot. 15. Hossek francia nyelvtanár: több régi ezüst pénzt. 16. Szabó Imre, a kassai kereskedelmi iparkamara irattárnoka: a kassai lövész-század egyik trombitáját 1848-ból. 17. Benczur Gyula Münchenben lakó művész hazánkfia s Kassa városa szülötte felajánlá a sz. István kereszteltetését ábrázoló vázlatát, mely a kormány pályadíját nyerte; és eddig megjelent műveinek fényképgyűjteményét is. 18. Révész György festőművész: »a templomban imádkozó leány« című olajfestményét, valamint »a káposztát áruló leány« című festményét is. 19. Amesz-mayer István: egy XVI. századbéli széles lópatkót. 20. Bohe-musz Károly tanító: Gömörmegye és Aggtelek barlangjának térképét 1806-ból. 21. Ugyanaz: több régi ezüst pénzt. 22. Tatárszky Sándor reáltanuló: egy francia nyelvtant a muzeumi könyvtár számára. 23. Keresztessy István aranyidkai plébános: egy szép nagy sast. 24. Buzzy Bódog pesti építész: egy

csiszolt onyx példányt és kővé vált mammuth fogat. 25. Molitorisz Dániel kassai polgár: egy czethalnak alsó és felső fogszorozatát. 26. Békey Imre budapesti városi tanácsos: 1 scorpíót, egy pár tengeri kagylót, az aggteleki barlangból való többesepégő követ s 1 tengeri lovacsskát. 27. Ungár Ignác: egy XIII. századbéli tallért, 1 poharat és 1848-ki huszasokat. 28. Klimkovics testvérek: 1 három árboczos tengeri hajó mintáját 20 ágyúval, 24 darab részben kitömött madarat, van közöttök 1 pelikán, flamingó, papagáj, kolibri, stb. 1 óriási denevért, 22 darab különféle alakú bronzfibulát; 6 darab brazilai rovar, melyek a bécsi közkiállításon szereztettek, néhány értékes kagylót és csigát, 1 kőszénkövületet apró növénylenyomatokkal. 29. Marschalkó budapesti szobrász: 1 középkori fegyverzárát; Kertész Tódor budapesti kereskedő 2 ládát a fővárosból befolyt ajándékozások becsomagolására. 30. O. Heinrich István Budapesten: 1 eredeti Alexi-féle faragványt gipszből, mely József nádort ábrázolja. 31. A budapesti tudomány-egyetem orvostanhallgató-segélyegylet Földváry B. elnök eszközzésére: 3 láda régi könyvet s Balassa János orvostudor és tanár főszmellszobrát. 32. Heyduk Ambrus, az Országos Iparos szövetség tokaj-hegyaljai kerületi iparos-egyesület titkára: az általa szerkesztett egyesületi Évkönyvet. 33. Mégai Adolfné asszonyság 1 régi legyezőt. 34. Pajkosi János gymn. tanuló 1 régi ezüst pénzt. 35. Károly Gy. Hugó 1 nagy gipszalakot az egyleti helyiségek díszítésére.

Kelt Kassán, 1874. febr. 13.

A titkári hivatal.

Egy veleg.

12. *Egy földész* — mint a Nyitrai Lapok írják Radoschán mellett a szántóföldön néhány ezüst pénzt talált. Gyanakodván, valjon azon a helyen nincsen e valamely kincs elásva, más nap a helyszínére ment. s több lábnnyira ásott a föld alatt, a hol valóban egy réz szekrénykére akadt, melyben számos ezüst pénz volt elhelyezve. Haza térvén, a községbeli vendéglősnek kínálta az ezüst pénzt, ez azonban a helyett hogy azt meg-

vette volna; azonnal jelentést tett róla a hatóságnál. A lelet most a hatóság-kezeben van, s mint hírlík az érmek egy régibb korból valók. (Ung. L.)

13. A *Finaly Henrik* által megindított »*Erdélyi Muzeum*« havi folyóiratnak második száma is megjelent. Érdekes tartalma a következő: Közegészségügy Angolországban tekintettel az orvosi rendészetre és a törvényszéki orvos ügyre, valamint a hazai viszonyokra. Irta Dr. Fodor József tanár, ismertetés Dr. Concha Győzötől. Könyvészeti adatok a classica philologia történetéhez hazánkban. Szamosi Jánostól. A dácziai román nyelv régisége. Dr. Szilassy Gergely. Prodrömus systematis naturalis etc. Autore Alphonzo De Candolle, ismertetés. z-t. Muzeumi értesítő. Érdekes különösen Szamosi czikke. Szamosi János 12 év óta gyűjtögeti e művéhez az adatokat s ma már a classica philologia kritikai történetével is elkészült, s a műnek csak sajtó alá egyengetése van hátra. Az erdélyi muzeum gyűjteményei számára 1874. januárius havában beérkezett tárgyak jegyzékéből megemlítjük a *Régiségeket és érmeket: Gegő Józseftől* 1 köfejsze Galtról, 1 ez. gyűrű. 5 ez. 98 réz. 1 ón pénz. *Kecske-méti Sámuel*től 11 db bronzkori töredék. M. Bogatrúl, *Klér Jánostól* 1 kőmozsár. Vásároltatott 4 ez. 1 réz pénz.

Szerkesztői megjegyzések.

Mi a löcsei parochialis templom építkezését még a XIII-dik századba megkezdettnek hisszük; ellenkezőleg az oltárok nagy többségét XVI-dik századbelinek tartjuk. A főoltárt sem Veit Stois, sem legjelesebb tanítványának egyike készítette, hanem löcsei születésű művész és valóságos löcsei polgár, kinek sírköve a templom külsején van befalazva, s itt említése tétetik annak, hogy ő készítette a főoltárt. Végre az hisszük, hogy az 53-dik lapon felhozott egyházi-széknak feliratát nem mint Myskovszky olvassa, hanem következőleg kell olvasni.

GOT(tes) SOEM (Sohn ?) VON HEZ (Herzen) DICH BIT (i)CH.

Tartalom: A szepes-olaszii ker. sz. Jánosról czimzett r. kath. plébánia-templom. — II. A löcsei középkori műemlékek rövid ösmertetése. — Ipolyi Arnold püspöki körlevele. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályából. — A bécsi képes krónika. — Ajándékozások a felső magyarországi muzeum számára. — Egyveleg.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEÉMIA.

1874.

Szerkesztő :

5. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

Április 20-án.

Segédszerkesztő :

zerge u. 23. sz.

Bizományos :

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt ; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet **Aigner Lajos** könyvkereskedésében (váczi utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

A művészetnek nagy halottja van! — Kaulbach Vilmos Münchenben meghalt! Kaulbach a történelmi festészet terén korunk legnagyobb művészeinek egyike volt. — A »berlini új muzeum lépcső-házának fresco festményei.« — A »Hunnok harca«. — »Jeruzsalem pusztulása.« — »Az örültek háza.« — »A reformátorokat előadó,« — s a párizsi 1867-ki világtárlaton kiállított s amerikaiak által megvásárolt nagy Cartonja; — Göthe és Schiller munkáihoz s főképen »Reinecke Fuchs«-hoz rajzolt illusztrációi; — s számos kisebb és nagyobb művei mindig hirdetni fogják lángelméjét, míg az emberekben a művészet iránt érzék leend! — Egyik jeles művének »Nérónak« — Cartonja a magyar tudományos Akadémia palotájában létező képzőművészeti társulat tárlatában éppen most van közszemlére kiállítva.

Fölirattanulmány.

Lipp Vilmostól.

T. CNORIVS · SABINIANVS
 EX PRAEF · ALAE CONTARIO
 RVM · V(ir) E(gregius) ET · L · VAL · VERVS · DEC ·
 C · C · SAVAR · SACERDOTALIS
 P · P · S · CRYPTAM · VI · IGNIS ·
 EXVSTAM · SVMPTIBVS · SVIS
 REFECERVNT ·

Titus Cnorius Sabinianus a dsidas lovascsapat volt praefectusa, kitűnő férfit és Lucius Valerius Verus, Claudia Savaria gyarmatváros decuriója, Felső-Pannonia tartomány papi felügyelője, a tűz által felemészített cryptát saját költségükön ismét helyre állították.

Volt idő, midőn a régi Colonia Claudia Savaria fekvésére nézve a tudósok és régészek közt nagy véleménykülönbség uralkodott. Így Maginus, Moletius és Pirkheimer Savariát Steierországba helyezték, a mai Gräcz helyére ¹⁾; Cluverius és Cellarius valószínűleg a névhasonlat által elesábítva s a magyar nyelvet nem értvén Sárvárt mondták annak; ²⁾ Katona pedig Győri-Szt.-Mártonnak ítélte oda a jogot, ³⁾ mások Bakony-Szombathely mellett kardoskodtak, míg végre Schönwiesnerrel mi is, s reméljük, minden elfogulatlanul gondolkodó ember, ki e kérdéssel foglalkozik vagy foglalkozott, meg vagyunk arról győződve, hogy a régi C. Cl. Savaria nem lehetett másutt, mint azon területen, melyen ma Szombathely, Vas megye székhelye áll.

Győri-Szt.-Márton s Bakony-Szombathely igényei leginkább azon elkeseredett vitában szerepelnek, mely még csak nemrégiben a híres tours-i püspök Szt.-Márton születés helyének megállapítása körül forgott. ⁴⁾ Miután e tárgy, ki van

¹⁾ In Not. ad. Geogr. Ptolemaei lib. 2. cap. 15.

²⁾ Cluverius de Vindel. et Nor. C. 1. n. 26. Cellarius. Notit. Orbi. antiqui T. 1. l. 2. sect. I. 23.

³⁾ Hist. pragm. Hung. p. 54.

⁴⁾ Lakner Endre. Szt.-Márton valódi születéshelyének földterítése. Szombathely, 1865.

már merítve, s amugy is kelleténél több port zavart föl, fölöslegesen tartjuk hosszasan vele foglalkozni, hiszen minden pártszellemben irt monasterologianál, minden helytelenül foglalkozott vagy értelmezett középkori okmánynál sokkal hatásabb érveket szolgáltatnak nézetünk bebizonyítására a római kor történészei s földirói; kézzelfogható tanukat állít a szombathelyi talaj romjaival, fölirataival.

Foglaljuk össze ezen érveket rövideden, hogy végre valahára e kérdést, meghaladott álláspontnak tekinthessük.

Savariát legelsőbben a Vespasian császár idejében élt öregebbik C. Plinius Secundus ¹⁾ említi fel. Ez azt mondja, hogy Noricum szomszédságában és a Peiso (Fertő) tava közt a bojoktól elhagyott területen a megboldogult Claudius császár gyarmatvárosa Savaria, továbbá Scarabantia és Julia városok virágznak. A régiségbuvárok nem haboznak kimondani, hogy a bojoktól elhagyott terület alatt Felső-Pannonia északi részét kell érteni, mely nyugaton Noricum, a mai Steierország, északon a mons Caetius vagyis Kahlenberg, keleten pedig a lacus Peiso, vagyis a Fertő tava által határoltatik. Kiterjedése délfelé bizonytalan. A bojok, nyugtalan, harcias keltogall nép törzs volt, melynek jó része már Kr. e. 588. a mai Lyon vidékén létezett eredeti székhelyéből fölkerekedett, ²⁾ s más Gallokkal egyesülve Italiába nyomult. A mai Lago di Vadimone-nál 281-ben szerencsétlenül harcoltak a rómaiakkal, ³⁾ azután kivándoroltak Germániába ⁴⁾ onnan a Marcomannoktól elűzve Felső-Pannoniában telepedtek meg, a honnan időszámításunk kezdetén az általuk lakott területet részben pusztán hagyva, Vindelicia hegyes vidékeibe (Felső-Ausztria és Bajorország) vonultak vissza, hol utoljára mérkőzött meg velök Aurelianus császár 274-ben Kr. u. ⁵⁾.

¹⁾ Hist. nat. l. 3. c. 24. Meghalt e nagytudományú férfiú 79-ben Kr. u. élete 61. évében, midőn a Vesuv ama nagy kitörését akará közelről megfigyelni, melynek egyik gyászos következménye Herculenum Pompeii és Stabiae városok eltemetése volt.

²⁾ Livius 5 könyve.

³⁾ Polyb. lib. 2.

⁴⁾ Bojohemum ma Böhmen. Vellej 2. 109.

⁵⁾ Vopiscus.

Hogy a bajoktól elhagyott és föntebb körülirt területen virágzott városok, névszerint Colonia Savaria alatt a mai Szombathely, Scarabantia alatt a mai Sopron és Julia alatt Julisbona, Vindobona vagyis a mai Bécs értendő, az mind kétségen fölül áll. Bebizonyítja ezt különösen Savariára nézve Ptolemaeus ¹⁾ földleirő is, ki Pannonia városait előszámlálván, Savariát távolnak mondja a Dunától, a minthogy ez igaz is, ha a távolságot nem a mai vasuti fogalmak szerint mérjük; egyuttal az adott szélességi s hosszúsági fokok Ptolemaeusnál csaknem a mai Szombathely fekvését mutatják. Antoninus utazási könyvében pedig az ut Szerémből (Sirmium) Bécsbe (Vindobona) Savarián visz keresztül. A kitett állomáshelyek délről Savariához az utolsó Mogetiana, a mai Zala-Egerszeg, északra az első Scarabantia vagyis Sopron. Az állomások közti távolságjegyzék pedig csaknem összevág a mai méretekkal. Ki mindezt bővebben akarja kutatni, utaljuk Schönwiesner ismeretes munkájának I. k. 4 és 5 fejezetére. ²⁾

Ezen bizonyítékok közé tartozik a későbbi keltü Szt.-Quirin sziszeki püspök Savariában szenvedett vértanúságának leírása is ³⁾. E leírásból kiemeljük, hogy említett püspök 303-ban Kr. u. Savariában a Felső-pannoniai helytartó Amantius által a színházban íteltetett halálra, ez ítélet végrehajtatott is rajta úgy, hogy malomkövel a nyakán a város melletti Sibaris folyó illetőleg patakba fojtatott, azon helyen, hol testét a hívők megtalálták, kápolna építettett, teste azonban később a scarabantini (tehát soproni) kapu mellett létezett keresztény főtemplomba vitetett át, honnan végre 395-ben a barbárok elől a keresztények Rómába szállították és a Via Appia alatti katacombákba tették le. ⁴⁾

¹⁾ Geogr. I. 2. c. 25.

²⁾ Antiquitatum et Historiae Sabariensis — libri novem. Pestini 1791.

³⁾ Acta vetustissima et editionibus Mambricii et Surii cum Mss. codice Vaticano collatis. Acta Sanctorum mensis Junii T. I. Bolland. Venetiis 1741. 383 l.

⁴⁾ Hogy Savariában már a rómaiak korszakában volt keresztény község, kétségtelen. V. ö. A vasm. rég. egyeslet évi jelentése 1872. 67. lap. Továbbá lásd alább fölirattár ... szám.

Szt.-Quirin vértanu actái, melyek hitelességéhez alig férhet kétség, több tekintetben igen tanuságosak. Megerősítik először azt, hogy Savaria Felső-Pannonia fővárosa volt, mely színházzal — erre még alább bővebben visszatérünk — s Porta Scarabantina nevű kapuval birt, mely elnevezés eléggé nyíltan Scarabantia város előbb említett szomszédságára mutat; továbbá az, hogy a vértanu nyakára malomkövet kellett kötni, hogy a vízbe fulladjon, egészen ráillik a Szombathelyt szegélyző Gyöngyös patakra, melyet különben most is szél-tiben-hosszában folyónak csufolnak.

Mindezen adatokat és érveket meg lehetne dönteni, vagy legalább is nagyon gyanusakká tenni, ha maga a szombathelyi talaj nem kezeskednék igazságukról, ha mindazon emlékek, melyeket e talaj több mint másfél ezer évig gondosan rejtgetett méhében, a véletlen vagy szándékos kutatás által napfényre jövén, megdönthetetlenül nem hirdetnék: hogy Szombathely városa a régi Savaria romjain épült.

Ugyanis Szombathely városa egész területét, ide értve még az azt környező mezők jókora részét is, minden irányban kisebb-nagyobb, helylyel-közzel még most is egészen ép csatornák szelik át; a csatornák fölött kikövezett római utcák vonulnak, melyeknek mindkét oldalán házak, közben roppant nagy épületek alapfalai mutatkoznak. Ezen épületmaradványok nyomán lett a hajdani város kiterjedése megállapítva, ¹⁾ az azóta tett tapasztalatok a fölvetett határvonalat minden tekintetben igazolták.

Szombathely talaja számtalan római tárgyat szolgáltatott már, melyekből az ott létezett város egykori virágzása, ipara s gazdagságára nézve biztos következtetést vonhatunk. De legfontosabb tanuk mindezek közt a fölíratos kövek, mert ezek hitelessége fölül ugyancsak senki sem kétségeskedhetik.

Ezek föltüntetik mindenek előtt a város nevét Colonia Claudia Savaria, mely név tudtunkkal, más Magyarországon talált fölíraton sehol sem fordul elő. De vajjon az ezen névvel ellátott fölíratok hol is forduljanak elő, mint éppen ott, a hová tulajdonképen tartoztak, azon város területén, melynek lakói-

¹⁾ V. ö. a Vasm. rég. egylet évi jelentése 1872. 68. lap.

ról, köz- és magánéletéről tanuskodnak? ¹⁾ Ezen föliartok közé tartozik a többi között az alább ismertetendő is. Feltüntetik továbbá a római colonia, gyarmatváros, vagyis egy első rangu római provincialis város tökéletes képét, közigazgatási szervezetét, családait, hivatalnokait, tanácstestületét, mindenféle társulatok, collegiumok székhelyét, és hadászati szempontból mint több legio állomáshelyét.

De, hogy Savaria tekintélyes város volt, azt nemcsak ezen föliratokból, hanem egyéb faragott emlékekből is következtethetjük. Itt vannak azon roppant nagyságu gránit oszloptörések, melyek, átmérőjüket tekintve, ép korukban legalább is harmincz lábnyi magassággal birhattak, vajjon mi más célra hozattattak volna ezek ide Carinthetaából, mint hogy valami nagyszerű templom külsarnokát képezzék? Vajjon nem kézzelfogható-e, hogy azon kolossális márványkorsók, ²⁾ névszerint Hercules és Minerváé, csakis egy ily oszlopoktól tartott templomban foglalhattak méltó helyet? Vajjon mindazon sok dombormű, mely legalább töredékben élte túl a fölötte elvihartzott századok rombolásait, nem tanuskodik-e e város hajdani gazdagsága, jóléte, műszeretete s műizléséről?

Ha tehát mindezen bizonyítékokat összevetjük, alig hiszszük, hogy találkozhatnék még valaki, ki a régi Claudia Savaria gyarmatvárost másutt keresetné, mint Szombathelyen, hol csakis egyedül találhatja meg.

Mindezt azért bocsátottuk előre, hogy mint már fentebb említettük, ezen kérdéssel egyszer mindenkorra végezzünk; de meg azért is, hogy kimutassuk meggyőződésünk azon szilárd alapját, melyen állva, mind az alább következő fölirat ismeretetésének, mind pedig minden, netán ezután következő s Szombathely régiségeit tárgyaló értekezéseink következetes voltát bebizonyítsuk.

Fogjunk most már föliratunk taglalásához.

Szövegéből világosan kitűnik, hogy az két előkelő római férfinak emlékét örökíti meg, kik egy középületet, a cryptát,

---

¹⁾ Föliarttár XXV—VI. szám.

²⁾ Schönwiesner 60, 61 l.

melyet tüzvész pusztított el, saját költségükön ismét fölépítettek.

Mindenek előtt tisztába kell jönnünk a szóban forgó középület, crypta mineműségével.

A görög származású s eredetileg rejteket jelentő crypta szóhoz a rómaiak többféle értelmet csatoltak; a házak földött folyosóit, hol rosz időben sétálni szoktak, ¹⁾ a csatornákat, közönségesen cloacákat, ²⁾ a pincéket, ³⁾ a földalatti magtárakat, ⁴⁾ valamint az alagutakat, így pl. azt, mely Nápoly mellett a Posilippó hegyén keresztül Pusevliba vezetett, ⁵⁾ nem különben a catacombákat is, melyekbe a ker. vértanuk testei helyezettek el, ⁶⁾ cryptáknak nevezték.

Mindezen jelentmények közül azonban egy sem illik a föliratunkban jelzett cryptára. Mert a főnemlített helyiségek részint tüzvész által el nem pusztíthatók, vagy ha igen, sokkal inkább magánjellegűek, hogysem helyreállításuk emlékkőr, tarthatott volna igényt. Az ilyen restaurációra vonatkozó föliratok rendszerint csak középületek — vagy családi sirboltokra alkalmaztattak; utóbbiak azonban sem a crypta névéte mint most, nem viselték, hanem monumentáknak hivattak sem pedig a közelebbi meghatározást soha nem nélkülözték,

Cryptánk tehát középület volt, de hogy milyen, az csak Suetonius egy helyéből világlik ki, mely így szól: »Midőn a cryptában, melyenát menni kellett neki (Cajus Caligula császárnak), az ázsiai nemes ifjak összegyűjtve a szinelőadásra előkészítették, megállt, hogy őket megfigyelje s buzdítsa.« ⁷⁾ Ez történt Antiumban, egy itáliai gyarmatvárosban, hol a császár, s ugyancsak ez alkalommal a cryptában harminc kardszurás által az összeesküvőktől meg is öletett.

Tehát kérdéses cryptánk nem volt egyéb, mint egy a színház kiegészítő részét képező földött csarnok, mely világítását fölülről nyerte, s a melyben mind a szinelőadások próbái,

¹⁾ Varro. ap. Non. 2. 766.

²⁾ Juvenal, 5, 106 de pitce.

³⁾ Vitruv 6, 8.

⁴⁾ Varro R. R. 1, 57.

⁵⁾ Senec. ep. 57.

⁶⁾ Hyeronym in Erech. c. 40 v. 5.

⁷⁾ Sueton L. IV. 744 in C. Calig.

mind pedig a föllépendő gladiatorok, athleták vígyakorlatai tartattak. Ezen crypták külön örökkel, cryptárii, birtak. Ezt egy föliratból tudjuk, mely így szól: »COLLEGIUM SILVANI RESTITVERVNT M. AVRELIVS AVG. LIB. HILARVS, ET MAGNVS CRYPTARIVS CVRATORES. (Silvanus collegiumát ¹⁾ helyreállították gondnokai: Marcus Aurelius Hilarus, a császár szabadonbocsátottja és Magnus cryptaőr. ²⁾ Főntebb kifejtett nézetünket csak megerősíti az itt felhozott cryptaőr Magnus neve, ki egyszersmind Silvanus isten társulatházának gondnoka is, tehát mindenestre nem jelentéktelen egyéniség volt.

Még világosabb lesz cryptánk általunk elfogadott jelentménye, ha a helyreállítók egyikéhez, kivált annak hivatalához viszonyítjuk. Lucius Valerius Verus, Felső-Pannonia tartomány papi felügyelője, sacerdotálisa volt.

A sacerdotalis a pogány rómaiaknál, mint hivatalos czim oly papi egyént jelentett, ki egy egész tartomány papjait kormányzá, tehát körülbelül oly jogkörrel birt, mint ma a püspök. Rendesen a tartomány fővárosában lakott — újabb bizonyíték Savaria mellett — sőt többnyire ugyanazon város tanácstestületének, melyről alább bővebben szólandunk, tagja is volt, mint a föliratunkon említett Lucius Verus, mint pedig egy másik sacerdotalis, ki Petovio (ma Pettau) coloniában lakott e fölirat szerint: P. CEIONIVS D. C. POE. SACERDOTAL. V. E. (Publius Cejonius, decurio, Coloniae Poetoviensis, Vir egregius. P. Cejonius, Paetovio gyarmatváros decuriója. papi felügyelő, kitünő férfiú) ³⁾ Poetovio, Tacitus szerint ⁴⁾ alsó Pannonia városa volt, Ammianus ⁵⁾ pedig Noricum fővárosának mondja.

A sacerdotalisok kötelességeihez, a kisebb nagyobb papi hivatalok felügyelete — s betöltésén kívül tartozott: saját költségükön a színházban évenként előadásokat tartatni, mind az istenek tiszteletére, mind pedig a nép mulattatására. S hogy

¹⁾ A collegiumokról v. ö a Vm. r. egyl. évi jel. 1872. 20 l.

²⁾ Muratorius 20. 17. 2.

³⁾ Grus. 20. 3.

⁴⁾ Hist. 3. 1.

⁵⁾ Amm. 14. 37.

Savariában csakugyan létezett is színház, azt Szt.-Quirin fentebb idézett actái bőven bizonyítják. Ezen előadások részint valóságos színjátékok voltak, részint bajvívások vagy állatküzdelmek, azonban mindig sok költségbe kerültek. — Sőt, miután a keresztény vallás uralkodóvá lett a római birodalomban, a pogány áldozatok megszüntettek, és az istenek szobrai a templomokból eltávolítottak, a sacerdotálisnak egész jogköréből nem maradt egyéb fenn, mint a kötelezettség évenként előadásokat rendezni; úgy, hogy az is megesett, hogy bizonyos családok, melyeknél a sacerdotális méltóság örökös volt, egyenesen Honorius császárhoz követet küldtek azon kérelemmel, mentené fel őket e nyomasztó teher alól. ¹⁾

S csakis így lehet érteni, hogy egy magas papi hivatalt viselő férfiú, mint Verus, feles költséggel járult a crypta, mint a színház egyik kiegészítő részének újbóli felépíttetéséhez. A népszerűség hajhászása a rómaiak idejében sem volt kisebb, mint ma pl. Magyarországon; csak hogy a módja némileg különböző a mienktől. Ma a népszerűséget, nálunk leginkább ígéretekkel, melyek soha sem váltatnak be s borral, sok borral vásárolják; a rómaiak látványosságokkal, közhasznu építkezésekkel szereztek meg maguknak. Így tehát, midőn sacerdotálisunk kötelezettségén felül, még azon épületekről is gondoskodott, melyekben hivatalszerűleg érintkezett, s a melyeket tatarozni éppen elakosságnak kellett volna, úgy bizonyára vagy nagylelkűséget gyakorolt, vagy a nép kegyét kereste, vagy pedig azt még nagyobb mértékben biztosítá magának.

Hozzájárul még az, hogy Lucius Valerius Verus a decuriói vagyis tanácsosi tisztet is viselte Savariában.

Ismeretes dolog, hogy a római államban csak az egy Róma viselte az »urbs« város nevét. A többi helység s város civitas, oppidum, municipium, colonia név alatt szerepelt. Ezek közül rangfokozatra nézve első helyen állottak a coloniák, gyarmatvárosok, elnevezve azon gyarmatosoktól, kiket az állam romanizálás, tehát a római elem terjesztése s megszilárdítása tekintetéből a meghódított tartományok egyes pontjain s néha már lakott városokban is, mint Savariában letele-

¹⁾ Cod. Theod. 12. I. 166

pített. E gyarmatok vagy polgáriak, ha tudniillik a leteleptendők a polgári osztályhoz tartoztak, vagy pedig katonai gyarmatok voltak, ha az állam mintegy jutalmul, a kiérdemült katonáknak, veteránoknak valahol lakhelyet és földeket adományozott. Hogy Savaria e kettő közül melyiknek köszöni létét, azt a források hiányossága miatt, hacsak egy véletlen felfedezés nem segít ki a homályból, biztosan nem lehet meghatározni; annyi azonban a fönmaradt nevekből kétségtelennek látszik, hogy Savaria begyarmatósítói római polgárok ivadéakai, lettek légyen azok most már vagy a polgári, vagy a katonai osztály sorsosai s így a római polgári jog előnyeinek részesei voltak.

Midőn a római tanács s pedig mindig törvényhozás útján, ily gyarmatot kiküldött, egy bizottság vezérlete alatt a kiküldött gyarmatosok egy tizede összeiratott, helyesebben kiválasztatott az új colonia közügyeinek kezelése végett. Ezen tized, mely rendszerint a gyarmatosok legelőbbjeiből szerveztetett, képezte a decuriók testületét. Számszerint száz férfiuból állott, centumviri; ¹⁾ ámbár néha e szám a gyarmatosok ötödéből is kikerült. Törvényes kor a decuriói tisztre a betöltött huszonötödik év volt ²⁾ s az ötvenöt évnél idősebb már nem tartozott e hivatalt elfogadni ³⁾ azonban kitüntetéskép a hetvenévesnél idősebb is lehetett decurio, csak hogy ekkor az e hivattal járó terhek alól föl volt mentve.

A decuriókból választattak a tisztviselők és a szűkebb állandó tanács, míg az egész testület csak fontosabb közügyekben hozott döntő végzést, mely a gyarmatvárosra egyértelmű volt a római tanácsvégzéssel. ⁴⁾

A legtöbb adót fizető decuriók közül a négy, öt, hat s az egész tizenkét első képezte a szűkebb tanácsot Savariában és hat tagot számlált, mert fölratainkon kizárólagosan csak sevírek, hatférfiak, fordulnak elő. A decuriók egész testülete ismét osztályokra, curiákra szakadt, Savariában ötre, ⁵⁾ elnevezve azon helyiségről, curiáról, hol az egyes osztályok tanácskoztak.

¹⁾ Cic. Agr. 2. 35.

²⁾ Callistras. Dig. 50. 2. 11.

³⁾ Ulp. Dig. 50. 2. 2 §. 8.

⁴⁾ V. ö. A vasm. r. egyl. évi jelentése 1872. 17. lap.

⁵⁾ V. ö. Fölrattár I szám.

A decuriói állás mindig megtisztelő s kitüntető jelleggel bírt, miért is akárhányszor megesett, hogy gazdag szabadonbocsátottak a legnagyobb pénzázdozatoktól sem riadtak vissza, csakhogy tiszteletbeli decurióknak megválasztassanak.

A decuriói tisztt nemcsak kötelezettségekkel, hanem egyzersmind jogokkal és előnyökkel is volt összekapcsolva.

E testület intézte el a gyarmatváros minden ügyét, felügyelt mind a köz- mind a magán-életre, ez gyakorolta a birói s rendőri hatalmat kiküldöttei által. A decuriók jogaihoz tartozott a fehér, széles szegélyű tóga s senatori saruk viselése, valamint a sella curulis, összehajtható szék használata is, midőn hivatalosan ténykedtek. Az évenkénti tisztviselők az ökeblökből választattak, s midőn valami előkelő római háznál születési, házassági vagy temetkezési ünnepély volt, rendesen az egész testület vett részt a lakomában vagy pedig mindegyik decurió pénzbeli ajándékot kapott, ugyanaz történt, ha gazdag ház gyermeke a férfitógába öltözött, vagy valamely középület vagy emlék avattatott föl, nemkülönben az új tisztviselők hivatalba lépésekor. ¹⁾ Az egész intézmény hasonlított a mai városi képviselői testülethez, csakhogy Szombathely városának képviselői testületileg alig részesülnek annyi előnyben s kitüntetésben, mint a hajdani savariaiak.

Lucius Valerius Verus személyiségével s hivatalos méltóságával ekép megismerkedvén, még csak nevéről akarunk néhány szót mondani. A Valeria, hajdan Valesia nemzetség a legkitünőbb római nemzetségek sorában méltóan foglalt helyet, mert mind patricius, mind plebeius ága a legnevezetesebb férfiakat, legnagyobb hadvezéreket és államférfiakat bírja felmutatni. ²⁾ E nemzetség Verus nevű családjából származott a föliratunkban említett papi felügyelő és decurio.

Föliratunkon a két helyreállító közül az első helyet foglalja el Titus Cnorius Sabinianus, a dsidások szárnyának kiérdemült parancsnoka, ki ezen fölül még a kitünő férfiú címét is viseli.

¹⁾ Plin. ep. 10, 117.

²⁾ Cicero. Fl. 1, 11.

Lucius Valerius Verust azért ismertettük előbb, mert fölíratunk érdemleges tartalma szorosabban fűződik ezen egyén állásához, hivatalához, s a ki hihetőleg csak azért volt kénytelen hátrább állani fölíratunkon, mert az »ecclesia praecedit-« féle elv a rómaiaknál nem volt honos, az elsőség illetvén a katonát, a minden ízében katonai római államban.

Illik tehát, hogy Titus Cnorius Sabinianus egyéniségét is kellőleg méltányoljuk, s legelsőbbben is katonai hivatalát vévén szemügyre, a római segédcsapatok lovas osztályairól általában és a savariai dsidásokról különösen emlékezzünk meg.

Hadászati szempontból szárnyaknak, *alae*, neveztetnek azon lovas csapatok, melyek a római csatarend szerint a legiók jobb s bal felén állítottak fel a madarak szárnyainak módjára, hogy tudniillik a gyalogság védelméül szolgáljanak. ¹⁾ Ala elnevezés alatt azonban mindig csak segédcsapatokat, tehát nem tulajdonképeni római lovasokat kell érteni, mert a római polgárokból alakult lovasság *centuria* nevet viselt és a legiók egyes osztályaiba, *cohorsa*iba volt beosztva. ²⁾ Megesik azonban néha, hogy *ala* szó alatt a római írók az egész lovasságot foglalják össze. Az egész szárny parancsnoka a *praefectus* volt, a harminckét lovasból álló alosztályok vezetői *decuriones* nevet viseltek. A szárny létszámát vagy ötszáz ³⁾ vagy ezer (*ala miliaria* ⁴⁾) lovas képezte. Ezen lovas szárnyaktól több város is nyerte nevét, mint: *Ala Flaviana*. *Ala nova*. ⁵⁾

Ámbár a meghódolt városok s tartományok tartoztak bizonyos számú segédcsapatokat a római hadsereg kiegészítéséül állítani, ezen auxiliák szervezése mégis, legalább a régibb időkben, minden bizonyos rendszer nélkül mindig csak alkalom- s szükségyszerűleg történt.

Voltak azonban városok, melyeknek előjogaihoz tartozott önálló csapatot szervezni s külön név alatt a római hadműveletekben szerepeltetni. Ily előjoggal élt Savaria is, midőn a

¹⁾ Gellius 16, 4.

²⁾ Liv. I. 36, 43. Veg. 2, 6.

³⁾ Liv. 10, 29.

⁴⁾ Liv. 37, 40. U. a. 31, 21.

⁵⁾ Itiner. Antonin.

dsidás lovasokat állította föl, »ala contariorum Savariensium« (a sarmata eredetű dsidától, contus,¹⁾ mely csapat utóbb állandósítottván, mint »lancearii Savarienses,²⁾ a tizenkét testőrségi legiók, militia sacrii palatii, egyikét képezte ³⁾

Kitűnik ez azon cimből is, melylyel fölíratunkon T. Cnori Sabinianus fel van diszítve. Mert ezt t. i. vir egregius, kitűnő férfit, csak az kapta, ki a testőrségben hosszabb ideig szolgálván s aztán nyugalomba helyeztetvén, jutalmul vagy bizonyos államméltóságra, vagy tartományi kormányzóságra emeltetett;⁴⁾ vagy pedig végre, s ezen eset itt legvalószínűbb, egy tartományi város első rangu egyéniségei, a szűkebb tanács tagjai közé soroztatott.⁵⁾

E férfit nevére nézve megjegyezzük, hogy a Cnoria nemzetség az eddig elismert római nemzetségnevek között nem fordul elő, s ebből azt kell következtetnünk, hogy családja barbár eredetű s csak későn nyerhette a római polgárjogot.

Most még csak azon kérdés megoldása van hátra, melyik századból ered fölíratunk, miután annak szövege erre vonatkozólag semmi biztos adatot nem tartalmaz.

A betűk alakja a Kr. u. harmadik század első negyedére, tehát Alexander Severus császár uralkodási idejére utal. Megerősít minket e nézetben maga a fölírat szövegezése is. Mert először is a sacerdotalis, papi méltóság itt mindenesetre pogányt s nem keresztényt jelent. Nem tehető fel ugyanis, hogy egy arianus keresztény püspök, mint a milyen a N. Constantin utáni korszakban valóban Savariában resideált s szintén sacerdotalisnak neveztetett,⁶⁾ egy nyilvános emlékkövön e pogány címet használta s még azonfelül decurió is lett volna. Ellenkezik evvel a város neve Savaria is, mert ez már N. Constantin alatt Sabariának czimeztetett, még pedig hivatalosan.⁷⁾ Azután

¹⁾ Tac. Annal. 6. 35.

²⁾ Graevius Thesaur. Antiq. VII. 1827.

³⁾ Jelvénye: sárga körvonallal szegélyezett fehér kerek pajzsban vörös körönd, — Graevius a fönt idézett helyen.

⁴⁾ Imp. Constant. Cod. Theodos. 6. 22. I.

⁵⁾ Lactant. Mort. persec. 21.

⁶⁾ Cod. Theod. 13. 5.

⁷⁾ Cod. Theod. I. 1. 1. Imp. Constantinus A. ad husitanos. Si qua

II Constantin császár uralma alatt a föliratunkon olvasható Provincia Pannonia Superior nevezet is megszűnt, s helyébe a Pannonia Prima lépett.

Tekintetbe véve mindezeket, aligha tévedünk, ha föliratunk keletkeztét Severus Alexander császár korába tesszük, hisz e császár alatt élte Savaria második virágzását, mit részint egy másik fölirat,¹⁾ részint pedig e császár igen sok Szombat-helyen kiásott ezüstérme eléggé bizonyít.

A ritka ép, kemény mészkőből faragott emlékkő 3 láb magas, 5 láb széles, 6 hüvelyk vastag. Hagyomány szerint a múlt század vége felé a Gyöngyösutcai Cz. . . . most H. . . . féle ház helyén ásatott ki, a legújabb időkig az uritucai Gigler-féle ház kapualjába volt a falba rakva, honnan a Gigler örökösök adománya folytán a vasmegyei régiségtárba került.

III. Az eperjesi középkori műemlékek rövid ösmertetése.

Régészeti, de különösen műtörténeti szempontból Eperjes műemlékei is érdekesek, különösen a XVI. és XVII-dik századbéli prófán-építészet, az egyes polgári házaknál sajátságos, mondhatni e vidéket jellemző műízlésben és irányban fejlődött. A csúcsives építészeti modor azonban egyedül a parochiális templomon fordul elő.

Mindenesetre feltűnő azon körülmény, hogy míg Kassán, Bártfán és Lőcsén a polgári középkori épületeknél a csúcsives építészeti modor alkalmazásával oly gyakran találkozunk, addig Eperjesen a házak legtöbbszöire már XVI. és XVII-dik századbéli renaissance stilben építvék.

Feltehető azonban, hogy a középkori eperjesi polgári házak

posthac Edicta sat. sat. Dat VIII. Kalendas Aug. SABARIAE. Probi-
ano et Juliano V. V. C. C. Coss. (322. Kr. után.) — A 4-ik századtól
kezdve a V igen sok szóban B-vé változott át, a görög modor jöven di-
vatba, mely a b-t v-nek mondja.

¹⁾ V. ö. A vasm. rég. egylet évi jelentése 1872. 18 lap.

is az akkori szokásos csúcsíves stilben voltak építve; de a XVI. és a következő századokban a polgárok anyagi jólléte és gazdagsága tető pontját érve, ezen időben a régi sötét és szűkszbáju házak átídomíttattak.

Ezen alkalommal a szűk csúcsíves kapuk és ajtók tágas és kényelmes félkörívű portáléknak, a kőkeresztes ablakok pedig nagy ablaknyílásoknak helyet engedtek. Jellemző itt a lépcsők elrendezésének modora, miről azonban későbben szólok.

Hogy ezen szabad királyi város is úgy, mint a többi már a XIII. és XIV-dik században némi szerepet játszott hazánk történelmében, s hogy királyaink által különös kiváltságokkal és jogokkal felruháztatván, abban a tudomány, művészet és az ipar már korán fejlődött ki, az kétséget sem szenved.

A bártfai levéltárban lévő 1247-dik évben kelt határjárási okmány hiteles másolata szerint, ebben az eperjesiek (Theutonicici de Epurijes) fordulnak elő.

Eredeti cimere 1453-ból igen egyszerű, t. i. az alsó részén félkörívvel határolt, fent egyenes metszésű cimerpaizon, aranymezőn két ezüst pólya (szalag talán Tarca és Szekcső vizek), felső részén pedig három epervirág látható. Mostani cimerét I. Ferdinánd király adományozá a városnak, ennek paizsa négy mezőre osztott, melyekben keresztbe felváltva arany alapon egy fekete sas három epervirágot tart, a másik kék mezőben pedig egy ezüst oszlopot tartó, kettős farku arany oroslány látható.

A cimer-paizs feletti koronás sisakon egy pallost és három epervirágot tartó arany Griff kiterjesztett szárnyakkal áll.

A városnak legrégebb építészeti műemléke a katolikus főtemplom; több történetíró említi, hogy ezen sz. Miklóshoz címzett templom alapja X. vagy XI-dik században tetetett volna le, és hogy II. Ulászló alatt tetemesen nagyobbíttatott. Annyi azonban bizonyos, hogy tekintve a már kifejlett csúcsíves stíljét a XV-dik században épülhetett. Legújabb időben dr. Henszlmann Imre tudósunk által egy régi crypta vagy altemplom fedeztetett fel, melynek oszlapai és boltgerincei a XIII-dik századbéli igen primitív idomu tagozattal és jellegel bírnak.

Ezen templom három különböző hosszúságú hajóval bir, melyeknek magassági különbsége azonban igen csekély, úgy hogy ennek következtében az ugynevezett csarnoktemplomok (Hallenkirchen) közé sorozandó.

A templom három hajója részarányos nyolc oldalú oszlopok által választatik el egymástól ezen oszlopok álló irányában félhenger oszlopokkal (Dienste) ellátvák, melyek a csúcsíves boltozat kereszt gerinceit (Diagonal-gurten) hordják.

A templom keletelve van, három bejárással bir, ugyanis a legdiszesebb a déli oldalon, annak átellenében az északi, és a torony alatti vagy nyugati oldalon.

A négyzet idomu torony alapfalának vastagsága 13' s alaprajzbani fekvése mintegy folytatását képezi a főhajónak. Szentélye polygon-zárású, diszes mérvművű csúcsíves ablakokkal bir, a gerinczek csomópontjainak kívülről egyszerű támpillérek felelnek meg. A déli oldalon lévő, mintegy kereszthajót képező résznek csúcsíves architektúrája nem egyéb, mint a kassainak gyenge utánzása.

A torony — keskeny esvető (Kaffgesimse) párkányzatok által egymástól elválasztott, hat emelettel bir, melyek csúcsíves ablakokkal, hangnyílásokkal (Schallöffnungen) áttörvék. A hatadik emeleten van egy oszlopos tornáccal körülvett toronyór szobája. A torony tetőzete már újabbkori, kissé zopfos idomu rongált állapotánál fogva legközelebbi időben stilszerűleg meg fog javíttatni.

A templom belsejében jelenleg lévő tizenkét oltára a mult század közepe táján készülvén, mint a művészet elkorcsosodásának szomorú bizonyítékai, különös műbecscsel nem birhatnak, szolgálván azok inkább elrettentő például az utókor számára.

Mindenesetre feltűnő, hogy régi gótmodoru szárnyoltárok itt teljességgel hiányoznak, pedig feltehető, hogy ilyfélék voltak itt is, de hogy hová lettek, és mikor pusztultak el, azt nem tudhatni biztosan. Valószínű, hogy a XVI. és XVII-dik században dult vallás-háború alkalmával elpusztultak; mondják, hogy tüzelő anyagul a serfőzdebe használtattak volna fel. (?)

Das schrecklichste der Schrecken

Ist der Mensch in seinem Wahn!

Ezen templom belsejének berendezése, különféle izlésű részeivel nem gyakorolhatja a szemlélőre azon lélekemelő, összhangzó és magasztos benyomást, mely egy határozott stýlben épült és felszerelt templomban érezhető. Különben a templom külseje is, a későbbi hozzá épített modern (?) kápolnák által sokat veszített eredeti jellegéből.

Csekély számú középkori műbecscsel bíró tárgyai a következők:

1. A déli mellékhajó falában lévő XV-dik századbéli lépcsőzetnek ajtaja, hallólyag mustrát képező, bevésott diszítményeivel, és csinos bordurevel szegélyezve. Az ornament alapja felváltva veres és kék.

2. A nyugati főbejárat kapuzata, erős tölgyfadeszkákból összeillesztve és sajátságos idomú, legtöbbnyire liliomokba végződő és dűlényeket (Rhomben) képező vaspántokkal ellátva. Az ajtó felső részén két kakas egymáshoz fordult primitív alakjai szintén ónozott vaslemezből kiverve láthatók; a kakas jelvies jelentőségű lévén, a régi egyházi művészetben gyakran előfordul és éberséget jelent. Ezen kapuzat vasazata (Beschlä-ge) primitív alakú régi motívumaival bátran tehető a XIV-dik századba, s eszerint egykorú lehet a templommal.

3. Az orgona karzata alatt a falnál álló egyházi székek a XVI-dik század elején divó részletekkel természetes színű falemezekből mosaikszerűleg művésziesen összerakott, diszes bordureokat s egész városokat és torony alakú építményeket ábrázoló (Intarsia) diszítményekkel. Hazai műtörténelemre nézve ezen tornyok alakjuknál fogva mindenesetre érdekesek, mert azok XVI-dik századbéli tornyainkat hű másolatban mutatják. Ezen tornyok hegybe végződő sisakkal, több emelettel, kőkeresztes ablaknyílásokkal, és kiszökő erkélyekkel bírnak; ezen intarsiák rajza meglehetősen jó, a legtöbbnyire sötét (fekete) alapon lévő világosabb színű tárgyak éles contourral bírnak, csak a tárgyak távlata — perspectivája — itt ott hiányos és hibás. Ezen érdekes egyházi székek egyes műrészleteit és különféle diszítményű motívumait — melyek mindenesetre a művész gazdag alkotó tehetségeiről tanúskodnak, itt részletesen nem írhatom le. Végre megemlítem, hogy ezen székek legkisebb

részleteikben is felette hasonlítanak a bártfai, kassai, lőcei és kis-szebeni templomokban lévő hasonló székhez.

4. Megemlítésre méltó a templom szentélyét az főhajótól elválasztó, műizléssel, vasból kovácsolt XVII-dik századbeli rácszat, szép stilizált lilomokkal, rózsákkal és egy bb motívumokkal díszítve. Ezen a rácszaton az eredeti színezésnek és aranyozásnak némi nyomait láthatni.

5. Az északi mellékhajó nyugati zárfalának egyik gótfülkéjében áll sz. János evangelista vagy sz. György fából mestereleg faragott és befestett szobra, melynek ruha redőzetének elrendezése és az egész szobornak kivitele még a XV-dik századbeli jellegű. Ezen érdekes szobor az 1873-dik bécsi kiállításnak az Exposition des Amateurs magyar osztályában volt kiállítva

A felsoroltakon kívül ezen templom nem bir egyéb megnevezésre méltó műemlékeket.

Ezen város levéltárában őriztetik egy 1768-ban készült: PROSPECTVS LIBERÆ REGIÆQVE CIVITATIS EPERIESIENSIS OCCIDENTEM VERSVS. 1768.

feliratu térképe, mely azért érdekes, mert a város két cimerén kívül a városnak akkori kinézését ábrázolja.

A megerősített várost mutató tollrajz úgy látszik természet után kitelhető pontossággal készült, úgy hogy abban a város bástya kapuin, templomain, sáncárcain kívül még a nevezetesebb nagyobb polgári házak is lerajzolvák. A mint tehát ezen rajzból kivehetjük, a várost kettős védfal tizenegy bástyatoronnyal egy kerület (elypsis) vonalban övedzi körül. Két nagyobb és külön még előerődítményekkel megerősített kapuval birt, melyek a rajzban »porta Superior« felső és »Porta inferior« alsó kapu elnevezés alatt fordulnak elő, s a város északi és déli oldalán állottak, ezeken kívül volt a város keleti és nyugati oldalán még két kis kapu — parva porta. — Ezen említett kaputornyok jelenleg már nem léteznek, a védfalak, valamint a többi bástya-torony is nagyobbbrészt már elpusztult.

Itt a régi főtért (Ring) egy hosszú, két végén keskenyedő főutca képezi, melynek több régi házain a XVII-dik században különösen e vidéken divó renaissance építészeti modor díszes

erkélyeivel még észlelhető. Az említett térképen a kiváló építmények számozva és ekképen megnevezvék:

1. Aedes sacra Primaria (a főtemplom.) 2. Parrochia. 3. Curia (városház) 4. Templum et Residentia Soc. Jesu, (jelenleg evang. Collegium és templom.) 5. Gymnasium Soc. Jesu. 6. R. R. P. P. franciscani (jelenleg is az). 7. R. R. P. P. Minoritae (jelenleg az egyesült oroszok temploma és püspök palotája.) 8. Colossus Immaculatae Virginis (a Collegium előtti téren áll, hol Caraffa áldozatai lenyakasztattak.) 9. Statua Divi Rochi (jelenleg is áll a ferencrendiek zárda templomának előtti téren.) 10. Castrum Inelytæ familiae Klobusitzky (városi épület, jelenleg katonai laktanya.) 11. Domus Com. Szirmay (azon ház melyben II. Rákóczy Ferenc lakott, jelenleg Waniek uré.) 12. Porta superior. 13. Porta Inferior. 14. Parva porta. (most is áll.) 15. Domus P. D. Dni Pulszky. 16. Machina Hydraulica) ope cujus cisternae aqua replentur (jelenleg is erre a célra szolgál és Wasserkunst-nak neveztetik.

Továbbá ezen a térképen látható még az eredeti városházának rajza is: PROSPECTVS CVRIÆ ORIENTEM VERSVS felirással. A városház ezen keleti vagy is a főutcára néző oldala egy emeletes, csúcsíves kapuzattal, és kőkeresztes egyenes zárású ablaknyílásokkal el van látva; felső párkányzata felett az itteni régi házakon gyakran előforduló lépcső alakú csúcsfala áll (abgetreppte Giebelmauer), úgy, hogy a földélszetet maskirozza. Megemlítenő, hogy ezen régi városház tanács ajtajának csúcsíves stílű, szépen párkányzott kövei jelenleg a főutcán lévő 130-dik számú ház pitvarának oldalfalába befalazták, de úgy, hogy az ajtó bélietnek szép párkányai és a régi városi cimerpaizs még jól kivehető.

Ezen a térképen ábrázolt városház már a XVI-dik században történt renovatio után elő van tüntetve, hogyan nézett ki az eredeti csúcsíves városház, rajzok hiánya miatt jelenleg már meg nem határozható.

A városház jelen kinézését, a mult század végén történt renovatio alkalmával nyeré, melynek zopfos architecturáját tekintetbe sem véve, az erkély rácsozata mindenesetre művészies kivitelű.

A városház lépcsőjét megvilágító ablakon két medaillon

forma 1619. évi üveg festmény látható, mely hárfán játszó Dávid királyt REX DAVIT (sic) és a másikon pedig a mérleget és meztelen pallost tartó, (nem bekötött szemű) IVSTI-TIA-t ábrázol. A városház termében függő XVII-dik századbéli szép bronzcsillárt és a levéltárban lévő 3' 2'' hosszú és 2'' 6''' széles ugynevezett Caraffa pallosát kivéve, egyéb nevezetes tárgy nem igen található.

A mint említém a város főutcáján találhatni még számos régi házat, melyek sajátos idomú néhol áttört, néhol pedig rovátkos és oszlopos pillérekkel, delphinekkal és mascaronekkel díszített homlok falazattal bírnak; sőt itt-ott szép oszlopos erkélyek sem hiányoznak. Hogy ezen házak külseje úgy mint Bártfán a XVI. és XVII-dik században *sgraffitto* modorban volt díszítve, s néhol jellemző mondatokkal és feliratokkal ellátva, mint például:

CONCORDIA RES CRESCVNT

DISCORDIA AVTEM DILABVNTVR, vagy

An Gottes Segen ist alles gelegen.

Ezen régi házak felső emeletébe vezető lépcsőzetnek sajátos elrendezése csak Eperjesen található, ugyanis: a pitvar egyik oldalfalában vannak a lépcsőfokok alkalmazva, az egész lépcsőzet a folyósóba nyílik és attól rendszeren egy zömök oszlopocska által elválasztatik, a lépcsőzet mellett hasonlóképen szép kivitelű vas rácsozatok alkalmazvák. Ezen elrendezés által a lépcső kis helyet foglal el, és kielégítőleg van megvilágítva, mely utóbbi kellekkel felső magyarországi régi házak lépcsői nem igen dicsekedhetnek.

Megemlítendő ottan a régi polgári házak donga és keresztboltozatjainak lapjain (Kappen) lévő al stucco díszítmények és zárkövek, valamint itt-ott szép és művészi kivitelű vasrácsozatok, és ajtó-gyűrűk. Nevezetesen szép XVII-dik századbeli vasrácsozattal van az egyesült orosz templom keleti oldalának két ablaknyílása ellátva, mely rácszat kivitelénél valamint helyes és stilszerű díszítményi motívumainál fogva valódi műbecsese is bír.

Közli: Myskovszky Victor
tanár s építész.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályából.

II.

Magyar történelmi emlékérdéességek.

A nem művészeti, hanem történeti szempontból érdekes tárgyak, melyeknek gyűjtése szintén a magyar nemzeti muzeum egyik feladatát képezi, a legutóbbi időkben meglehetősen gyarapodást nyertek s valóban kívánatos is, hogy e téren a mozgalom minél terjedtebb mérvet öltene. Egyrészt lehetségessé váland így idővel egy jól szervezett *történeti muzeumot* berendezni, mi által másrészt ismét a *történelem* iránti érzék is nyerne ápolást, mi úgy culturális, mint merően tudományos tekintetben egyaránt szükséges.

A gyarapodás, mely a nemzeti gyűjteményt ez irányban érte, igaz, csekélyszerűbb tárgyakból áll leginkább, azonban tagadhatatlan, hogy ezeknek mindegyike többé-kevésbé hivatott lesz egykor az összhatást növelni, mely alatt a hazai *történelmi mult* iránti közkegyelet mindinkább fejlődni fog. A szerzett vagy ajándékkép kapott e nemű tárgyak pecsétéből, harangokból, illetőleg esengetyűkből, zászlókból és iparági czikkekből állanak.

A pecsétek közül figyelmet érdemel főleg *Rákóczy Ferencz* fejedelemnek egy gyönyörű aczélpéldánu nagy pecsétje, mely *Éder Ferencz* kassai képviselő hazafias áldozatkészségéből lett a muzeum birtoka, a lehető legfinomabb s legtisztább véset az, mely a maga nemében — mondhatni — párját ritkítja. A fejedelem pompás czimere körül a következő körirat alvosható:

FRANCISCVS · DEI GRATIA · PRINC : RAKOCZI · COMES · DE SAAROS · DVX MVNKACSIE : ET MAKOVICSIE : DOMINVS : PERPETVVS · DE SAROSPATAK · TOKAI · REGECZ · ECSIED · SOMLIO · LEDNITZE · SZERENC · ONOD.¹⁾

¹⁾ E történeti érdekességű pecsétnek megszerzése annál nagyobb nyereség, mivel ugyanis csak II. Rákóczy Ferencznek nagy pecsétje van meg eddig a muzeumban. E szintén diszes, hatalmas pecsétnek körirata következő:

Egy másik pecsét a *vásárhelyi* timárszék XVII-ik századbeli pecsétje, mely azonban minden valószínűség mellett újabbkori készítmény. Izléstelensége, kiviteli durvasága kiváló. Egyik oldalán egészen sima, a fogantyúnak minden nyoma nélkül, úgy, hogy bajos elképzelni, miként történhetett az egyszerű fémkoronggal a pecsételés. Véssett oldalán vargasulykot és vargakést látunk a következő körirattal:

SIGILVM : CHEHE : CH/TW̄NARIORVM : K : VASAR-
HELI † 1639.

E pecsét egyéb tárgyakkal együtt Wolf József pesti régiségárustól szereztetett.

A feloszlott pesti timárszék kétrendbeli sárgaréz czéhpecsétjét küldé be a czéh kiváltsági oklevelével együtt. Az egyik felirata:

SZ · KIR · PEST · VAROSABAN · ERDEMES · MAGYAR ·
TIMAR · CHEH · PECSETIE · 1778.

A pecsétczimert két, hátsó lábain álló, magasra felemelt farku oroszlán képezi, melyek előlábaikkal a keresztbe fektetett timárkéseket tartják felette korona, lent pedig a talajon az oroszlánok mellett két leveles rózsa.

A másik pecsét valamivel kisebb, de ugyanazon jelvényczimmerrel, évszámmal s csaknem ugyanazon körirattal is bír:

SZ · KIR · PEST · VAROS · ERDEMES · MAGYAR · TI-
MAR · CEH · PETCSETIE · 1778. —

Ami a *harangokat*, illetőleg *csengetyűket* illeti, ezeknek beszerzése a muzeumi gyűjteményekre nézve felette örvendetes, miután ebbeli gyűjteményünk még nagyon kezdetleges. A muzeum ugyanis eddigelé mindössze csak két haranggal birt: a *béla-pus-taival* és a *mátra-verébélyivel*. Amaz gr. Festetics Ágost bőkezűségéből került a muzeumba s köcsögalakjánál fogva feltűnő; emez pedig a pesti papság által gyűjtött pénzen szereztetett meg s eddig a legrégibb magyar feliratu harang 1605-ből. E csekély kezdeményezéshez járult most *Bonnáz*

FRANC : SECVND : RAKOCZY · D · G : TRANSILV : PRIN-
CEPS · PART : RED : HVNG : DOM : ET SIGVL : COMES · DVX ·
MVNKACS : AC MAKOVIC : DOM : PERP : DE SAROS · PATAK ·
TOKAY · REGE CZ · ECSED · SOMLYO · LEDNIC · SZER : ONOD ·
ETC.

Sándor csanádi püspök áldozatkészségéből az ősi *bulesi* harang. Ezt a csanádi püspök krassómegyei *Bulcs* kath. helységétől kapta azon alkalomból, hogy nevezett községnek, új temploma felavatásakor két új harangot ajándékozott. E harangról tudva van: hogy 1807-ben az egykor Buleson létezett apátság romjai közül huzatott ki. A harang a püspöki székhelyre, Temesvárra tétetvén, ott egy harangöntő által százados kérgétől megtisztíttatott. Ekkor előtűnt felirata és évszáma, mely a következő:

dominievs abbas Anno · do · m · ccccxxviii s ^{mgr} _{midhael} †

A harang súlya 4 mázsa 64 font.

A másik példány kisebbszerű s inkább csengetyűnek mondandó. Alsó körátmérője 13 ct. belső ürterületének magassága $9\frac{1}{2}$, alsó korongmagassága kívülről $2\frac{1}{2}$, közepes magassága 7, a felső tetőkorong átmerője $7\frac{1}{2}$, fülének magassága 4, ennek hosszterjedelme pedig 5 ct. Találtatott Tolnán alól *Korsó-földön* a Duna mellett. Felirata:

MOYSES · H · 1595.

Megjegyzendő, hogy a csengetyű vasfüle és nyelve újabb. Az érdekes darabot néhai Pap Antal szegszárdi ref. lelkész hagyatékából öcsse Pap Lajos királyi ügyész ajándékozta az országos intézetnek.

Ide sorozhatni még azon szépmivű csengetyűt, melyet Pápai Eszterházy Pál gróf titkos tanácsos, mint kegyeleti emléket juttatott a nemzet gyűjteményébe. Azon csengetyű az, mely az 1848-ik évi országgyűlés alsó-házában az első idők folytán elnöki csengetyűül használtatott. A díszes mű zöld, vörös és kék zománcz-bronz foglalattal van dúsan ékesítve.

A zászlók csoportozata nem kevésbé érdekes. Mindenekelőtt felemlítendő egy Rákóczy-féle zászló, melyet Reményi Ede küldött meg a régiségtárnak, s mely annál becsesebb, mivel az összes gyűjteményben II. Rákóczy György halotti zászlaján kívül más ily nemű lobogó úgy sincs. Ez vörös selyemből készült vörös selyem rojtszegélyzettel. Felirata:

PRO LIB, többé kivehetetlen czimer, ERTATTE

Az 1848—49-iki szabadságharcban szerepelt zászlók szép számához, melyekkel a muzeumi régiségtár V. és VI. terme

fel van diszítve, ujabban ismét kettő járult. Az egyik a 99-ik honvédzászlóaljé s fehér selyemdamaszkból áll, elég izléstelen vörös-zöld szegélyzettel. Egyik oldalán Sz. Mária a gyermekkel — igaz — nem művészi kivitelben látható; másikon Magyarország czimere. A szövetre alul egyszerű téntabetűkkel e szavak írvák: *1849. Kayn őrnagy, 99-ik honvédzászlóalj*. E nemzeti ereklyét Tomka Lajos, ki azt nagybátyjától Kayn Lajos őrnagytól kapta, küldé be a mosonymegyei alispán felszólítására a belügyminiszteriumnak, ez pedig a muzeumnak.

A másik valószínűleg a pesti polgári granátos őrsereg zászlaja, melyet Stupa György ajándékozott. A lobogó anyaga fakult selyem s középső fehér sávolyán e betűk láthatók:

P. P. G. Ö.

Igy tehát együtt van eddigelé a 36. és 64. honvédzászlóalj; a pesti dragonyos század; a dunáninneni kerületi önkénytesek; a pesti nemzetőr-granátos osztálya; a 6-ik honvédzászlóalj; a pesti lovas nemzetőrök; a 98-ik zászlóalj; a 62-ik zászlóalj; a 46-ik zászlóalj; a 32-ik zászlóalj; a 16-ik huszárezred; a 22. és 54. zászlóaljak és a Bocskay-csapat zászlója, illetőleg zászlószalagja.

Az 1848–49-iki szabadságharcz emlékeiből még felemlítenő Nagy Sándor magyar hős tábornok evőkészlete, melyet a tábornok kivégeztetése előtt Driquet Péter alezredesnek, mint barátjának, az aradi fogságban emlékül adott. Driquet Péter haláláig kegyeletos emlékből is tartá az ajándékot, melyet bizalmasabb körben hazafias kegyelettel szeretett megmutatni s végre utolsó betegségében Balogh József velencei tanítónak hagyományozta, kitől a magyar nemzeti muzeum birtokába került, hogy itt a Szapolyaiak, Drugeth-ék, Báthoriék, Tökölyék, Szécsiék, Rhédeiék és Wesselényiék hason, bár anyagilag értékesebb készletei között hiven megőriztessék.

Az egyszerű evőkészlet egy vöröstokba takart, belül szarvasbőrrel bélelt fatokból áll, melyben egy pohár alakú, ugyancsak szarvasbőrrel borított fahengerbe két részre szedhető kés, kanál és villa van helyezve: továbbá egy vályuzott nyelvű kávéskanálka és só-paprikatartó. Ez utóbbiban most is ben van még a hazajáért kimult tábornok által használt só és paprika. —

Az evőkészlet anyaga egyszerű pakfong. A pohár belőle hiányzik.

A muzeumba került egyidejűleg *Driquet Péter* említett 1848-49-iki alezredes azon rabláncza, melyet elítéltetése után hordott. Felirata:

Driquet Péter ítéltetett Aradon 16 évi fagságra 1849 December 18-án.

Még megemlíthetni *Klauzál Gábor* azon díszkardját, melyet az 183²/₆-iki országgyűlés alkalmával mint megyei követ kapott volt Csongrád vármegye közönségétől. Pengejének felirata egyik oldalt:

„Csongrád Vármegye K. K. és R. R. 183²/₆-dik Évi Országgyűlési Követjeknek J. B. Klauzat (igy) Gábornak“.

A másik oldalon:

»Ki érdemet vetett dicsőséget arat«

Mindkét oldalon 12356. alatta 8974. A markolat külrezsére Magyarország czimere van alkalmazva; alatta a kereszt-rudacska hosszában, kőrfoglalatban hullámos víz felett balra repülő madár. A markolat belrészén családi czimer. Ajándékozta a muzeumnak *Klauzál Gábor* özvegye.

Nem érdeknélküli azon ezüst tintatartó, mely II. Ferencz király számára készült, s melyet ő azon alkalmából használt is, midőn 1820-ban a magyar királyi helytartótanács összugyűlésében, József főherczeg nádor jelenlétében elnökölt. E tárgyat, valamint két gazdagon aranyozott kamarási kulcsot (egyiket J II, másikat FI monogrammal) a volt helytartótanácsi levéltárból a magy. kir. belügyminiszterium küldé be a muzeumnak.

Más szempontból érdekes azon fagyökér-tintatartó, melyet Reményi Ede mint *Kölcsey tintatartóját* ajándékozott az országos gyűjteménynek.

Egyéb beérkezett tárgyakból még felemlítjük azon hatalmas *czéh kannát*, mely muzeumi költségen szereztetett meg. Ez egy gömbölyű, oszlopszerű, ónból készült *borkanna*, melynek magassága 1' 11'', átmérője 6' ¹/₂'', súlya 22 ft. Befogad 12 itcze folyadékot. Alját kiterjesztett szárnyu, koronával díszített 3 kétféjű sas díszíti, melyek egyik-egyik lábán az egész készülék

nyugszik. Másik lábukat felfelé tartják. Fent hasonlóan kétfejtű sas van korona nélkül, melyre egy szárnyas fejjel diszített czimtábla támaszkodik. Rajta patkó, pipa (alatta K), keresztbe fektetett kalapács és kulcs, kehely (alatta S. M.), kard és balta alaku eszköz. Alatta ANO 1741. Hasonló czimtábla magán a hengeren e felirattal:

1741
BOCSU
LETES
SZ. LASZLO I
VAROS KOACS
MESTER
EMBEREK
CZEH KAN
AIA.

Ortvay T.

Egyveleg.

14. *Hunyady-czimeres pluviale Boszniában.* — A nándorfejevári, vagy ráczosan: belgrádi magyar konzul, a tudománykedvelő Kállay Benő úr, nem régiben Bosznia hegyes tájait lóháton beutazván, minden nevezetességet kikutatni iparkodott, ép a legritkábban látogatott vidékeken. Így talált egyebek közt nem kis öröme a cresovoi Foynicza-zárdában egy XV-ik századbeli egyházi öltönyt, u. n. pluvialét, a Hunyady-czímerrel. A pluviale szövete arannyal áttört zöld selyem, s hátrészén ily szerkeretű himzett czímer: az öt részre osztott paizs sziv-vértjében, szájával gyűrűt tartó holló: a két felső mezőben Magyarország nyolcz pólyája, illetőleg hármashatár hegyen álló kettős keresztje; végre a két alsó mezőben jobbról a boszniai, balról a dalmát czímer. Ennyiben értesül a »Századok« érdemtelen szerkesztője ez érdekes felfedezésről Radvánszky Béla szivessége által, a ki egyébiránt úgy tudja, hogy Kállay Béni úr bővebb leírását tán rajzát is vette a czímernek, s a nevezetes régi pluvialét részletesen ismertetni szándékozik. (Századok).

15. *Régészeti mozgalmak a külföldön.* — A porosz kormány megbízása folytán legközelebb indul Dr. Hirschfeld Kis-Ázsiának belsejébe,

azon feladattal, hogy az itt létező s kevésbé ismeretes vidékeket az e tájon találató feliratok mű- és régészeti tárgyak nyomán bővebben kikutassa. Továbbá Athen és Attika topographicus térképének elkészítésére a porosz kormány 600 tallérnyi segílyt engedélyezett. E mű Curtius Ernő vezetése alatt fog elkészülni, ki köztudomásulag, Attikáról egy pár év előtt már egy térképet kiadott.

16. *Schliemann »Trójai régiségei«* (217 photographiai táblával.) Brockhaus kereskedésében a mult napokban jelentek meg. »Daczára azon szomorú tapasztalatnak — írja a »*Zeitschrift für bildende Kunst*« — melyeket az ábrázoló, dilettansok hypothesiseinél különösen a történelem előtti korszakot illetőleg, tettünk, nem vonakodtunk Schliemann úrnak több közleményét — habár fentartással — olvasóinkkal közölni. Azt hittük, hogy a kilátásba helyezett kiadványok nyomán, azon helyzetbe jövünk, miszerint szemléleti uton szerzett sajátyszerű nézeteivel és alapos következtetésével fogunk megösmernedni. E feltevésünkben keserűen csalódtunk: Schliemann munkája a szakértőknél majd nevetséges, majd bosszantó benyomást idézett elő. S ámbár e műben az ásátások történelmére s a szakértők ítéletére vonatkozó néhány becses adatra találunk, de megismerkedünk abban egyszersmind azon hypothesisekkel is, melyeket Schliemann úr a legnaivabb alakban tár előnkbe. Mindenek felett azonban leggonoszabbul járt el a rajzokkal. Állanak pedig ezek részint eredeti nyomorúságos fényképekből, részint ügyetlen kezek által készített oly rajzok photographiáiból, melyek az alakokat egészen érthetetlenül adják elő.«

Az itt közlött túlszigorú kritikát Schliemann bizonyára meg nem érdemelte, mert habár kutatásainak eredményét nem dolgozta is ki úgy, a mint azt a tudomány követelhetné, de felfedezései által mindenesetre a régészetnek szolgálatokat tett; mit inkább méltánylattal kellene fogadni. Jövő számunkban egy e munkát más szempontból megítélő ismertetést fogunk közleni.

S z e r k.

17. *Kaulbach* még a negyvenes években lefestette Liszt Ferenczet és b. Prónay Istvánt. Mindkét arczképet aztán magánál tartotta baráti emlékül. Most a »Hunnia« fölhívta a muzeum figyelmét Liszt arczképére. Ennek következtében Melcer Gyula acsai lelkész azon érdekes fölvilágosítást közli, hogy b. Prónay István urtól többször és legközelebb is azt hallotta, hogy Kaulbach mindig úgy nyilatkozott, mikép a két arczképet a magyar nemzeti muzeumnak fogja hagyományozni.

18. (*Nevezetes történeti emlék.*) A régészet barátaira nézve a »Vas.

Ujság érdekesnek találja közölni a hozzája beküldött következő értesítést. Gritti András, 1523-ban választott velencei doge egy nyaklánczát jutott nem régiben király ő felsége birtokába. A doge ugyanis királyunk egyik ősenek, lotharingiai Antal herczegnek egy ezüst ékszeret adott ajándékba tisztelete jeléül. Ezt aztán Nancyban, a családi kincstárban őrizték, mignem azt az első francia forradalomkor kipusztították. A Gritti-féle ékszer nem oly régen egy munkás a földbe ásva megtalálta a francia Jankovich báró birtokán, s Jankovich meg is vásárolta tőle. Az ékszer főrészt egy hosszabb nyakláncz képezi, melyen éremalakú boglár függ, azon Gritti alakja látható domborműben. Jankovich báró az érdekes régiséget egyik magyarországi rokonának, nevezetesen keresztfiának, Jankovich Antalnak ajándékozta, egy másik fennmaradt részét, és pedig a báró halála után özvegye Nancy város muzeumának adta, s itt deríték ki annak történelmi jelentőségét. Jankovich Antal úr a nancy-i muzeum igazgatója: Varrens gróf által értesülvén erről, a lotharingiai családi ereklyét ő felségének bemutatta, s régi jogos tulajdonosának följánlotta. A király szívesen fogadta ez ajándékot s Jankovich úr figyelmét (1865 — 72-ben országgyűlési képviselő volt) sajátkezű névalírásával ellátott arcképével viszonoza.

19. *Változatos és gazdag tartalommal* jelent meg a »Történeti Lapok« 2-ik száma. Tartalmából felemlítjük: 1. Ids. Czegei Wass György naplója (II. közlemény.) 2. Oklevelek I. 1337. II. 1486-ból. 3. Erdélyi levelek Kazinczy Ferencztől (II. közlemény.) 4. Kossuth L. naplója (II. közlemény.) 5. Petőfi Sándor a magyar irodalomban, Szinnyei Józseftől. A zsibói levéltár irodalmi kincsei: a) Kölcssei levele (1832.) b) Kossuth levele (1833.) c) Deák Ferencz levele (1836.) 7. Rédei Julia levele fogságban levő férjéhez. 8. Könyvészeti adatok. Erdély irodalomtörténetéhez. (Csuda Miklós) Eötvös Lajostól. 9. A székely történeti pályadíj közgyűlése. 10. Apróságok, hírek, egy adomá Petőfi életéhez. — Előfizetési ára félévre 6 frt, egész évre 12 frt. Az előfizetési összegek a »Történeti Lapok« szerkesztőségéhez utasítandók Kolozsvárra, nagy-piacz, gr. Teleky Domokos-ház.

Tartalom: Fölrattanulmány. — III. Az eperjesi középkori műemlékek rövid ösmertetése. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályából. — Egyveleg.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA.

1874.

Szerkesztő:

6. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

Május 20-án.

Segédszerkesztő:

zerge u. 23. sz.

Bizományos:

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ivenkint 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váczi utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvtárnál.

A Fibula. *)

Vannak és voltak a népek közt, kik magokról beszélve, életüket a jövő kor számára leírják és leírták, míg mások, emlékezetük nyomát csak kézmunkájokban hagyták utódaikra. Amazokkal a tudomány régóta foglalatoskodik, emezeket csak legujabb időben kezdte belevonni az emberisme körébe, az anthropológiába.

Az utóbbiak kézmunkáikat hármass osztályu korszakba sorolás sorozni: a kő-, bronce- és vas-korszakba; részint a későbbi bronce-, részint a vas-korszakban már e népek is belépnek az írott történelembe, ha nem is annyira magok beszélvén magokról, legalább mások által rólok írt adatokkal.

Ily adatok azonban oly csekélyek, hogy azokat minduntalan ki kell egészíteni, sőt ki kell igazítani is a fennmaradt illető kéz-munkákkal, azokból kell tanulnunk és tanulmányoznunk a hallgató népek történetét, életmódját, polgárosodási állapotát; és itt nevezetes az, hogy nem ritkán mai felvilágoso-

*) A m. nemzeti muzeumban az ipar-mű muzeum javára márczius 8-án tartott felolvasás.

dásunk is tanulhat egyet-mást barbároknak csufolt elődeinktől, mindenesetre azt, mennyire mehetni csekély eszközzel a célszerűség és az izlés körében, mint már Horatius is énekelt a takarékoságról:

»Vivitur parvo bene«, csekéllyel is beérhetni. A hallgató népek [kéz-munkai sorában kitűnő helyet foglalnak el nem csak a házi szerek és fegyverek, hanem a piperék is; mert hiszen tudjuk, hogy éppen a primitív ember sok gondot fordít piperére, csinosan szeret megjelenni és magát diszítménynyel kitüntetni, s ez éppen szellemi jellemének egyik oldala, mely arról biztosít, hogy nemünk küzd nem csak léteért, hanem egyszersmind díszes létért is, hogy az aesthetikai érzés éppen úgy be van oltva lelkünkbe, mint akár minő anyagi vagy állati ösztönünk.

A piperének, a cziczomának egyik feltűnő neme a *Fibula*, *Gewandnadel*, *Broche*, melyről ez alkalommal pár szót elmondani szándékom.

Az ugynevezett kő-korban e szer még egyszerű öltönytű volt, mely a ruhaszövetnek vagy is inkább állatbőrnek két szárnyát vagy oldalát a mellen vagy vállon összetartotta, öszszetűzte, többnyire az emlősök vagy madarak apró csontjaiból készült, melyeket egyik végén kissé kihegyesítettek, vagy pedig e célra már a természet által alkalmassá tett halszálkát vagy éppen a növények tövisét használták.

Az ipar és a leleményesség előhaladtával vagy egészen megtartották az öltöny-tűt, de most már bronceból, aranyból és más érczből készítve és mindenféle módon kidiszítva, vagy pedig e tűt csak lényeges részének tekintették oly szernek, melyet a végtelenig változtatni és diszítani lehetett; e szer a tulajdonképi *Fibula*, *Broche* főrésszével, tűjével vagy tövisével, Dorn, melyben a főrésszhez, a tűhez járult a befedő lemez, egyik végén tartva az ide alkalmazott tövist, másik végén pedig mintegy hüvelybe fogadva a tövisnek szabad mozgó hegyét.

E szerint a Fibulának lényeges része még mindig a *tövis*, de azon kívül a *lemez*, mely amahoz szervi viszonyban áll, midőn ezt kétszeresen fogadja, irányát és állását határozza és az elvesztéstől megóvjá; miért is a spanyolok inperdible-nek,

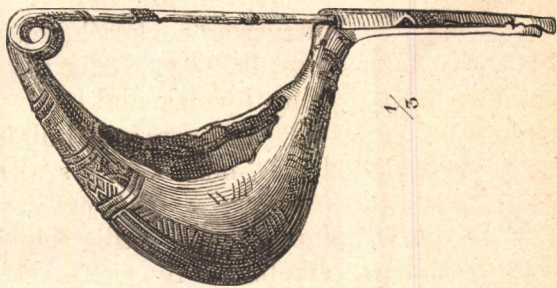

elveszthetlennék nevezik; végre majdnem lényeges részletnek tekinthetjük a tövis felső végének összekötését *rugonynyal*, mely a Fibula nagy többségénél találtatik. *)

A Fibulákat, alakjuk után *két categoriába* sorolhatni, olyanokra, melyeken az *antik* classikai, kivált római Fibulának hatását és *befolyását* nem vehetni észre, és olyanokra, melyeken e befolyás többé-kevésbé mutatkozik. Az utóbbiak sorába tartozik a *zománczos Fibula* is.

Ambár nemzeti muzeumunk több száz mindenféle alaku Fibulákkal bir, mégis, midőn e piperének alakja a végtelenig változó és módosítható, nem vagyunk képesek a Fibula osztályozását, idomaik után, e nagy kincstárban sem kimeríteni; legyen tehát szabad csak azon Fibula alakokat megemlíteni, melyeknek példányai egyszersmind eredetiben felmutathatók, más gyűjtemények példányait csak annyiban fogom érinteni, mennyire sajátjaink kiegészítésére vagy magyarázatára szolgálhatnak.

A nem antik befolyás alatt álló Fibulák egyik ritkább neme az, melynek alakja leginkább hasonlít az ugynevezett *függő ágyakéhoz*, Haengematte; három ilyen Fibulát nyert muzeumunk legujabban a Ráth-féle gyűjteményből. A lemez itt *kengyel* alakban van görbítve s

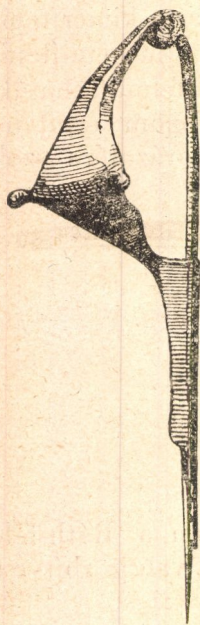

*) Cohausennél »Römischer Schmelzschmuck Wiesbaden 1873« ezeket olvassuk (12. l.): « Während die ältesten *etruskischen* Gewandnadeln, wie sie unseren barbarischen Voreltern zugeführt worden sind, eine nur locker eingehangene nach allen Seiten bewegliche Nadel (Dorn) aufweisen, ist dieselbe bei spätern durch Anspizung eines am andern Ende festgelegten Spiraldrahtes gebildet, durch dessen Eigenschaft sie sich in der zum Schutz angebrachten Hülse erhält. Diese praktische Einrichtung ward durch die ganze Römerzeit und zwar namentlich bei der armbrustförmigen Gewandnadel, welche auf einem Diptychon v. J. 430 die Schultern des Aetius u. des Kaisers Valentinians III. schmückte, beibehalten,

így azon Fibulákhoz tartozik, melyeket a német Bügelfibel-nak nevez. E kengyel testén mindenféle barbar karczolatok láthatók. A kengyelféle görbülést hasonlíthatni a gyám-kövek alakjához is; miért is Cohausen consolenartige Krümmung-nak nevezi.

Ámbár nem állíthatni, hogy az előbbiből eredt, mégis minden tekintetben rokon alakú azon Fibula, mely egy *keskeny* hosszú és szintén kengyel alakban görbített *fa-levelet* utánó; ezt tehát levél-kengyel-fibulának, Blatt-Bügel-Fibel, nevezhetjük.

Falevelünk, megtartva mindig görbülését, *csürlő alakra* tágulhat ki, felvéve egyik másik szögén vagy szélén kinövéseket vagy gombokat; csürlő-kengyel-fibula, Rauten-Bügel-Fibel.

Mennyire változhatik a Fibulák ezen sora, látjuk, ha a csürlő helyébe vagy más geometriai alakot u. m. a négyezet, hosszukás négyszögöt, a kerék, tojásdad, elyptikai tarcát tesszük, vagy végig megyünk a különféle növény-levelek alakjain.

Más sora a Fibuláknak az, melyeken a lemez nem képez szakadatlan lapot, hanem *tekercsre, Spirale, oszlik* s e tekercs ismét lehet lapos, vagy pedig félgömb, vagy csűrökként emelkedő. A csigatekercses Fibulák nálunk nagyobb számmal mint másutt fordulnak elő; valamint általan él van ismerve, hogy hazánk bronce korát kivált az ugynevezett Spiralek jellemzik; s ezért ezeknek bővében van nemzeti muzeumunk.

aber neben ihr her u. häufiger finden wir ein Scharnier, in welchem sich die Nadel (der Dorn) in einem Vorstand stützt, und dadurch federnd in die Hülse einschlägt. In den nachrömischen bis in die Carolingische Zeit reichenden geschieht die Befestigung der Nadel in einem weiten Loch, welches eine beschränkte kegelförmige Bewegung ohne zu federn gestattet, u. aus welchem zu fallen eine Verdickung vor u. hinter dem Loch verhindert.«

Legnevezetesebb e nemben *muzeumunk roppant nagyságu bronz Fibulája*, mely áll egy nagyobb és négy kisebb csigatekeresből, a négy utóbbi közti rudon van, felül öt zigzag, melyet Hampel József muzeumi segédőr joggal barbár felfogásu hattyu nyaknak és főnek tart, a rudról pedig függ le öt lapos lemezke, végén hordva két vagy több kelep-lemezkét falevél alakban, Klapperbleche. E Fibulának van története; mert midőn az 1867-ik párisi tárlaton ki volt állítva, találkoztak régészek, kik uj hamisításnak declarálták, nem csak különös, magában álló alakja, hanem roppant nagysága miatt is. Azóta kis darabjának vegytani bontása kimutatta, hogy alkatrészei tökéletesen megegyeznek az elismert régi Fibulákéival; mi pedig nagy mérvét illeti különösen ez harczol eredetisége mellett; miután épen ez teszi, mint a fentebb érintett függő-ág- Fibulánál is a barbár jellemet; ámbár az ujabb izetlenség hasonlót teremtett az ugynevezett crachat rendjelekben; melynek már ketteje is nem kevesebb helyet foglal el, mint kellett Fibulánk barbár viselőjének mellén; hát még az ugynevezett morsus casulae, mellyel főpapjaink palástyukat díszítették és még most is díszítik; sőt ide számíthatnia XVI. és XVII-dik század roppant nagyságu boglárait is. E Fibula ábráját adja a »Műrégészeti Kalauz« (1866) 84-dik és a magy. n. muzeum Képes Kalauzának (1873) 96-dik száma.

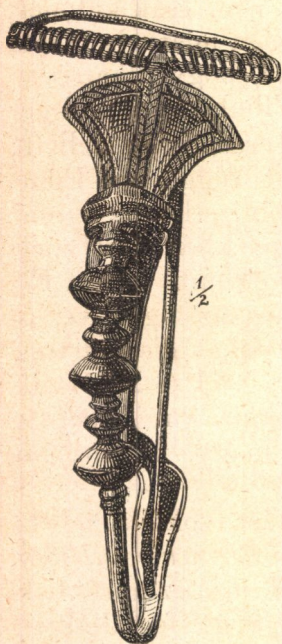
A csiga tekerces Fibulának módosítása sokféle lehet; gyakran egyetlen egy *nagy tekercs több apróbb tekerccsel* ugy köttetik össze, hogy amaz egyik végén áll, míg az apróbbak kisebb-nagyobb számban a Fibula másik végét foglalják el, ilyen Fibula ábráját adja a »Muzeum Kalauzának« 94-dik és 119-dik száma. Néha az apróbb tekercesek nem csiga, hanem *hurok alakban* jelennek meg, máskor *két csigatekercs*, majd lapos, majd kerek tarcsa, majd elyptikus, majd más idomu lemezt vesz fel maga közé. Midőn a csigatekerces Fibulának két egyenlő nagyságu tekerese középső sodronyszállal köttetik össze, elő áll *szemüveg-féle* alak. Szemüveg alaku Fibulát látunk a »Műrégészeti Kalauz« 80-dik száma alatt.

Más sorozatot képeznek ismét ama Fibulák, melyekben a csigatekercs csak nem keskeny sodronynyá válik, ezek hasonlóak ama tűkhez, melyeket mainap a plaidek összetűzésére hasz-

nálunk. Ily Fibulákat *sodronyosoknak*, *Drahtfibeln*, nevezhetünk, s ilyennek igen különös példánya egy ritka bronze-fibula, mely egészen fogó alakra van készítve, és melyet Egger antiquarius a muzeumnak ajándékozott.

Ha a kengyel alakú Fibula csomókkal vagy gombokkal van díszítve, e díszek többnyire egyenlőmértűen vannak elosztva a Fibula hátlemezén, hol rendszeren nagyobb csomók kisebbekkel vagy gyűrűkkel felváltva fordulnak elő.

Ily Fibulákat *gombosoknak*, *Knopf-fibel*, nevezhetünk. E kengyel alakú gombos Fibulák vastagabb végét többnyire lapos lemez képezi, mely lehet kerek, tarcsa, négyszög, csürlő vagy más alakú. Idomtalan vastagodó kengyel Fibulát képeznek gyakran a vas Fibulák is, melyeket, ámbár későbbiek, alakjuk miatt itt említék.

Közelebb, mint az eddig tárgyaltak, állanak a római Fibulákhoz azok, melyeken a hát görbülés csekélyebb, melyek nem közelítik meg a gyámkövek alakját és egyik végökkel szélesebb lemezbe mennek át. E lemez néha igen csinos áttöréssel van díszítve, és épen ezen csinos áttörés rendes és szabályos alakja ezen Fibulákat közel helyezi a római jobb izléshez. Maga a lemez hasonlít a szántó-szer alakjához, miért is *szántószer alakuaknak* nevezhetjük, *Flugscharfibel*. Az itt előmutatott e nembeli két Fibula tömör ezüstből, nagy mérvben készült és már ezért is inkább barbárnak, sem mint rómainak tartható, egyébiránt ugyanezen idomra készültek bronze Fibulák is, minők szintén találatnak nemzeti muzeumunkban. Ily Fibulákat l. a »Muzeumi Kalauz« 131. és 173; száma alatt.

Hasonlóképen, mint a most említett Fibulák, közel állanak többnyire az *állati alak* alatt megjelenő Fibulák is, melyekről Cohausen mondja, hogy ezek egykoruak a keresztyén

vallás elterjedésével a római hadseregben. *) Ezek sorából felmutatok egy kutyát, vagy farkast; és már ezen bizonytalanság az elnevezésben is tanúsítja, hogy e Fibula messzebb áll a rómaiakétól, mint a következő. Jobb a ló, melynek elő- és hátsó lába közt volt alkalmazva a tövis, míg ez a bemutatott, szinte jobban idomított ökörnél a testnek hátsó részét foglalja el; a többi állat alakú Fibula egészen szobrászatilag van kidolgozva, míg ez a tövist tartó lemezen csak is féltessel domborodik ki Legcsinosabb azon Fibula, mely farkával hattyu nyakba és főbe végződő delfint ábrázol, ez a keresztyénség, amaz inkább a pogányság jelvénye; a delfin szemét ragyogó vörös kő (rubin) képezi. Leggyakrabban e nemben a méhet vagy legyet ábrázoló Fibulák, minőknek négy példányát mutatok fel; ketteje bronzból, ketteje aranyból készült s ki van rakva drága kövekkel. Méh- vagy légyféle Fibulát közöl a »Muz. képes Kalauza« 157-dik száma alatt.

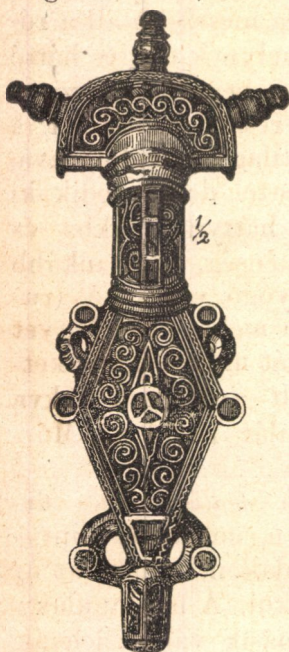
A római Fibula legapróbb mintája a *melliv alaku*, die Armbrustförmige, melyet találunk az u. n. consularis diptychonokon elefántesont domborműves táblákon, minőt az új consulok barátjaiknak küldözgettek emlékül. A *melliv alaku* Fibula itt rendesen a consul egyik vagy másik vállán jelenik meg, hol togájának két szárnyát vagy oldalát összetartja. Efféle Fibulák izletes alakuk után feltűnők, mindenféle geometriai vonalakkal vannak szegélyezve vagy azokat hátukon szalagként mutatják, többnyire domborműben, néha ily alakok ezüsttel, sőt arannyal vannak kirakva, eingelegt. E Fibulák nem ritkán potinból, ezüstből vagy aranyból készültek, kivált a byzantiak által, ilyen késő kori byzanti ékszer az itt felmutatott arany filigranos drága kövekkel diszített Fibula is. E nemű Fibula példányait mutatja a »Műrégészeti Kalauz« 137-dik (római) és 82-dik, 111-dik és 99-dik száma (valamennyi utánzott).

---

*) Endlich ist noch der kleinen Gewandnadeln in Form von Thieren Erwähnung zu thun, welche, da sie mit der Ausbreitung des Christenthums in der römischen Armee u. in der mit ihr verkehrenden Landesbevölkerung zusammenfallen, gern nach christlicher Symbolik gedeutet wurden; sie ahmen Vögel, Fische, Hasen, Löwen, Eber, Pferd u. Reiter nach, u. überschreiten nicht das Mass von 3 cm. (Cohaus a. a. O. S. 13).

Barbár elődeink a római melliv alaku Fibulát különösen megkedvelték, azt mindenképen utánózták, de annak egész idomát, silhouettjét, sokféle módosítása és átváltoztatása daczára mégis hosszú ideig megtartották úgy, hogy a régészek, midőn a különböző országok e nembeli Fibuláit egymástól elválasztják, képesek különféle típusokat vagy is általános vidéki mintákat felállítani. Ezt tette nevezetesen Hildebrand »Das Heidnische Zeitalter« című svéd, Mesdorf által 1873-ban német fordításban kiadott könyvében; találunk ugyan is itt egy kengyel alaku bronze Fibulát, melyet Hildebrand ős angol típusnak tekint, (22. l. 2. ábra) hasonlót, melyet magyarországi típusnak tart s melyet szerencsés vagyok előmutatni, (25. l. 4. ábra) a harmadik típust dél-nyugati Németországnak tulajdonítja, (6. ábra), a negyediket burgundinak, (7. a.) az ötödiket dánnak, (8. á.) a hatodikat oelandinak (9. á.) a hetediket és nyolczadikat norrlandinak, (10. és 11. á.) a kilencediket angolnak (10. á.) nevezi. *)

Bár a részletek egészen eltérők, nemz. muzeumunk és a római

*) Dass alle diese Fibeln eine Gruppe bilden ist nicht zu bestreiten, u. doch sind sie alle verschieden u. es gewährt das grösste Interesse den Veränderungen nachzuspüren. Die Grundform aller Variationen ist *römisch*. Und dass selbst die erste Entwicklung unter stark römischen Einfluss vor sich gegangen, ist daraus ersichtlich, dass die Ornamente oftmals classischen Styl zeigen oder sich doch wenig von demselben entfernen. Es finden sich indessen in den alemannischen Gräben noch andre Fibeln, deren Ornamente nichts weniger als römischen Geschmack bekunden, vielmehr in den für die Germanen charakteristischen Drachen oder Schlangenwindungen bestehen. Die dänische u. die öländische Fibula verrathen wieder classischen Einfluss, welcher bei der gotländischen, helsingländischen u. angelsächsischen nicht nachweislich. Es offenbart sich hier somit eine Anleihe, eine Abhängigkeit von fremden Mustern, aber eine festgesetzte, selbstständige Behandlung derselben. (Hildebr. a. a. O. S. 26.)

melliv Fibulájának egész silhouettje mégis megegyeznek anyyira, hogy az előbbinek az utóbbiból származásán nem kételkedhetni. A melliv Fibulájának keresztága helyébe lép egy félkörű tarsa, melynek peripheriáján három bog vagy gomb mutatkozik, a rövidebb kengyel átmegy csürlőbe, végén idomtalan állatfej áll, melynek mintegy szarvai fogantyut képeznek, hasonló két fogantyú mutatkozik a csürlő felső végén¹; de ezen úgy szólván, barbarizált tagoknak nem mindnyája antik diszt t. i. a hab macandert veszen fel. — A mienkhez igen hasonló Hildebrand német délnyugati Fibulája, csak hogy három bog helyett hét áll tarsája peripheriáján és hogy a csürlő tojás kerekded alakot veszen fel, a fülek hibáznak és a dísz is változik. A többi felemlített Fibulának silhouettje szintén megegyezik az épen leírt kettőével, csak hogy négyénél a félke-rekű helyébe négyszögű tarsa áll és a dísz, északi eredetét elárulva, megközelíti a régi irlandi kéziratoknak ama szijteker-eses alakját, melyet »Riemengerinseln« neveznek.

Említem még, kiegészítésül a Hiedebrandnál következő több Fibula alakját az első gotlandit, mely sokkal inkább távozik a római mellivestől, a kerék tarsa alaku második, és a gyűrű alaku harmadik gotlandit, mely átmenetet képez a csathoz. Van ez után Hildebrandnál még két élyptikai mintegy csésze Fibula, az egyenlő águ és a lóher idomu Fibula.

Érkezzünk most a zománczos Fibulához. Itt csak legujabb időben derülni kezd. Mióta Franciaország többé már nem az egész világot maga körül forgató tengely, lassacskán a francziák is elszoknak hivatkozni Philostratosra, egy a harmadik század kezdete táján író görög sophistára, kinek homályos szavaira támaszkodva, állították, hogy a zománczot Franciaországban fődözték fel; mert Philostratos az Ocean táján lakó barbárokat, mint zománczmiveseket említi; miért is a zománczos műveket merovingiaiaknak nevezték, míg az 1867-ki párisi világtárlaton más országokból a technikára nézve ugyanazonos és a magyarországi bakodi leletből még ugyanazonos alaku tárgyak nem helyeztetek a franczia osztály merovingiaknak nevezetteké mellé, miből kitetszett, hogy az egész Európa különféle táján talált művek ugyanazon kutforrásra utalnak, de hogy ezen kutforrás nem Franciaország, hanem Róma, vagy később,

miután a művészeti gyakorlat innen a Bosphorus partjaira vonult, Byzanz; és ezt mondja ki, támaszkodva a leletek ismert helyiségére, egyenesen Cohausen többször idézett munkájában. *) Lehet tehát, hogy Galliában előbb a romaiak utóbb a frankok készítettek zománczos műveket, történhetett ez a Rhainán innen is; de azért a zománczot nem a barbárok fődözték fel, hanem a gyakorlatot átvették az antik világtól; s így minden zománczműveiket antik befolyás alatt állóknak kell tekintünk, mit már a kisebb mérv is teszi valószínűvé, mely általán a Fibulát az eredeti barbar római Fibula ellenében jellemzi.**)

Van kilencz zománczos Fibulánk közt egészen ép és van olyan, melyből a zománcz részben kiesett, de az utóbbiak is

*) Wenn die Stelle wirklich ächt u. nicht eine in den Text gerathene spätere Einschiebung ist, sagt sie weiter nichts, als dass die Barbaren am Ocean in Gallien oder in Britanien — ums Jahr 200 Schmelzverzierte Pferdegeschirre hatten, welche bei ihnen angefertigt wurden; es wird jedoch weiter nicht behauptet, dass sie diese Weise auch erfunden hätten. In der That hiesse es auch die geschichtliche Entwicklung der Künste auf den Kopf stellen wenn eine Industrie, die eine lange Reihe von Erfahrungen in Glas u. Erzarbeiten hinter sich, u. ein grosses Ländergebiet zur Verfügung haben muss, um die Mineralien durchversuchen u. beziehen zu können, welche die Scala der Schmelzfarben liefern — wenn eine solche Industrie wie Minerva plözlich aus dem, gar nicht auf solche Dinge gerichteten Kopfe eines Barbaren am Ocean springen sollte. Dass diese Barbaren aber eifrige Käufer jener bunten Pracht waren u. dass, nachdem die Römer bereits seit 200 Jahren Gallien auf einen hohen Culturstand gebracht u. zu einem guten Markte gemacht hatten — es sich für sie wohl lohnte, auch dort Werkstätten anzulegen, das soll nicht bestritten werden, es wird bewiesen durch die zahl- u. Kunstreichen Thon- u. Glasgefässe, welche nirgend anders als aus Werkstätten des Rhein- u. Mosellandes hervorgegangen sind u. wird bekräftigt durch den Ausspruch des Philostratos. Cohausen a. a. O. S. 27.

**) Ezek iránt Hildebrand is hasonlólág, mint Cohausen nyilatkozik: »Es ist in der archaeologischen Literatur des Auslandes haeufig von »merovingischen« Alterthümern die Rede. Dieselben verrathen weder classischen noch mittelalterlichen Charakter, noch gehören sie der Carolingischen Kunstperiode an; sie sind älter als diese. Der Name wurde ihnen in Frankreich beigelegt, wo sie zuerst Beachtung fanden, aber derselbe ist unglücklich gewählt, weil eine Cultur, wo es angeht, richtiger nach dem Volke als nach der Regentendynastie benannt wird; findet man ihn aber gar auf nicht französische Alterthümer angewendet, so wird er geradezu unpassend. Diese sogenannten merovingischen, richtiger fränki-

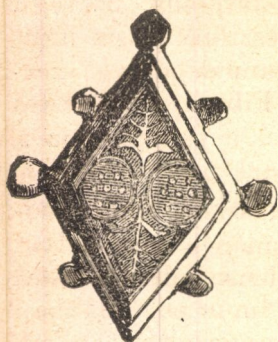
érdekesek, mivel a készítési módot elárulják. Az alakra nézve van kerekded, csürlő félkörű és elyptikai tarcsánk, hat águ csillagunk és gyűrünk, végre egyenágu keresztünk és az ugynevezett tetragamma, vagy is négy görög gamma betűvel szerkesztett Fibulánk, e két utóbbi keresztyén Fibula, a keresztes mint keresztalaku magában, a másik; mivel a tetragamma a sz. háromság különös jelvényének tekintetett.

Hol a zománcz felső rétege kiesett, ott piszkos zöldes zománcz látható, mely az érclemez és a fedő zománcz közti helyet elfoglalta, ez utóbbinak mintegy alapja, excipiense volt, erre ráterítették a felső látható réteget, többnyire finom por alakban s tűzben összeolvasztották, végre az egészet csiszolták. De van Fibulánk közt olyan is, melyen a technika nem ily egyszerű, hol t. i. a különféle színű zománcz nincsen érczre kesszel elválasztva egymástól, hanem egyszerűen egymás mellé helyezve, egymás mellett felolvasztva. A francziák eddig hitték, hogy ezen egymás mellé helyezés két ízben történt, hogy először az egyik színt olvasztották fel, későbbben melléje hintették a második színt apró porra törve s ezután az utóbbit másod ízben olvasztották; ha pedig még két színnél is több fordul elő, minden elrekesztés nélkül, akkor az olvasztást mindannyiszor kellett ismételni a hány színt használtak. E nézet ellenében Cohausen kísérletei bebizonyították, hogy két színű Fibulát is könnyen lehetett egyszerre zománczozni, midőn az egyik színt előbb választott alakjában, hideg üveg táblából kivágták s így a másik szín vízzel iszapra készített tésztájába bele nyomták, vagy pedig amazt ennek porával körül hintették s azután az egészet egyszerre fololvasztották, sőt ily módon még egy harmadik színt is lehetett csepp alakban az elsőben vagy másodikban alkalmazni.

schen, Alterthümer bilden eine Gruppe, die sich in Einzelfunden bis nach Belgien hinauf verfolgen lässt, u. welcher sich andere, z. B. eine burgundische, eine alemannische, eine englische u. eine sächsische (in England) anschließen. Weiter nach Osten finden wir ähnliche Alterthumsgegenstände bis nach Ungarn u. Siebenbürgen, selbst in der Krim; gegen Norden bis nach Dänemark, Schweden u. Norwegen. Freilich machen sich auf diesem Gebiete mannigfache Nuancen bemerkbar, aber sie gehören doch sichtlich einer einzigen weit verzweigten Cultur an.« (Hildbr. a. a. O. S. 23 u. 24.)

Ezen eljárást illusztrálja csürlő alakú Fibulánk, melyben három szín látható: alapján van piszkos fehér szín, ezen két zöld-barnás színű leveles ág és két kerek tarsa, melynek alapja kék, foglalata pedig és közben eső hét csöppe zöld-barnás, mint a két leveles ág. A tarsa és az ág külön kivágatva belenyomatott a piszkos fehér színű téstába s ekkor az egészet összeolvasztották; hogy pedig ez úgy történt, mutatja az ágnak és tarsának kidomborodása a fehéres alap felszínén, sőt azon körülmény,

hogy a tészta a belenyomott alak által kiszorítván vagy a bronze csürlő szélein felemelkedett, vagy ha ez nagyobb mérvben történt, innen késsel vagy vésővel eltávolított, ily helyen tehát ellenkezőleg az emelkedéssel mélyedés mutatkozik.

A zománcozás technikájáról tüzetesebben szól Cohausen idézett munkájában; e felderítések és a Fibulák Hildebrandnál előforduló osztályozása útján remélhető, hogy idővel képesek leszünk a különféle Fibulák korát és hazáját kellő biztonsággal meghatározni s így nevezetesen haladni a művészet történelmének amaz ős korában is, melyről csak nem semmi írott adat maradt reánk.

Henszlmann Imre.

IV. A kézsmárki középkori műemlékek rövid ösmeretése.

Kézsmárk szabad királyi városa XIII-dik századbéli okmányokban »forum Caseorum« elnevezés alatt fordul elő, né mely írók állítása szerint a város ezen elnevezését azon kitűnő jóságú sajttól nyeré, melyet akkoriban a város lakói producáltak; más írók azt állítják, hogy azon a helyen, a hol most a

város elterül, az itt letelepült rómaiak a bejött hunnok által Khewe vezérlete alatt megverettek, s ennek következtében a város sok ideig »Khewesmarkt« név alatt fordul elő régi okmányokban. — Annyi azonban bizonyos, hogy már IV. Béla 1269-ben ezen várost tetemes kiváltságokkal és jogokkal felruházta.

1433—1464. években ezen város a hussiták által elpusztított, mely alkalommal a régi városháza leégvén, régi okmányai is nagyobb részt elvesztek.

Ulászló alatt kelt okmányokban a város Chésmark elnevezés alatt előfordul. 1380-ban Lajos királyunk alatt a pozsonyi országgyűlésen szabad királyi várossá emeltetett. *)

1464-ben Mátyás alatt czimerét nyerte, melynek paizsát nimbussal körülvelt szárnyas angyal tartja; a czimerpaizs felső kék mezején — talán az itt vívott hun csata emlékeül — keresztbe tett két egyenes pallos, azok felett egy lilimkorona, s lent egy öt-levelű rózsza látható; az alsó arany mezőben pedig két fekirányos ezüst folyó szalagot vehetni ki, czimere körüli felirata így hangzik:

»INSIGNE LIB. AC REG. CIVITATIS KESMARCK.«

A] várost érdeklő néhány történeti adatot előrebocsátván, átmegyek a középkori műemlékeinek részletes de általános leírásához.

Késmárk nem csak profán, de egyházi műemlékekkel is bir, az elsőt a város erődítményei, nevezetesen az ugynevezett Tökölyi vára, a másodikat pedig a róm. kath. parochiális temploma képezi.

Mint minden középkori város, tehát Késmárk is erős véd-fallal és sánczárokkal s bástya tornyokkal volt megerősítve, mely erődítmények azonban — a tökölyi vár kivételével — legnagyobb részt már eltűntek.

A város főterét a dél-északi irányban fekvő fő-utca képezi, melynek déli végén a mult században épült, csinos rézfedelű egy-tornyú városháza áll. — A fő-utca emeletes házai közt középkori épületekre már nem igen akadhatni, miután

*) Lásd: Szepesházy Beschreibung der königl. Freistädte im Königreiche Ungarn. 134 lapon.

azok ezen század kezdetén gyökeresen átídomítottak, mely alkalommal a házak külseje az úgynevezett Zopf és Imperial styl részleteinek helytelen és izléstelen összeállítását tünteti elénk, mintegy intő például, hogy ha nem tudunk jobbat, szebbet építeni, úgy hagyjuk meg inkább a régi solid építésű, határozott izlésű és néha festői kinézésű házainkat! — Mily szépek és festőiek e tekintetben Bártfa és Eperjes régi házai, például az utóbbi helyen a különös és sajátos architekturával bíró régi polgári házak mily kellemesen törik meg a közbeeső kasszarnyaszerű, unalmas kinézésű házak monoton sorát, hogy szinte jól esik a szemnek ezen változatosság.

Némethon legtöbb középkori vásosaiban a régi házak nem is rontattak le úgy mint nálunk, hanem legfeljebb eredeti stylben az újabb kor igényeinek megfelelőleg megújítattnak, s ezen észszerű eljárás az oka, hogy miért szépek és festői monumentális kinézésűek Némethon és Schweicz városai, mint például Nürnberg, Augsburg, Regensburg, Zürich stb.

A város északi részén fekszik Tökölyi vára, melynek bástya-tornyai és falai legtöbbnyire már meglehetősen megcsönkített állapotban vannak.

Ezen váracsa a megerősített várostól még saját bástyái és várfala által volt elkülönítve — alaprajza kerülék alakú, nagyobb tengelyével kelet-nyugati irányú. Egyetlen kapunyílása a vár déli vagy is a város felőli oldalán egy torony alatt vezet a tágas várudvarra; — ezen kapu felett látható még a Tökölyi-család czimere következő kőbe véselt felirattal:

STEPHANVS TÖKÖLI DE KESMARK ANNO SALVTIS 1628 TVRRIM HANC RENOVARI CVRAVIT, mely felirat ezen kaputorony ujítására vonatkozik.

A vár többi bástya tornyai részint kör, részint négyszögde polygon alaku alaprajzzal is bírnak, — a várfalak és bástyák lőrésekkel és sajátos alakú rovatékos párkányzattal ellátvák. — Ilyféle rovatékos párkányzatok Sáros és Szepes megyékben igen gyakoriak, sőt még a templom tornyaira is kiterjednek, s az építménynek bizonyos várszerű monumentális jelleget kölcsönöznek. — Hogy ezen különös és sajátos építészeti modor csak is a két említett megyében lévő építménye-

ken előfordul, műtörténeti szempontból ezen körülmény mindenesetre fontos.

Tény, hogy a krakói régi városháznak (Kazsimirz) valamint a város főterén álló régi posztóraktári épület (Szoukenyica), valamint egyes régi házainak építészeti modora — különösen rovátkos koronázó párkányzata igen hasonlít a szepesi építményeken lévő párkányzatok architecturájához. — Tekintetbe véve azonban azon körülményt, hogy az elzálogosított szepesi városok hosszabb időn keresztül a szomszédos Lengyelországhoz tartoztak, igen természetes, hogy Lengyelhonban, de kivált Krakóban akkoriban divó építészeti műízlés nagy befolyással lehetett a Lengyelországhoz csatolt szepesi városok építményeire nézve is, s hogy továbbá ezen építészeti modor a szomszédos Sáros megyében is elterjed az bizonyos.

Ez az oka tehát, hogy miért találkozunk mi Szepes és Sáros megyékben oly stílus építményekkel, melyek hazánkban másutt nem találhatók.

A Tökölyi féle vár legjobban fenntartott része az északi, hol a várkápolna és a mellette levő — jelenleg kaszárnnyának használt főépület áll. — A kápolna egy osztatlan hosszahajóból és egy polygonal zárású szentélyből áll, magas ablakai, valamint boltozatja és egyébbb műrészletei már a XVII-dik század renaissance izlésben készültek. — Az oszlopos és félköríves kapuzat felett, — melynek felső félköríves nyílását egy felette szép, s kovácsolt vasból készült diszítványokkal ellátott rácsozat fogja be — e következő felírás olvasható:

HANC ÆDEM DEO SACRA FIERI CVRAVIT COMES
STEPH. THÖKÖLI PP (perpetuus) DE KESMARK EQVES
AVRAT, COTT, ARVEN. SVPR. COMES. 1. 6. 5. 8.

A mi ezen várkápolna belsejét illeti, az nagyon egyszerű, egy, még meglehetősen romlatlan renaissance stylben készült főoltáron kívül van még egy a szentélyben álló famosaikkal diszített imaszék, mely mind műízlésénél, mind pedig mesteri kivitelénél fogva magára vonja úgy a régész, mint a műtörténész figyelmét.

Ezen imaszék hátlapján egy oszlopos félköríves architectura által képezett lapon egész termék és udvarok meglehetősen jó távlati rajzban, egy tóban úszó és bukdácsoló kacsák és

egyébb vizimadarak természetes színű falemezekkel kirakvák. — Az ülés jobb oldalú deszkalapján pedig e következő már nehezen olvasható felirást olvashatni:

Joannes Langius archelarius (sic) Kaseoforensis agens annos 80 parens 14 februarii maior vero natus Christophorus Langius aetatis suae 55 ut testarent eos vixisse hoc sedile in decorem Templi et in usum pio parenti suo posteritatieque suae propriis sumtibus manibusque utrumque inchoarunt

Anno 1. 5. 4. 4.

Ezen szék pilaszterei valamint egyéb párkányzatai igen finomak és elegánsak, a díszítmények stílszerűek, különösen megemlítésre méltó Langius János egy fémerben foglalt famo-saik arczképe en profil, hosszú hajjal, akkoriban divó fodros gallérral és barettel fején — Igaz ugyan, hogy oly remekművet úgy leírni, hogy azt az olvasó elképzelje magának nagyon bajos, az ily művek szépségét csak is egy pontos rajzból lehet-ne igazán megítélni, de ily rajzokat értesítőnk nem hozhat.

Megjegyezem, hogy ezen várkapolnát néhány év előtt a Késmárkon lakó, a műemlékek iránt igen lelkesedő báró Wil-burg saját költségén meglehetősen izléssel renováltatta.

A vár többi bástyái az 1863-dik évben tűzvész által csúcsos tetőzeteiktől megfosztattak, s azóta mindinkább pusztulnak.

Kézmármásodik monumentalis műemléke a sz.-kereszthez címzett római k. parochialis temploma, mely a város egyik nyugati mellék-utczájában egy fallal körülvéve áll. — A templom bir egy polygon zárású szentélylyel, egy fő és két mellék bejá-rási kapuzattal. — Mind a szentély mind pedig a hajó boltoza-ta csúcsíves, melynek merész ívezetű gerincei különféle csil-lagokat képeznek, s ennél fogva az úgynevezett csillagbolto-zatok (Sterngewölbe) osztályába tartozik, s az egész egy csarnoktemplom.

A templom nyugati oldalán álló tornyának alaprajza egy négyzet, mely a templom főhajójába beszőkik, a toronynak csak nyugati oldalán vannak ablakok illetőleg hangnyílások (Schall-öffnungen), a torony teteje rovátkos csúcsfalakkal bir, melyek csúcsait zászlócskák díszítik, ezen architectura sajátságos kiné-zést kölcsönöz a templomnak.

A templom déli oldalán lévő díszkapuzata díszes csúcsíves architecturával bír, kapunyílása egy középoszlop által felezetik, ezen bejárás előtt van az, úgy látszik, későbbben épült, de szintén még csúcsíves stílusú paradísus.

A szintén azon oldalon lévő második mellékkapuzat hasonlóképen díszesen faragott gót párkányzattal bír, s egyenes zárású lóhere szerkezetet (Kleeblattbogen mit geradem Sturz) mutat. — Ezen ajtó felső részének sarkaiban láthatni egyfelől a kettős pallosú városi, másfelől pedig egy medvét tartalmazó ezimer paizsát (talán Bern?). — Azonfelül az ajtó pálcázatos és horonyos tagozatait körülfonó szalagon az 1486 évszám bevésve olvasható. Az erős tölgyfa deszkázatú ajtón pedig szép gótizálású zárkap és egy ajtó gyűrű van alkalmazva.

Megemlítésre méltó még egy harmadik csinosan faragott párkányzatú ajtó, mely a szentélyből a szekrestyébe vezet, a rézslappal (Schraege) metszett lábazati síkból pálcá-tagok és horonyok felváltva emelkednek ki, melyek egymást festőileg keresztül át metszve, fent az úgynevezett számarhátú (Eselsrücken) késő gótkori csúcsívetbe végződnek. Különösen szépek és stíluszerűek ezen ajtó deszkázatán vésett és színezett gótdíszítmények fekete alapon, valamint egy csinos ajtógyűrű is.

A szentély boltgerinceit tartó két consolának egyike, egy tátott szájú, női fejet, a másik pedig egy nagy szakálú és bajszú főt ábrázol, mely utóbbinak határozott magyar típusát tekintve, feltehető, hogy mestere a gótikában oly ritkán előforduló magyar jellegű férfi arcot szándékosan választá tárgyául.

A mi pedig ezen templom belberendezését illeti, az hasonlóképen középkori jelleggel bír és műtörténeti szempontból érdekes. — Több szárnyoltára arany alapon festett képcyclusaival megemlítendő, valamint egy pár igen szép egyházi szék.

A nagyméretű fő oltárnak szekrénye, predellája és felső rakoványa újabb időben tervem szerint Klimkovits Flóris kassai ügyes szobrász által készült. — Az oltár szekrényében lévő különös szépségű feszület, valamint Mária és János természet nagyságú remek faragású faszobrai, és az oldalszárnyak festményei a régi fő oltárból származnak.

Megemlítésre méltó a broncból öntött keresztelő medence, kehely formájú cuppa (Cuve, Kessel) külseje Péter és Pál apostolok féldomborművű mellképeivel van díszítve. A cuppa derekán egy szalagon majusculákból álló következő felírást tartalmaz:

Anno DOMINI MILESIMO. C.C.C.C. LXXII.

A medence lábazata pedig medaillonokba foglalt, négy evangelista jelvényt és Késmárk városának czimerével díszített.

A középkori vasművészet 5' 5'' magas gyertyatartó (Passionsleuchter, Candélabre) és két mozogható fali vasgyertyatartó által van képviselve, az utóbbiak szép gót levelekkel és virágkehelyhez hasonló tányérral ellátva.

A templomot körülfogó falazat csúcsíves déli kapuzatánál áll egy négyszögletű, szép renaissance ízlésben épült torony, melynek felső emeletén harangok helyezték. A torony felső emeleti falazata a falból kiálló erős consolákon nyugszik, mely utóbbiak segment boltozattal egymással összekötve. — Első emeleti három nyílású ablaka félköríves, az ablaknyílások szépen profilozott karsú pilaszterek által elválasztva, az ablak szegélye valamint koronázó párkányzata delphinekkal, a torony sarkai pedig faragott köveket (Diamantenmuster) utánzó sgraffito díszítményekkel bír. Ezen torony felső párkányzata felett az eperjesi házak, valamint a szepességi tornyok többször említett sajátos architektúrájához hasonló oszlopos galleriával van körülvéve, egyes fülkéi vakolatba karcolt sgraffito ornamentekkel díszítve. A középső fülkében pedig szintén ily módon díszített lengyel sas, magyar czimerrel együtt látható.

A torony architrávján pedig e következőket olvashatni:

IGNEA CONT IGERAT LIBRAE SO LLVCIDVS ASTRA.
HOC AVTOR QVANDO CONT INVAVIT OPVS, mely chronosticon az 1586-dik évet jelzi, s ezen korszakban divó renaissance műízlésnek a torony díszítési modora megfelel.

A főuteza keleti oldalán a házak közt áll a sz.-Mária tiszteletére épült újabbkori kápolna, melyben azonban egy XV-dik századbéli széken kívül egyéb műrégiség nem található. — Ezen szék művészi kivitelénél fogva azonban megérdemel egy speciálisabb leírást. — Az egyes ülések magas hátlapjai gyö-

nyörű gót architecturával (Blendarkaden mit Maaswerk) birnak, geniális felfogású motivumokkal. — A szék koronázó párkányzatát (baldachinartige Bekrönung) az egyes ülések beosztásának megfelelő gót fialák közt alkalmazott hajlott csúcsivezetű architectura képezi, az ivetek áttört belseje három vastagabb (alte Pfosten) és négy vékonyabb borda (junge Pfosten) által nyolcz nyílásra oszlik, végre az ivetek és azok csúcsai lóhere és rózsza idomú leveles diszítménynyel ellátvák. — Ezen széknél legérdekesebb azonban a koronázó párkányzat alsó lécezetén faragott és szép gót minuskulákból álló felirat:

**hoc & opus & fecit & mayster & simon & anno & domini &
millesimo & quadsimo & sexagesimo & nono &**

mely felirat szerint ezen szék mesterének nevét (Simon) és készítési évszámát (1469) tudjuk meg. — Ezen adatok együtt véve középkori műemlékeinken igen ritkán találhatók, s ezért gyűjtésre és feljegyzésre méltók, a hol találhatók. — Meglehet, hogy ezen a széken a mester monogramma is látszik valahol alkalmazva, de miután ezen széket már estve felé rajzoltam, annak részleteit bővebben nem vizsgálhattam meg. — A szék fája nincs sehol befestve, ennek következtében természetes sötét meleg barna színű. — Hogyan jutott azonban ezen XV-dik századbéli szék az újabb időben épült kápolnába? azt biztosan nem tudhattam meg, valószínű a régi parochialis templomból kerülhetett ide, annal is inkább, minthogy a parochialis templomban régi XV. századbéli egyházi székek nem igen találhatók.

Végre van Kézsmárknak még egy nevezetes építménye, t. i. a fából épült evangelicus templom, mely a város déli részén a város régi falain kívül (extra muros) áll. — Alaprajza keresztforma, belsejének oldalfalai deszkázattal vannak bélelve. Kivülről pedig vakolatréteggel ellátvák. Nevezetes ezen templom faszerkezete, mivel azt a hajók metszése pontjain csak fa oszlopok tartják, a templom belsejét egy donga födény fedi. — A templom belseje miután az jelképies alakokkal és diszítványokkal van befestve és kevés magas ablak által csak gyéren megvilágíttatik, titokszerű komoly félhomálya különös benyomást okoz a szemlélőre, hasonló benyomást és érzést csak a norvég és svéd régi fatemplomaiban érezhetni.

Ezen templom szomszédságában lévő szabad téren, már meglehetősen magasságban a földszíne fölé emelkednek a most épülőfélben lévő új evangélikus templom falazatai, mely, ha teljesen felépül és rendeltetésének átadatik — igen kár lenne akkor a már nélkülözhető régi fatemplomot elhordatni a nélkül, hogy ezen XVI-dik századbéli fa műemlékünk érdeme szerint fényképek és pontos rajzok felvétele által az utókornak legalább rajzban fel nem tartatnék.

Kassa, 1874. ápril 12.

Közli: Myskovszky Victor,
tanár s építész.

Szobai régészkedés.

I.

(Régi római és középkori magyar történeti emlékkő. Báthori András Madonna képe. Régi templom, régi harang.

Nem lévén terem és alkalmam gyakorlati kutatásokkal és leletek leírásával érdekesebbíthetni e lapok tartalmát, csak dolgozó szobámban gyűjtött apró adatok böngészetével járulhatok némiképen azon magas cél elérésének egyengetéséhez, melyet az Archaeologiai Értesítő van hivatva előmozdítani. E nézettől vezéreltetve, azt hiszem, régészművelőink között lesznek, kik figyelmeztetéseimnek az ügy érdekében is hasznát vendik s talán a m. műemlékek bizottságának leltárlajstromai is nyerhetnek belőlök némi útmutató nyomokat. Ez alkalommal legelőször is egy nagy római emlékkőre hívom fel a figyelmet, mely talán eddig sem a szőnyi, sem a muzeumi gyűjteményben nincs meg. E római emlékkő a múlt század vége felé 1778-ban Komárom megyében Almás helységtől $\frac{1}{2}$ órányira a Duna partján fekvő fűzitői pusztá templomában volt meg, midőn az almási ref. lelkész Wáli István annak fölíratát lemásolta. Ez a Wáli István Patarol Lőrincznek: *Series Augustorum, Augustarum Caesarum et Tyrannorum omnium etc. Venetiis 1732. et 1741. című munkáját »Római Imperatorok Tűköre«* stb. Posonyban 1778. cím alatt magyarra fordítva kiadá és pedig

közbevetőleg mondva, anélkül, hogy az eredeti szerzőjéről, vagy arról, hogy csak műve fordítás, legkevesebb említést is tett volna. Nevezett Wáli István az Imperatorok Tüköre 69. és 70. lapján a fűzitői római emlékkő fölíratáról azt írja, hogy ezen emlékkő tanúsága szerint Trebonianus Gallus és fia Volusianus Victores, győzedelmeskedők voltak Thráciában, Galliában és Germaniában. — Wáli ezen fölírat másolatát az akkori Váczi püspök és bécsi érsek Migazzi Kristóf cardinalisnak kezeihez juttatá. Azt, hogy e fölírat kiadatott-e valahol? nem tudom; de azt tudjuk, hogy a nevezett váczi püspök a régiségeknek nagy kedvelője volt. Ő hordatá Ó-Budáról azon római emlékköveket Vácra, melyek ott a püspöki kert oldalfalaiba voltak behelyezve, míg onnan néhány év előtt a nemzeti muzeumba kerültek. Minthogy már Migazzinál és Vácznál vagyunk, meg kell említenem, hogy Migazzi, ki a kitűnően szép(?) váczi székesegyházat 1762—1777-ben fölépítteté a Mátyás király korában élt Báthori Miklós váczi püspök egy feltalált emlékkövét az említett egyház sírbolti kápolnájának oltárától balkézfelé befalaztatá. Ez emlékkő vörös márványból van és a Báthori nemzetségnek sárkány körítette három farkasfogból álló czimerét ábrázolja; a czimer fölött püspökbot és süveg, a czimer mellett 1485. évszám olvasható, mint ezt egykoron évek előtt magam is szemléltem. Migazziról egy kortársa (Roka Johann, Alt und Neu Waitzen. Pressburg 1777. 43. és 44. lapján) írja, hogy »ein grosser Kenner, und Beschützer ächter Alterthümer« volt; és ez nem csak abból kiviláglik, hogy a római emlékköveket és az említett magyar történeti emlékkövet megbecsülé; de őrzött váczi püspöki palotájában más becses régiséget is, és pedig magyar történelmi érdekűt, melyet öröm volna muzeumunknak bírhatni. Tudniillik bírt egy Madonna képet, melynek aláírása ez volt: »Ora pro nobis sancta Dei Genitrix Virgo Maria! Pax ingredientibus. Egregium hoc opus fecit fieri Andreas filius Andreae de Báthor.« — Ez, úgy látszik, egykor valami ajtó, vagy bejárás fölött függött. — A képnek — mikor már (1777-ben) Migazzi birta, bizonyosan újabb rájá volt; mert a drága ráján, — mint a szemtanú Róka János kanonok leírja, — két czimer is volt, az egyik három kék pólyával és élőfával a Salisch sziléziai csa-

ládé, a másik fekete mezőben hat kék golyóval a Sickingen birodalmi családé. Róka azt jegyzi meg e képről, hogy azt Migazzi előtt még annak püspöki előde gróf Althann Mihály Károly, — kinek nővére Mária 1727-ben Prágában kelt egybe báró Sickingen tábornaggyal, — hozta Vácra, és valószínűleg, úgymond, a Prágában 1613-ban elhalt Báthori Zsigmond hagyatékából jutott a Sickingen családra, kitől Althann püspök által Vácra került. 1777-ben még a váci püspöki residenciában függött. Vajon hol lehet most?

Egyházirol lévén szó, talán nem lesz haszon nélkül megjegyezni, hogy a mult század közepén Abauj megyében Fülö-Kéresen egy régi templomot említ Bel Mátyás, megjegyzvén róla: »*templum antiquum in sex angulos positum*«, mint ezt Descriptio J. Comitatus Abauj variensis czimű, a nemzeti muzeumban lévő kéziratában olvashatni. — Innen pedig, eszmelánczolatnál fogva, egy régi harangnak emlékezetét ujjítom meg, mely talán még Rómer Flóris tudósunk repertoriumába sincs följegyezve; és lehet, hogy végképen el is vészett; annál inkább méltó emlékezetét olyan könyvből kiragadni, hol azt az archaeolog bizonyosan nem keresné. Ugyan is a »*Hadi és Más Történetek*« czimű, Bécsben 1790-ben megjelent folyóirat (III. szakasz) 8. lapján ezt olvasom: »Székes-Fejérvárról írják, hogy ott, jun. 15-kén egy harangot találtak a külső városban, mely 3 mázsát 42 fontot nyom. Az oldalán feszület van s ilyen irás olvastatik: AMBRVS. SEBASTIANVS. DE. DALMAD. PRAECEPTOR. ALBEN. 1.8.8.0. kétségen kívül — így ír a tudósító — 1380-ban öntetett. Szép hangja vagyon; formája is szép.« — Már hogy az öntés kora kétségen kívül az 1380-dik év volna, az épenséggel nem áll, de hogy ha egy századdal később öntötték vala is: még mindég igen szép emlék lenne nemzeti muzeumunkban. Ajánlom Dr. Rómer Flóris ur figyelmébe. És ezzel elégnék tartom ez alkalomra a szobai régészkedést.

Római emlékkő.

Balla Antal Pest vármegyének e század elején derék mérnöke a nevezett megyének solti járásában a szalk-szt.-mártoni római mérföld jelölő körül 1802-ben »De Antiquitate Romana

in gremio JJ. Comitatum Pest, Pilis et Solt unitorum situati Praedii Szalk mille sexcentorum annorum, seu Lapide milliario« etc. czimű történelmi értekezést adván ki, közölte abban az érdekllett emlékkőnek, (mely Szalk-Sz.-Márton község háza előtt máig fönáll,) még olvasható fölirotát. Ezen emlékkőnek hasonpárja a szomszéd Duna-Vecse mezőváros piaczn vagy templomterén van föllállítva, illetőleg jócskán bemélyesztve a földbe és kitéve az idő vas fogának, mely mindinkább rombol az ezredéves fehér mészkövön. Néhány év előtt figyelmeztettem szóval már reá régészeinket. Magam — mint nem szakavatott — megkísérlettem fölirotát lemásolni: de az részt járátlanágom, részt a kopások miatt, részt azért is, mert a fölirot egy része is a földben van, bizonyára nem sikerült; azonban közlöm így is legalább figyelem gerjesztésül az illetőknek. Az emlékoszlop, mert hengeralakú, mintegy négy lábnyi magasságra nyúlik fel a földszinén. Fölirotának töredékei, mennyire én kivehettem, köröskörül futó soraiban ezeket tartalmazzák:

PH.	C.	
IMP. CAESAR	O. AVG. PON.	
PE. V	M. . TRI.	
TRE	COS . . A.	
— OT	ONOR.	
PATRI	NE. . . . O	
MI . E	ARGIAE	
— ISSIMO	SEVER . . .	
AVG	NAE . . C—N .	
OE.		
SANCTISSIMA	MATRI	
CONIVGI	AG	
CASTRORVM	EXERCIT.	
— — — — —	— — — — —	
— — — — —	— — — — —	
— — — — —	— — — — —	

Azt hiszem, illetékes szaktudós e gyarló másolatot magáról az emlékkőről még kifoghatná igazítani és többet is kibetűzhetne belőlök. Minden esetre az emlék helyet érdemelne muzeumunkban és azt a tulajdonos város bizonyosan készség-

gel átengedné még talán a területén található több hasonló római emlékkővel egyetemben. *)

Nagy Iván.

*) Tisztelt közlőnek megnyugtatóására írhatjuk, hogy az emlékkő azóta Rómer Flóris buzgó régészünk által megvizsgáltatott, s intézkedés tétetett az iránt, hogy az a nemzeti muzeumba elszállíttassék.

Szerk.

Priamus kincse.

(*Trójai régiségek.* — Jelentés a trójai ásatásokról Dr. Schliemann Henriktől. — 218 photographiai táblával. Lipcse, Brockhaus bizományában. 1874.)

1871-ik év octóber havában jelent meg egy idegen nejjének társaságában a Trója előtt elterülő síkon. — Hozott magával egy a török kormánytól kieszközölt fermánt, néhány targonczát és ásót, s a szomszéd községekből szerzett munkásokkal oly ásatáshoz fogott, melynél nagyszerűbb és fárasztóbb csak Pompéjénél eszközöltetett. A trójai síkságon a tengerparttól egy órányi távolságra mintegy nyolczvan lábnyi magas domb emelkedik. — A törökök Hissarliknak (vár) nevezik. Az idegen a domb tetején egy szükségleti hajlékot építtetvén, megkezdé az ásatásokat azon elhatározással, hogy azokat addig fogja folytatni, míg az őstalajt el nem éri. A tudományos világban pedig elterjedt azon bámulatos hír: Dr. Schliemann a régi Tróját — Priamus királynak várát akarja felfedezni!

E hirre a szakértők között általános fejcsóválás keletkezett, s a különféle iratok tanulmányaiban megőszült philologok kárörömmel várták a napot, melyen Schliemann megszégyenítve fogja előttök bevallani, hogy időt és pénzt pazarolt, de nem fedezett fel semmit. Sőt a régi iskolának néhány híve, gúnyolódását sem tudta elfojtani, — s azon oknál fogva, mert már egy század óta megállapított, miszerént Homer soha sem élt, s az Ilias nem egyéb, mint régi adomák gyűjteménye, épen nevetségesnek is tartották, ha valaki abban a hitben élt, hogy Trója valaha létezett. Mások megengedték ugyan Trójá-

nak létezését, de egyúttal felkiáltottak: »Mi jutott Schliemann úrnak eszébe, oly rossz helyen kutatni? Hiszen már Strabo tudta, hogy a régi Ilion sokkal beljebb Bunarbaschi magaslatain létezett, a hol több ízben történtek ugyan ásatások, s minden eredmény nélkül, de ez csak új inger legyen arra, hogy az ásatások ott ismét folytattassanak. Annyit biztosan tudunk, hogy Trója nem lehetett a Hissarlik dombon.«

Schliemann azonban mind ezen éles megjegyzésektől nem riadt vissza! — Ő már ezelőtt a helyszínén meggyőződött arról, hogy Bunarbaschi magaslatain minden kutatás eredménytelen leend.

Braun Gyula volt az első, ki némi biztonsággal mondá: »Hissarlik mélyében lesz Ilion felfedezhető,« és Schliemann bizott az oly korán elhunyt kutatónak ítéletében, s feltevésében nem is csalódott. Három évi megfeszített munkáját nem reménylett eredmény koronázta. Becses s a tudományt gazdagító kincseket hozott elő a talajból, ezerekre megy azon tárgyaknak száma, melyeket felfedett s melyekből athenei lakában egy szép muzeumot alakított.

Azon könyv — melyben e tárgyakról szól — nem mondható rendszeresen szerkesztett műnek, — s nem is tekinthetni egyébnek, mint egyszerű naplónak, mely szerényen szól azon ásatásokról, miket Schliemann annyi nélkülözések között s nagy pénzáldozattal végrehajtott. Az olvasó együtt ás a szerzővel, együtt örül a felfedezéseknek, miket a munkások naponként tesznek. A felszíntől mintegy két meternyi mélységben először rá akadunk azon romokra, melyek a Trója helyére letelepedett görögök épületeiből felmaradtak. Később egy régibb kornak maradványai tűnnek elő, s ezek között rendkívüli nagyságú urnák, melyeken azonnal felismerhető az assyriai művészet. Számos, részint kőből, részint rézből készült eszközök és fegyverek jönnek napfényre, s az edények mindinkább idegenszerű alakot mutatnak. Majd ismét tömegesen jönnek elő oly díszedények, melyeken részint bagolyfő, részint sisak alakú fődél látható, s ezek között százakra megy azon gömbölyű kis terracották száma, melyeknek mindenike az áriai nép szent jelvényével, a svastikával — (keresztbe rakott fadarab, mint tüzetgerjesztő gép) van díszítve. Végére mintegy harmincz

lábnyi mélységben mutatkoznak hatalmas falak. E nagy épületnek maradványairól mondja Schliemann, hogy ez Priamusnak palotája lehetett. Közvetlen közelében emelkedik egy torony — Iliasnak nagy tornya, — valamivel távolabb tűnik elő egy kettős kapu — Homérnek skäiai kapuja. Végre mult év április havában felfedez Schliemann egy valódi kincset. E kincset képezi egy egyszerű és kettős serleg s egy gömbölyű palaczk egészen színaranyból, számos ezüst kehely és díszedény, arany gyűrű és karperecz, fülbevaló, s egyéb ékszerek, — s mindezek mellett feküdt egy nagy rézkules.

Azon őskorban, melyből a lelet származik — ily nagy kincset nem birhatott más, mint egy uralkodó fejedelem, s ez oknál fogva méltán mondhatja Schliemann: »én feladatomat teljesítettem, itt volt Trója, itt van Priamus kincse.«

Trójára vonatkozólag Schliemannnak igaza van. A romok helyzete, melyeket ő napfényre hozott, egészen megfelel Homer adatainak. Azon állítás, hogy Hissarlik magaslatain egy nagyobb város számára nincsen elegendő tér, s azon legfeljebb csak akkora kis város férne el, melynek 5—6 ezer lakosa van — ellenvetésül fel nem hozható; — hiszen Homér nem irt topographiát, hanem költeményt, s Ilion hatalmát leirhatta úgy a mint neki tetszett. Ilion csekély területe mellett lehetett hatalmas, gazdagsága és szövetségesei által.

Valjon az arany és ezüst díszedények valóban Priamus kincsét képezték-e, ezt tisztába hozni lihetőleg soha sem sikerülend. A képzeletnek itt tág mezeje nyilik. Képzeltetjük hogy a diadém Hekubának homlokát övedzé, a karpereczet Andromache hordozta, — az arany gyűrű Kassandra ujján fénylett, a csillámló tű a szép Helenának vállairól lefüggő felöltőt tartotta össze; — képzeltetjük, hogy a kettős serlegből az öreg király ivott a szomszéd uralkodók követeinek egészségére, — az avany kapcsokkal a hiú Páris volt feldisztve akkor, midőn kironúlt, hogy Achillest megölje, — s lehet, hogy Schliemannnak igaza van, midőn azt állítja, hogy a kincset szekrénybe helyezték el, mikor Ilion felett a szerencsétlenség összetornynosult, s a szolga, ki e kincset hivatta volt megmenteni, az ellenség által megöletett; — mindezek oly feltevések, miket alig lehet bebizonyítani, de alig lehet azokat meg is gyengíteni.

A kincsnek azonban legyen bár milyen sorsa, sőt ha a későbbi kutatások még azt is kiderítenék, miről szabadjon keltelkedni, hogy itt nem Trója romjaival van dolgunk: még ezen esetben is Schliemann kutatásainak eredménye nagy horderővel fog bírni, mert ha az ábrákat tekintjük, s ezeken azon csodás alakú urnákat, diszedényeket — fegyvereket s eszközöket szemügyre vesszük, melyekhez hasonlókat másutt fel nem fedeztek: azonnal meg kell arról győződünk, hogy itt a régészetnek egy újabb mezeje nyílt meg. Schliemann ellenei nem tudtak egyebet felhozni, mint azt, hogy nem tudják meghatározni, melyik népnek s melyik kornak tulajdonítsák a felfedezett kincseket. Egy titok előtt állanak ők, mely nekik kellemtelen, mert e titok tőlök megoldást vár, mi a classicusok iskolájának mindaddig nehéz feladat leendő, míg az emberiség közművelődésében és művészetében létező szerves összefüggést nem fogják beismerni.

Schliemann felfedezései új fegyvert szolgáltatnak azon harcshoz, melyet Braun Gyula oly fényesen megkezdett, de egyszersmind új tényeket is állítanak előnkbe, melyek eddig kérdés alatt valának, s megvilágítják azon homályt, mely az elmúlt évezredek borítá.

A trójai ásatások kétségtelenül bebizonyítják azt, hogy itt az áriai fajból való nép lakott, sőt azon nép is, mely a trójaiak előtt e helyen élt, szintén fajunkhoz tartozott, mert minden földrétegen keresztül egészen az őstalajig talált Schliemann kis gömbölyű terracottákat, melyeken a szent jelvény Pramantha vagy Svastica látható. E jelvény néhol a keresztnek rendes alkatával bir, s oldalain négyszög mutatkozik. S habár jól tudjuk, hogy a kereszt már a régi indiánoknál szent jelvény volt, mégis meglepőleg hat a szemlélőre, midőn a kereszténység symbolumára akadunk egy oly szekrényben, melynek korát biztosan véljük három ezer évre tehetni. E leletből nem csak azt látjuk, hogy itt ariai néppel találkozunk, de a díszedényeken előforduló alakok mutatják azt is, miszerint azok készítőire a babyloniai és assyriai művészet volt befolyással.

Az nép, mely Tróját lakta — tengerész és kereskedő nép volt. Schliemann hét meternyi mélységben vörös terracottából egy edényre akadt, melyen a hippopotamus alakja világosan

látható. Ezen állatok Herodot szerint nem csak Közép-Afrikában de Felső-Egyiptomban is előjönnek. Azon tény, hogy ezen állatot Trójában ismerték és rajzolták, arra mutat, hogy e város polgárai Egyiptommal kereskedelmi viszonyban voltak. S ha már a hippopotamus felvilágosítást nyújt azon viszonyról, mely a Trójaiak s a többi nép között fenállott, mennyivel inkább meglepőbb lesz azon tanúság, mit azon díszedénykéről meríthetünk, melyet Schliemann nyolcz és fél méternyi mélységről a felszínre hozott. Ezen edénykén bizonyos jegyek futnak körskörül, melyeket Burnouf Emil betűknek ismert fel, s a chinai nyelv segítségével igyekezett a felíratot leolvasni, s azt állítja, hogy az edény északi Ázsiából került Trójába. Ámbár e tétel s maga a leolvasás is kissé merésznek látszik. De hogy a díszedénykén lévő jegyek betűk, a felett alig lehet kételkedni. Schliemann erősen meg van arról győződve, hogy Trójában a betű-írást már ismerték. Való, hogy mind ezek nem egyeznek össze a már megalapított nézetekkel, ámde ezek az új trójai felfedezések következtében nagyon meg vannak ingatva. Hogyan kellessen p. o. megmagyarázni azonényt, hogy a görögök idejébeli földrétegen alól felfedett fegyverek és edények annál szebbek és finomabbak, minél inkább mélyebbre hatol a kutató eszköze. Nem bizonyít-e ez a mellett, hogy egy nagy korszak a hanyatlás és elvadulás korszaka volt?

Ha egykor e kérdések felett a harcok bevégeződnek, s a jövő kutatóknak sikerülend az emberiség ifjúkorát világosan előtűntetni, akkor hálásan vissza fognak emlékezni azon munkára, mit Schliemann Trója síkságán véghez vitt, kitéve az idő viszontagságainak s nem rettegve a veszélyektől, mik e sivatagon reá váraakoztak: három évig ernyedetlenül ásatott, s a költségeket, melyek kétszázezer frankra rúgtak — saját vagyónából fedezte.

Schliemann e tettéért kiérdemelte a mivelt világ köszönetét, de első sorban tartozik neki ezzel saját hazája!

Thaler Károly.

Tartalom: A Fihula. — IV. A kézmárki középkori műemlékek rövid ösmertetése. — Szobai régészkedés. — Priamus kincse.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874.

Szerkesztő :

7. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

Junius 10-én.

Segéd-szerkesztő :

zerge u. 23. sz.

Bizományos :

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenként 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váci utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvtárnál.

A d a l é k

Sarmizegetusa és Aquincum felirataihoz.

Azon ásatások közben, melyek a közelebbi években e lapok nagyérdemű és tudományú szerkesztőjének vezetése alatt a bácsi régi várban tétettek s általa egy kitűnő monographiában ismertetve lőnek, ¹⁾ a többiek között egy római feliratos kő töredéke is napfényre került, melynek másolata a nevezett egyedírat II. és III. függelékében a 222. lapon van fametszetben feltüntetve. ²⁾ E felirattöredék olvasása, illetőleg magyarázata iránt t. barátom által még tavaly felhivatván, ennek, mintszintén az említett egyedíratban érintett egy másik műemléknek, t. i. a *báthmonostori* régi templom romjaiban lelt nagyérdekű s mint látni fogjuk nemében páratlan tympanum ³⁾ feliratának ismertetését is még oly időben kívántam kezéhez juttatni, hogy

¹⁾ L. »Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa Dr. Ludwig Haynald. Geleitet, gezeichnet und erklärt von Dr. Emrich Henszlmann Leipzig, 1873.« 4r.

²⁾ V. ö. a 208. l. u. o.

³⁾ L. u. o. 151. l.

azokat szándékához képest egyedíratának függelékében közölhesse; küldeményem azonban a postán eltévedvén, t. barátom ismételt felszólítására ime e lapokon közlöm mindazt, a mit e két feliratról újból összeállítnom lehetett, s a mi hibámon kívül maradt ki onnan, a hol leginkább helyén lett volna.

1) *A bácsi felirat.*

Másolatát a többször említett monographia után íme közöljük:

E feliratos követ, mely — mint nyomban látni fogjuk — nem ismeretlen a daciai római feliratokkal foglalkozók előtt, hanem az úgynevezett deperditák közé soroztatik, egykor bizonyára nem Bácsón vagy környékén, hanem Daciában, Sarmizegetusa (Várhely) romjaiban lelték s valószínűleg — legalább minden arra mutat — csak valamely régiségkedvelő bácsi érsek vagy főpap gondos-

kodásából került a bácsi várba, a melynek romjaiból az imént kiásatott E feltevést bizonyítja egyfelől a felirat tartalma maga, mely egy daciai helytartóra vonatkozik, annak tiszteletére levén ez emléktábla Dacia egykori metropolisa által állítva, főként pedig *Bonfinius* tanúskodása, ki e feliratos követ »in Transsylvania nuper inventa«-nak mondja.¹⁾

¹⁾ L. Historia Pannonica, sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia libris XLV. comprehensae stb. Coloniae Agrippinae, 1690. dec. I. lib. I., 5. l.

Lazius ¹⁾ ez emlékkövet a helyneveknek idegeneknél könnyen megeső összetévesztésével Bács helyett »*Vaciae Hungariae*,« »*Vaciae Hungariae prope Budam*,« »*Vaciae prope Budam Hungariae*,« »*in tractu Pannoniarum, Vaciae Hungariae*« = Vácson, *Apianus* pedig ²⁾ helyesen »*Bacciae in Ungaria*« = Bácsoson létezőnek állítja. Mindent összevetve tehát gyanítani lehet, hogy e feliratos kő a Bonfinius halála (1495 után) és az *Apianus* könyvének megjelenése (1534) közti időben vitetett Bácsba.

Közlötték *Apianus* ³⁾, többször *Lazius*, ⁴⁾ *Gruterus*, ⁵⁾ *Sei-vert*, ⁶⁾ *Katancsich*, ⁷⁾ *Neigebaur*, ⁸⁾ *Ackner-Müller*, ⁹⁾ hogy a többieket ne említsem, s végül *Mommsen*, ¹⁰⁾ kik közül az első s harmadik a szöveget ahhoz képest elég helyesen, *Katancsich* jól, az utolsó pedig már éppen tökéletesen közlöt, ¹¹⁾ a mi valóban nem csekély munkában telt, mennyiben *Lazius*, a mai epigraphusokat sokszor kétségbeejtő szokása szerint e feliratot két más felirattal, t. i. egy, *P. Furius Saturninus* daciai helytartónak ¹²⁾ emelt tiszteleti- és *C. Julius Sabinus*nak állítot

¹⁾ L. *Reipublicae Romanae in exteris provinciis bello acquisitis constitutae commentariorum libri duodecim* stb. *Francofurti ad Moenum*, 1598. II. könyv, 183., 300. és 531. l.

²⁾ L. *Petrus Apianus* et *Bartholomeus Amantius*, *Inscriptiones sacrosanctae vetustatis* stb. *Ingolstadii*, 1534. 493. l. 3. sz.

³⁾ L. u. o.

⁴⁾ L. i. m., a 177., 183—184., 214., 300. (kétszer), 352—353., 531. (kétszer), 561., 568., 931. és 949—950. l.

⁵⁾ L. *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani*. Cura *Joannis Georgii Graevii* recensitae. *Amstelaedami*, 1707. 354. l., 5. sz.

⁶⁾ L. *Inscriptiones monumentorum Romanorum in Dacia Mediteranea*. *Viennae*, 1773. 40. l. 44. sz., 43—44. l. 52. sz., 86—88. l. 122. sz.

⁷⁾ L. *Istri adcolarum geographia vetus*. *Budae*, 1826. I. k. 79. l.

⁸⁾ L. *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums*. *Kronstadt*, 1851. 23—24. l. 21. sz., 258. l. 2. sz.

⁹⁾ L. *Die römischen Inschriften in Dacien*. *Wien*, 1865. 38—39. l. 165. sz., 112—113. l. 542. sz., 169. l. 813. sz.

¹⁰⁾ L. *Corpus inscriptionum latinarum*. *Berolini*, 1873. III. k. 1. r. (*Inscriptiones Asiae provinciarum Europae Graecarum Illyrici latinae*) 235. l. 1455. sz.

¹¹⁾ *Ackner-Müller* (i. h. 39. l.) még mindig csak két- és nem három külön feliratról szólnak a tényálláshoz képest.

¹²⁾ *M. Aurelius* és *L. Verus* császárok uralkodása alatt.

síríráttal keveri össze esetlenül, közli mint láttuk nem kevesebbszer mint tizenkétszer, különböző lelhelyekről eredeztetvén azt, ¹⁾ s valóban nevetséges magyarázatát adván zavarára magának s a többieknek, ²⁾ a kik utána közlötték. Egyszóval, egy daciai római felirat sincs, melyet az ismertetőkhanyagsága vagy tudatlansága ennyire eléktelenített volna, s e körlménymentse ki e felíratos kő lelhelyére, hollétére vagyis általában történetére vonatkozó eme soraim hosszadalmasságát. t

Végre Katancsich s főként Mommsen, a római felíratban e nagymestere a többszázados zavarnak, mint mondók, végetvetettek, utóbbi, korszakot alkotó említett művében közölván e felíratot a soroknak, szavaknak, rövidítéseknek, egyszóval az értelemnek avval a rendével, a melylyel annak a felíratban szabályai szerint egykor szerkesztve kellett lennie.

Felíratunk tehát Mommsen szetint így áll:

L · ANNIO · FABIANO
 III · VIRO · CAPITAL · TRIB
 LEG · II · AVG · QVAEST · VRBAN
 TRIB · PL · PRAETORI
 CVRATORI · VIAE · LATINAE
 LEG · LEG · X · FRETENSIS
 LEG · AVG · PR · PR · PROVINC · DAC
 COL · VLP · TRAIAN · SARM

A fentközlött metszet a kő töredezett volta miatt Mommsen szövegének csak következő szavait tünteti fel ³⁾:

L ANNIO (*Fabiano*)
 (I)II VIRO CA(*pital. trib.*)
 (l)EG II AVG Q(*uaest. urban.*)
 (t)RIB PL (*praetori*)
 (cu)RATORI VIA(*e. latinae*)
 (le)G LEG X FR(*etensis*)
 (leg. a)VG PR PR (*provinciae Daciae*)
 stb.

¹⁾ Vácziól, Esztergom környékéről, Várhelyről, Segesvárról, Filesiáról (?).

²⁾ Különösen *Seivertnek*.

³⁾ Magától érthető, hogy az iniáliások a fennmaradt a folyó betűk pedig Mommsen szövegét illetőleg kiegészítését jelölik.

A felirat egykori utolsó sora letörött. Megjegyezzük, hogy az emléktábla csorbaságánál fogva a 2—7. sor kezdetén a mint látható is több-kevesebb betű hiányzik; hogy a sorok végén levő betűk, és pedig az első sorban az O, a második- és az ötödikben az A, végül a hatodikban az R félre nem ismerhetők; hogy a hatodik sor első vonala, mennyiben különben is této-
vázva van metszve nem I betűnek, hanem a G betű felső bekanyarításának s alsó rövidebb felének (talpának), ugyanazon sor második vonala L, harmadik vonala pedig E betűnek tekintendő s teljesen jóhíszemmel, mennyiben e vonalokat a kőnek, mint gyanítható, kopottsága vagy elmállottsága miatt a t. rajzoló is csak hozzávetőleg rajzolta be; hogy végül az utolsó sor harmadik betűje nem I, hanem bizonyynyal P, végső betűje pedig nem P, hanem R ¹⁾.

Hogy a második sor kezdetén a *capitalis triumvir*-séget jelző III-as szám első vonala a metszeten hibázik ámbár ehelyütt elég üres tér van feltüntetve, a metsző hibájának tulajdoníthatni, mennyiben tán eltérve az eredeti rajztól, tán — s ez valószínűbb — a kicsinyítésben ferdítve, az oldaltörés vonalát vagy nem rajzolta a II-hez elég közel, vagy pedig a szokásos módon nem tüntette fel a gyanítható pattanási vagy kopási helyet, mely mint említők a hiányzó vonal befogadására épen elégséges ²⁾; vétsége mondom, II *vir*-ről nem, csak III *vir capitalis*-ről lehetvén szó L. Annius Fabianus emlékkövén.

A közlött metszet szerint fennmaradt szöveg összehasonlítása tehát a Mommsentől ajánlottal, a legtudósabb férfiú hozzávetésének helyességét fényesen igazolja ³⁾.

¹⁾ Megjegyzem egyébiránt, hogy a t. barátom által, monographiájának megjelenése előtt számomra készített s a metszetenél kétségenkívül hibébb rajz ez állításaimat pontosan igazolja.

²⁾ Ez észrevétel az ötödik sor elejére nézve is áll, a hol t. i. a számomra készült rajz az R előtt jókora kopási helyet, melyen az V menten elfér, jelöl meg.

³⁾ Igazolja, az interpunctiókat sem véve ki, mivel azok a szabályhoz képest nehogy az ily diszes emléktáblán, de még a legesetlenebb mivű siremléken sem szoktak hiányozni, habár legroszabb esetben csak helylyel-közzel alkalmazvák is; hogy azonban a metszeten a quadratariusi pontosság ellenére interpunctiók még sem fordulnak elő, egyszerű magyarázatát abban lelheti, hogy azok a kő elmállottsá-

Mennyiben felíratunk szövege a rövidítések daczára teljesen érthető, olvasását külön is adni szükségtelennek tartottuk. Megjegyezzük azonban, hogy *L. Annius Fabianus* daciai helytartósága a *M. Aurelius* uralkodása előtti időre esvén ¹⁾, felíratunk kelete is a Dacia végleges elfoglalása s a *M. Aurelius* trónralépte vagyis a Kr. u. 107—161. évek közötti időben keresendő.

2) *A báthmonostori felirat.*

Mint említők e, maga nemében páratlannak nevezhető emléket a *báthmonostori* régi templom romjaiban lették jóval ezelőtt s a mai róm. kath. templom sekrestyéje falába illesztették, innen aztán nagyéremű Rómerünk figyelmeztetése következtében — ki azt néhány évvel ezelőtt ott fedezte fel — kivétetvén a gondoskodó helybeli plébános Bódy József úr arra a falemelvényre helyeztette, a melyen ma a templom előtt áll, a hol én azt mult évi július elején láttam.

Kövünket a középkorban az említettük templom kapujának vagy ajtajának tympanumává idomították, a transfiguratio igen érdekes dombormívű ábrázolatával látván azt el. Mennyiben ez ábrázolatot t. barátom idézett monographiájában szakértően ismertette, ²⁾ egyenesen áttérhetünk az emlékkő másik, római felének ismertetésére.

E lapon két, golyókon álló, kezeikben pálmaágot s koszorút tartó, szárnyatlan Victória dombormívű alakja között látható a felirat, melyet nem anynyira az idő — ámbár volt része benne — mint inkább a középkori kőműves úgy megviselet, hogy majdnem kétségbeestem, midőn azt t. barátom, ha nem is közönségesen, de sokunk által jólismert executori fenyegetéseinek nyomása alatt betűzni kezdvén az explicitre,

gánál fogva t. barátom előtt nem tűnven fel, rajzából kimaradtak. De végtére felíratunk a szabályalóli kivételt is képezhet; ez esetben tehát Mommsen hibázott volna; de hiba-e ez akkor, midőn ő egy, eredetiben személyesen nem látott felíratot az epigraphia szigorú szabályai s nem a quadratiusi gondatlanság szabálytalansága szerint akart helyreállítani?

¹⁾ Mommsen i. h. 235. l.; v. ö. a. 160. l. u. o.

²⁾ A 151—157. l.

missióm végére gondolék! Az iszonyú ember ugyanis (a kőmívesről s nem t. barátomról szólok) miután a tympanumá idomított kő nem volt elég vastag arra, hogy a falban részére kiszabott helyet — teljesen átfogván azt — betöltse, úgy okoskodott, hogy mennyiben a hézagot falazattal kell kitöltenie s ehhez meg jobban hozzátapad a kő megfelelő lapja ha érdessé tétetik: jó lesz azt a feliratot — úgy is pogány — jól megkalapátsolni. Úgy is tett a miként beszélte.

Feliratunk tehát e barbár kalapácsütések miatt alig olvasható. Ennélfogva nem csodálhatni, hogy csak hiányos és hézagos másolata juthatott Mommsen kezéhez, ki aztán ennek alapján közölte a *Corpus Inscriptionum Latinarum*ban ¹⁾ s emiatt természetesen oly hozzávetőleges olvasással, mely ha általában nem is, de jó részében a valótól meglehetősen távol áll.

Sikerülvén azonban feliratunk szövegének 1—2 betű híján — melyek egy, vagy rövidítéssel tán csak pár szót képviselnek — teljes másolatát vennem: annak olvasása is e pár szó kivételével könnyűvé vált. Ime itt következik mindkettő:

C · TIT · ANTONIVS
 PECVLIA·RIS · DEC ·
 COL · AQVC · P · DEC · MIII · G ·
 II · VIR · FLAM · SACERDOS
 ARAE · AVG · N · PP · INFER · NYMP ·
 PEC · SVA · FECIT · ET ·
 AQVAM · INDVXIT ·

C(aius) Tit(ius) Antonius Peculiaris dec(urio) col(oniae) Aquinc(i), p(atronus) dec(uriae) m(....) g(....), Ilvir, flam(en), Sacerdos arae Aug(usti) n(ostri) p(rovinciae) P(an-toniae) Infer(ioris), nym(p)heum) pec(unia) sua fecit et aquam induxit.

Sajnálunk csak egyet lehet, azt t. i., hogy feliratunk egyik legérdekesebb helyét, a harmadik sor végét teljesen olvasni képesek nem vagyunk s fájdalom aligha is leszünk, mivel a felirat ehelyütt van a legirgalmatlanabbúl lekalapácsolva s effelett még az időtől is megviselve, minélfogva tehát csupán

¹⁾ L. III. 1. k. Additamenta, 1041. l. 6452. sz. *Hampel József* »Aquincum történetének vázlata (I. r. Pest, 1872.)« című derék monographiájában feliratunkról, mint akkor még ismeretlenről nem emlékezik.

hozzávetésekről lehet szó. Feltéve, hogy az M és G közt egy, legfeljebb csak két betűre van hely, minden szokatlansága mellett is lehetne tán *patronus decuriae* M(ER) C(atorum)-ra — feltételezvé a quadratarius csekély vétségét, ki C helyett G-t metszett —, vagy M(ercatorum · NE) G(otiatorum)-ra gondolnunk; kevésbbé M(ercatorum · E · NE) G(otiatorum)-ra mennyiben e három betűt csak az ET ligatúrájával tudnók beilleszteni, ezt pedig, nóha kizárnunk sem lehet egészen, alig feltételezhetjük mennyiben — elvonatkozva attól, hogy hely sem igen jut három betűre — feliratunkon egyetlen ligatúra sincs használva; *patronus decuriae* M(· IN) G(· · · · ·), vagy M(· ET ·) G(· · · · ·) is lappanghat a kérdéses olvashatlan helyen¹⁾, de hogy e két utóbbi rövidítésnek aztán mi értelmet tulajdonítsunk, valóban nem tudjuk. Azt azonban már tudjuk, hogy e pár betűről érdekes epigraphiai magyarázatokat várhatunk.

Kiknek, az *aquincumi* telepések miféle, kereskedő-, iparos- vagy másfoglalkozású osztályának *decuri*-ájaról vagy *decurio*-iról lehet szó feliratunkon; *Aquincum* kereskedőklakta városrészének — Lipótvárosának — emléket leljük-e fel e betűkben? ha tán nem is örökre, de hosszason fog rejtély maradni, magam legalább . . . . Davus sum non Oedipus

Az említettük kifejezésen kívül különösen becsessé teszi még e feliratot a nevezett előkelő polgár hivatali rangfokozatainak mondhatni időrendi táblázatában előforduló ama kifejezés, mely az *imperator*-nak (melyiknek? meghatározni nem lehet) *provincialis* — alsó-pannóniai — *oltárára*, illetőleg ez oltár *sacerdotium*-ára vonatkozik, mennyiben e méltóságról, mely egyébiránt a tartománynak magának *sacerdotium*ával ugyanegy szokott lenni, az alsó-pannóniai eddig ismert feliratok egyike sem tesz említést²⁾.

1) Igen P(ater vagy patronus) DEC(urionum) M(· · · · ·) G(· · · · ·), vagy P(atronus) DEC(urialium) M(ercatorum. ne) G(otiatorum) vagy M(ercatorum. et. ne) G(otiatorum) stb.

2) A Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötete 445. lapjának 3485. száma alatt közlött alsó-pannóniai felirat ugyanis nem a császár tartományi oltárának, hanem a tartománynak (Alsó-Pannóniának) magának *sacerdos*-áról emlékezik. (A tartományi *concilium*-ok és *sacerdos*-okról

Helyrajzi tekintetben pedig szerfelett érdekes e felirat megörökítvén emlékezetét a vízvezetékkel kapcsolatba hozott *nympheum*-nak (forráscsarnoknak vagy csurgó-, kútháznak), mely Aquincumnak egykoron bizonynyal díszei közé tartozott ¹⁾. Egyszóval e felirat egyike Alsó-Pannónia, illetőleg Aquincum felirati gyöngyeinek. Magát pedig a követ unicumná teszi, hogy egyik felére a római-, a másikra a középkor véste emlékeit; jótékonyaságból az első, buzgóságból a másik, felségesen mindkettő.

Szinte feledők megjegyezni, a mi egyébiránt az elmondottakból önként következik, hogy emlékkövünk provenientiája Aquincum (Ó-Buda); tanúsítja ezt a felirat maga, mert *aquincum* tisztviselő csak a colonia és nem más, kevésbbé jelentékeny helység javára és díszére emeltethetett ily költséges épületet (véleményünk ellenkezője legalább nem valószínű); bizonyítja a kő neme, mely az Ó-Buda melletti *csobánkai* immár kifogyott, de a rómaiak által nagy mérvben mivelte kőbányák anyagával ugyanegy ²⁾. Ennélfogva tehát úgy véljük, hogy a transfiguráció középkori vésnőke budai ember volt, a ki a kialakult műhez kövünket — a jó öreg heverő követ, még több század pusztító hatásának is fitytyet hányót — mint ép ³⁾ és derék darabot a kezeügyében levő római telep romjaiból szemelte ki s dolgozta át; de az is lehet, hogy Budának római-kézjárta kövekben akkoron még inkább dúslakodó környékéről a *báthmonostori* kolostor szemes és gondos fiai szállíták azt nagy-óvatosan alá a Dunán mint templomuk kapujának tympanumára kiválóan alkalmatost.

Végre is ott van, a hol van. De hogy ne legyen ott, a hol nincs immáron helyén, hanem kerüljön oda, a hová tartozik, a

---

1. Marquardt J. »*De provinciarum Romanarum conciliis et sacerdotibus*« című nagyérdekű közleményét a *Corpus Inscriptionum Latinarum* supplementumait képező *Ephemeris Epigraphica*-ban, az I. k. 200—214. l.)

¹⁾ E *nympheum*-ot valószínűleg az ó-budai hajógyári-szigeten, az egykori római fürdők környékén, vagy onnan nem messze kell keresnünk.

²⁾ V. ö. Henszlmann i. m. 151. l.

³⁾ Többé már nem ép, a feliratot szemlélő jobbja felőli végén ugyanis keresztbe van törve.

m. n. muzeum kőtárának díszhelyére, a másik — a bácsi feliratos kőtöredék pedig az erdélyi muzeumba: arra Kalocsa nagytudományú és kegyességi érsekét, *Pulszky, Rómer s Henszlmann* mellett mély tisztelettel kéri, legyen nekem is szabad!

Torma Károly.

Könyvészet.

A »Revue des deux Mondes« marczius 15-ki füzetében Desjardins Ernő értekezik Mariette munkálkodásáról Egyiptomban; előadja nem csak ásatásai eredményét, hanem még kéziratban lévő régészeti nézeteit is.

Mariettet a francia kormány 1850-ben 8000 frankkal Egyiptomba küldte, hogy ott, a francia akadémia utasítása szerint, a keresztyén zárdákban kopt kéziratokat és könyveket vásároljon, — de e helyett Mariette november 1-jén megkezdte a Serapaeum, a meghalt apisok (szent bikák) sírjának felkeresését, felásatását. A sírt 1851-dik marczius elején szerencsésen megtalálta, miután a küldetése költségének fedezésére kirendelt összeg csak nem egészen ki volt merítve. Az egész építmény feltakarítása csak nem három évbe és a francia kormánynak mintegy 80,000 frankjába került. E fölfedezés az egyiptomi új birodalom chronológiájának ismeretét tetemesen elősegíti; midőn az itt talált 64 bikának tetemei, haláluk évei feljegyzésével és a mindenkor uralkodó pharao megnevezésével biztos alapra helyezi csak nem az egész, a XVIII-dik dynastiától egész a XXX-ikig korszaknak időszámítását. Az ó-birodalom alatt, Mariette nézete szerint, a lépcsőfokos nagy daschuri gula 30 kamraiba temették el a már a II-dik dynastia óta vallásosan tisztelt apisokat, mint Osiris isten élő képviselőit, melyeket haláluk után, meghalt Osiriseknek, Osorapisoknak neveztek. A Serapaeumban talált tárgyak ma a Louvre museumát díszesítik és gazdagítják. A jelek, melyeket Mariette fölfedezési útjában követte járdaként felállított sphinxek voltak; ezeket a homok már egészen ellepte volt; onnan hol Mariette a vizsgálatot megkezdte a Serapaeumig 135 sphinx állott.

1853-dik tavaszán Mariette Luynes herczeg költségén a pyramisok előtti nagy sphinxet takarította fel, s ez alkalommal vagy 100 meternyi távolságban kis templomkát fődözött fel, melynek kútjában Shafra a pyramis- királyok egyikének kilencz szobrait találta. E szobroknak már egyszerű megpillantása is szükségképen megváltoztatta az addig az ó-birodalom művészetéről általánosan divó nézeteket; bebizonyítván, hogy a szobrászat sokkal magasabb fokon állott az ó-, semmint az új-birodalomban; másrészt az építészetnek is nevezetesen kifejlődöttnek kellett lenni, midőn e templomkában már kőoszlopok fordulnak elő.

1857-ben Said-Pascha Mariettet, ki akkor segédőr volt a Louvre-muzeumban, kikérte magának a francia kormánytól s kinevezte a most nagy költséggel megkezdett ásatások és az ezekből alakított bulaki muzeum igazgatójának. Azóta Mariette az ásatásokat egész Egyptom és Nubia területének legnevezetesebb helyein oly erélylyel folytatja, hogy néha ugyanazon időben 2000 fellah dolgozott; és még mai nap is dolgozik.

Egyik nevezetes pont volt a Deltában San a régi Tanis, hol Mariette nem csak az ó-birodalomban uralkodott pharaok szobrait találta, hanem olyanokat is, melyek a hyksosok alatt és befolyásukkal készültek úgy, hogy e nemzetség testalkotását és jellemét el árulják. Ez ismét más megrögzött nézetet döntött meg, mely szerint a hyksosokat nem csak az egyiptomi népnek, hanem műveltsége és művészete halálos ellenségeinek tartották; egyuttal e fölfödezésből kiderült, hogy a hyksosok csak alsó Egyptomon uralkodtak, a déli birodalom pedig nekik alkalmasint csak adóval tartozott, és hogy a biblia Józsefe nem nemzeti egyiptomi pharaonak, hanem egy Józseffel ugyanazon sémi fajból eredt hyksos- királynak volt kedvence.

Fölötte nevezetesekek továbbá Mariette fölfödezései a régi Memphis és a mai Kairo fölött fekvő sakkarai, saviet-el-meytuni és a régi Abydos vagy Tis körül fekvő sziklasírokban, melyek az V-dik és VI-dik dynastia alatt keletkeztek. E sírok az archaeológiának és művészet-történetnek legbővebb aratással kínálkoznak. Egyik sakkarai sírban kőtábla fődöztetett fel, melyen II. Ramsestől visszafelé 58 kiválasztott vagy is kitűnőbb királyoknak nevei, külön kerétekben, az úgynevezett

cartouche-okban vannak feljegyezve, mi valamint a serapaeum apis-táblái az uj-, épen úgy az ó-birodalom chronológiáját biztosabb alapra helyezik. Hozzá járul, hogy Abydosban a már ösmeretes hasonló táblához uj kisebb emléktábla találtatott és a régi teljesen feltakarított.

Az ásatások Abydosban három templomromot hoztak napvilágra, az első I. Sethos, a második II. Ramses, Sethos fia által és a harmadik az Egyiptomban általánosan imádott Osiris isten tiszteletére építtetett.

Feltakarította tovább Mariette Denderában, a régi Tentyrisben, Hathor istennő templomát, melyet a napoleoni hadjárat tudósai, kik a hieroglypheket még nem tudták olvasni, igen réginek tartottak, holott feliratai olvasásából kiderült, hogy csak is a Ptolomeusok, sőt még a rómaiak is építtették. E templom mennyezetén volt a híres denderai zodiacus.

Felső-Egyiptom fővárosában Thebában, a romjain emelkedő Karnak falucska közelében, Mariette szintén ásatott s itt fölfödözte III. Tothmes azon feliratát, melyen szó van 230 népség legyőzéséről; e lajstrom a régi földiratnak legelső példánya. Átmenvén a Nil nyugati partjára Dra-h-abou'l-neggah nevű El Asassif, s így a régi Theba necropolisának is részét tevő dülön, Mariette Aahhotep királynénak ékszereit találta mumiáján és mumiája mellett. Aah-hotep királyné a XVII-dik dynastia Kames nevű utolsó Pharaojának neje, és Amosis a XVIII-dik dynastia első királyának anyja, épen az ó- és uj-birodalom kellő hátárán élt. A kincsnek legnagyobb része 1867-ben a párisi világtárlaton volt kiállítva, hol, mint Desjardins mondja, a leghíresebb aranyművesek és ötvösök ki nyilatkoztatták, hogy mai művészetökkel alig képesek e tárgyakhoz hasonlókat előteremteni.

Theba fölött fekszik Egyiptomnak, legépebb állapotában ránk jutott temploma, az edfui a régi Apollinopolis magna-é. Ez homoktól egészen el volt lepve, terrace-ján pedig nyomorult arab falucska állott; Mariette eltávolította s a templomot teljesen feltakarította. A szentély késő korból származik ugyan; a Ptolomeusok építtették, hanem régibb terv szerint és alkalmasint régibb templom helyén is.

A Nil zuhatagai, Nubiában az ybsambuli szikla-templom

és a Barkal hegy körül befejezett munkákat Desjardins csak röviden említi, egyedül kiemelve az utóbbi vidéken talált Tahra-ka király emlékkövét, mely felvilágosítást ad az ethiopi királyok uralkodásáról Egyiptomban.

Ezen ásatások nem kevesebbet — 22,000 emléknél hoztak a bulaki muzeumba s így ezt tulemelték a londoni és párisi egyiptomi gyűjteményeken; mit Desjardins nem mond ki ugyan, kivált a párisi gyűjtemények tekintetében nem mondaná sokért, hanem mi nem csak a tárgyak számából, hanem azok művészeti és történeti nagy értékéből természetesen következik.

Általán véve Desjardins jelentésében nagy szerepet játszik az elfogultság, sőt más részt felületességgel és pártoskodással is vádolhatjuk. Bevezetésében Desjardins becsmélve szól a nem francia egyptologokról; mit ezek tettek a tudomány érdekében, messziről sem közelíti meg a francziák érdemét: »*Wilkinson* (csak) az utazást Egyiptomban könyebbé tette, *Birch* magát (csak) néhány becses fordítási kísérlettel (!) ismertette meg, *Lepsius*, Rosellinihez írt levelében (1837) első volt ugyan, ki Champollion fölfedezésének szigorubb, rendszeresebb alkalmazásában tett kísérletet, hanem szerencsétlenül itt állapodott meg, csekély mértékben használván fel ritka képességét és terjedelmes ismereteit. 1842—45-ig ő volt az Egyiptomban és Nubiában sikeresen eljáró küldöttségnek igazgatója, minek a Rainán tul is az egyptologia képviselőjének (quasi officiel) czímét szerezte; azonban illetve azon költséges porosz munkát (12 folio kötet), melyhez amaz utazás szolgáltatta az anyagot: ez tulajdonképen nem egyéb pazar ma már nem nagy értékkel bíró táblás-albumnál; mert jelenleg csak a photographiába és a lepacskolásba hiszünk.¹⁾ »*Königsbuch-ja*« és bizonyos számu kivált régészeti tekintetben jó cikkei Lepsiusnak biztosították ugyan azon rangot, melyre első tanulmányozásával emelkedett; de ez utóbbi még most is legkomolyabb igénye, melynél fogva érdemes helyt foglalni Champollion követői sorában (!!!).

¹⁾ Ehez ugyancsak merészség kell így törni pálczát oly munka fölött, mely sokkal jobb akár a nagy napoleoni »Descriptionnál«, akár Rosellini és ifjabb Champollion atlaszainál, és melyből a francziák, talán Desjardinst kivéve, sokat tanultak és még folyvást tanulnak; egyébiránt alig ment-hetni Lepsiust abban, hogy a költséges rajzokat illő szöveggel nem látja el.

Chronologiai rendszerét eddig senki sem fogadta el (Duncker sem? Hanem persze ez német tudós s így Duncker nem nyom Desjardins előtt). De Lepsius legalább képes volt tanítványokat nevelni, kik közt legismeretesebb *Dümichen*. Olaszországnak is volt képviselője az új tudományban; azonban *Rosellini* érdeme csak abban áll, hogy »*Monumenti dell'Egitto e della Nubia*« című könyvében még Lepsius előtt anyagot gyűjtött, és abban, hogy kiadta hieroglyphicus szótárát, melyet a tudomány haladása már egészen kielégíthetlenné tett. Azon időben, midőn 1846-ban *Rougé* legelőször lépett fel a híres *Bunsen* német könyvének czáfolatával és Bunsen szerencséjére, már komolyabb érdemekkel is birt a tudomány mezején ¹⁾, — Anglia és Németország két fiatal egyptologot küldött a pályátérre: a sajnálatra méltó *Hinkset*, ki a sémi szók segedelmével a hieroglyphhek szoros értelmét határozta, és *Brugsch*-ot, ki magyarázó roppant munkái kiadása előtt némely szerencsés kísérlettel lépett fel, következett »*Demoticus nyelvtana*« és a »*Régi Egyptom földtana*«; hanem ebben áll fő és talán egyedüli érdeme. Bár képessége a dicséretes és hasznos munkára nevezetes: még sem bír a közönségnek szóló syntheticus munkát szerkeszteni, tanuságaul szolgál »*Historie d'Egypte*«-je, mely 1859-ben megjelent, írva franczia nyelven, legalább mint ő hiszi (!), és mely művészeti és rendszeres mód hiányában, az olvasó előtt kiállhatlan, nem is említve chimericus chronológiáját ²⁾ Egyébiránt legyünk igazságosabbak *Brugsch* irányában, mint ő volt *Mariette*

¹⁾ Így még a legönhittebb, hanem mégis valóban tudós sem nyilatkozhatik joggal *Bunsen* »*Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte*« című VI. kötetes munkájáról, mely, a mai tudomány előhaladása után némely tekintetben elavult ugyan, hanem mind a mellett, valamint e haladást nagy részben okozta (quorum pars magna fuit) úgy kritikai tekintetben is mindenkor valódi példányként fog megmaradni; csak tudják olvasni.

²⁾ Igaz, hogy *Brugschnak* nem kenyere, mint *Desjardinsnak* a »projicit ampullulas et sesquipedalia verba«; nem sikerült még neki pipaszónál társalogni *Osirissel*, mint ereszti beszédbe *Mariettet* *Dejardins* valamennyi egyptomi istenekkel, és ha ebben áll a valódi franczia stylnek művészeti jelleme, de csak is akkor van igaza *Desjardinsnak*, midőn az írást franczia nyelven hontársainak kizáró egyedáruságának tekinti és hiszi, hogy csak ők képesek »a komoly közönséget mulattatni«.

irányában, kinek annyit köszön és kinek még nevét sem említette utolsó, az 1870-dik szomorú események után megjelent munkájában ¹⁾ Brugsch ez idő szerint, még Rougét sem véve ki, a hieroglyphék, hieraticus és demoticus írásnak leggyakorlatosabb magyarázója, mindenkor kész a felkért vagy ráparancsolt munkára; ő szóval a pharaók szolgálatába hasonlíthatlan dragoman, de csak is dragoman, se több, se kevesebb. ²⁾«

És minő tehát Desjardinsnak érdeme? Hogy Mariette uti társa volt s így képes lett munkálkodását sokkal kevésbé jól ismertetni, mint miképen azt maga Mariette és még inkább az itt annyira ócsárlott német tudósok munkáiból ismerjük.

Mennyire felületes, gondatlan és könnyelmű Desjardins, már abból is tetszik ki, hogy egyetlen egyszer sem említi a »Zeitschrift für ägyptische Sprache u. Alterthumskunde« azon folyóiratot, melyben 1865. óta az egyptologok karöltve járva egyesített erővel előre léptetik a tudományt. Szerencsére a francia valódi tudósok másként gondolkoznak, mint Desjardins; mert irt ide, míg élt, Rougé, írt és ír Chabas és más francia, de ír angol és olasz is így, hogy a folyóiratot valóságos nemzetközinek tekinthetni, melyben Mariette munkálkodása is kellő elismerést talál. Olvassa el Desjardins ur, ha tud németül, és megfogja látni, hogy külön-külön monographián kívül, Brugsch és Dümichen tüzetesen közlik a Mariette által feltakart edfui és denderai templom feliratait. Ha Mariette bokros foglalatosságai közben nem ért rá tüzetesebben szólni fölfödezőseiről, és mint tetszik, nem bánja, ha ezt a tudományos világ érdekében mások teszik: nem tudjuk, mi jogon vindicálja Desjardins a monopoliumot Mariettenek és miért nem várja be kézíratai kinyomatását, de a helyett maga közöl azokból szakadozva alkalmasint kellőleg nem értett helyeket. Pedig olya-

¹⁾ Hinc illae lacrymae! Egyébiránt a tudomány nem sajnálná, ha, mint a németek megverték a francziát a csatatéren, ellenben a francziák megvernék a németet az egyptológiában; csak hogy a tudományos pálya ép oly bokros mint a katonai.

²⁾ Ez már mégis megengedhetlen gyanúsítás; minőt még az ellenségnek sem szabad használni, bár még itt is Desjardins kénytelen elismerni Brugsch nagy érdemét; mert a háromféle egyptomi írást *könnyűséggel* olvasni és magyarázni még eddig egy francziának sem sikerült.

noknak kell tekintetünk azokat, melyek az egyptomi pantheonról szólanak és mikről kötve hiszszük, hogy azokat Mariette, Desjardinsnak tetsző és jó franczia stylje érdekében, Osiris és más egyptomi isten által magának dictáltatta volna. Mariette nagy érdemei nem szorultak Desjardinsnak magasztaló trombitájára, ellenben joggal elmondhatja, ménts meg isten barátaimtól, elleneimtől majd magam mentem meg magamat.

Henszlmann Imre.

Árva, Liptó s Szepes vármegyében létező emlékszerű régi templomok lajstroma.

SZERKESZTETTE :

Dr. Vajdovszky János.

Á R V A.

1. **Árva-Váralja:** Várkapolna.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Nagy részben átidomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Árvavár birtokosai.

L I P T Ó.

2. **Komjátlna:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Átidomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
3. **Kút:** Ludrofalvához tartozó fiókegyház.
»Omnium sanctorum.«
Csúcsíves stylben épült a XIV. vagy XV-ik században.
Ezen egyház pusztán áll, hajdan plébánia-templom volt.
Egyházmegyéje: Szepes.

4. **Okolicsna :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Háromhajós tágas zárda-csarnokegyház.
Egyházmegyéje : Szepes.
Kegyura : Szent Ferencei szerzetesek.
5. **Német-Lipce :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes,
Kegyura : Német-Lipce városa.
6. **Rózsahegy :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Ujabb időben megújíttatott stilszerűtlenül.
Egyházmegyéje : Szepes.
Kegyura : Rózsahegy városa.
7. **Szent-András :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-ik században.
Ujabb időben átídomíttatott.
Egyházmegyéje : Szepes.
8. **Szent-Erzsébet :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes.
9. **Szent-Iván :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes.
Kegyura : Szent-Iványi-család.
10. **Szent-Mária :** Plébánia-templom.
Átmeneti stylben épült a XIII-ik században.
Hajdan prépostsági templom volt.
Egyházmegyéje : Szepes:
Kegyura : Besztercebányai káptalan.
11. **Szent-Mihály :** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes.
Kegyura : Vallásalap.

12. **Szent-Miklós:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
13. **Szlécs:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Újabb időben átídomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Tanúlmányi alap.
14. **Tepla:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Átídomíttatott újabb időben.
Egyházmegyéje: Szepes.
15. **Vásecz:** Csorbához tartozó fiók-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
16. **Vychodna:** Csorbához tartozó fiók-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Újabb időben átídomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.

S Z E P E S.

17. **Ábrahámfalva:** Plébánia-templom.
Átmeneti stylben épült a XIII-dik s részben a XV-dik században.
A hajó famennyezetű. Beroskadás veszélye miatt bezáratott.
Egyházmegyéje: Szepes.
18. **Alsó-Láp:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.
19. **Arnuthfalva:** Lethon falvához tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.

Egyházmegyéje: Szepes.

Kegyura: Tanúlmányi alap.

20. **Batiszfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Mariassy család.
21. **Béla:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIII-dik és XV-dik században.
Két-hajós, most rosz karban van.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: A magy. kir. pénzügyministerium.
22. **Bethlenfalva:** Káposztafalvához tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épült a XVI-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
23. **Bierbrunn:** (Viborna) Tóthfalvához tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Hajója szép renaissance festményű famennyezettel bír.
Egyházmegyéje: Szepes.
24. **Brutócz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Falusi egy-hajós templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Vallás-alap.
25. **Bussócz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik század harmadik tizedében.
Egyházmegyéje: Szepes.
26. **Csötörtökhely:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik században.
Déli oldalán létezik a hires 15 — 16-ik századi ékes kápolna.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky család.
27. **Danisócz:** Odorinhoz tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.

28. **Drávecz:** Csötörtökhelyhez tartozó fiókegyház.
 Átmeneti stylben épült a XIV-dik században.
 Kéthajós. Hajdan szerzetes templom volt.
Egyházmegyéje: Szepes.
29. **Durand:** Plébánia-templom.
 Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
 Átídomíttatott, csak a hajó hosszfalai és a szentély régi.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.
30. **Felka:** Plébánia-templom.
 Csúcsíves stylben épült a XIII. és XV-dik században.
 Kéthajós.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.
31. **Felső-Répás:** Plébánia-templom.
 Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Görgey család.
32. **Friedmann:** Plébánia-templom.
 Csúcsíves stylben épült a XIV-dik században.
 Érdekesebb falusi templom, kár hogy rossz karban van.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.
33. **Forberg:** Kézsmárkhoz tartozó fiókegyház.
 Csúcsíves stylben épült a XVI-dik század első tizedében.
Egyházmegyéje: Szepes.
34. **Ganócz:** Schvabóczhoz tartozó fiókegyház.
 Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
35. **Göllnicz-Bánya:** Plébánia-templom.
 Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
 Három-hajós. Helytelen festés által eltorzított.
Egyházmegyéje: Rozsnyó.
Kegyura: Göllnicz városa.

36. **Görgő:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Nagyobb falusi templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Görgey család.
37. **Grénicz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik század első felében.
Csupán a torony és a templom hosszfalai régiek.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: A szepesi püspök.
38. **Hanusfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik században.
Nagy részben átídomíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.
39. **Haraszt:** Plébánia-templom.
Román stylben épült a XIII-dik században.
A hajó új, a szentély és torony régi.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Mariassy család.
40. **Hobgard:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Raisz család.
41. **Hunfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik században.
Több részeiben átídomíttatott, a torony régi.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Tanúlmányi alap.
42. **Igló:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült egyház a XV-ik században.
Három-hajós. Szentélye már újkorú.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.

43. **Janócz:** Vidernikhez tartozó fiókegyház.
Csúcsíves sylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
44. **Jamnik:** Odorinhoz tartozó fióktemplom.
Csúcsíves sylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
45. **Jekelfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-ik században.
Egyházmegyéje: Rozsnyó.
46. **Kaczvin:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-ik században.
Helytelenül befestett.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.
47. **Kakas-Lomnicz:** Hunfalvához tartozó fiókegyház.
Csúcsíves styben épült a XIV-ik században.
Két-hajós nagyobb szerű falusi templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
48. **Káposztafalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves sylben épült a XV-ik században.
Szentélye igen szép tágas. Romlásnak indult.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Szász-Kóburg-Góthai herczeg.
49. **Keresztfalva:** Kézsmárkhoz tartozó fiókegyház.
Csúcsíves sylben épült a XVI-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
50. **Kézsmárk:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik század második felében
1868 — 1870-ben újított.
Három-hajós csarnok-templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Kézsmark városa.

51. Kis-Lomnicz: Plébánia-templom.

Csúcsíves styllben épült a XV-ik században.

Egyházmegyéje: Szepes.

52. Körtvélyes: Plébánia-templom.

Csúcsíves styllben épült a XV-ik században.

Egyházmegyéje: Szepes.

(Folytatása következik.)

Ajándékozások

a felső-magyarországi muzeum számára.

Folyó évi február és márczius hónapokban ismét tetemes gyarapodást nyert muzeumunk. Az igen t. ajándékozók és becses ajándéktárgyaik a következők:

1. Schwartz Izaiás 1 Michigán államból való termésréz darabot. 2. Wagner Ede Kassán 2 okmányt gr. Széchenyi István és b. Simonyi aláírásaival. 3. Jelenfy József a Fövényesi család szivességéből több régi okmányt, a nagykinizsi levéltárból. 4. Antalfy János 1 régi rézmetszetet és 1 okmányt. 5. Davidko István 1 kanecót 1731-ből, 1 női mellényt aranyhimeztű virágokkal és ezüst csatokkal a mult századból, 2 párnahajat selyem- és aranyhimzéssel. 6. Kruppa János Pest városának tér- és látképeit a jelen század elejéről és egy, a föld összes nemzeteinek történetét ábrázoló képet 1832. 7. Marzsó K. kassai reáltanuló, mintegy 20 darab régi ezüst pénzt. 8. Reitzner János 1 japáni kosarat. 9. Tahy Manó reeski birto-
kos egy, az egri vár sánczainak ásatása alkalmával talált s Dobó István idejéből származó buzogányt. 10. Reményfy Rezső egy, Kerekudvaron (Hevesben) szántás alkalmával talált vassarkantyút, egy kardnak keresztmarkolatját és egy régi török lópatkót. 11. Dióssy Pál 1 középkori egyenes vaskardot igen szép diszítványokkal, Zsigmond s Rudolf királyok által kiállított 2 régi okmányt, egy 1848-ki kaszából készült lándzsát. 12. Nagy Károly és Berta egy 16. századbéli aranyozott csontnyelű villát. 13. Rothauscher Károly ezredes és a bécsi had-

ügyi archivum igazgatója: a) chinai számoló táblát, b) rizspapirosra készített 5 darab chinai festményt, c) a chinai Casch-féle pénzekből összeállított kardot, d) a bánghoki pagodából való rosettát, e) Budha két szobrocskáját, f) 2 darab korált Singaporéból, g) 1 japáni pipát és dohánytartót tokjával együtt, h) a siami király udvari ebédéből való csemegéket, i) 1 japáni képes könyvet, k) az 1866-ik évi juliás 20. a Lissza melletti tengeri ütközet alkalmával szétrombolt »Re d'Italia« nevű hadi hajónak fa részletét, l) 1 faháncs kérgen írott sanskrit imádságot, m) japáni fogport szép dobozzal, n) 18 chinai fogkefét fából. 14. Kecskovszky N. 1848-iki honvédtiszt Homonnáról a 35. honvédzászlóalj pecsétjét 1849-ből. 15. Vandracssek Janka kisasszony Kassán: 1. sárgaréz szögekkel kivert fabuzogányt. 16. Klimkovics testvérek: a) 1 zerge szarvból készült vadászpoharat, b) több régi ezüst pénzt, c) chinai rizspapirosra festett 3 festményt és egy régi könyvet 1551-ből. 17. dr. Moskovits Jakab városi főorvos 1 Leitmeritz mellett talált bronz csákányt. 18. Tenner János vasuti indóházi vendéglős 1 Budán talált, török vörös rézből készült kávékannát. 19. Tordássy András Kossuth-féle amerikai bronz-érmét 1851-ből. 20. dr. Majorossy Géza a magyar orvosok és természettudósok egri és rimaszombati bronz-émlékérmét. 21. Relay Róbert 1 ezüst érmét. 22. Horvát Imre ügyvéd egy delphint öntött vasból és egy láva darabot III. Napoleon mellképével. 23. Gebhard távirdai hivatalnok 1 távcsövet. 24. Kainart Vilmos vasuti pénztárnok egy csinos kancsót, egy 16. századbéli vasszarat vésett diszítványokkal, b. Stift, II. József császár, Döbrentey Gábor és Mária Thérézia bronz emlékérméit, 10 darab gombot és csattot, 2 kulcsot és 1 régi vaskörzöt. 25. Petrikovics Lajos egy 100 frtos Kossuth-bankót. 26. b. Vay Miklós b. Eötvös József mellszobrát gipszből. 27. Pelion Béla pesti mérnök 5 db. ezüst, 5 darab réz pénzt, 2 darab spielmarkot, egy drb. 5 frtos Kossuth-bankót 1848|49. évből. 28. Vozáry Mór pénztárnok Szepes-Ófalúból 1 fából faragott óriási pipát. 29. Jelenfy Józsefné több faköveget és tengeri csigát s kagylókat, egy régi vas nyilat és egy magyar bibliát 1590-ből. 30. Ócskay Klára szül. Lehoczky asszonyság Molauer Mihály nemesi okmányát, II. Lipót eredeti aláírásával. 31. Éder István

né asszonyság egy csinosan esztergályozott rokkát. 32. Révész György, festőművész egy vörös tiszti sipkát a 9-ik honvéd zászlóaljtól 1848-ból. 33. Kochancsik szül. Boros Jozefa asszonyság egy XII. századbéli kis oltárkát emailrozott háttérű alakokkal, 2 rendkívüli nagyságú disztíményekkel ellátott fazekat, egy kaszát 1848-ból, 1 ólmos botot és 2 lámpást. 34. Maurer Gusztáv több régi török pénzt. 35. Myskovszky Victor, muzeumi őr egy XIV. századból való kulcsot és egy japáni ujságot. 36. Weisz Flórián több szomolnoki régi pénzt. 37. Kukovszky Paula és Nina kisasszonyok: a) 1 képet a jour-modorú fafaragmányokkal, b) 3 képes könyvet, c) 1 fiókszekrényt virágos disztíményekkel, d) 1 kis ládát réz sarok pántokkal, e) 2 régi findzsát, 2 porcellán edényt és egy régi sütemény-mintát. 38. dr. Szély József, tokaji gyakorló orvos egy 49. honvéd-századosi díszföveget, egy olasz töltény-táskát és több Kossuth bankót. 39. Scheidler szül. Rakovitz Jozefa 1 régi történelmi könyvet, 150 db. régi réz metszettel, 6 darab régi olajfestményt, a Fucker család fáját és egy régi pecsétlenyomatot. 40. Rotauscher Károly ezredes Kassa városának látképét 1617-ből, Walenstein Alfréd eredeti levelének fényképét (1632) leirással s szép tartálylyal. 41. A kassai pékezh két czinnkannát, egy aranyozott kétféjű sast, okmányokat. 42. Stögermayer Antal egy 1848-iki szuronyos fegyvert. 43. dr. Szeidl egy hátultöltő karabinert a porosz hadjáratból. 44. Ellinger János egy rendkívüli nagyságú földképet. 45. Mihályi Károly egy szekrényt órával, egy szép disztímenyű zsebórát, 5 darab régi könyvet, egy növény-gyűjteményt és néhány régi pénzt. 46. A kassai szücs-czéh 1 nagy czinnkannát és 1 czinn billikomot, magyar nyelven írt régi czéhjegyzőkönyvet, 2 két régi okmányt 1370-ből és 1 meghívó réztáblát, 2 XV. századbéli szép kulcsot. 47. Krajnyik Gyula Szinán 2 régi ezüst pénzt. 48. b. Horváth-Kossuth Mihálynő asszonyság 8 darab bronz gyűrűt. 49. Fayt Antal garadnai erdész útján az Aranyossy- és Lehóczky családok: 1 régi rézgyűrűt, 1 asbethkövet, ugyancsak Fayt A. ur 25 drb. madarat és négylábú állatot, mind sajátkezűleg kitömve, 1 microscopot, 1 kinőtt ritka bikkfa-darabot, ezeken kívül 10 példány régibb madarat kitatarozott 50. Krajnik Mihály tanár 1 régi pecsétnyomót

s 1 XVI. századbeli okmányt. 51. Kaczvinszky Géza kir. ügyészi hivatalnok 2 régi pénzt. 52. Dragóner Béla papjelölt 1 régi pénzt. 53. Schönviezky János áldozár 5 régi s újabb lengyel pénzt, 1 lengyel s 1 magyar régi bankjegyet. 54. Bárczay Oszkár honvéd főhadnagy 36 kötet régi s újabb könyvet.

Kelt Kassán, 1874. április 24-én.

Károly Gy. H. m. k.
egyl. titkár.

Egyveleg.

20. *Régészeti lelet.* — A margitsziget és új-pesti sziget között dolgozó kotró-gép már több ízben ragadt fel a hullámok ágyából régi épületköveket s a római korból származó feliratos faragványokat. A mult napokban ismét fölszínre hozott egy feliratos követ, melyen a név »Aurel. Maxim.« igen tisztán olvasható. — Ugyan ez alkalommal e helyen egy vaskard is találtatott, mely rozsdával van egészen bevonva. — Mind a két tárgy a magyar nemzeti muzeumban fog elhelyeztetni.

21. *Régiségeket* találnak majdnem minden nap — mint az »Egyetértés« írja — Székely-Udvarhelyszéken a főpiacz egyengetésénél. — Ezek között megemlítenők: több urna, Decebalusnak pénzei, különös alakú patkók, egy kalapács, melynek nyele egyszersmind fűrő is, két kőszobornak feje, több fegyver és vízvezető csövek. — A talált tárgyak részint Bánky mérnök részint, Szűcs Márton kir. ügyésznek birtokában vannak.

22. *Smyrnából* írják, hogy a régészetet kedvelők sorából egy társaság alakult, mely czélul tűzte ki, egy régészeti muzeumot alapítani. — A becsesebb tárgyak megvétele részint a társaság pénztárából, részint egyesek adakozásából fog eszközöltetni. — A görög tudományos iskolának kitünőbb férfiai megígérték a vállalatot mind tanácssal, mind tettel támogatni. — Azon buzgóság, mely a vállalat iránt általánosan mutatkozik, reményt nyújt, hogy nemsokára oly muzeum létesülését fogjuk szemlélni, mely a régészeknek alkalmat fog szolgáltatni arra, hogy a Kis-ázsia területén lelt becsesebb és ritkább tárgyakat együtt szemlélhessék.

23. *A népismeri gyűjteményt* a nemzeti muzeumban a fáradhatla

és ügybuzgó Xántus János egészben újra rendezte és lényegesen megváltoztatta. A látogató, a népisme-gyűjteményt egészen újra rendezve, s így lényegesen megváltozva találja. Csaknem az összes porcellán és agyag; a bronz, máz és szövetgyűjtemények — úgy a papír, faragvány és festészeti tárgyak nagyobb része, az ékszerek és számos egyéb oly tárgyak, melyek kiválólag műipari vagy iparművészeti beccsel bírtak, áthelyeztettek — a szintén a muzeumban elhelyezett — új iparmuzeumba s ottan szakszerűen rendeztettek, s a közönség használatára átadattak. A megmaradt gyűjteménybe más részről beolvasztatott a régi Xántus és Duka-fele gyűjtemény Amerikából és Indiából; úgy a különféle egyes tárgyak, melyek évek óta egyes hazafiak által a muzeumnak ajándékoztattak. Xántus az osztály őre, a gyűjtemény kiegészítéseül saját gyűjteményét is kiállította, mely azonban csak letétként van a gyűjteménybe helyezve. Ekként a látogató közönség ismét egy igen jelentékeny népisme gyűjteményt talál, mely különösen a keleti országokat gazdagon képviseli, sőt a Borneo szigetről kiállított tárgyak, muzeumunk valódi büszkeségei. Xántus az új rendezésnek megfelelőleg »Vezető«-t is irt, melylyel a közönség csekély árért — 30 kr. — mindenben tájékoztató kalauzt nyer.

24. *Liszt Ferencz mügyűjteménye.* Tavaly, mikor a zongora-király művészi pályájának 50 éves jubileuma volt, Liszt megígérte, hogy e nap emlékére a nemzeti muzeumnak ajándékozza Weimárban levő mükincesit. Ez pedig nagy értékű, s körülbelöl 400,000 ezüst frtra van becsülve. Az érdekesb darabokból a »Hunniá« a következőket sorolja föl, egy leltár nyomán: Beethoven amerikai zongorája, Haydn és Mozart zongorái, tömérdek arany, ezüst, platina ékszer, rendjel stb. gyönyörű malachyt edények, nagybecsű márványszobrok és festmények a leghirnevesb művészektol, rajzok, metszvények stb. Egy karmesteri pálcza, melynek koronája brilliantokkal van kirakva, míg a köréje font babérkoszorut nagyszemű smaragdok ékitik, (oroszb arisztokrata hölgyek nagyszerű ajándéka,) egymaga ezer darab aranyat nyom, míg Bécsvárosa emléke: tiszta vert ezüstből készült karmesteri állvány, vagy például az a nagy szinarany korona, melylyel Hamburg tisztelte meg a mestert — szintén tetemes pénzösszeget képviselnek.

25. *Az ephesusi Diana-templom kiásatását vezető Mr. Wood a bécsi österreichisches muzeumban is érdekes előadást tartott és leírá a nagy fáradságot, melylyel a hellen művészet e remekművének egyes, a*

törmelékből megmentett maradványait összeilleszteni igyekezett. Mr. Wood egyszersmind számos tervrajzot és a legnevezetesebb lelhelyek fényképeit terjeszté elő. Az ásátásokról irt nagy műve tervekkel, rajzokkal és feliratokkal a jövő év folyamában fog megjelenni.

26. *A kölni székes-egyház* belső felszerelésére vonatkozó tervek egy év óta heverték az érseki palotában a nélkül, hogy azokat a közönség láthatta volna, míg végre a káptalan felettök a régen várt ítéletet rövid idő előtt kihirdette, a káptalan ugyanis fenntartotta magának azon jogot, hogy a verseny útján készült legjobb tervnek ő maga fogja a jutalomdíjat oda ítélni; mielőtt azonban ezt eszközölte volna, e tekintetben véleményadás végett több oly szakférfit szólított fel, kik a középkori műemlékek ismeretében mint tekintélyek tündöklenek, — s hogy e szakférfiak működése megkönnyítessék, a káptalan minden egyes rajztáblának fényképét mindeniknek meg küldé. — Nehány hét előtt e vélemények közül az utolsó is beérkezett. Miként hírlik, a szakférfiak véleménye annyira eltért egymástól, hogy a káptalan nem volt képes elhatározni, hogy e jelentések alapján a kitűzött jutalmat melyik tervnek ítélje oda. — Ezen körülmény, azon meggyőződésre vezette az illetőket, hogy kimondják, miszerint a terveknek mindegyike bir ugyan oly részletekkel, melyek valóban megjutalmazandók lennének, de egészben véve egy sem oldotta meg a feladatot úgy, hogy ellehetne róla mondani, miszerint akár felfogásban akár pedig kivételre nézve valamennyit felülmúlja. — Ez oknál fogva a káptalan egynek sem ítélte oda a kitűzött jutalmat, de miután minden tervben vannak remek részletek, a jutalomdíjat mind a négy versenyző között egyenlően felosztotta.

27. *Lepsius* hírneves aegyptolog egy nagyobbyszerű rajzgyűjteményt ad ki: »Denkmäler aus Aegypten in photographischen Darstellungen« — czim alatt, mely mű négy sorozatban 12 képpel fog megjelenni. — Egy sorozat ára 12½ tallér. — Minden egyes mű úgy tudományos, mint tájszépesség szempontjából kitűnő. A gyűjtemény Berlinben a Nicolai-féle kiadó hivatalban fog megjelenni.

28. *Phoenizische Epigraphik* czim alatt becses mű jelent meg Prágában Dominicusnál Dr. K a m p f prágai egyetemi tanártól. — E gyűjtemény sok ismeretlen adatot tartalmaz.

Tartalom: Adalék Sarmizegetusa és Aquincum felirataihoz. — Könyvészet. — Árva, Liptó s Szepes vármegyében létező emlékszerű régi templomok lajstroma. — Ajándékozások a felső magyarországi muzeum számára. — Egyveleg.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874.	Szerkesztő :	8. szám.
VIII. kötet.	Dr. Henszlmann Imre,	Junius 25-én.
Segédszerkesztő :	zerge u. 23. sz.	Bizományos :
Geduly Ferencz,		Aigner Lajos könyvkereskedése
zerge u. 23. sz.		Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenként 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (Váczai utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvtárúsnál.

Kubinyi Ferencz,

meghalt martius 28-kán 1874.

Ritka embernek sikerül egész életén át vágyait tehetségeivel összhangzatos egyensúlyban megtartani; midőn tehát azokat, kiket ily szerencse ért, kiválólag boldogoknak kell tartanunk, nem fogunk tulszigoruak lehetni amazok irányában, kiktől a körülmények ily boldog végzetet megtagadtak. Kubinyi Ferencz az utóbbiakhoz tartozván, engedékenységre igényt tarthat annál inkább, minél inkább tehetségeivel a közösnek érdekét előmozdítá, de vágyai és igényei egyedül a magány embert illetik.

Erőtéljes férfikora oly időbe esett, midőn a szakavatottság nálunk alig volt ismeretes, és »ignoti nulla cupido« alig részelt elismerésben. A politikai világ nem a haladás, hanem csak a megtámadott nemzeti lét megtartása felé volt irányozva, tudományunk pedig a múlt században gyökeredzett; addig terjedtek kutforrásaink: mi ezen innen volt, azt, ha külföldön

nem tanultuk, mi félig-meddig tiltva volt, magunknak kellett mintegy feltalálni, vagy is oly úton járni, melyet a míveltebb külföld rég óta megtett volt.

Ez időpontra esik Kubinyi Ferencznek legfényesebb tette. Midőn a hosszú országgyűlés nyakig a sérelmekbe merült, ő volt az, ki legtöbbet tett a mellett, hogy a museum valódi hasznos nemzeti intézetté lett: az ide vezető lépéseket, mondhatni, ő kezdeményezte.

Ekkor maga is mint a régiségek és természeti tudományok buzgó kedvelője, házában kisebb museumot állított fel; melynek egyik fényoldalát képezték az akkor még csak igen gyéren méltatott bronce-kor tárgyai. E gyűjtemény 1849-ben Losonczczal együtt elveszett.

Azonban Kubinyi nem nyugodott; az addig magán museuma számára fordított szorgalmat, most a nemzeti museum számára fordította s mint szenvedélyes gyűjtő az ismét gyűjtött tárgyak legnagyobb részét a köz-intézetnek ajándékozta.

1862-ben, már is hatvanhét évei daczára, tervezte és megtette azon konstantinápolyi útját, melynek eredménye volt, hogy a corvina maradványaival tüzetesebben megismerkedtünk, hogy annak része azóta a tudósok tanulmányozásának nyitva áll, hogy Dethier a megmentett könyvek lajstromát megismertethette, hogy Krysobolost a magyar akadémia segedelmével kiadhatta és hogy ezen könyvek négyét a m. n. museum elnyerhette. Ezen kívül Kubinyi útjából sok érdekes, kivált mineralogiai és geológiai tárgyakat hozott haza, többek közt egy egyiptomi szobrot is, mely nemből museumunk egy példányt sem birt.

Következett az 1865-diki országgyűlés, melyben kénytelen volt az általa évek hosszú során át képviselt vidéknek országgyűlési székét másnak átengedni, mi, mert ellenét akadémikusok támogadták, annyira elkeserítette, hogy ezentul a magyar akadémia ügyeitől, melyeket ezelőtt buzgósággal támogatott, egészen visszavonult.

De, hogy a közügyet el ne hagyja, egész erejét a m. n. museumnak szentelte; ezt folyvást gazdagította bőkezű adakozásaival és rendezte annak mineralogiai és geológiai gyűjteményét. Midőn azonban itt is működése sikeretlen volt; mert hi-

szen elavúlt és czélelles rendezését az új igazgatóságnak nem lehetett helyben hagynia, innen is egészen a magán életbe vonúlt vissza.

Azonban megszokott tevékenysége és buzgósa a már öreg férfinak nyugalmat nem engedett s így ismét hozzá fogott a gyűjtéshez; de itt már teljesen cserbe hagyta nem csak szellemi, hanem anyagi tehetsége is s így a vagyonos ember mindkét tekintetben kimerítette erejét, sőt alig ha ezen szenvedélyes tulfeszítés nem okozta halálát 78 éves korában.

De mi elismerésünket, rokonszenvünket és hálás emlékeztünket még sem vonhatjuk el oly férfitől, kinek munkálkodásának eredménye, mennyire ez a közérdekre vonatkozik, maradandó; míg magán életének tévedései vele együtt elmúltak.

Szerk.

Megalith- vagyis őskori köemlékek és sírbalmok.

TANULMÁNY,

Lipp Vilmostól.

Habár nem osztjuk is egészen Ovidius azon költői nézetét, hogy az emberi nem az aranykorban zavartalan boldogságot élvezett, ¹⁾ mert, ha más nem, az ismeretlen utáni vágy, mely minden nagynak s jónak, de egyszersmind minden rossznak is kiapadhatlan kutforrása, az emberi lelket bizonyára nem hagyta minden hullámozás nélkül, a mint az már az első emberpárt is kiűzte a paradicsomból, — mégis a dolgok természet szerint következtetnünk kell, hogy az emberi bölcsőkorában aránylag csendes, rázkódtatások nélküli életet élt.

De ezen állapot sokáig nem tarthatott. Mihelyt az ember testi erejének öntudatára ébredett, — mint azt Kain példájából a sz. írásban világosan látjuk, — mihelyt szellemi tulajdonságait sejteni kezdé, a békés egyensúly az általa lakott

¹⁾ Ovid. Metamorph. I. 100 v.

vidékeken menthetlenül, örökre elveszett. A gondolkozó lény előtt a gyermekség álmai szétoszlanak, a bizonytalan ösztönök határozott alakot öltenek, nemének egyes kiváló alakjai tekintélyre s hatalomra tesznek szert; az ember már nem elégszik meg a tünemények s eseményekkel, mint megtörtént dolgokkal, hanem azok okait fürkészi, ez átviszi gondolkodását a jövőre. A rendkívüliség a földi események körébe lép, s az ember, kit a rendkívüliség vagy bámulatra ragad, vagy utánzásra ösztönöz, s a ki kíváncsiának találja, hogy ezen érzemények gyermekeire s azok ivadékaira is átszálljanak, azon helyen, hol az megjelent, szilárd mardandó emléket állít és fölruhazza azt a szokatlan jellegével, azaz elütővé teszi mindattól, mit a természet önmagától előhoz, mit a mindennapi szükséglet kíván.

Az emléken bizonyos szellemi érzemény érzéki jel által van föltüntetve. Ez a művészet fogalma. Az emlék annak első kezdete.

Az emlék a rendkívüliség jelképe, s azon erőnek, mely e rendkívüliségben nyilvánult; az ifju emberi nem az ily emléket úgy tiszteli, mintha az a jelképezett erőtől át lenne hatva, mintha az ezt állandosítaná. Vallásos szertartások rendeztetnek az emlék jelentményének megünneplésére; helye s környéke virulóva tétetik, s mindaz, mit a szükséglet vagy életkedv alkotó tevékenységében létrehoz, annak díszítésére és csinosítására fordítatik. ¹⁾

Az első emlékek, mint a hogy nem is lehetett másképp, a legegyszerűbb szerkezetűek voltak. Főlegyenésített kötémgék, fölhányt dombok jelölték meg a szentelt helyet. S ámbár mindezen emlékjelek határozott alakkal még nem bírtak, mégis alkatuk idegenszerűsége s hatalmassága képesíté őket arra, hogy az emberek keblében jelentőségöknek megfelelő magasztos érzeményeket keltsenek.

Nemcsak egész Európában, de az egész föld kerekiségén, hol az eke vagy kalapács romboló hatását még nem gyakorolta, találkozunk a történetelőtti idők ezen ereklýéivel. Táborok, várak, sáncok nyomai, sirhalmok, menhirek vagyis kő-

¹⁾ Kunstgeschichte v. Fr. Kugler.

rakatok, cromlecek vagy kőkörök, dolmák vagyis kőkamarák azon emlékek, melyeket az öntudatra virradt emberiség vagy bizonyos egyén, vagy bizonyos esemény emlékének megörökítésére használt. Általános elterjedtségök pedig annak bizonyosságául szolgál, hogy minden időben, minden égvő alatt az emberiség hasonló alapon szellemi szükségletének hasonló kifejezést is kölcsönzött.

Mindezen emlékek közül kétségtelenül a legrégiebbek a függélyesen felállított kisebb-nagyobb, néha roppant mérvű, hosszudak alakú szikladarabok, *menhírek* vagy *peulvanok* a kelteknél, *bautastein* nevűek a scandinávoknál. Móses első könyvének 20 fej. 10 versében is említetik egy ilyennek létesítése: »És Jakab vevé a követ s fölállítá emléknék.« Ugyancsak a szt. írásban olvassuk, hogy Móses a Sinai hegyen tizenkét oszlopott emelt ¹⁾. Továbbá mondatik, hogy midőn a zsidók a Jordánon átmentek, tizenkét követ vettek ki a Jordánból ²⁾, melyeket Jósua Gilgalban fölállított, így szólván Israel fiaihoz: »Ha gyermekeitek utóbb apáikat kérdezni fogják, mit jelentenek ezen kövek? — akkor nyilvánítsátok ki nekik s mondjátok: Israel száraz lábbal ment át Jordánon.«

Már Homér korában is voltak kőemlékek, melyek jelentőségéről senki sem tudott biztos hirt mondani. Ilyenekre vonatkozik az Ilias azon helye, midőn Patroklos temetkezési ünnepélyénél Nestor Antilochusnak, fiának ezeket mondja: ³⁾

»A cél szembeszökő.

A földből száraz czövek áll ki, körülbelül ölnyi
Cserfa-e vagy fenyőszál, de mely el nem korhad erőben:
Megfektetve fehér két kő vagyon oldala mellett,
Ott a szurdok uton; körülette pedig sima pálya
Vagy valamely régen meghalt emberfia sirja,
Vagy versenymegyeül szolgált az előbbeni korban.«

Valóban meglepő, hogy már a legrégebb költő ezen emlékekről is úgy szól, mint a feledés tengerébe süllyedt múlt maradványairól.

¹⁾ Móses II. k. 24 f. 4 v.

²⁾ Jósua 4 f. 20—22 v.

³⁾ Ilias Ford. Szabó István XXIII. 326—330 v.

Ezen függélyesen felállított sziklaoszlopok leginkább Európa északi s nyugati részében fordulnak elő. A legnagyobb menhir Lokmariakerben, a Bretagneban látható, mely hatvan lábnál magasabb volt, de jelenleg összetörve a helység bejáratára előtt hever.

Magyarországon van-e s hol ilyen emlék, arról eddigelé még semmi határozottat nem mondhatunk. Mindazonáltal bátorzkodunk régészeinket egy körülményre figyelmeztetni, mely a szorosabb megvizsgálást mindenestre megérdemli, ha talán ennek folytán kisélné is, hogy nem, vagy nem egészen vág is a fölvett tárgyunkhoz.

Nyitra megyében, Nyitra és Privigye között van egy igen régi, hat faluból álló s nagyon sajátos, leginkább az ó friez nyelvhez hasonló német szójárást beszélő telep, melynek lakói a »handerbulzok« főhelye »Krikkehaje« név alatt ismeretes. E főhely tulajdonképen »Kriegerhain« piacának közepén függélyesen emelkedik egy 8 ölnyi magas, durván kinagyolt szikladarabokból összeillesztett csonka kúp, melyet a helybeliek »Rabenstein« névvel tiszteltek meg, s a melybe a múlt század elején vándor-bányászok csigalépcsőt akartak vágni, mert a monda szerint tetején kincset lehet találni, de e munkát az anyag keménysége miatt a második kanyarulatnál abbahagyták. Ez, ha azóta szét nem rombolták, a miről nincs tudomásunk, hazánk legrégibb emlékeinek egyike ¹⁾. Keszthely mellett is van egy »csókakő« nevezetű különálló szikladarab, melyet már neve miatt is érdemes volna kissé közelebbről megvizsgálni.

A *menhir* azonban a megalithemlékek csak legegyszerűbb, mert legrégibb faja. A hajdanta tulnyomólag kelt lakossággal birt tartományokban, mint a mai Franciaország, Belgium és Angliában, de még Dániában is, a kőpillérek többféle combina-

¹⁾ Ezen adatokat az időközben elhunyt Koretz Lőrincz, kegyesrendi áldozár, néhai tanáromtól tudom, ki maga krikkehaji születésű lévén, a szóban forgó emléket még tanárkorában is többször vizsgálta. Ő ezeket s más szülőföldjére vonatkozó igen érdekes dolgokat velem 1852-ben közlé, midőn a »handerbulz« nyelvjárás különlegességeit az angol-szász és ó-friez dialectusokkal egybehasonlítva velem megismerteté. L. V.

tiói találtatnak. Ilyenek a *lichavok*, két függélyesen álló pillér, melyeken keresztben egy harmadik nyugszik s a melyek e szerint kapuhoz hasonlítanak. A *mérlegkövek* (pierres branlantes, rockingstones) szabálytalan alakú sziklatömegek, melyek oly módon vannak más szikladarab élére fektetve, hogy csekély erőmegfeszítéssel ingó mozgásba hozathatók. *Dolmák* több főlegyenésített kő, melyek egy gyakran óriási mérvű, föléjük helyezett sziklalap támaszlopai gyanánt szolgálnak. A támkövek részint különvált pillérek, mint pl. az ugynevezett »table des marchands«-nál Lokmariakerben, melynek fedőlapja 26 láb hosszú, 12 láb széles és 3 láb vastag; részint úgy vannak összeillesztve, hogy egy mindenütt bezárt tér oldalainak tekinthetők. Ez utóbbi szerkezetű dolmák, ha hosszabb kiterjedésűek, *födött folyosóknak*, vagy mint a francziáknál, *tündérbarlangoknak* neveztetnek. Ezek leginkább azáltal tűnnek ki, hogy bensejük több szakaszra oszlik s hogy a földőlapok részben óriási súlyuak. A legnevezetesebb eféle barlangok Franciaországban Saumur, Tours és Essé városok táján találhatók.

Az elősorolt emlékfajokat elemekül vévén föl, ezek összetétele által sokkal nagyszerűbb alakításoknak, tudniük a *kő-
rakatoknak* adtak létet.

A kőrakatoknál megkülönböztetjük legelőször a *kősorokat* vagy kőutezákat, melyek valóságos *menhírsorok*, s gyakran jelentékeny távolságig, leginkább egymással egyenközüleg futnak, néha azonban egymást átmetszik s különböző alapidomokat mutatnak. Ezekből eredtek a kőkörök *cromlechek*, menhirek vagy egyéb sziklatömegek, melyek kisebb-nagyobb körídomú tért zárnak be, melynek közepén valami nagyobb szerű menhir vagy dolma áll. A kőköröket gyakran sáncok s árkok veszik körül s több irányban kőutczaféle folytatással bírnak. Ezen alakításokhoz tartoznak még, a talán korra nézve legfiatalabb *hajórakatok*, vagyis hajóalakban összeillesztett kövek, melyeknél egyes magasabb menhirek az árboczokat, a keresztben fekvő lapok pedig az evezőpadokat jelképezik. E hajórakatok hazája kizárólagosan csak Svédország.

Ujabb írók és az angol nép is e kőköröket a druidaválással hozzák összeköttetésbe, azonban egészen alaptalanul;

mert e megalithemlékek nem csak a kelták által lakott tartományokra szorítkoznak, hanem a miről alább bővebben szölandunk, Indiában, sőt Amerikában is igen gyakoriak. Keletkezésük tehát legvalószínűbben a kő- és bronzkorba tehető.

Nem lesz tán érdektelen a három ilyenmő legnevezetesebb emléket kissé bővebben ismertetni.

A legnagyobb ezek közül az ugynevezett *aburyi templom* Wiltshire grófságban Angliában. Ép korában körídomő árok és sánczból állott, mely 28 $\frac{1}{2}$ holdnyi területet kerített be. Ezen belül egy nagy, 1600 láb átmérőjő kőkor volt, melynek belsejében ismét két kisebb kétsoros kőkor foglalt helyet, a középen mindegyik egy szabadon álló menhirrel. A külső sánczból két hosszan nyuló tekervényes kősor indult ki, melynek egyike délnyugotnak tartott Beckhampton felé, a másik pedig délkeletfelé irányult majdnem Kennetig s ott kettős kőkörben végződött. Angol régészek azon véleményben vannak, hogy az egész egy körön áttekeredző kígyót ábrázolt.¹⁾ A két kősor végpontjait összekötő átfogó közepén emelkedik Anglia legnagyobb mesterségesen készült dombja, Silbury Hill, melynek magassága 170 láb.

Fergusson²⁾ azon állítást koczkáztatja, hogy az alburyi emlék a rómaiak utáni időből való, mert a Bathból Marlboroughba vezető római utnak, tekintve kiindulási pontját és folytatólagos irányát, a Silbury Hill alatt kell elmennie.

Azonban újabb ásatások kideríték, hogy a római út épen a domb előtt kikanyarult, s hogy ennél fogva a domb régibb mint a római út. Mennyivel? — azt természetesen nem lehet meghatározni.³⁾

Ezen megalith rom még egy század előtt is a legszebb volt Európában, de helyén Abury falú épült és a 650 nagy kőből ma már csak vagy husz áll fönn, a többi részint kidöntötték, részint összedarabolták.

Kisebb, de sokkal ismertebb mű a *Stonehenge*, szintén Wiltshire grófságban, Salisbury közelében, melynek eredeti

¹⁾ Lubbock Prehistoric Times I.

²⁾ Quarterly Review 1860. p. 209.

³⁾ Stukeley nézete szerint 1859-ben Kr. e. tehát Sára, Ábrahám feleségének halálozása évében, hanyatott volna föl, Lubbock.

neve Choir Gaur vagy Cor Gawr, a nagy kör, nagy templom. Ennél már a kőfaragás kezdetleges nyomai, valamint a kövek rendszeres összeillesztésének első kísérletei mutatkoznak. Szerkezete a következő volt: 30 tizenhat lábnyi magas pillér 108 láb átmérőjű kört zárt be, fölöttük keresztben a pillérekbe illesztett zárkövek feküdtek. A második bensőbb kör 40 kisebb pillérből állott. Azután tovább befelé a tért bezárva 10 erős 22 lábnyi magas pillér emelkedett, melyeket kettenként keresztbe fektetett zárkövek kapcsoltak össze.

Végre ezeken belől 30 kisebb pillér ismét egy kört képezett, melynek közepét egy hatalmas menhir díszíté.

Aligha tévedünk, ha Stonehenge keletkezését a bronzkorba helyezzük. — Van ugyan egy 12-dik századbéli angol író, Giraldus Cambrensis, ki szörnyű merész bevezetés után azt állítja: hogy Aurelius Ambrosius, brit király, Merlin bűvésze által e köveket Irlandból hozatta át; s hogy az utókornak ép oly értékes, mint híres emléket hagyjon a köveket ép oly művészileg állíttatta föl, mint azelőtt állottak, és pedig azon helyen, hol a brit nemzet színe java Hengist és az angol-szászok által orvmódra öletett le 460 körül Kr. után.

Az egész elbeszélés a mondák országába tartozik. A kövek, melyekből Stonehenge készült: Salisbury környékén honosak. Sőt maga a rom neve is ellenmond az elbeszélésben megállapított időnek. Rendesen azt hiszik, hogy Stonehenge annyit tesz, mint »függő kövek«; hanem ezen véleménynyel az újabb kutatók nem értenek egyet. Ezek szerint sokkal észszerűbb az utolsó szótagot az angol-szász »ing«, mező, szóból leszármaztatni, a mint pl. Keston eredeti neve »Kist—staning« a kőkoporsók mezeje. S valóban semmi sem természetesebb, mint hogy az új lakósság, mely ezen, a salisburyi síkságon magános egyszerűségben honoló romot látta, melynek eredetét nem ismerte, azt egyszerűen kőmezőnek, kőhelynek nevezte. Sőt Stonehengének alaprajza is elegendő ok arra, hogy azt a rómaiak előtti korba tegyük. Azon ellenvetéssel is találkozunk, hogy a római írók bizonyosan szóltak volna róla, ha Stonehenge már Caesar idejében állott volna. Hecataeus említ is egy pompás kerek templomot, mely a hyperboraeok szigetén Celticának átellenében lett volna, és ezt némely régész a szóban forgó Stonehengere

vonatkoztatja. De ha, mint gyanítani lehet, Stonehenge már akkor is, bár nem oly nagy mérvben, mint most, rom volt, mily joggal követelhetnők azt, hogy a római írók vele foglalkoztak volna?

Minden arra mutat, hogy Stonehenge hajdan vallásos céloknak szolgált. Körületében mintegy háromszáz sírhalom van, holott ezen körületen túl az egész síkságon egy sem látható. E sírhalmok közül az eddig érintetlenül maradt 150 legujabban bontatott föl, melyek bronzeszközökön kívül elégetett csontmaradványokat tartalmaztak, mely temetkezési mód a bronzkor sajátossága. Sőt az egyikben még oly kék kövek is fordultak elő, mint a milyenek Stonehenge legbensőbb körét képezik s különben a wiltshirei grófságban nem is találtnak. Mindez elég bizonyítékot nyújt arra, hogy Stonehengét a bronzkorba tegyük, bár a mű egyes részei valószínűleg nem egykorúak. A legbensőbb, kis faragatlan kék kövekből álló kör mindenestre régebb, mint a többi. Azonkívül, minthogy az aburyi kövek mind természetes állapotukban vannak, a stonehengiek külső körei pedig már durva művi faragást mutatnak, következik: hogy az aburyi a kettő közül a régebb, s hogy építése vagy a kőkor végére vagy a bronzkor kezdetére esik.

Abury és Stonehenge a legcompetensebb régészek szerint templomok valának, noha vannak kőkörök is, melyek határozottan sírhelyeket mutatnak. Az ilyenek, ha még egészen épek, középen mesterséges dombtól fedett dolmával bírnak, néha azonban már csak a pusztá dolma, néha pedig csak a kőkör van meg.

Megemlíthendők még e helyütt a híres karnaki kövek is a Bretagneban (a morhibani departementban, közel Auray-hez). Ezek tizenegy sor, különböző nagyságu s tériméjű faragatlan kőből állanak. A sorok több mérföldnyi hosszúságban terülnek el s egykor hihetőleg összekapcsolva is voltak, mit azonban ma már, miután a terület földművelési célokból átalakított, nem lehet egész biztonsággal kimutatni. Az egész műből még mintegy 1200 kő áll fenn, köztük 22 lábnyi magas menhirek és roppant súlyú sziklatömegek.

Minthogy e kerület sírhalmjai kivétel nélkül kőkorbeliek, e kőrakatot is ugyanazon kor művének lehet tekinteni.

Hogy ezen emlékek alap nélkül tulajdonítatnak a druida cultusnak, kitetszik onnan, hogy, mint már említők, Európán kívül is gyakoriak. Így Moáb tartományában akárhány kőrákat van, mely feltűnőleg hasonlít a kelt kőkörökhöz s dolmákhhoz. Madagaskarban mai napon is divat még kősirokat és monolitákat állítani, kivált India azon ország, hol az utazót a magánosan meredő oszlopok s kőhalmazok lepik meg, melyek eredetét magok a benlakók sem ismerik. Fergusson megjegyzése szerint a buddhistikus sírépítészet, a mint az a Kr. előtti harmadik századtól kezdve a Kr. utáni hetedig századig divott, lényegileg dombalaku, kerek s föld fölötti, tehát az ugynevezett druidépítvényekkel hason jellegű. Indiában a legnevezetesebb ilyféle síremlék a sancheei. Körét négyszögű durva kőpillérek képezik, melyek csúcsait, ép úgy, mint Stonehengenél, keresztbe fektetett zárkövek kötik össze. Az egyetlen különbség abban áll, hogy a fennálló pillérek közé három-három keresztben fekvő kő van beékelve, mely alakítást a műveletlenebb keltek persze nem ismerték.

Nevezetes tény az is, hogy az India hegyes vidékeiben lakó törzsek közül több még most is menhireket, cromlecheket és óriási kőhalmazokat szokott fölállítani. S ezek, legyenek bár magánosan állók, vagy sor, vagy köridomuak, mindig hasonlóak azokhoz, melyeket Nyugat-Európában látunk. A khasiatok temetkezési szertartásai az egyedüliek, melyek bizonyos jelentőséggel bírnak s a melyeknél valóságos barbár pompa uralkodik. Ily alkalmakkor faragatlan, óriási kövek vagy egyenkint vagy sorjában, vagy köralakban állítatnak föl, melyek ismét más kövek támszárúként szolgálnak; úgy, hogy gyakran ezen alakítások Stonehengenél egy hajszállal sem alábbvalóbbak.

A magánoszlopok Indiában néha sírkövek, nem ritkán azonban nevezetes események emlékjelei. Yule ezredes kérdező egykor egy odaválótól, vajjon a »Mausmiai« vagyis az »eskü köve« alatt ismeretes oszlophoz nem fűződik-e valami hagyomány? Az indus felelé: »Két helység közt háboru volt s midőn békét kötöttek egymással s azt esküvel meg is erősíték, akkor emelék e követ, hogy tanuja legyen«.

Az indiai meg amerikai dolmák alakjai tökéletesen meg egyeznek az európaiakkal. Azonban e hasonlóságra kár rend-

kivüli súlyt fektetni. Ha gyermeknek apró fadarabokat adunk, az rögtön dolmákat, cromlecheket és köröket fog építeni, mint a milyen akár Stonehenge volt; ezen különös emlékek alakjai csak megerősítik azon tételt, hogy a »vadember a gyermekhez hasonló«.

Valamint a gyermek alakításainál, úgy ezen kezdetleges emlékeknél is természetesen a legáltalánosabb fogalmak és érzemények öltenek látható alakot. A sírhalom, a menhir a rendkívülin s szokatlanon kívül a nyugalmas fenség, a merész égfelétörés általános eszméjét fejezi ki. A kövek összeillesztése és összekötése a fogalmat, érzeményt tovább fejleszti: — a támerő, mely néha borzasztó terheket tart, arányos bevégzettség, összhangzó bekerítés, s változatos tagozásu arányosság erélyesen lép az előtérbe. S ez által mind a hely ünnepélyes hatása öregbedik, mind pedig a hozzácsatolt cultus jelentőség-teljesebb alapot, kiterjedést nyer. Sőt még azon föltevés sem látszik igazolatlannak lenni, hogy az ifju nemzedékek az általánosság ezen képeibe az egyénileg különválttat is befoglalák s hogy bizonyos tekintetben ezen kezdetleges művek azon embryok, melyekből később az építészeti fő- s mellékalakok, nemkülönben a szobrászati művek is kiváltak.

Európa az atlanti oceántól egész az Uralig, Ázsia a siberiai síkságtól egész az ind tengerig, Afrika, hol a gulák ezen eszmének legmagasztosabb kinyomatai, s Amerika sírúíen meg van rakva kisebb nagyobb sírhalmokkal. Ki számlálhatná meg: zon ezer meg ezer generatiót, mely az anyaföld méhében porladott el már, s a melyek tagjai közül csak igen kevésnek jutott a szerencse, hogy nyughelye meg legyen jeelve!

Ősrégi szokás már az elhunytak véglakhelye fölé halmot emelni, habár nem minden ősrégi halom rejt sírt is magában, a mint például a szt. írásban olvassuk:¹⁾ »És Lábán így szóla tovább Jákobhoz: Ime! ez a halom és az emlék, melyet építettem, köztem s közted, ez a halom s emlék légyen a tanunk, ha én átmegyek hozzád, vagy te ájtösz hozzám engem megkárosítani« — mégis a szorosan vett emlékdombok száma elvész

¹⁾ Mös. I. K. 3 fej. 51—52. v.

a valóságos sírhalmok sokasága között. Hogy mást ne említsek, itt Vasmegyében magában több százra megy ezek száma.

A régi görög s latin írók több ilyen halom alá való temetkezésről tesznek említést.

Igy Diodorus szerint Semiramis férjét a fővárosban temeteté el, s a sír fölé roppant halmot emeltetett. Pausaniás azt mondja, hogy Laius, Oedipus atyjának sirjára, kövekből dombot alkottak; a trójai háboruban Tydeust és Lycust földhalmok alá temették és Hector holttestéről azt mondja Homér:)

»Hószinú csontait összeszedék testvérei és társai

— — — — —
 És letevék üreges sirboltba; s reája fölülről
 Roppant nagy köveket halmoztanak össze sűrűen
 És halmot rögtönzöttek«.

És midőn Achilles barátja Patroklus eltakaríttatásához készül, így szól:²⁾

»Halmot igen magasat nem óhajtok emelni hegyette,
 De amoly ildomosat, melyet egykor azonban Akhivok
 Szélessé s nagygyá építsetek.«

Azon sirhalom, mely Xenophon véleménye szerint a lydiai király, Alyattes, Croesus atyjának csontjait rejté magában, kő és földből állott, s negyedmértföldnyi területet fogott el. Nagy Sándor barátjának, Hephaistionnak holttesteme fölött akkora dombot hányatott föl, mely 1200 talentumba került.³⁾

Virgil meséli, hogy Dercennus, latiumi király földhalom alá temettetett⁴⁾. A legrégibb történetírók beszélnek — s ez újabb régészeti kutatások által valóságnak tűnt ki, — hogy a szittyák, görögök, etruscok, germánok s egyéb népek az ókorban halmok alá temetkeztek.

Mindezen adatokat csak azért hoztuk fel, hogy megmutassuk, miszerint e temetkezési mód nem a történeti ókorban találtatott föl, hanem már akkor mint hagyományos szokás csak tovább gyakoroltatott.

¹⁾ Ilias XXIV. ének 797. és a köv. v.

²⁾ Ilias XXIII. ének, 245. vers.

³⁾ Osztrák értékben 2.325,000 forint.

⁴⁾ Aen. II. — Fuit ingens monte sub alto Regis Dercenni terreno ex aggere bustum.

A sírhalmok különböző korát csak odavetőleg is meghatározni, egyedül tartalmoknál fogva lehet. Annyi tény, hogy az Európában létezők legnagyobb része a kő- és bronzkorból ered.

A kőkori sírhalmok Európa észak s nyugoti részén többféle alakot mutatnak. A legrégibb s a kőkor elejére visszavihető sírhalmok a földdel borított dolmák és a hosszukás alaku, nyulványnyal megtoldott dombok, melyek hatalmas szikladarabokból összeállított s kijárás gyanánt földött folyosóval ellátott kamarát rejtenek magukban. E sírok egész családoknak szolgálnak nyughelyül, benne a csontvázak guggoló helyzetben az oldalfalak hosszában szemlélhetők. Közöttük s mellettük kőkori, legkivált palaeolith eszközök találtatnak. A leghíresebb régészek azon véleményben vannak, hogy e folyosós sírkamrák hajdanta vagy valóságos földalatti lakások, putrik voltak, melyek, elhalván a családfő, a család számára halottas házakká idomíttattak át, vagy legalább ezen félig földalatti lakhelyek mintái után készültek. Azonban e sajátságos sírhalmok építőik fajkülönbségének is tulajdoníthatók. Mert vannak kétségtelen kőkori kerek sírhalmok is, s több száz mindkét nembeli sírhalom fölbontása azon tényállást deríté ki, hogy a hosszukás halmokban a koponyák a dolichocephalok (hosszu keskeny fejűek), a kerek halmokban pedig a brachycephalok (széles rövid fejűek) osztályához tartoztak, az orthocephalok (arányos fejűek) csak igen gyér számmal lévén képviselve köztük.¹⁾

A neolithkori sírhalmok többnyire kerekidomúak, igen alacsonyak s bennök a tetemek kinyújtózva sorjában fekszenek. Mint curiosumot feljegyezzük azt is, hogy a szomszéd Sopron megyében, közel Vas megye határához, néhány év előtt több ilyenemű halom fölásatván, jelentéktelen kőeszközökön kívül a három egymás mellett fekvő csontváz mindegyikének összeszorított markában, diónyi nagyságu szagos gyantát találtak, mely illatát annyi idő után sem veszítette még el egészen, a mint hogy erről személyesen győződünk meg.

A bronzkorban általánosan a holtak elégetése jött szokásba; az elhamvadt testrészek fölé vagy közvetlenül föld-, vagy a

¹⁾ Eszmelánczolatnál fogva megjegyezzük, hogy a szombathelyi római téglasírokban a Kr. utáni 3. és 4-dik századból általában véve brachy- és orthocephalok feles számmal fordulnak elő.

fölszínen földdel borított kőhalmot emeltek, vagy a hamvat edénybe, u. n. hamvvederbe tették s úgy takarították el a halom alá.

Az eddig Vas megyében megvizsgált sírhalmok, kivéve csekély számú barbar-rómait, majdnem mind a bronzkor jellegét viselik magukon. De miután a régészeti egylet csak ezután fog ezen sírhalmok — elkészíttetvén előbb azok statisztikai táblázatát — rendszeres átkutatásához fogni, e helyütt csak az általában szerzett tapasztalatainkat érintjük meg. Sok ilyen sírhalomban nem lehetett egyéb, mint durva terméskő-rakát közt hamuval kevert zsiros fekete földtömeg, s apró elszenesedett csontmaradvány; hamvvedrek néha ép, néha törött állapotban ugyanazon tartalommal, egyikben-másikban bronzdarabkák, vagy bronzfibulák. Érdekes csak a bokói és kis-unyomi halom tartalma volt. Előbbeniben nagy gráphitállományu edény állott, mely látszólag kétszer használtatott fel, ugyanazon célra.¹⁾ Az edény aljában majdnem kőkeménységre összeállott föld s hamurétegben négy keresztidomu szépen szironyozott bronzkapocs volt, holott a felső lazább s darabosabb töltelék között 28 darab lőszerszámrész vasból feküdt. Az unyomi 3 láb magas sírhalom a nyugati vasut földmunkálatai alkalmával romboltatott szét. Ennek közepén, egy lábnyira a föld felszíne alatt, terméskőből durván összerakott négyszögű rekeszben a hamu s égetett csontdarabok közt egy bronz lánksahegy és két szépművű s szironyu kartekercs találtatott. A kartekercsek egyikét megszereztük régiségtárunknak, a másik valamint a lánksahegy is, hogy kinek révén állíttatott tovább, nem sikerült meg tudnunk.

Bizton hiszszük azonban, hogy miután az őskor ezen emlékei most már meggyeszerre gondosan megóvatnak, ezekről néhány év múlva kimerítőbb s adatokon alapuló fölvilágosítást fogunk adhatni.

---

¹⁾ Egész Nagy Károly idejéig szokásban volt a régibb sírhalmokat újabb temetkezésekre fölhasználni.

Árva, Liptó s Szepes vármegyében létező emlékszerű régi templomok lajstroma.

SZERKESZTETTE :

Dr. Vajdovszky János.

(Vége.)

53. **Krempach:** Szent Bálint kápolnája.
Késő csúcsíves stylben épült a XVI-ik század elején.
Újabb időben ferdén újíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

54. **Krigh:** Tóthfalvához tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épült a XIII-ik században, XV-ik századi
festett famennyezettel bír.
Egyházmegyéje: Szepes.

55. **Landeck:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-ik század második tizedében.
Két hajós. Hajdan prépostsági templom volt.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

56. **Leibicz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIII-dik s XV-dik században.
Nagyobbzerű két hajós templom, múlt századi befestéssel
eltorzíttatott
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyminisztérium.

57. **Lethonfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Csak szentélye régi.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: A szepesi káptalan.

58. **Lőcse:** Plébánia templom.
Csúcsívecs stylben épült a XIV-dik században.
Három hajós. 1873-ban újíttatott.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Lőcse városa.
59. **Lőcse:** Gymnaziumi-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
60. **Lucsivna:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
61. **Maldur:** Toporcához tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
A templom-épület jó karban van ugyan, de belől pusztulásnak nyomait mutatja.
Egyházmegyéje: Szepes.
62. **Markusfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves s részben átmeneti stylben épült a XIII-dik és XV-dik században.
Nagyobb szerű falusi templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Mariássy család.
63. **Matheócz:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.
64. **Matheócz:** Haraszthoz tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik század második tizedében.
Egyházmegyéje: Szepes.
65. **Mátyásfalva:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.

66. **Menhard**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIII-dik és XV-dik században.
Nagyobbszerű két-hajós templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.
67. **Mindszent**: Plébánia-templom.
Szentélye csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky család.
68. **Müllenbach**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik század harmadik tizedében.
Két-hajós.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky család.
69. **Nagy-Szalok**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik század harmadik tizedében.
Két-hajós.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky család.
70. **Nedecz**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Stylessen van befestve.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Salamon család.
71. **Nehre**: (Sztrázska) Kézsmarkhoz tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Két-hajós érdekes templom.
Egyházmegyéje: Szepes.
72. **Odorin**: Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.
Két-hajós, ékes szög-oszlopokkal a szentélyben s csinos kapuzattal.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky család.

73. **Ó-Falu** : Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes.
Kegyura : Az eperjesi görög kath. püspök.
74. **Ó-Lubló** : Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Három-hajós.
Egyházmegyéje : Szepes.
Kegyura : Magyar kir. pénzügyminiszterium.
75. **Ordzovján** : (Ragyolecz). Mindszenthez tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes.
76. **Podolin** : Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIII-ik és XV-ik században.
A templom több része új korú.
Egyházmegyéje : Szepes.
Kegyura : Magy. kir. pénzügyminiszterium.
77. **Polyanócz** : Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Csak a hajó hosszfalai s a szentély régiek.
Egyházmegyéje : Szepes.
78. **Pongráczfalu** : Mindszenthez tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes.
79. **Poprád** : Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-században.
Két-Hajós, a szentély újkorú.
Egyházmegyéje : Szepes.
Kegyura : Magy. kir. pénzügyminiszterium.
80. **Rakusz** : Kézsmárkhoz tartozó fiókegyház.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes.

81. **Richnó** : Kluknóhoz tartozó kápolna.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Hajdan búcsúhely volt, tető nélkül lévén, teljes enyészethoz néz elébe.
Egyházmegyéje : Szepes.
82. **Richwald** : Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes.
Kegyura : Mattyasovszky-család.
83. **Ruszkínócz** : Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIII-ik és XV-ik században.
Két-hajós, a szentély új.
Egyházmegyéje : Szepes.
Kegyura : Magy. kir. pénzügyminiszterium.
84. **Schavnik** : Püspöki-kastély.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik század első tizedében.
A lethonkői hajdani karthauzi zárdatemplom köveiből föllállított.
Kegyura : A szepesi püspök.
85. **Svabócz** : Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes.
86. **Szent-András** : Svabóczhoz tartozó fióktemplom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje : Szepes.
87. **Szepeshely** : (Szepes-Váralja). Székes egyház.
Csúcsíves — nyugati része átmeneti stylben épült a XV-ik században, régibb része a XIII-ik században.
Három-hajós csarnok-templom, — déli hajójához épült a ritka szépségű Zápolyakápolna.
Egyházmegyéje : Szepes.
88. **Szepes-Olaszi** : Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült basilica a XIII-ik században; újabb része a XV-ik század első felében.

Három-hajós. Újítást igényel.

Egyházmegyéje: Szepes.

Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.

89. **Szepes-Szombat**: Plébánia-templom.

Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.

Kapuzata a XIII-ik századból való.

Két-hajós.

Egyházmegyéje: Szepes.

Kegyura: Magy. kir. pénzügy miniszterium.

90. **Slatvina**: Plébánia-templom.

Átmeneti stylben épült a XIII-ik században.

A hajó boltozata uj.

Egyházmegyéje: Szepes.

Kegyura: Gr. Csáky-család.

91. **Szmizsan**: Plébánia-templom.

Csúcsíves stylben épült a XIV-ik században.

Két-hajós.

Egyházmegyéje: Szepes.

Kegyura: Gr. Csáky-család.

92. **Sztrázsa**: (Michelsdorf). Poprádhoz tartozó fiók-templom.

Csúcsíves stylben épült a XV-dik században.

Több része újkorú.

Egyházmegyéje: Szepes.

Kegyura: Magy. kir. pénzügyministerium.

93. **Tamásfalva**: Lethonfalvához tartozó fiók-egyház.

Csúcsíves stylben épült a XIV-ik században.

Egyházmegyéje: Szepes.

Kegyura: Tanulmányi alap.

94. **Teplieska**: Markusfalvához tartozó fiók-egyház.

Csúcsíves stylben épült a XIII-ik században.

Egyházmegyéje: Szepes.

95. **Topporc:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XIV-ik század első tizedében.
Egyházmegyéje: Szepes
Kegyura: Görgey-család.
96. **Tóthfalu:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes,
Kegyura: A helybeli nemes-családok.
97. **Uj-Lubló:** Plébánia-templom.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Probstner András utódai.
98. **Vitkócz:** Körtvélyeshez tartozó fi-ókegyház.
Csúcsíves stylben épült a XV-ik században.
Egyházmegyéje: Szepes.
99. **Vörös-Klastrom:** Lechniczhez tartozó fi-óktemplom.
Csúcsíves stylben épül a XV-ik században.
Czopfmódorban befestetett.
Középkorban Karthauziak. 17-ik században Kamalduliak
zárdá-temploma volt.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Az eperjesi görög kath. püspök.
100. **Zsegra:** Plébánia-templom.
Átmeneti stylben épült a XIII-ik és XV-ik században.
Kéthajós, újítást igényel.
Egyházmegyéje: Szepes.
Kegyura: Gr. Csáky-család.
-

Könyvészet.

*A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népis-
mei szempontból. Irta Orbán Balázs. Budapest, 1873. VI. kötet.
Ára: füzve 5 frt, díszkötésben 6 frt.*

E kötettel *) be vagy on fejezve a Székelyföld, a magyar birodalom ezen érdekes és többféle indoknál fogva igen fontos részének ismertetése, és pedig nem kizárólag a *jelen*, hanem a *történelmi Székelyföldé*, a mennyiben t. i. szerzőnk a Barczaságot, a Székelyföld egykor kétségkívüli kiegészítő részét, történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból leírni szintén szükségesnek tartá.

Részünkről ezen felfogást az első sorban történelmi s régészeti múnél csakis helyeselhetjük.

Az előttünk fekvő kötet (mely 448. lapból áll) épen a Barczaságot, a Székelyföldtől az idők viszontagságai folytán elszakított szép vidéket ismerteti.

A munka fénypontja a *brassai basilika* leírása, mely szerzőnknek nemcsak a középkori műépítészeti buvárlatokra való hivatottságát, de egyuttal oly fényes haladását is bizonyítja, melyhez minden részrehajlatlan szakférfi méltán szerencsét kívánhat.

A többi részben az előbbi öt kötet fényoldalai, melyeket a t. olvasó már ismer, kivétel nélkül feltalálhatók. A személyes tapasztaláson alapuló leírások biztonsága; az ingó s ingatlan műemlékek s régiségek pontos és hű felsorolása, ismertetése, s azon páratlan ügyesség, melynél fogva szerzőnk azoknak érdekét a reájuk vonatkozó történelmi adatok hiteles és vonzó előadásával mintegy észrevétlenül fokozza; az élénk és könnyen érthető irány, mely által a mű a nagy közönség által is könnyen élvezhető; a munkának czélszerű tárgymutatóval való ellátása; s végül a tartalom felvilágosítására szolgáló díszes képmellékletek (e kötetnél 9 önálló és 45 szövegekép) kivétel nélkül hazai művészek által készíttettek.

---

*) A többi 5 kötetet az »Arch. Értesítő« hasábjain annak idejében Dr. Rómer Flóris imerteté.

A felsorolt fényoldalak sok helyütt az előbbi kötetekéhez képest fokozódva mutatkoznak, a mi szintén nagyon örvendetes bizonyítéka szerzőnk haladásának.

Más részről azonban e kötet hasábjain is ott kísért néhány árnyoldal, melyek már az elsőbbieken is észlelhetők valának.

Ilyen például azon körülmény, melynél fogva az egyházi műemlékekről sehol sincs az alaprajz fölvéve, nem lévén ebben kivétel még a *brassai basilikára*, a királyhágóntúli kerület egyik legérdekesebb és legbecsesebb műemlékére nézve sem; holott más részről egyes néha nem is valami nagy jelentőségű várakról pontos és kifogástalan alaprajzok mellékeltenek.

Érezhető hiánya továbbá e műnek, hogy benne az egyes műemlékek tárgyalásánál az *építészeti arányokra*, a melyeknek fontosságát elvitatni még eddig senkinek sem jutott eszébe, igen kevés figyelem vagyon fordítva, s hogy mind a hat kötetre vonatkozó *régészeti térkép* el *) nincsen ellátva, a mely utóbbi pedig nem csak a munka tudományos becsének emelésére s az olvasó közönség bővebb tájékozására szolgándott, hanem egyuttal épen jelenleg, midőn a magyarországi műemlékek országos bizottsága a hazában található összes műemlékek szakszerű s részletes törzskönyvezését megkezdette, nagyon időszerű, s a szóban forgó munkálatot nem kevésbé megkönnyítő kezdeményezés volt volna.

Az utolsó, szintén még a többi kötetből átszármazott árnyoldal abban áll, hogy szerzőnk néha csupa hazafias elragadtatásból egyik-másik tárgyat a valódinál érdekesebbnek, szebbnek állít, s ez eljárás annyival inkább veszélyesnek és czéltévesztettnek mutatkozik; mert szerzőnk azt — daczára az ítéset figyelmeztetéseinek — teljesen helyesnek és indokoltnak tartja, a mint ez az előttünk fekvő kötet *előbismertetésében* általa tett következő nyilatkozatból világosan kitünik:

» . . . . . legkevésbé sem láttam át, « írja » azon vélemény igazságát és jogosultságát, melyet némely stoicus ellenfelem világpolgárságot negélyező kicsinyléssel, sok munka és

---

*) Kérjük figyelemre méltatni, hogy mi az előttünk fekvő műről csakis a *régészet szempontjából* szólunk. Fr.

fáradtsággal összeállított művem felől itt-ott elmondani jónak látott, mintha én szülőföldem bérczes-völgyes szép hazánknek e legszebb része ismertetésében túlságos előszeretettel, tán részrehajlást tanusítottam volna. Igaz, én világpolgár lenni nem tudok, szeretetemet az egész világ népe s földje közt felosztani nem bírom — — — — —

Én a hazaszeretetet erénynek tartom és nem hibának, s ha vannak oly egyének, kik hazájukhoz rendkívüli és határtalan szeretettel ragaszkodnak — mit minden igaz magyartól megvárunk — s ha az ilyek tán részrehajlók is némileg a haza egyes vidékei, tájszépségei, emlékei ecsetelésében és megítélésében, az lehet *gyöngeség, de hiba nem*. Mint az ábrándos ifju, ki válasziottjának csak jó és szép tulajdonait látva, azt — — — anyagnak képzei, akként a hazájához ragaszkodó magyar író is talán élénkebb színekben festi, szebbeknek, kesebbeknek, elvárászlóbbaknak találja hazája tájait, mint a minők azok a valóságban. Ugy lehet, hogy végtelen honszerelmétől elvakítatva talán csak fénypontokat lát, az árnyat észre sem veszi. Ámde elvégre is ez oly gyöngeség, a mely eredményében jót idéz elő; mert *fokozza a hazaszeretetet*. . . . .

A tudomány első és főalapja, úgy szólván, létalapja az *igazság*, ezt nem szabad háttérbe szorítani, még a legszentebb érzelem: a honszeretet ürügye alatt sem. Ám szeressük hazánk egyes vidékeit, fenmaradt műemlékeit, sokkal forróbban mint a netán szebb és becsesebb külföldieket; ez a a kedély dolga s nem is ártunk vele senkinek, de valamit hazai voltánál fogva *tudományos műben* a valódinál szebbnek és becsesebbnek hirdetni, ez már megsértése a tudomány határozott követelményének, s nem csak *gyöngeség, de hiba* is; mert egy részről nem egyéb nemzeti önámításnál, s más részről, mint minden tulzás, előbb-utóbb ellenirányú tulzást szülend. Bizony ezek nem oly eredmények, melyek a hazaszeretet fokozódását idéznék elő!

Ne igyekezzünk ellentétbe helyezni a honszeretet követelményeit a komoly tudomány követelményeivel. Az »extra Hungariam non est vita« régi közmondás ideje: a nemzeti önámítás kora már régen lejárt, ne keltsük azt új életre tudományos műveinkben. Ezzel nem a világpolgárságot, melyet ré-

szemről is érthetlen valaminek tartok, akarom védelem alá venni; csak azt akarom bizonyítani, hogy nem a tulmagasztaló, hanem a szigorúan részrehajlatlan tudományos leírások eszközlése által mutathatunk nagyobb honszeretetet; mert ez utóbbi módon mind inkább közelebb viszszük tudományos irodalmunkat az európai színvonalhoz, míg az előbbi mód által a már eddig általunk elért eredménytől is távol maradnánk.

Egészben véve az előttünk fekvő mű — a felsorolt hiányok daczára is — úgy szerzőjének, mint a magyar tudományos irodalomnak, melyben érezhető hiányt pótol, dicsőségére szolgál. S az érdemes szerző nagy szolgálatot teend hazai tudományosságunknak, ha bámulatos szorgalmát, rendkívüli kitarását és kiváló tehetségét — természetesen figyelmére méltatva az ítézet jóakaró megjegyzéseit — ezentul is a honismertetés szép és nagy művének élémozdítására fogja szentelni.

Fridrich István.

Archaeologiai levelek.

Lukácsház, máj. 10-én 1874.

Bocsánat, ha igénytelen soraim által egy újabb adatra figyelmeztetni bátorkodom, terracottából készült boltgerincz darabnak jutottam birtokába mely az itteni mostanában úgy nevezett Sz. Vidi (fanum Sti Viti) kápolnában hajdani várban volt alkalmazva.

A kőszegi helységnek Rohoncra felé vonuló egyik magaslatán állott az okmányban úgy nevezett Castrum Sti Viti. Ezen nevezet alatt jutott egy 1279. évi, a vasvári káptalan által kiállított divisonalis szerint Miklós bánnak osztályképen. — 1532 körül a kőszegi hős Jurisits Miklós említett mint »Capitaneus arcis Sti Viti ad Pfatum.« (*Explanum*)

Ezen hajdani várnak dűledékeiből épített a mult század közepe táján két ferenczrendi barát a köznép segítségével a még fennálló keleti sarokbástya oldalán egy kápolnát, melynek jövedelmét a két buzgó remete az évenként rendezett Sz. Vidi bocsú járás alkalmával a hivek adakozásából annyira

felszaporította, hogy a 860-as években a mostani plébános (Szerdahelyen) a rozszant kápolna helyett egy újabb díszeset, nagyobb alakban építhetett, kár, hogy ezen ujáépítés alkalmával az utolsó bástyát is lerombolták.

A vár a föld alatti bedőlt pinczéket tekintve meglehetősen kiterjedésű volt.

E magasan fekvő vár ivó vizét csövezés útján nyerte egy meglehetősen távolságban fekvő hegyi forrásból. Szerény véleményem szerint több mellékes adatoknál fogva ezen vár első alapítását a rómaiaktól nyerte. A terra cotta darab ezen várból került a völgyben fekvő Szerdahelyre, hol kapuszárny kifestőnek használta a plébános ur.

Bubics Ede.

Egyv e l e g.

31. Múlt számunkban közöltük, hogy Wood a bécsi »österreichisches muzeumban« érdekes előadást tartott az ephesusi Diana-templomról, Newton a royal institution (ez Angliának egyik régészeti társasága) marc. 28-diki ülésében szintén jelentést tesz Wood fölfedezéseiről, ki Ephesusban 1863. óta saját költségén ásat. Elvégre 1871-dik februar havában megtalálta a híres Diana templomnak maradványait. E templomot legelőször 580-ban Kr. el. Chersiphron és Metagenes kezdték építeni, befejezték 460 körül Demetrios és Paenios. A samiai Theodoros tanácsára az alapzatok alá, a nedvesség távol tartása végett, faszén réteget raktak le. Miután Herostratus az első templomot felgyutotta, másikat építettek, mely Wood számítása szerint 418' hosszal és 239' szélességgel (a legalsó lépcsőn mérve) birt; az ioniai oszlopok alsó átmérője 6', az oszlopköz 17'1". Az oszlopok dombor művekkel voltak ékesítve; a templom rövid oldalán állott, Vitruv szerint, nyolcz oszlop és az oszlopcsarnok minden oldalán kettős volt. Wood a festésnek és aranyozásnak nyomait is találta. Az alapzatban oly plastikai művek maradványai jöttek napvilágra, melyek stylusa a branchidai ut szobraéhoz hasonlít, tehát e darabok az első templomból származtak; tovább ásatván Wood még a szénréteget is megtalálta; különben úgy tetszik, hogy épebb művészeti tárgyakat itt nem földöztek fel.

32. Pompejiban tett utolsó ásatások alkalmával közel a stabiai

kapuhoz házat fődöztek fel, melyben különös érthetlen jelentésű mosaik látható. A négyegnek oldalhossza 20'' közepén koponya s ezen kőmíves egyengető, vonással és kutasszal (Senkel); a koponya alatt igen nagy repülő pillangó és az alatt kerék; jobbra bot, mellette utitarisznya, balra háló. A kitünően ép mosaikot áttették a nápolyi museumba.

33. Déthier tanár, a konstantinápolyi museum igazgatója jelenti a kyprosi Hercules-Melkarth colosznak megérkeztét az Irene-féle templomban elrendezett museumba. A szobor válla szélességének mérve két méter, de a czomb ehhez képest igen alacsony; fejét az assyri frizirozott vendéghaj födi, melyben szintén assyriai szarv látható, két kezével mintegy három méternyi hosszú nöstény oroszlánt tart, feje hibázik, de Déthier azt hiszi, hogy torkából folyt a víz, mint a nápolyi bronze Silenus nöstény oroszlán torkából. A hasonlítást tovább folytatván, e Hercules hiszi a későbbi Silenus mintájának, és keletkezését (talán igen is korán) az időszámításunk előtti 22-dik századba helyezi.

34. Traverio Cavallasi Selinuntban, Siciliában, eddig ismeretlen templom maradványait találta, nyugatra az akropolistól, homokos síkon, a mostani fölép 12'-nyi mélységében. De a templom hajdan a fölép fölött állott, mert ahoz lépcsők vezetnek fel. Szomszédságában sok Apollot, Herat és más isteneket ábrázoló terra-cotta szoborkákat találtak.

35. Palma da Cesnola, amerikai consul Cyprusban, a régi golgoi nekropolisban, archaicus kő koporsót talált. A sarkophag minden oldalán van kevésse emelkedő dombormű, födele sarkain pedig négy fekvő oroszlán. A hosszoldal egyik sarkán látjuk quadrigat, abban alkalmasint a boldogultat, másik sarkán van Perseus a négyszárnyu Medusával, kinek nyakából nem csak Chrysaor, hanem a Pegasus is szál fel, daczára, hogy a mythos szerint ezt már Perseus Medusához való útjában használta. A koporsó más oldalain vadászat és lakoma van ábrázolva. A szobrászat egyiptomi és azsiai befolyásra mutat és némely tekintetben hasonlít etruriai domborművekhez különben az egészben már hellen mű izlés és a compositioban ékesség mutatkozik.

Tartalom: Kubinyi Ferencz. — Megalith-vagyis őskori köemlékek és sírhalmok. — Árva, Liptó s Szepes vármegyében létező emlékszerű régi templomok lajstroma. — Könyvészet. — Archaeologiai levelek. — Egyveleg.

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874.

Szerkesztő :

9. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

Julius 25-én.

Segédszerkesztő :

zerge u. 23. sz.

Bizományos :

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 ft; egyes számok bolti ára ívenként 20 kr. — Előfizetni lehet **Aigner Lajos** könyvkereskedésében (váczi utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Glyptika*)

A kultura vívmányai oly hamar terjednek el a művelt világon s annyira olvadnak össze a nemzetek szokásaival, hogy az emlékezet a régi állapotokról s életmódról egy embernyom alatt tökéletesen elenyészik. A fiatalabbak köztünk alig tudnának már ludtollat pennává vágni vagy aczél s kovával tüzet csaholni, mint mi tettük, nem ismerik többé a koppanót s boszankodnak, ha a vasuti vonat egy két órával elkésik, holott mi vénebbek órákig vártunk sokszor a legnagyobb türelemmel a kisbiróra, ki a lovakat a legelőről leőfogatul a falu házához terelte, s nagyon is megelégedtünk, ha az ugynevezett parasztpostával tizenhatsz óra alatt nyakszegést koczkáztatva Pestről Bécsbe értünk. A jelenkor alig tudja képzelni, hogy Mátyás király s vele Európa legműveltebb társasága nem ismerte a villát s ebédnél ujjakkal fogták a hust, a kereskedő nem fogja könnyen hinni, hogy a lombardi s florenczi nagy bankárok még a XIV-dik században is római számokkal vitték keres-

*) A m. nemzeti muzeumban az ipar-mű muzeum javára febr. 22-kén tartott felolvasás.

kedelmi számadásaikat s az arab számjegyeket, jelesen a zérust nem ismerték. Ki gondolná, hogy Augustus római császár s utódainak fényes palotái nem voltak kéménynyel ellátva, s hogy a füst néha a konyhából minden terembe behatott, vagy hogy a mindennapi tiszta gyócsing csak az ujkor vívmánya. Még nehezebben tudjuk felfogni, hogy kereskedést üző nagy műveltségű államok nem ismerték a pénz használatát. Pedig a hatalmas független Egyiptom, Salamon és Hezekiás Jerusaleme, Salmanassar és Sardanapál Ninivéje, Nabukodonozor Babylonja mind nem tudták még mi a pénz, ámár az arany, az ezüst s az ércz már alattok el volt fogadva általános értékmérőül s csereeszközül. Valjon az arany és ezüst nincsenek-e nemtele-nebb keverék által meghamisítva, az az üzletre volt bizva, mely-nél e szerint a próbakőnek és mérlegnek jutott a főszerep. Nagy haladásnak tekintetett már midőn a fémrudak a királyi hatóság által megbélyegeztettek, s a fém nemessége ezen bélyeg által biztosított, végre megtörtént az utolsó lépés is, az arany-, ezüst- és rézrud, szabatosan egyforma súlyú darabokra osztatott s megbélyegeztetett, ez volt a vertpénz eredete.

Nehéz volna biztosan meghatározni az időpontot és helyet, mikor és hol történt ez először, mi csak annyit mondhatunk, hogy a legrégibb pénz a hatodik század első felére mutat Krisztus születése előtt, Croesus lydiai, Pheidon aeginai, Servius Tullius római király korára. Itt igen jellemző s a különböz gazdagság s művelődés mértékéül szolgáló egy körülmény, hogy Asia arany pénzt, vert kezdettől fogva, Görögország ezüstöt, Róma rézpénzt. Ezen különbség természetesen megváltozott a bekövetkezett gazdagodás által. Így Róma ezüstpénzt kezdett verni a mint az olasz félszigetet meghódította a második pun háboru alatt, Julius Caesar óta aranyat.

A legrégibb pénzek mind csak egyik oldalukon voltak bélyegezve, a hátlaon egy durva négyszög nyoma látszik, azon kis üllőé, melyre a lencse alaku izzó fémdarab fogóval tétetett mig a bélyeget az előlapra kalapácsal ütötték reá; ezen négyszög később szabatosná vált, még később bélyeg is vésetett belé, mig végre a négyszög s üllő minden nyoma megszűnt, s mind a két lap egyforma díszszel állíttatott ki. Minthogy azonban a pénznek oldalkarimája nem volt, a fémdarab a kala-

pácsütés alatt sokszor kidomborodott s formátlanná vált. Az oldalkarika a római császárkor találománya, az ugynevezett Contorniát érmeiken, melyek azonban pénzül nem szolgáltak.

A pénz, hogy megóvassék a hamisítás és csonkítás ellen, régi időben az istenek oltalma alá helyezettett, a fölapra reányomatott a város védistenének vagy hősének képe vagy jelvénye, hogy az, a ki azt csalási szándékkal megcsonkítja, mint istensértő büntetessék. Így Athenepénzein Athena arczát látjuk, s jelvényét a baglyot, még pedig, minthogy a kereskedővilág megszokta a régi veretet, még késő időkben is a régi archaikus modor meg lett tartva, s így midőn a művészet már régóta tökéletes formákat alkotott s használt, e pénzen még mindig divott a régi tökéletlen typus, úgy mint a bécsi pénzverde is mai napig még mindig Mária Terézia tallérokat ver, mert keleten, s különösen a felső Nilus vidékein, a lakosság csak ezekben bizik egészen, de itt is szükséges, hogy a királyné mellén függjön egy hosszukás gyöngyszem, mely nélkül viszszautasítják a tallért. Corinth bélyege szintén Athene feje s a hátla-pon Pegasus, alatta a k betű egy elavult formája az ugynevezett koppa. Aegina pénzein látjuk Apolló tekenősbékáját, Argoséin Hera fejét, Thasos szigetein Dionysos vagy Herakles alakját, Rómának ezüstjein gyakran egy szép nő fejét azon körirattal: Libertas. Így látjuk, hogy a kereskedelem mindig a vallás palástja alá igyekszik menekülni, keleten a kereskedő karavanok a Mekka-i búcsújárattal egyeztetik össze pusztáutaikat, sőt nálunk is a vásárnap volt a vásár napja, az országos vásárok a népszerű szentek napjain tartattak, s a búcsú még most is mindenütt vásárral jár. Az ókor királyságaiban a király személye helyettesítette az istenség ábrázolatját a pénzek fölapjain, a legrégibb persa pénzekben Darius királyt látjuk a mint térdelve nyilat ellövi, tőle nevezték a persa pénzeket Darikoknak. A Macedoni királyok szintén arczképeiket verették pénzeikre, de sokáig egész ideal vonásokkal, még Nagy Sándor arczképe is alig különbözik Heraklesétől, ki egyébiránt családjának törzse volt, atyja Fülöp arczán pedig semmi nyoma nincs az egyéniségnek, vonásai egészen eszményiek, még sokkal inkább, mint akár Viktoria angol királynéé a félkoronán és shillingen. Egyébiránt csak a legitim királyok bélyegezték pénzeiket arczképökkel s

jelezték azokat nevökkel, a tyrannusok (ezen szó eredetileg nem jelent egyebet, mint urat) vagy is azok, kik egy azelőtt szabad város kormányát ragadták magukhoz, nem verették arczképeiket államuk pénzeire. A Syrakusai Dionysius a győzelem istennőjét két vagy négyfogatu kocsin verette érmeire, emlékül az Olympiai versenynél nyert győzelmének, de tisztelve Syracuza államiságát, a körirat nem említi nevét, hanem a városét. Az első individualis arczképeket a Diadochok, vagy is Nagy Sándor utódai tetették pénzeikre, s felségsértökként büntették a hamisítókat. Ezen arczképek minden tekintetben a legszebbek a pénzverés történelmében egész a mai korig, különösen kitűnnek itt a Pergamusi királyok, Phileterus s az Attalusok, aztán Demetrius Poliorcetes, a régi történelem azon királyi kalandora, ki országokat sorban nyert s veszített, az első Seleucidák Syriában és Ptolemaeusok Egyiptomban, Mithridatesnek a pontusi s Perseusnak a Macedoni királynak arczképei valódi remekművek, látszik, hogy nagy művész véste bélyegöket. Ezen időből valók azon igen kevés éremvésők nevei, melyeket némely görög érmeken találunk, különben csak a változó főhivatalnokok neve olvasható a pénzekben. A városok s királyok ez időben még büszkéek voltak arra, hogy pénzeik szépek legyenek s hogy művészek készítsék azokat, ugyanazért régi éremgyűjtemények hiven képviselik s megmagyarázzák a művészet történelmét. Minthogy azonban a pénzbélyegek nem aczélba voltak vésve, hanem bronzba, — néhány ily bélyeg a gyűjteményekben mostanáig fenmaradt, — s minthogy ezen bronz-bélyegek izzó fémdarabokra verettek, csakhamar elkoptak, s megromlottak s azokat sokszor újra kellett verni s kiigazítani, úgy, hogy míg jelenleg a pénz minden évben, sőt évenként keresztyül is ugyanazon egy bélyeggel veretik s azért az egyik példány azonos a másikkal, a régi pénzeknél semmi sem ritkább mint két azonos példány.

A szép művészeti veretű régi pénzek mellett, melyeket a Numismaták „belle fabrique“ czimmel szoktak jellemezni, ott van még mindig a kereskedésre szánt fabrique ordinaire is, melynek typusa ugyanaz, mint a szépveretűé, de valószínűleg a romlásnak indult s közönyösen kijavított bélyegek terméke.

A rómaiaknál, kiknél a szép iránti érzék csekélyebb volt,

s kik a műizlést az irodalomban, mint képzőművészetben a görögöktől kölcsönözték, a pénzveret nem tanusít oly művészeti tökélyt, mint a görögöknél, — valószínűleg azt tartották, hogy a pénz nem szorul külső szépségre, hogy megszerettség. Első császáraik fordítottak ugyan gondot arra, hogy arczképeik legalább Rómában, különösen a nagyobb bronzérmeken művészileg állitassanak ki, de a Coloniákban vert pénzeknél s azoknál, melyek Septimius Severus és Caracalla után verettek, megszűnik minden összefüggés a művészettel, s nemsokára annyira elaljasodtak, hogy barbár népek sem verhettek rosszabbakat. Ilyenek különösen a késő byzantinusok, melyek — az egész akkor ismert világban elterjedtek s elfogadtattak, de a császár arczképe rajtok nem is követel művészeti hatást, sem nem igyekszik hasonlatosságot állítani elő.

Már a régieknél is meg volt a különböztetés a pénz közt, mely eszköze a kereskedelmi forgalomnak, s az emlékérem közt, mely diszül s emlékül szolgál. A Syracusai nagy Decadrachmák jóformán mind ezen utóbbi osztályhoz tartoznak, ugyanugy azon római császári nagy aranyérmek, melyek nagy részt hazánkban találhatók, s most is a bécsi régiségtárban őriztetnek. Használatukról is van tudomásunk, mert léteznek római sirkövek, melyek domborművein látható, hogy az ily emlékérmek, sőt vésett kövek is vitéz katonák által úgy viseltettek, mint jelenleg az érdemkeresztek, vagy érdempénzek. Az ugynevezett contorniátok vagy karimáspénzek a későbbi császári időkben, melyeken híres írók s költők arczképei örökítették meg, a mennyiben arczvonásaik durva vésés által megörökíthetők, szintén az emlékérmek osztályához tartoznak.

A sötét századokban egész a renaissance kezdetéig a pénzverés nyugoti Európában, úgy mint Byzanczban inkább mesterség volt mint művészet, — emlékérmek nem készültek többé, a pénzen pedig az arczok s alakok alig mutatnak többé emberi formákat. Fényes kivételként tündöklök azonban közöttök a Hohenstaufeni II. Fridrik arany Augustalisa, mely a régi jobb római érmek metszetére emlékeztet.

A XV. században ismét divatba jő az emlékérem, az előkelők ezt hol nyaklánczra fűzve mellökön, hol odavarrva kalapjuk felhajtott karimáján viselik s kitűnő művészeket biznak

meg készítésökkel. Minthogy azonban e célra nagyobb érmek kívántattak meg, a művészek pedig nem vésték az anyabélyeget aczélból, hanem bronzból, mely ha nagyobb, a veretésnél nagyobb nyomást is tesz szükségessé s ennek folytán igen könnyen megreped, ugyanazért a bronzdombormű technikáját alkalmazták az emlékérmek készítésére is s ezeket agyag vagy fővényformákba öntötték s vésővel ciselirozták később. Ezen ötvös-technika két századon keresztül tartotta fel magát, s neki köszönhetjük sok középkori magán ember arczképét, mert pénzt, sőt emlékpénzt is csak fejedelmek s hatóságok vertek, magánzónak, ki nem volt oly magas hivatalban, hogy a pénzverde ne tehessen kifogást nevének érem által teendő örökítése ellen, csak öntött s ciselirozott emlékérmeket készíttetett, sőt ha fejedelmek is nagyobb alakban emlékérmeket kívántak, csak ezen technika által érhatték el céljokat. Hirneves művészek adták magokat e pályára, köztök legnevezetesebb Pictor Pisanus a jeles fesztész a XV-ik század kezdete táján, Donatello, Gentil-Bellino, folytatták ezen szép technikát, Paolo di Ragusa, Giovanni Boldu végre Sperandio, a ki 1520. halt meg. Érmeik nagyobbrészt a felső s közép olasz fejedelmeket, s néhány jelenleg ismeretlen szép nőt ábrázolnak, melyek azonban művészeti értékek folytán kincsekként őriztetnek a gyűjteményekben. Az öntött érmek készítése azonban a XVII. század vége felé megszűnik, s eddigelé nem hozatott új életre, ámbár az ily emlékérmek szépsége megérdemlené ezen műiparág feléledését, a miről mindenki könnyen meggyőződhetik, ki muzeumunkban Mátyás király két ily érmét, II. Lajosét és Mária királynéit, V. Károly és I-ső Ferdinandét, Basta tábornokét, Bánfi-Hunyadi János orvosét s különösen Mezerode Jánosét és nejéit megvizsgálja, vagy azon augsburgi s nürnbergi polgárokét, melyeket itt kiállítani szerencsém van. Németországban Rysz Henrik, Bink és Jamnitzer mesterségökre ötvösök s rézmetszők készítették a legszebb emlékérmeket.

Tudjuk, hogy Albrecht Dürer atyja is ötvös volt, s azért a nagy fesztésznek is szoktak tulajdonítani emlékérmeket, azok azonban, melyek monogramjával meg vannak jegyezve kivétel nélkül csak rajzai után készültek, s nem erednek tőle.

Ezen öntött s ciselirozott ötvösmunkák az emlékérem

vésés reformját idézték elő. Francesco Francia, Pollajuolo, Alexandro Cesari, Valerio Vicentino, Giovanni delle Carniole, kik mind ilyöntött s ciselirozott ötvösmunkát is készítettek, s később Benvenuto Cellini emlékérem bélyegeket kezdtek verni, még pedig aczélba s a művészetnek újra helyet készítettek a pénzverdében. Az emlékérmek száma a következő században napról napra szaporodott, XIV. Lajoséi s I. Leopoldéi százakra mennek ugyan, de technikájok mindinkább süllyed. Az éremvésők lassan-lassan megfeledkeznek azon törvényekről, melyeket a pénzverés technikája eleikbe szabott.

A régi görög pénzekben s az első husz római császár pénzben, úgy szintén a XVI. század emlékérmében a főlapon egy közép vagy alacsony domborúsággal félprofilba véssett fő tűnik szemünkbe, csak kivételkép látunk Rhodus sziget és Ainos Thraciai város pénzben arcokat elülről vésve, melyeken az orr természetesen rendesen lekopik. A Gorgoneion ugyan szintén előlről ábrázoltatik, de mindig lapos domborúsággal. A hátlapon egy állat, jelvény vagy emberalak ritkábban csoportozat van képezve, de mindig csak ugyanazon egy téren, a felosztás előtt, középtérre s háttérre nem fordul elő. Az öntött emlékérmek, melyek a középkori domborművek szabályai szerint készültek, néha eltérnek ugyan ezen plastikai elrendezéstől, a XVII. és XVIII. század éremvésői azonban a mesterkélést nem rendesen úzvén már a művészettel, főczeljek nem többé a szépség, de hol az elmésség, hol a technikai nehézségek legyőzése, bonyolult csoportozatokat szeretnek vésni, melyek az érem egész terét foglalják el s a szemnek semmi nyugvó pontot nem hagynak, háttért alakítanak, mely zavarólag hat a nézőre, sőt távlatokat s tájképeket is vésnek aczélba; a főlapon pedig a plastika szabályaival ellentétben az arczképen minden izmot naturalistikus modorban fejeznek ki s feszítészeti benyomást iparkodnak teremteni. A pénzbélyeg ezen időben még inkább elaljasodott oly annyira, hogy III. György angol, XVI. Lajos francia, I. Ferdinánd nápolyi király s I. Ferencz császár rézpénzeiben a fejedelmek arczképei valóságos torzképekké süllyednek. Napoleon, kinek figyelme mindenhová kiterjedt, reformálta a párisi pénzverdét is. Denon a híres műkedvelő által rajzoltatta emlékérmeket, Andrieu véste azokat s Tiolier a gyönyörűt

frankosokat, melyeken Napoleon arca Ramessere s Augustusra emlékeztet. Angolországban a reform csak később állt be. Pistrucci, a drágakőmetsző, Londonba jött s egy Onyx-bacchante véséssel Payne Knightot a híres gyűjtőt annyiban rászédte, hogy tulajdon remekművét régi cameoként adatta el, ennek bizonyosságul hogy műértő is csalódhatik. A történetecske nagy zajt ütött a fővárosban s alkalmat szolgáltat, hogy Pistrucci a pénzverdében bélyegvésővé neveztetett ki, mint ilyen véste azon kitűnő plastikai szent Györgyöt, mely a huszas években az angol sovereignen az ezüst koronán s félkoronán díszlett. Bécsre még később került a sor, a pénzverdében ugyanis a vésés technikájának fogásai annyira feledésbe mentek, hogy midőn 1830-ban Ferdinánd király rögtönzött koronáztatása lett a felelet a juliusi forradalomra, a bélyegvésők kijelentették, hogy hat hónapnál előbb nem készíthetik a koronázási érmet, különösen a nagyobbakat. Ekkor neveztetett ki hazánkba Böhm Dániel bélyegvésőnek, szerveztetett s alája rendeltetett a bélyegvéső akadémia (Münzgraveur-akademie) Böhm kellő időben készíté el a koronázási érmet, s nevette a jeles bécsi pénzvésőket.

Mind ezen férfiak visszatértek a régi bélyegvésés technikájához, s kortársai követték őket, ámbár Olaszországban egész napjainkig sem küszöböltetett ki egészen a pénzverdéből a mesterségesnek hajhászata. Lajos a műkedvelő bajor király különös figyelemmel kísérte a pénzverés javulását s emlékéremtallérokat is veretett, de ezen kísérlet nem sikerült, az emlékéremtallér soha nem vált pénzzé, a társaság alsóbb rétegei s a külföld nem tudtak hozzája szokni, s ezért a forgalomból hamar eltűntek. Voigt azonban Lajos király bélyegvésője hirre kapott, úgy mint ideiglenesen technikája is, a mennyiben ő domboru bélyeget dolgozott ki előbb (Punzen) s ezt aztán belevéste az aczélananyagba. Ez által dombormű kinézést nyertek pénzei, s ha az anyagbélyeg elrepedt, könnyen készülhetett új bélyeg, de miután a homoru vésés szabatosabb mint a domboru Voigt technikája ismét elhagyatott.

Ha már azokat, miket fennebb elősoroltunk a műipar szempontjából tekintjük, azon következésekre jutunk, hogy a pénz a mennyiben értékmérő és csereeszköz, a közgazdászathoz

tartozik, de hogy mind a tisztelet, melyel a fejedelem iránt tartozunk, mind az aesthetikai érzet méltán követelheti, hogy azon csereeszköz, mely még a szegényebb sorsuak közt is megfordul, műizléssel készüljön a nálánál inkább, minthogy a nagyobb költség az első bélyeg készítésénél tekintetbe sem jöhet azon nagymennyiségű példányoknál, melyek ezen bélyeg által veretnek. Másképp áll a dolog az emlékérmeknél, ezek részint a kormány. részint testületek s egyesületek által valamely nevezetesebb eseményemlékére szoktak veretni, így a városok a természetvizsgálók évi gyűlésük megörökítésére verettek nálunk emlékérmeket, vagy Lisztnek, Rokitanszkyknak tisztelői, midőn ezen férfiak ötven évi pályájuk megnyílását ünneplék; miután azonban magánembernek megörökítése emlékérem által egy neme az Apotheosisnak, mely az ércz vagy márvány mellszobor által történő megtiszteltetéssel egy vonalban áll, senkinek sem jut eszébe, hogy arczképét emlékéremre veresse s barátainak emlékül adja, mert a közvélemény ezt elbizottságnak tekintti. Ez egyébiránt a középkorban is úgy volt, de éppen azért készültek azon öntött ciselirozott bronzemlékérmek, melyek, a mint látszik, egyenesen a családi és baráti körnek voltak szánva s nagy költséget nem vettek igénybe. A XVI. században mind az ötvösök, mind a szobrászok munkaköréhez tartoztak és sokszor a legfinomabb műizlést tanusítják. Kivánatos volna, ha ezen technika ismét divatba jönne, ugyanazért figyelmeztetem mind a művészeket, mind azokat, kiknek anyagi körülményük megengedi, az itt kiállított ilyenemű középkori emlékérmekre; nagy részük egészen magántermészetű.

A pénzbélyegvágással legszorosabb kapcsolatban áll a bélyegkészítés, (Punzen) melyet hol ezüstbe, hol aranyba, hol pedig bőrre veretnek díszítményül. Ezen technika is nagy részben feledésbe ment, csak a díszes könyvkötésnél ébresztetett fel újabb időben Párisban és Londonban, hol különösen Zaehnsdorf háznakfia a híres Grolier-féle kötések a XVI. század végéből mesterileg utánozza, a mint ez a bécsi kiállításnál díjt nyert munkáiból kitűnik, melyek egyike nemsokára az itteni iparmuzeumban is ki fog állíttatni. A préselt bőrmunka ellenben csak Spanyolországban és Dél-Amerikában tartotta fenn magát, pedig ezen iparág is érdemes, hogy új virágzásnak indul-

jon, s ha hazánkban a sport kedvelői birnának önnálló művészeti érzékkel s nem utánoznák mindig a külföldit, nem bizván maguk kezdeményezésébe, ezen iparágnak épen Magyarországbán lehetne jövője.

Átmegegyek most egy más ágára a műiparnak, mely rokon a pénzbélyegveréssel, mely azonban jelenleg kihalófélben van, ez a kőmetszés (Steinschneidekunst). A mint az állam bélyegével az arany, ezüst vagy rézdarabot hitelesíti, s ezáltal megteremti a pénzt, ugy a magánember gyűrűjének lenyomatával hitelesíti aláírását. A gyűrű ilyenformán az ember egyéniségével nőtt össze s régi időkben nem egyszer a küldönczöknek meg adta a hitelt. Polykrates, midőn legnagyobb kincsét föl akarja áldozni az istenek irigységének, gyűrűjét veti a tengerbe; Nagy Sándor, midőn végbetegségében szólni már nem tud, Perdicasnak adja át gyűrűjét, mint az uralkodás jelvényét. Időnkben czimmerrel szokunk pecsételni, az egyéniség nálunk a családban olvad fel, pecsétjeink elvesztették egyéni jellegüket, aranyból, ezüsből, aczélből készülnek, ha gyűrűben hordjuk s drágakőbe vésetjük, az Carniol, Chalcedon vagy Onyx, de sem a kő, sem a vésés szépségére különös súlyt nem szoktunk fektetni, sőt tudok egy vármegyét, mely 1840-ben pecsétjét egy vándor cigány által vésette. Régibb időkben különösen a görögöknél, hol a család-név nem volt használatban, mindenkinek külön pecsétje volt, s azon általános műérzetnél fogva, mely az egész nemzetet áthatotta ezen pecsétgyűrűk mind anyagukra, mind művészetükre nézve sokszor a legnagyobb beccsel birtak s a fényűzésnek kiváló tárgyai lettek.

Számtalan ily vésett kő származott le reánk, bárhol létezett légyen görög telep, római colonia, mindenütt találkozunk ily gemmákkal, csak hogy legnagyobb része durva, ezeket a közép osztály viselte, sőt a szegények üveg-pasztát használtak pecsétül vésett kő helyett. Ezen üveg-paszták sokszor érdekeselek annyiban, hogy híres szép régi gemmák hí leöntvényei. A gazdagok, különösen a művészek s Rómában a szónokok nagy figyelmet fordítottak gyűrűik szépségeire, már az anyag is kitűnő ezeknél. A gyémántot nem tudták ugyan csiszolni, a későbbi időkből is alig létezik egy-két vésett gyémánt, ez is csak a XVIII. századból, ez anyag nem való vésésre, mely nem kölcsönöz

annak semmi szépséget. A régiek a rubintot, a smaragdot és zaphirt is általában becsesebbnek és szebbnek találták, mint-hogy alakokat véstek volna beléje, azért csak legritkább esetben tették azt, ellenben a topázt többször használták fel, különösen pedig a kétrétegű onyxot, a veres carneolt és barna szardot, a zöld plazmát, a rózsaszínű ametisztet, a violaszínű gránátot, a jáczintot, a calcedont, az aquamarint, az át nem lát-szók közül előszeretettel a veres jaspist. Az átlátszóknál azokat választották leginkább, a melyek lelhelye jelenleg ismeretlen, s melyek oly tüzzel birnak, mely különben csak nemes kövek tulajdona. A szép anyag itt majd mindig a régiség és eredetiség tanúja, azonban modern művészek is felhasználták, ha hozzája fértek, a szép anyagot néha úgy, hogy a régi kevésbbé szép vésés helyett a magukét tették; nemtelen anyag választékos véséssel, kivétel nélkül modern. Ilyen vésett kövek, ha homoruan vannak vésve, Intagliónak neveztettek, s becsük, ha szépek, igen nagy, kitűnő művészek adták magukat a régi időkben e művészetágra, a régi írók kettőt említenek közülök: Pyrgoteles Nagy Sándor, és Dioskoridest Augustus idejében. Az elsőnek semmi műve nem jutott reánk, Dioskoridesnek azonban 7—8 intagliója még most is bámultatik a florenczi, londoni, párisi muzeumokban, s Devonshire és Northumberland hercegeknél. Ezen két művészen kívül ismerünk még körülbelül husz kőmetsző művészt a régi korból, kik neveiket műveikre vésték, ezek közt legkitűnőbb Gnajos, Solon, Aulos, Protarchos. Minthogy azonban könnyebb egy régi felírást utánozni, s hamisítani, mint egy alakot vagy csoportozatot; modern kőmetszők sokszor belevésték ezen neveket a régi szép gemmákba vagy rátették tulajdon műveikre, úgy, hogy felírásos intaglio már első pillanatra gyanus.

A legrégibb vésett kövek az ugynevezett scarabeusok, ezeknek egyik lapja rovar alakban van vésve, az alsó lapon látjuk a pecsétet. Az egyiptomi scarabeok száma végtelen az etru-riaiak is közönségesek, de a szépen vésették s a görögök a leg-ritkább gemmák közzé tartoznak. A diadochok idejében a gem-mák nemcsak pecsétül szolgáltak, hanem általános ékszerül, a nők boglároknak használták, hajukba tűzték, sőt czipőjükön is viselték. Ezen időben jöttek divatba a Cameok is, vagy is a

domboruan vésett drágakövek, s előszeretettel használtattak fel a két, három vagy négyrétegű onyxok és sardonyxok, minőket az ókor nagyobb és szebb példányokban ismert, mint mi. Ezen nagy Cameok közül legszebb a Ptolomaeus arczképe Pétervárott s ismét Ptolomaeus és nejének arczképe Bécsben, egy harmadik Ptolomaeus Berlinben, továbbá Tiber panonniai diadalmenete Augustus és Livia előtt Bécsben. Augustus Apotheosisa Párizsban, nagysága miatt Claudius diadalmenete Hágában és Septimius Severusé Berlinben. Hires továbbá az ugynevezett Ptolomaeusok onyx diszedénye Párisban bacchikus álarczokkal s a braunschweigi vagy mantuai díszedény, mely miután 40 évig eltűntnek tartatott, jelenleg Genfben merült fel, Károly braunschweigi herczeg hagyatékában.

A római birodalom letűntével a kövésés csaknem kihalt. Byzanczban készültek ugyan még folyvást keresztény cameok és intagliók, főleg zöld jaspisban de sokkal kisebb számban, mint a classicus időkben. Nagy Károly és utódai régi intagliókkal pecsételtek, ezek s a cameok gyakran használtattak fel, ereklyetartók és szent könyvek díszítésére. A X. században szép kristályvésetek készültek Francziországbán. A XV. és XVI. században azonban ismét feléledt a drágakő-vésés, különösen Florenczben, hol Lorenzo Medici a régi intagliókat és cameokat gyűjtötte, s a legszebbekbe belevésette tulajdon nevét. A leghíresebb művészek ez időben Giovanni delle Carneole, ki Savanarola arczképét metszette carneolba, Alessandro Cesari, s Valerio Belli Vicentino. A XVII. században Coldore véste ugyan Erzsébet királynét, IV. Henriket s kortársait; ezen művészetág azonban ismét elhanyagoltatott, míg a XVIII. században azt még egyszer Natter elevenítette fel s utána a Pichler-család Tyrolból, mely száz éven keresztül három generatióban valódi mesterműveket teremtett, iskolájából származtak a legközelebbi múlt kornak vésnőkei: Pistrucci, Cerbara, Girometti Santarelli, Morelli, ezek halálával pedig a kövésés, mely nagyon fáradságos a nélkül, hogy nagyszerű eredményt mutathatna, ismét hanyatlott. Igaz, hogy Nápolyban folyvást felhasználták a kagylókat, hogy különböző rétegeiből Cameokat faragjanak, mert míg az Onyxet és Carneolt nem fogja az acél s csakis gyémántporral s kerékkel támadtathatnak meg, addig a kagyló a toll-

késnek és vésőnek is enged. Ezen kagylóboglárok s fülbevalók keresett kereskedelmi czikkek voltak, csak hogy készítőik nem lévén gondolkodó művészek, nem figyeltek az anyag követelményeire s előszeretettel — festői compositiókat faragtak a kagylólémezekbe, Raphael Madonnáit, Guidó Auroráját, stb. A legújabb időkben azonban Castellani, ki az etrusiai, görög s római aranyműves mesterséget sok szerencsével felelevenítette, ezen műiparra is fordította figyelmét s adott a kagylómetszőknek szép régi mintákat s aljasadásából felemelte műveiket. Iparmúzeumunk ezekből is bír egy kitűnő példányt, mely bizonyára minden nőnek tetszését fogja aratni.

Általában feltűnő, hogy a jelenben a művészet minden ágában szakítunk a legközelebbi mult izléstelen traditióival, s hogy a mesterségest, a finomat, a fáradságost, azt ami csak technikai nehézségek legyőzésével kivihető, nem bámuljuk többé, hanem a szépet, az izletest, hogy mi nem a türelmet becsüljük többé, hanem a talentumot. Igaz, hogy az olasz milanói szobroknak sok volt még a bámulója, pedig az olaszok maguk kimondták felőlök az ítéletet, midőn azokat nem a művészi osztályba, hanem az iparosba helyezték, de azért mégis láttuk, hogy az angoloknál, olaszoknál, francziáknál, osztrákoknál, ez a mi igazán művészi csakugyan megbecsültetett. S ez a világkiállításoknak nagy haszna, ezek mívelik egyaránt a közönség és a műipar ízlését, s hogy ez hazánkban is megtörténhessék, hogy mi a műipar mezején ne maradjunk el a nyugati nemzetektől, hogy az ízlés tisztuljon s nemesedjék a társadalom minden rétegeiben, ez feladata a most alakuló iparmúzeumnak, mely reményem, néhány év alatt hasonló jótékony hatással lesz az ízlés nemesítésére, mint Bécsben az Oestreichisches Museum für Industrie und Kunst az osztrák műipar kifejtésére volt.

Pulszky Ferencz.

V. A szepesváraljai középkori műemlékek rövid ismertetése.

Szepesvár (Zipserhaus) és vidéke már a régi időkben nagy szerepet játszott honunk politikai és egyházi történetében is.

— Eredetileg csak a vár és attól nyugatra egy dombon álló szepesi káptalan létezett, a völgyben elterülő város Szepesváralja már a XV-dik század elején épült.

Szepesvára, hazánk legnagyobb, legerősebb és legrégibb erősségeinek egyike, alapfalazatai a mészkősziklába mélyen bevésvék, úgy, hogy ez által sziklába vájt terjedelmes boltüregek és pinczék származtak, melyekben a környékbeli nép temérdek kincseket elrejtve vél.

Ezen vár alapítója — történeti adatok hiánya miatt — biztossággal nem nevezhető meg. — A magyarok bejövetele előtt a vár nehezen létezett, miután III. Béla névtelen jegyzője a szlávok által épített és a magyarok által elfoglalt várak közt a szepesi várat nem említi.

Annyi bizonyos, hogy az aradi országgyűlés után az előteknek vagy fogságba ejtetteknek atyafiai Borichot, Kálmán vélt fiát hitták meg Oroszországból a királyi trón elfoglalására. Borich a szomszéd fejedelmektől segítve, Szepességen Magyarországra beütött, s ez alkalommal *1120-dik évben a szepesi várat is elfoglalta.*

III. András király halála után IV. Ulászló cseh király hadaival ostrommal vevé be a várat, melyet azonban Róbert Károly a szepesi németek és Sigrái Miklós várgróf segítségével ismét visszafoglalta.

A XV-dik században ezen vár a hussiták által sokat szenvedett, miután azt Giskra, későbbben pedig a kegyetlen Axamith elfoglalá s részben az utóbbi leromboltatta.

1465-ben Mátyás királyunk a várat Zápolya Imrének adományozá, ki azt ismét kijavította és királyi fénynyel felszereltette.

A XVI-dik században Thurzók birtokába esett, míg III. Ferdinánd 1638-ban a várat terjedelmes birtokával együtt gr. Csáky Istvánnak adományozta. Későbbben Rákóczy ezen várat is elfoglalá, melyet azonban rövid időre Hartleben császári tábornok ostrommal bevett, nagy részben leromboltatá, bástyáit és falait összelődzteté, s ezen időtől a vár romban hever.

Ez lenne tehát ezen várnak rövidre foglalt chrónikája, melyet szükségesnek láttam tájékozás végett előrebocsátani, annál is inkább, miután a régész — bár a történelmet rendesen

mellékesnek tekinti — a különféle építészeti modorok korának meghatározásánál a történelmet egészen még sem mellőzheti. — Ott, hol a történelem homályos s nem nyújt adatokat, ott a régészet pótolja e hiányokat, s viszont a még kivált hazánkban nem egészen kifejlett régészeti tudomány számára a történelem gyakran nyújt támpontokat, szóval a régészet és történelem kölcsönösen kisegíti s támogatja egymást.

A szepesi vár egy magas, meredek mészkősziklán épült, három oldalról hozzáférhetetlen, mert csak a délfelé fekvő »Drevnyik« nevű mészkőhegygyel van összekötve, mely körülmény következtében a várnak ezen déli oldala is erős erődítmények és magas falak által leginkább van megerősítve, holott a legmeredekebb északi oldalon a várnak még a nélkülözhetlennek látszó körfala is teljességgel hiányzik, úgy, hogy az ezen oldalon majdnem merőlegesen emelkedő sziklafal a kőfalat eléggé helyettesítvén, a lovagtermeket tartalmazó és ezen az oldalon fekvő nagy épület falazatai a kősziklából nyúlnak ki, nem lévén azokban mintegy 5 ölnyi magasságban semmi nyílásuk, ezen a természet által nyújtott előny olyképeni felhasználása által a vár erősege csorbát nem szenvedhetett.

A vár többi oldala — nem bírván a természettől oly előnyös fekvéssel — hármaskőfallal van körülvéve, melyet kis távolságokban hatalmas kör- és polygonbástyák védtek. — Ezen erősség általában véve négy részből állott, t. i. a három előudvarból és a tulajdonképeni fellegrárból. — Ezen felső váraeshoz csak négy kapunyíláson lehetett jutni. — Közepét egy tetemes magassággal bíró hengeralakú donjon-torony foglalja el, mely az egész vár felett uralkodik. — A vár dísz- és lovagtermei az említett északi épületrészben lehettek elhelyezve, miután ott még most is szabályos ablaksorozat, valamint a bel-falazatain festmények és díszítmények gyenge nyomai még kivehetők, boltozata azonban már beomlott.

A hadászati szempontból igen érdekes vár alaprajza néhány év előtt gr. Csáky László ur költségén a régészeti országos bizottság rajzgyűjteménye számára pontosan felmérített és lerajzoltatott.

Jelenleg az egész vár már igen elpusztult állapotú, részint az idő vasfoga, de leginkább újabbkori kincskeresők ásatásai

és törései által, lévén a vidéken azon hír elterjedve, hogy a vár mély, hozzáférhetlen s jelenleg még fel nem fedezett pinczéiben és szikla alatti üregeiben temérdek kincs van elrejtve. Ilyféle mondákkal azonban majdnem minden várnál találkozunk.

A részint termés, részint pedig erős téglából épült várfalain különös építészeti műrészleteket, melyek a vár építési idejére nézve felvilágosít adatokat szolgálhatnának — nem igen találunk.

Hogy ezen várromon még románkori műrészleteket lehetne találni, az nagyon valószínű, miután a vár alapításának legendája felér a IX. és X-dik századba. Ezt csak azonban pontos vizsgálat, s a hol szükséges, ásatások által lehetne megtudni.

A régészeti bizottság rajztárában lévő vár alaprajza csak a falazatok irányát mutatja, ez azonban nem elég, mert hiányzik ott a különböző időszakokban épült várrészletek graphicus megkülönböztetése, mi azonban a helyszínrajz alapján pontos vizsgálat által még helyreépíthető.

A várhegy nyugati oldalán egy völgy által elválasztott mérsékelt magasságú nem igen lejtős hegyen áll a szepesi káptalan (Capitulum), mely — tekintve annak bástyákkal megerősített körfalát, három kapuját, ódon kinézésű házait s festői templomát, még jelenleg is megerősített várhoz hasonlít.

A káptalan ezen megerősítése azonban nem birhatott stratégiai fontossággal, miután a sánczárkok hiányozván, a falak, valamint a bástyatornyok is kis mértékkel bírván, ennél fogva egy erős hadi ostromnak nem sokáig állhatott volna ellen, legfeljebb véletlen rablócsapatok ellen elég biztonságot nyújtott.

A középkorban a magában álló templomok az ellenség vagy rablók betörései ellen kőfallal valának megerősítve, mint azt például Huszton, Szepes-Olasziban, Kézsmárkon és több erdélyi templomainknál mai napig is találjuk.

Két kapun keresztül juthatni a káptalan belsejébe. — A felső-nyugati kapu mellett áll a püspöki palota, a cathedrális templom és a Seminarium. — Kelet felé a kanonokok csinos egyemeletes házai egy utcát képeznek, melynek mindkét oldala eper- és hársfasorozattal bir. — A mily nehéz a székes-egyház korát pontosan meghatározni, ép oly biztossággal felvehető, hogy már I. István királyunk idejében itt egy templom

állott. — Régi okiratok ugyanis bizonyítják, hogy az 1142-ben II. Géza uralkodása alatt bevándorolt szászok a szepesi szent Márton hegyen, ugyanezen szentnek tiszteletére épült templomot már találtak.

Ezen templom 1189-ben egy apátsági templommá emeltetett. — 1776-ban pedig Mária Thérézia a szepesi püspökséget alapította. — Megemlítem még, hogy a káptalan bir egy tekintélyes és jól rendezett levéltárral. (*Locus credibilis*).

A mi ezen székesegyház külsejét illeti, ez mind a művészre mind pedig régészre nézve felette érdekes. — És pedig művészre — tájfestőre nézve annyiban érdekes, mert ezen templomot bármely oldalról tekintve, annak egyes részei igen élénk silhouettet — megfelelő festői háttérrel — mutatnak, műrégészre nézve pedig érdekes és charakteristikus művészleteket tartalmaz, melyek stylje átöleli a XII-dik egész XVI-dik század időszakát; — úgy hogy ezen a templomon a hazánkban dívó román, román-gót és renaissance műízlés tökéletesen tanulmányozható.

Mielőtt tehát ezen templom belsejében lévő műkincseket elsorolnók, tekintsük meg elébb egy kissé ezen templom külsejét.

A templom legimposánsabb kinézésű mindenesetre a nyugati oldalról, ezen része a csúcsos fedelű tornyokkal még románkori, miután a tornyokon lisenákkal, consolákkal, fogas csorbázatú párkányzattal és félköríves, egy oszlopocska által ketté választott ablaknyílásokkal találkozunk. — Úgy szintén a nyugati portálé szép levelei oszlopokkal és félköríves archi-volt párkányzattal bir, mely utóbbi által képezett félköríves tympanonban sz. Márton lovon ülő alakja al fresco szemlélhető. — Ezen dískapúzat párkányzata, valamint diszítványeinek kivitele a XIII-dik század első felében dívó s már kiképzett román ízlés jellegét viseli. — A torony közti falazatban lévő s a főhajóba nyíló ablak eredetileg szintén román ízlésű lehetett, de későbbben kitágíttatott, csúcsivezettel és mérművel ellttatott. — A tornyok felső részének rovátkos koronázó párkányzata azonban már ujabbkori és a XVII-dik században ezen a vidéken dívó s leírásomban már több helyen említett renaissance modorban történt. — A tornyok nyolczoldalu

gulaalakú csúsos tetőzete a faszerkezethez vaskampókkal megerősített kőlapokkal van fedve. — Megemlítésre méltók itt a nyugati oldalon, a tornyok oldalfalainak irányában fekvő támfalak melyek síkjaikkal a főfalra merőlegesen állanak, a támfalak körétegei nem a szokásos vízszintes fekvésűek, de a támfalak felső, lejtős sikra merőlegesen, a körétegek ezen elrendezése constructi tekintetében igen czélszerű, miután a rétegek a boltívek oldalnyomásának irányvonalára merőlegesen vannak rakva, s így a nyomásnak legjobban ellentáthatnak.

Ezen székesegyház déli oldalához 1498-ben hozzá épített Mária kápolnája a csucsíves styl legvirágzóbb korszakában épülvén, annak részletei helyes elrendezése tökéletesen megfelel ezen styl szépségének. — Ezen kápolna déli fala nagy elevenséget nyer a fialákban végződő támpillérek, s közbe foglalt három osztályzatu négy gát ablaka által, mely utóbbiak oly szélesek, hogy a faltömeget egészen absorbealjak. — A fal tömegének ezen elényszerítése a csúcsíves styl legvirágzóbb korszakában csak észlelehető, ugyanezen eset van a csőtörtökhelyi híres kápolnyánál is.

Ezen ablakok mérműveit részint négy levelű rózsák (Vierpass), de sőt már a halhólyag formáik — kellemes változatosságban — képezik, az ablakbordák (Pfosten), valamint a párkányzat is finomul van profilozva.

Emeli ezen kápolna szépségét azon finom szemcséjű és meleg barna színű homokkő, mely valószínűleg az Odorini kőbányából nyertett. — a homokkövek ezen jeles tulajdonságánál fogva a vésett oszlopfejezetek levelei, valamint egyéb műrészletek határozott és éles élűek. — A kápolna tetőzete a gót ízlésnek megfelelő meredeekséggel bír, a fődéllapja pedig többszínű cseréppel szőnyegszerűleg kirakott.

A székestemplom főhajójának külseje már sokkal egyszerűbb, mert itt a szokásos egyszerű támoszlopokon, csúcsíves ablakon kívül egyéb művészetet nem találunk.

A legtöbb régi román és csúcsíves templomnál az északi oldal egyszerűsége által tűnik ki; az ablaknyílások vagy egészen hiányoznak, vagy pedig csak ott, a hol elkerülhetlenül szükséges, léteznek, ennek oka abban a körülményben keresendő: mert míg egyrészt a templom belseje leginkább a keleti

és déli oldalon lévő ablaknyílásokon keresztül nyer elegendő világosságot, addig az északi oldal, hogy úgy fejezzem ki magamat: ablaktalanságánál fogva a templom belseje az északi szélnek nincs kitéve. — A régi templomoknál az északi oldallal ennek következtében folytonos és nagy terjedelmű síkokat képezvén, azok belülről legtöbbször frescóképekkel díszítettek. — A frescók ezen elrendezését találjuk a zsegrai, lőcsei, szepesváraljai, bártfai és jekelfalusi templomoknál is.

Az északi oldallal ezen elrendezése bármennyire czélszerű is a frescók befgadására, mindamellett a templom északi oldala töretlen falsíkjával rendesen igen egyszerű, sőt dísztelen kinézésű, mint azt nem csak ezen székesegyházunknál, — de a bártfai, eperjesi, késmárki, csetneki s más templomainknál eléggé tapasztalhatjuk. — Csak a kassai székesegyház, hazánk monumentális középkori építményeinek ez a kiváló gyöngye — képez e tekintetben is kivételt, miután annak északi oldala ép oly szorgalommal van kidolgozva, a díszítmények és műrészletek ép oly mértékben alkalmaztattak azon, mint a templom többi három oldalán, mindezen művészies kivitelnek daczára az északi oldalon a főhajó nem bír ablaknyílásokkal, csak a későbbben hozzáépített kápolnák.

A Sz.-Márton tiszteletére emelt székesegyház — a mint azt külsejéről is gyaníthatjuk — különböző korszakban épült, s még inkább szembeötlő ezen különfésőség, ha a templom alaprajzát megtekintjük. — A templom legrégibb része a nyugati, tornyaival együtt; hajója és szentélye. a XIV-dik század végén épülhetett, mert az még primitív csúcsívesstílusú, míg a déli oldalon lévő szent. Mária kápolnája Zápolya István nádor által 1498-ban a legkifejlettebb csúcsíves stílusban épült.

A főhajó szentélye a szokásos polygonal zárással bír. Az éleken egyszerű rézslappal és ormozattal fedett támpillérek alkalmazvák, a falköröket pedig három osztályozatos csúcsíves ablakok törik át. — A valamivel magasabb főhajó egyszerű profilozott pillérek által választatik el a mellékhajóktól.

A templom két bejárással bír, t. i. az említett nyugati, és az északi mellékkapuzattal.

A művészet fejlődésére nézve oly szerencsétlen mult század dísztelen és izléstelen rococco formákkal újított (elrontott)

főoltáron megmaradtak még az oldalszárnyak, arany alappal bíró — Dürer német iskolájának modorában festett remek festmények. — A részint a pillérek, részint pedig a templom oldalfalai mellett álló régi szárnyoltárok szintén azon sorsban részesültek mint a főoltár, kivéve egy pár XVI-dik századbéli szép renaissance ízlésű mellékoltárt, melyek műtörténeti szempontból is érdekesek.

A fentebb többször említett Zápolya féle kápolnában áll a templom legcsinosabb régi szárnyoltára, mely az ötvenes években Merklas Venczel löcsei tanár által — ki egyszersmind magas képzettségű régész, ügyes szobrász és festő lévén — stilszerűleg renováltatott, s pedig úgy, hogy az oltár ezen ujjíttatás által nem veszített semmit eredeti szépségéből és jellegéből.

A közép szekrény az atya úr Isten és Megváltónk közt térdelő sz. Mária művésziösen faragott szoborcsoporthoz tartozik. — A predella szép gót diszítványokkal és alakzatokkal bíró. — Az oltár felső s felfelé törekvő architecturája igen elegáns és nyulánk arányokat mutat, a nélkül, hogy az a kiasszottság és szárazság érzetét keltené a szemlélőben; ezen felrakvány egyes fülkéiben, consolákon mennyezetek alatt állnak Szt. István, László és Imre herczeg finom kivitelű szobrocskái.

A középkori fafaragászat még egynehány jeles munkájú egyházi szék által is van képviselve, így a dom szentélyében mind a ket oldalon álló csúcsíves stylú kanonoki egyházi székek megemlítésre méltók.

Ezen székek öt-öt osztályzatú beosztással bírnak, hátlapjai mintegy 5 láb magasságra nyulván fel, mely utóbbiak lapjai diszítvány nélküliek ugyan, de a sima deszkázat mégis némi elevenséget nyer a ráházati lécezetten bevészt gót stylú leveles ornament által.

A székek felső kiálló mennyezete a szokásos gót architecturának megfelelő fialakkal bíró, s párkányzata rovatékos. — Annál diszesebbek az áttört levél-diszítványokkal ellátott oldaldeszkák.

A székek a XV. században készülhettek, azok diszítványai eredetileg polychromaticus befestéssel bírtak, jelenleg azonban az egész szék piszkos sárga festéssel van bevonva (!). —

Megemlítésre méltók a székek előlapjait borító szép szőnyegek, (geschorene Teppiche) melyek stilizált keleti diszítványai mind rajzra mind pedig élénk és ízletes változatosságú színezésre nézve valódi remek.

A Zápolya István által épített kápolnában van ezen nádor veres márványból készült sírlapja is, mely a kápolna déli oldalfalának első ablaka alatt a falhoz erős vaskampókkal van erősítve. Ezen sírkőlap magassága $1^0\ 3' 0''$, szélessége pedig $5' 3''$. Közepén Zápolya István kissé zömök és széles vállú alakja oroszlányon állva, féldomborműben van előállítva. Az alak fején nyílt sisakot, egész testén szépen diszített pánczélt visel, jobb kezével egy lobogónak rúdját karolja át, míg balkeze a derekához szíjjal csatolt egyenes pallos keresztmarkolatján nyugszik; lábain szíjjal megerősített hosszú csillag sarkantyút visel. — A kőlaphoz szép és természetes redőkben simuló zászló nagy szorgalommal és ízléssel bevéssett levél-diszítványokat mutat, a zászló közepét egy fodros szalag által környezett körlapon egy ágaskodó egyszarvu látható. A zászló szélét pedig — ismeretlen, leginkább török betűkhöz hasonló jelek veszik körül. — A főalak mind a két oldalán, keresztekkel s rózsákkal diszített stóláokban angyalok állanak, és egy gazdagon diszített szőnyeget szép redőzetben kifeszítve tartanak, mely szőnyeg a főalak háttérét képezi. — A sírlap alsó részén pedig szintén két angyal alak feliratos címérpaizsokat tart.

A jobb oldalon lévő címérpaizson e következőket olvashatni:

QUI DVXIT SINE HONORE SVOS INGLORIVS ANNOS,
ILLE SIBI MORTEM SENTIAT ESSE GRAVEM,
AST EGO QVI FASTOS IMPLEV INGENTIBVS ACTIS

QVIVE PALATINEO CVLMINE CLARVS ERAM.
LAETVS EO QVO FAS ANIMAS VIRTVE SVPB

SCANDERE MAGNANIMOS QVO DECET IRE VIROS
NAM LICET HIC STEPHANI IACEAT SVB MARMORE
VIRTVS

ATAMEN HVNGARICO CLARA SVB AXE VIGET.

M. C. C. C. X. C.

A baloldalin pedig :

CONTEGITVR STEPHANUS COM
HAC SCEPVSIVS VRNA
QVI DECVS OB PATRIVM MILLE
TROPHEA TVLIT
QVI DE STIRPE FVIT REGALI
CONIVGE DIGNVS
DIGNVS REGNICOLIS ET PALATINVS ERAT
VNA SALVS REGNI FVERAT TVTELA DECVS QVE
VIRTVTIS CVIVS FAMA PERENNIS ERIT.

VIII. KAL. JAN.

Ezen székestemplom legrégibb és legérdekesebb műemlékét képezi azon XIV-dik századbéli frescokép, mely az északi mellék kapuzata feletti — még románkori — falrészen szemlélhető. — Miután ezen régi festményt Ipolyi Arnold tudósunk a magy. tudományos akadémia évkönyveiben még 1864-ben behatólag és szakavatott tollal részletesen leírta, az érdeklettek előtt ezen festmény úgy is ismeretes lévén, én tehát azok számára a kik még ezen kép leírását nem ösmernék, közlendem a festményre vonatkozó részletet.

Ezen mintegy 2°2' hosszú és 5' magas falfestmény mintegy alakzatos szőnyeget képvisel, melynek keretét és felső részét még románkori stilizált virág diszítmény szép hullámvonalban fogja be.

A háttér mintegy fényes nagyszerű fejedelmi termet képez, melynek falait mintha részben dús és élénk színezetű virágfüzérekkel átszőt szőnyeg födne. — A falakról czimeres paizsok függnek alá, s a félkörívű, vagy inkább monoru román ablakzat kajácsos oldalfalazatának zöld színű térei az Anjou czimer arany liliomjaival vannak behintve. A terem közepén félkörű hajlás alatt nagyszerű fejedelmi arany trón áll, melyen a szent szűz, madonna alakban, a kisdéd Jézust ölében tartva, feltűnő fenséggel ül. Az arany trón magas, román alaku kartámfját s alját drágakövek, smaragdok és zaphirok, rubinok és topázok gyöngyök közé foglalva diszítik.

A szűz fénykörrel sugárzó fejét vállaira és derekára lefolyó, violaszinben játszó kék lepel borítja, melyen alól arannyal szegélyezett bíborszín öltönye látható. — Ezen középső

alak körül kétfelől négy más hódoló alak látható, mintegy természetes életnagyságban, egymás mellett térdelve. — Jobb felől (heraldikailag véve) koronás királyi férfi térdel, kezait a sz. Szűz felé és az ölében ülő Jézushoz imára emelve. — A megette látszó ablakfél heraldikai aranyliliomjai azt mutatják, hogy ez Anjou-házbeli királyaink egyike, és pedig mint a további feliratok tanúsítják nem más, mint Robert Károly.

A király megett kardhordója látható, fiatal szakáltalan alak, kezében hosszú egyenes kardot, az ország kardját emelve; megette paizsa függ kör alakú czimerrel, s úgy látszik, neve s méltósága címének kezdő betűivel, felette úgynevezett új gót apró írás, törött betűjellemevel, mint fölírat áll, s félig olvasható soraiból mintegy ezen szók vehetők ki: *flos iuventutis camerarius, castellanus fran de . . .* — A többi név hiányzik már.

Jelentése volna: az ifjuság virága, király kamarása és várnagy fran; minthogy e kép készülte idejében, mint mindjárt évszámát látni fogjuk, csakugyan ez időben, 1318-ban, a szeptesi várnagy Semsey Frank Tamás (Frank. de Semse) volt. — A szűz trónja más felén ellenben, a királylyal és várnagyával szemben, főpapi alak térdel, fején aranyos szegélyű fehér püspök süveggel, bíbor palástba öltözve, és kezében hármasságú koronát ajánlva fel a szűznek, — felette az előbbiekhöz hasonló XIV-dik századi betűjellemeű felirat áll:

Thomas Archiepiscopus: azaz Tamás — az akkori esztergomi érsek. — Az érsek megett piliskoszorúra nyírt fejű papi alak látható; hosszú barna zöldes öltöny felett káptalani csuklás vörös körgallérral (mozettával), kezében az ország-almátartva, — felette egy fehér lapon a következő rimes latin felirat-

Ad te pia suspiramus
 Si non ducis deviamus
 Ergo doce quid agamus
 Virgo mei et meis miserearis
 Anno domini MCCC decimo septimo. —

Ezen lap alatt kevésbé lejjebb, az előbb leírt papi alakra vonatkozólag még a következő sorok olvashatók:

Henricus prepositus fecit istud opus inpingi; azaz: Henrik prépost készítette ezen mű festését, — A prépost megett

áll még czimeres paizsa: közepén a bíbornoki kalaphoz hasonló papi főveg, körülré neve és méltósága czimé-nek első betűi; H (Henricus) E (Ecclesiae) P (Praepositus).

Ime ez egyszerűen a kép előállítására. — A fényes teremben fejedelmi trónon az Isten anyja, ölében sz. fiával, előtte térdelve I. Károly király, a mint a koronát a szent szüztől elfogadja; más felől Tamás esztergomi érsek az ország szent koronáját felajánlva; a király megett kardhordója Semsey Frank Tamás, szepesi várnagy. Az érsek megett az ország-almát tartva Henrik szepesi prépost, ki ezen képet 1317-ben festetvé.

A kissé már kopott színezetű kép újabb időben stilszerűleg kijavított.

Megemlítésre méltók a szentély oldalfalán alkalmazott, kovácsolt vasból művészién készült zászlótartók, melyek a falba vízszintesen beeresztett zászlót támogatják. — A zászlótartók háromszegletű belső mezeje vaspléhből kovácsolt és stílizált madarak szegfűk, liliomok és tuskés levelek alakjaival van díszítve; különösen szép a felső csúcsról lelógó virágkehely alakú díszítmény. — A zászlók kelméje (falmentuch?) nem lóg lefelé, hanem a zászló rúdja körül van tekerve.

Végre megemlíthetni több érdekes XV-dik századbéli kelyhet és egy ugyan e századbéli, szép gót díszítményekkel ellátott pásztorbotot.

Közli: Myskovszky Victor.
tanár s építész.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztályából.

III.

Bronztárgyak.

A magyar n. muzeum érem- és régiségosztályának ez évi szerzeményei legérdekesebbjei közé kétségen kívül azon bronztárgyak tartoznak, melyek Ráth György gyűjteményéből a nemzeti intézet részére 5000 frtnyi vételáron szereztettek meg. A tekintélyes gyűjtemény nem csekély feltűnést okozott a bécsi

világtárlaton s tagadhatatlanul teljesen megérdemelne egy beható, tüzetes, összehasonlító külön monographiát, mely az egyes tárgyakat nem csupán elszigetelten, hanem azon viszonyban is feltüntetné, melybe azok egyéb hason fajú és jellegű bronzokkal hozhatók. Itt csak nagy általánosságban ismertetjük azokat a faji osztályozás szerint, mely leginkább nyújthat tájékoztató áttekintést. Fajra nézve a gyűjtemény felosztható: 1. *fegyverneműekre és szerszámfélékre*; 2. *házi eszközökre*; 3. *disztárgyak a és 4) szoborműfélékre*. Ezek valamennyije ismét külön csoportozatokra oszthatók; nevezetesen a *fegyver- és szerszámneműekhez* számíthatni: a celteket, baltákat, csákányokat, kalapácsokat, buzogányokat, lándzsa- és nyilvégeket, továbbá a vésűket, gyalukat, sarlókat. — A *házi eszközökhöz*: a kulcsokat és lakatokat, mérlegeket és súlyokat, csengetyűket és csörgőket, lánczokat és gyertyatartókat, tűket, ollókat és evőeszközöket stb. — A *disztárgyakhoz* a fibulákat, kar- és nyakpereczeket, csatokat, ruhaéktímenyeket és emaillokat stb. — A *szoborműfélékhez* vehetni leginkább a szoborművészeti és oly tárgyakat, melyeket külön fajhoz sorozni nehezebb. Korra nézve a tárgyak részint őskoriak, részint az elő- és utóközépkorhoz tartozók. A gyűjteményben elég darab *hamis és utánzat* s helyütt maga a patina is óvatosságra int.

1. *A celtek*. Az e gyűjteményben képviselt celtek száma összesen 34 db. Alakjukra nézve érdekesen képviselik a kezdetleges, az átmeneti és a fejlettebb műkorszakot. Egyaránt előfordul a véső-, a bárd- és a kalapácsforma. Jellegöket a tok, fül, lyuk és a vonaldísz képezi. A tok csak annyiban láttat változatot, amennyiben az vagy egyenesen lemeztett, vagy ívűlten hajlított, vagy erősen felhajló. A fül alakja hol csücskös, hol kerek és hosszás. A lyukak nem minden példányon fordulnak elő, rendszerint az oldalra alkalmazvák s 1—3-ig váltakoznak. A vonaldísz érdekes változatot láttat. Egyaránt gyakori a háromszögös, vízszintes és függélyes, a kerek és fél vagy $\frac{1}{4}$ ívű vonaldísz, valamint ezek combinatioja. Több példányon láthatni a vízszintes és a függélyes vonaldísz egyésítve; másokon a vízszinteset a pontváltozattal. Van köztük különben a domborvonaldísznek is képviselője. — Átlagos nagyságuk $4\frac{1}{2}$ 16—⁵₁₀ ct.

2. *Balták, csákányok, kalapácsok.* Ezek rendkívülien érdekes sorozatot képeznek s köztük több oly példány van, minőikkel a muzeumi gyűjtemény eddig nem birt. Legfeltűnőbb egy görbült pengéjű nehéz bronz balta, melyet bátran unicumnak mondhatunk. Hengertokja végig halad a penge szélességén s nem kevesebb mint 11 ct. Szintén a ritkábbak közé tartozik egy 12 ct. magas tokos bronzbalta. — *A kalapácsok* száma összesen 7 db. Ezek legnagyobbika $15\frac{1}{2}$ ct., míg a többieké $5\frac{1}{2}$ — 12 ct. között váltakozik. Amaz gyönyörű példány scsónak alakjánál fogva figyelmet érdemel. Valamennyi sima felületű egynek kivételével, mely szögös vonaldíszszel van ellátva. — *A csákányok* változata még meglepőbb, mert teljesen képviselik a csákányok, kalapácsok és fokosok átmeneti kombinációját. Számuk 12 s nagyságuk 13—28 ct-ig terjed, tehát nem közönséges terjemig. Alkotásra nézve egyenes, vagy befelé görbített száruak. Egy részök mindkét lapon kiálló kerek tokfülekkel, másik részök ellenben csakis egyik oldalon birnak olyanokkal. Részben mindkét végökön élékkel ellátvák, részben azonban csak egyik végökön birnak éllel, míg másik végökön laposan tompítottak. Kiváló érdekűek azon példányok, melyeknél az élek *ferdén* állanak egymásra. Valamennyi sima s csak egyetlenegy bordázott lapú. A fokosok rajzokkal vannak díszítve s köztök kiváló, ha nem régiségre, de alakzatra egy sisakos tokfejű példány.

3. *Buzogányfejek, csatacsillagok.* A gyűjteményben van összesen 15 darab, s alakzatra nézve váltakoznak az egyszerű buzogánykarikától a kifejlett gömb-, henger- és csillagbuzogány formáig. A gömbfelületet hol csücskök, hol tövisek, hol koczkák alkotják. A csücskök ismét majd gömbölyűek, majd loborszerűek s rendszerint fő- és mellécsoportozatokat tüntetnek elő. Egyes példányokon csak soros rendben következnek egymás mellett minden alaprajz nélkül. A buzogánynyak vagy hosszant kinyuló, mi ritkább jelleg, vagy rövidebb s laposabb, ami inkább közönséges.

4) *Lándzsá- és nyílvégek.* A 32 db. lándzsavég között több ritkább példány van képviselve. Nagyobb többségükben tokosak, de vannak, melyeknél a tok hiányzik s csak egyszerű vájt nyíllel birnak. Maga a lándzsalap majd barázdás, majd egészen

sima. Amazok száma mindazonáltal túlnyomó. Ugyanakként változik a lándzsalap terjeme, mert hol vékonyabb, hol keskenyebb, hol egyenletesebb, hol összefutóbb. A tok vagy nyíl alján előforduló lyukak száma 1, 2, 3, 4, sőt egyik példányon 6, mi kétségkívül a ritkább tűnemények közé tartozik. Elég példányon meg vannak még a szegek, melyekkel ezen fegyverek a fapóznára erősítve voltak. Feltűnő egyik példány azon fűrészlél miatt, melylyel egyik felén el van látva. Vonaldiszítmenynyel csak egy darab bir. Valamennyi nagyságának változata $7\frac{2}{10}$ — 39 ct. — A *nyílvégek* száma 10; nagyságváltozatuk $5\frac{1}{2}$ — 9 ct., jobbára háromélűek, de kettő horgosab, egy dárdaalaku, egy hosszunyelű lapos alakú s egy kilenczlapú tokos alaku.

5. *Vésűk, gyaluk, sarlók.* A vésűk és gyaluk igen tanulságosan tüntetik fel az átmeneti idomokat. Képviselvék a gyűjteményben azon rögpéldányok, melyek kétségkívül a legantik bronz műszerszámokat képezik. Egyenletes végvonalú és egyenlőtlen vastagságú bronzöntvények ezek a műipar minden legkisebb fejlettsége nélkül. Előhaladottabb fokot láttatnak azon példányok, melyeknek lapján már némi barázdázat észlelhető s simább lapuak. Más példányokon e barázda fejlettebbé lesz az egész lapnak canalis alakot kölcsönözve. Ismét más átmeneti példányokon a canalis-barázda füllé képződött gazdag változattal. E fülek hol alul, hol felül, hol a középtájon vannak alkalmazva, hol kiállóbbak, hol összenyomottabbak, hol egymástól elállóbbak, hol pedig egymáshoz közelebb járulók. Legfejlettebb példányokul tekinthetők azok, melyek felül egy szabályosan idomított, vájt lapú nyéllel, alul pedig erősen kihornyoló, lapát és szekercze idomú alakulattal birnak. Ezek között is több-kevesebb a változat. A gyűjteményben képviselt vésűk száma 40 s nagyságuk változata $2\frac{7}{10}$ — $19\frac{8}{10}$ ct. — A *gyaluk* — számra nézve csak 4 — mindmegannyi változatok, melyek meglehetősen összefüggő sorozatot képeznek. A legkisebb $7\frac{1}{2}$ ct. hosszú és $2\frac{7}{10}$ ct. széles; a legnagyobb $14\frac{1}{4}$ ct. h. és 8 ct. széles. — A *sarlók* — összesen 20 darab — kitűnő példányuak, egészen épek, jó patenajúak s a muzeumi erzsébetfalvi példányok módjára mindannyi sajátos változat.

A házi eszközök között kitűnő helyet képviselnek:

6. *A kulcsok és lakatok.* A 40 kulcsból nincs kettő, mely egymáshoz mindenben hasonló volna. A változat egyaránt jelentkezik a példányok szakállán és fején valamint magán a kulcsvesszőn. A fej hol karikalakú, hol félkörívű, hol füles, hol pörölyes, hol egyszerűen lyukas, míg egyes példányok épen fejnélküliek. A szakál majd tokos, majd tömör, átlukasztott vagy zárt, s e mellett figyelemreméltók a lapátos, csipkézett, bemetszett, pöczkös, bevágott, áttört reczés és cifrázott szakáluak. A cifrázottak kétségenkívül a legcombináltabbak; a bemetszettek a legbiztosabb záruak. A gyűjteményben levő példányok többnyire kettősen és hármasan bemetszettek, de van ritkaságkép egy, mely 10 metszvénynyel bír és egy másik, mely mindkét oldalon bemetszett. Felette érdekes egy keresztmetszetű szakállal bíró kulcs és egy másik áttört szakállú. — A kulcsvessző jobbra egyenes tömör alakban jelentkezik, de egyes példányokon hengeres gulaalakú, csavart, homorú, szélesen lapos és cifra. A vonaldiszítvány csak kivételkép fordul elő; így egy karikafejes kulcs keresztezett vonaldiszítványú, egy másik lyukas fejű vonaldiszítványos féloldallal bír, egy cifrafejű végre vájt kördiszítványos. — Az egyes példányokon megjelenő csipkézet hol a szakál alján, hol hátulján, hol oldalán jó elő. Feltűnőek azon példányok, melyeknél a fej és a szakál függélyes viszonyban állnak egymáshoz.

Tagadhatatlan, hogy a muzeum kulcsgyűjteménye, mely a római terem egyik középtárlójában van elhelyezve, a Ráth-féle gyűjtemény kulcspéldányai által kiváló gyarapodást nyert.

A mi a lakatokat illeti, ezek számra nézve a kulcsokéinál sokkal jelentéktelenebbek, de távol sem érdektelenebbek. Említést érdemel két lakat előrészükön ideges vonalú arcdiszszel, mi ily objectumoknál ritkább jelenséget szokott képezni.

7. *Súlyok és mérlegek.* A 23 db. súly legnagyobb részt közönséges formákat láttat és aminők eléggé képviselvek a muzeum római termének súlygyűjteményében. 13 darab közülök tizennégy lapu, vagyis 8 háromszög és 6 élre állított négyszög lapú. E 13 darab változó nagyságú és súlyú.

Érdekes egy nyolczlapú, hasábalakú br. súly; egy 14 lapú bronzsúly három- és hatszöglapokból összetéve; egy má-

sik 14 lapú súly, melynek egyik lapján metszett csillag látható. A muzeumi gyűjteményben nem képviselt formájú egy csúcsivfűlű és egy másik körfogantyús, alul félig vágjt kerek bronzsúly, melyek alakjuknál fogva figyelmet érdemelnek. Hasonlót mondhatni egy hasonló, de körpárkányzatú, valamint egy gúlaalakú, alul lyukas foganytyuval ellátott bronz súlyról. Egy egymásba zárható s kívül kördiszítésekkel bíró, összesen 4 súlydarabot magában foglaló súly talán ujabbkori? Feltűnő végre egy igen apró súlyrészcseke. A súlyok nehezekearánya a következő: $19\frac{1}{2}$ l., $18\frac{1}{2}$ l., $16\frac{1}{2}$ l., $16\frac{1}{4}$ l., $16\frac{1}{5}$ l., $13\frac{1}{4}$ l., $9\frac{1}{2}$ l., $8\frac{1}{2}$ l., $8\frac{1}{5}$ l., $8\frac{1}{4}$ l., $7\frac{1}{4}$ l., $6\frac{1}{2}$ l., $3\frac{1}{2}$ l., $3\frac{1}{5}$ l., $1\frac{1}{2}$ l., $1\frac{1}{2}$ l.

A mérlegek közül figyelemreméltó egy rovátkás s két kampóval bíró mérlegrúd, melynek hosszúsága 30 ct.

8. *Csengetyűk, csörgők.* Ezekből van összesen 11 darab. Alakra nézve kettő négyszögös, méhkas alakú, melyek egyiken a fülhorog nem zárt. Egy másik szintén méhkas alakú, de kerek és kettősen párkányzott, ugyancsak nem zárt fülhorgú. Egy harmadiknak rendes harang vagy csengetyű idoma van kilyukasztott oldallal. Másik két példány négyszögös méhkasalakú, de az egyik csücskös talppal s ötszögös füllel, a másik pedig kerek füllel bír s amellet két oldalán ki van lyukasztva. Egy körtealakú, füles és belül üres br. készítmény csörgőnek mutatkozik, míg három egyéb darab tulajdonképeni csörgőket láttat, t. i. alul kimetszve s belül a szabadon mozgó golyóval. A csengetyűk pörölyei sorra hiányzanak.

9. *Lánczok.* Együttesen 7 darab, melyekből 2 kampóval ellátva, hihetőleg mérlegrúdkhoz tartozott. A leghosszabb közülök 102 ct. s kerek lemezű, hosszukás kapcsú. Legközelebb járul hozzá egy 63 ct. hosszú 97 szemből álló láncz, melynek kerek szemei hármass tekeresű bronzsodronyból vannak készíve. Egy 24 szemű, 54 ct. hosszú láncz könnyű, ellenben egy 29 szemű és 47 ct. hosszú már két részre szakadt láncz nehéz művű. Nem érdek nélküli egy bronz lánczon függő szertartóféle készülék.

10. *Gyertyatartók, tűk, ollók, evőeszközök.* A gyűjteményben levő 2 darab gyertyatartó közül egyik kiváló. Nagy talapzatú, kerek aljú, csaknem harangidomú középkori gyertyatartó ez finom csengő anyagból, $28\frac{8}{10}$ ct. magas, míg a másik $12\frac{1}{2}$

ct. m. a kisebb fajú gyertyatartók közül való kerek aljjal, vékony egyszerű törzsszel és oldal lyukas tokfoglalatattal. — A tűk részint lapos körvégűek gombos fejűek, csücskös, teker-
ceses vagy tövises aljuak, részint egészen simák. Egyes példá-
nyok vonaldiszesek. Feltűnő egy kinyílt legyező végű br. tű,
hihetőleg hajtű $12\frac{1}{3}$ ct. hosszúsággal. A legnagyobb hossza
45, a legrövidebbé 11 ct. — Az evőkészletek közül érdekes
egy bronz kanálka levéldiszvéggel: egy másik vájt kanálalakú
br. eszköz korongvéggel; egészen antikpéldányok 3 db. vékony
nyéllel, széles, tágas öblönnyel. Érdekes egy hasonló apró pél-
dány, valamint feltűnő szokatlan alakjánál fogva egy antik
olló. A két darab papirkés is érdekes volna, de patinájuk da-
czára is hamisaknak látszanak.

(Vége következik.)

Könyvészet.

A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése. Szerkeszté Lipp Vilmos tanár, egyleti titkár. (Második évfolyam.) Szombathely 1874.

A vasmegyei régészet egylet vidéki tudományos egyleteink között egyik kiváló helyet foglal el.

Az előttünk fekvő füzetben másodszor lép fel az olvasó közönség előtt, bemutatván általa egy évi működésének és tevékenységének eredményét.

Változatos és érdekes tartalmából az első négy cikket, u. m. *Közép és ujkori érmek. — Megalith vagyis őskori köemlékek és sírhalmok. — Néhány szó a bronz korról és Főirattanulmányok Lipp Vilmostól*, csak névszerint említjük meg azon oknál fogva, mert ezek az »Archaeologiai Értesítő« hasábjain is megjelenvén az olvasó közönségnek alkalmá volt azokból megismereni azon vonzó irmodort, melylyel Lipp Vilmos a komoly tudományos tárgyakat az olvasóval igyekszik megkedveltetni.

Az ötödik cikkben Chernel Kálmán »*Kőszeg város történelmét az alkotmányok és vallási villongások korszakában*« adja elő. — Alapos ismerettel s híven tükrözi vissza azon kort, melyben a hazával együtt Kőszeg városa is a vallás és alkot-

mány miatt oly gyakran vizsályok és nyomor színhelyévé tétett. Ez után következik: »*A vasmegyei régészeti egylet római fölirattára.*« Lipp Vilmostól. Az első osztályban foglaltatnak a szent, vagyis az isteni tiszteletre vonatkozó föliratok, a másodikban a világi föliratok, a harmadikban a síriratok. — Mindenikhez a magyar szöveg is mellékelve van. Ezen szorgalommal összegyűjtött föliratok érdekes adatokat tartalmaznak Savaria és felső Pannoniának történelméhez; e fölirattár becses különösen most, midőn a magyar tudományos akadémiának archaeologiai bizottsága f. é. martius 12-én tartott rendes ülésében Torma Károly indítványára azon ohajtva várt határozatot hozá, hogy Pannoniát és Dáciát illetőleg egy történelmi, társadalmi és közigazgatási tekintetben nagyobb szerű munkának kidolgozása foganatba vétessék s már e munkára nézve is igazolva lesznek szerzőnek az »Előszóban« elmondott azon szavai hogy: »a római korszak politikai, de még inkább művelődési történelmének megírója fogja tudni méltányolni azon hasznót, melyet egy ily különleges adattár nyújt.

Az »*egylet tisztségviselőisége*« és »*alapszabályai*« után, — mik a mult év óta nem változtak — következik a »*Titkári jelentés.*« — Lipp Vilmos e jelentésben szokott kellemes modorában előadja az egyletnek évi működését, — a lelt tárgyakból következtetést von azon népekre nézve, melyek Szombathely körül a kő-bronz- és vaskorban léteznek. — Felemlíti, hogy a római korszak felderítésében már mult évben megkezdett munkálatok minden irányban következetesen haladtak, mik közé tartozik mindenekelőtt Savaria helyrajza és az egész megye régészeti térképe. — Az elsőt illetőleg jelenti, hogy a hajdani város térfogatára nézve az idei tapasztalatok a tavál kifejtett nézeteket minden pontban igazolták, — a megyei térkép pedig kivált a római korszakra nézve, sok új adattal szaporodott. — Az idei vívmányokból különösen kiemelendő, hogy sikerült constataálni két, a savariai erődtámasz láncolatához tartozó előretolt váraes helyét. — Az egyik a ma ugynevezett Rózsavár dombtetetjén fekszik, a másik ily erődtett őrállomás pedig Söptén létezett.

Az éremgyűjtemény a tavalihoz képest tetemesen szaporodott, — összesen van 1252 kiállított római érem, — a közép s

ujkori érem és fémergyűjtemény pedig 391 darabbal gazdagodván, 1459 darabból áll.

A többi gyűjtemények is 200 tárggyal gyarapodtak.

A régiségtár összes kiállított tárgyai 4564 számot tesznek ki.

A régészeti s történelmi műemlékek összeírása végett a rovatos ívek betöltés végett már szétküldettek.

A füzetet az egyleti tagok *névtára* s a *vasmegyei régiségtárban kiállított tárgyak számjegyzéke* zárja be.

A vasmegyei régészeti egylet hasznos működését bizonyítja azon örömdetes tény, hogy már a kormány is tudomást vesz ezen egyletről, a mennyiben a m. k. vallás és közoktatásügyi miniszterium minden a régészetet érdeklő rendeleteit közvetlenül az egylet igazgató választmányához intézi: de másrészről különösen a megye közönségében felélesztett jótékony befolyásról tesz tanuságot azon érdekeltség, melyet folyó évi június 7-én tartott közgyűlése alkalmával a nagy számmal megjelent vendégkoszoru az egylet iránt tanúsított!

Mind a két tény elismerésül szolgál azon fárfiaknak kik az egyletet létesítették, s fennállásáról gondoskodnak!

Megyés püspök úr elnöki beszédét egész terjedelmében alább közöljük.

Geduly Ferencz.

V a s m e g y e

régészeti egyletének 1874. június 7-én tartott közgyűlése alkalmával elmondott elnöki beszéd.

Tisztelt közgyűlés!

Egyletünk mult évi közgyűlésében akkori súlyos betegségem miatt nem vehettem részt. Annál nagyobb köszönettel tartozom önöknek uraim! hogy mai közgyűlésünk helyiségeül az én házamat elfogadni, s ez által nekem lehetővé tenni méltóztattak, hogy elnöki tisztemet, egészségem még mindig hiányos volta mellett is, teljesíthessem. Fogadják e gyöngédségökért köszönetemet.

Közgyűlésünk főbb tárgyait — alapszabályaink szerint — azon jelentések képezik, melyek egyletünk mult évi munkálkodását és pénztárának állapotát tüntetik elő. E jelentéseket a titkár és pénztárnok urak fogják a t. közgyűlésnek előterjeszteni.

Legyen szabad nekem egész általánosságban csupán annyit mondanom, hogy az egyletünk iránti érdeklődés a mult évben nem csökkent. Tárlatunk, mely ismét néhány érdekes tárgygyal gyarapodott, a helybeliek, vidékiek, sőt idegenek látogatásában is részesült, kik észrevehetőleg kedvező benyomásokat vittek magukkal városunk és megyénk felől.

Ezenmindenesetre örvendetes jelenségek azt tanúsítják, hogy egyletünk egyik czélját, a régészet iránti kedvnek élesztését és ápolását, nem tévesztettük el. És ez közművelődési vívmány.

Mennél szélesebben terjed el a régészet iránti kedv és fogékonyság, s ennek folytán mennél buzgóbb ápolásban részesül a régészeti tudomány, annál nagyobb mértékben fog megnyilni a föld keble, annál több emléke a multnak kerül irigy rétegei alól szemeink elé, ez által annál inkább oszlik szét a köd, mely a ránk nézve tanulságos ó-világ fölött borong, annál tisztább lesz a történet láthatára, érthetőbb annak tanítása. Valóban, ha a történet az élet tanítója, a régészet e tanítónak igen hasznos segédje.

A legrégibb időtől fogva szokásos volt a nevezetes eseményeket nemcsak az államban, hanem a családokban is műemlékek, épületek, szobrok és kövek által a feledékenységtől megóvni. Már az ó-szövetségi szent könyvekben találjuk ennek nyomait. Moyzes 1. könyve szerint Jákob, midőn atyja Mezopotámia felé utazott, napleszállta után nyugodni kívánván, követ tőn feje alá. Álmában mennyei jelenetet látott, s Istentől azon ígéretet vevé, hogy benne és ivadékában megáldatnak a föld nemzetei. Felébredvén reggel, vevé a követ, mely feje alatt volt és felálllítá azt örök emlékül, olajat öntvén rá. Jozsue a Jordán vizén való átkelés emlékére 12 követ vétetett ki a folyó medréből és fölálllítá azokat Galgalában.

Ugyanazt tanúsítják a mi kedves Sabariánkban nem ismeretlen római feliratos kövek is.

Általában t. közgyűlés: a régészeti tudomány az ókor tudo-

mánya és művészetének pantheonja, melyből az eszmék folyama az újvilágba átszivárgott, s patakokra szakadozva a mai tudományos és művészeti világ gyümölcsös kertjét megtermékenyíté.

És ámbár a mai tudomány és művészet a folytonos fejlődés által önállóvá, s az ókor termő anyaföldjétől sok tekintetben függetlenné lett, legvégső gyökereivel mégis az óvilággal összefügg, úgy, hogy a réginek ismerete nélkül az újabb vívmányokat teljesen és tisztán megérteni nem lehet.

De az is bizonyos, hogy a régészettel való foglalkozás a kedély emelésére és nemesítésére is jótékonyan hat, s megfelelő kegyeletes érzelmeket fakaszt.

Tapasztalásból mondhatom, hogy a katakombák hideg üregeiben forróbb vallásos buzgalomra hevül a kebel.

És nem mondok-e igazat? bizonyára igazat mondok, t. közgyűlés, midőn azt állítom, hogy semmi sem képes a magyar szívet gyorsabb lüktetésre hevíteni, semmi sem képes a honszeretetet magasabb lobogási lángra gyulasztani, mint az édes hazánk multjára való visszaemlékezés, s a haza dicső multjáról ránk maradt emlékek szemlélete. Oly édes kéjjel fürdik a lélek a régi dicsőség fényzőnőben! A nagyon is igénytelen Rákos-patak dalra buzdítja Kisfaludy Károlyt, mert ősi magyar csonton foly a vize. A mult dicsőségén andalgó Vörösmarty e sóhajban tör ki: »Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?«

S ha a jövőbe vetett tekintet elborul, ha a kebel aggódva szorong a súlyos bajok miatt, melyek hazánk óhajtott haladását és felvirágzását fentartóztatják, honnan merítünk erőt a kitartásra, bátorságot a küzdelemre, önzetlenséget az áldozásra? Honnan a pénzimádó korban, e kalmárkodó világban?! Csak a haza szentelt multjából fakad az új élet csirája és a jobb jövő reményének zöld levele.

Egyletünk tehát azáltal, hogy régi emlékeket kutat, gyűjt és fentart, a tudománynak és művészetnek, egyuttal a kedély nemesítésének, általában a közművelődésnek tesz szerezny bár, de nem haszontalan szolgálatot. Szolgáljon ez buzdításul mindnyájunknak arra, hogy egyletünk ügyét ezután is előmozdítani törekedjünk.

Egy véleg.

36. *Római épület maradványok.* Pozsegamegyéből írják, hogy a kamensko-zvekovai út építésénél a munkások egy domb alatt csekély földréteg által fedve, egy körülbelül husz öl hosszú épület falaira akadtak, melyek római téglákból erős cementtel vannak építve. Az egyes falak által elválasztott szobák sarkaiban kerekre faragott osztályok láthatók, melyek jó szerkezetű ürtéglákkal vannak ellátva: mindenik téglá megint egy kerek szellőztető nyílás által van a mellette levővel összekötve. — Az egyik négyszögletű szoba festvények nyomait mutatja, e fal vörös színe jól tartotta fenn magát. — Eddig néhány durva oszlop-párkányt és egy római kőpját találtak. — Gondoskodtak arról, hogy a leletek a horvátországi múzeumnak adassanak át.

37. Római téglák érkeztek a »Délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak« Orsováról. Mindhárom darab Szőrenytoronyból való, hol a vasuti töltések készítése alkalmával jutottak felszínre két-három lábnyi földalatti mélységből. Kettő közülök római sírnak részét képezte és pedig a 11·2 □ decimeter nagyságú a sírnak alapját, az 5·6 □ decimetryi annak a födelét. Hét sírra akadtak ottan porladozó csonttmaradványokkal. A harmadik példány alakja elüt a fennebbiektől nagysága 20·28 □ decimetryi, közepén szélességében arányosan domború, s hosszában szélein pereme van.

38. *Rómában a Marsmezőn* létező egyik kolostorban — mely legújabbán az állami levéltár igazgatóságának átadatott, — nevezetes falfestményekre akadtak. E falfestmények a kolostor egyik nagy termét díszítették, mely terem egykor hihetőleg templom volt. — Miután a terem faláról a több rétegből álló vakolat eltávolított, a vakolat alól igen szép festmények tűntek elő, melyek a XVI-ik század elejéről az umbriai iskolának legjobb művei gyanánt tekinthetők, s melyek a tisztá stíl s különösen a szín szépsége által magokra vonják a szemlélők figyelmét.

39. *Elsass-Lotharingiának mostáni kormánya* egyéb teendői mellett a régiségek és műemlékek fenntartására is kiváló gondot fordít. — Így nem kerülhették el figyelmét azon falfestmények sem, melyek az egykor Metzben székelő templáriusok birtokában voltak. Ezen falfestmények a XII-ik század végén keletkeztek, s nem csekély műtörténelmi beccsel bírnak. Mindamellett is annyira elhanyagoltattak, hogy csak hét kép maradt fel közülök, s ezek között van a négy evangélista, és egy igen szép Madonna kép. — Miután azonban félni lehet, hogy ezek is mihamarább el fognak

enyészni, a kormány jól sikerült másolatokat készíttetett rólok, hogy a fal-festmények legalább másolatban az utókor számára fenntartassanak.

40. A *classikus ó-kor* műkincseinek felkutatása céljából nem rég Görögország és Németország között szerződés kötött. E szerződés értelmében Németország 10 évre kizárólagos jogot nyer műátsátsra a hellen-föld területén. Az ásatás az olympusi Jupiter templom helyén kezdetnek meg, s a hely tüzetesebb meghatározása a német kormányra van bízva. A megjelölt terület kisajátítás alá esik, melynek terhét a görög kormány viseli, tulajdoni jog czim támasztás a felásandó birtok iránt a munkát nem fogja akadályozhatni. Az ásatás minden egyéb költségét a német kormány viseli, azért jogában lesz úgy az ásatáshoz szükséges szakértők, tiszték és munkások megválasztása, mint azok elbocsátása. Németország ezen felül háromszáz drachma erejéig kárpótlást is ad a felásandó területen levő kincstári birtok ültetvényeiért s épületeiért. Az ásatás eredménye teljesen a görög kormány javára esik; azé lesz minden felfedezendő régészeti s művészeti tárgy, s töle fog tisztán függni, hogy a kettős vagy hasonlatos példányokból Németországnak is átengedjen. Ellenben a lenyomatok levételére s többszörösítésére Németországnak lesz kizárólagos joga minden műtárgyra nézve, feltalálásától 5 évig. Azonkívül jogot — de nem kizárólagosat — nyer a német kormány lenyomatot venni a hellenföldön levő, vagy ezután az ő segítségével találandó antik műtárgyakról. Az ásatások tudományos és művészeti eredményét közzé tenni a szerződő kormányok fenntartják kizárólagos jogukat. A publicatio Athenben görög nyelven, s a görög kormány költségén s Németországon németül fog történni. Illustrált kiadásra, az eredeti lenyomatok után készíttendő rajzokkal s képekkel, csak Németországnak lesz joga. — A porosz kormány ez ásatásokra 100,000 tallért engedélyezett.

Szerkesztői megjegyzések.

A mult szám 188-ik lapján »*Capitaneus arcis Sti Viti ad Pflerum* helyett olvasandó »*Capitaneus arcis Sti Viti ad Pflaum*.« Egyébiránt megjegyezzük, hogy azon vár, hol Jurisics Miklós kapitány volt, valóban a *fumei* várkastély. — *Fiume* hajdan Stus Vitus ad flumen-nek »*St Veit am Pflaum-nak*« neveztetett.

Tartalom: Glyptika. — V. A szepesváraljai középkori műemlékek ismertetése. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem és régiség osztályából. — Könyvészet. — Vas megye régészeti egyletének 1874. június 7-én tartott közgyűlés alkalmakor elmondott elnöki beszéd. — Egyveleg. — Szerkesztői megjegyzések

---

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA.

1874.

Szerkesztő :

10. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

Augusztus 15-én.

Segéd-szerkesztő :

zerge u. 23. sz.

Bizományos :

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt ; egyes számok bolti ára ívenként 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váci utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Jelentés

a boldogságos szűz-höz czimzett budavári plebániánál eszközölt kutatásokról.*)

A boldogságos szűznek Magyarország védasszonyának szentelt templom helyreállítását czélzó tervezetek készítésével a minisztérium vallás- és közoktatási min. kir. minister ur által megbízván, mindenekelőtt szükségesnek tartom, az épület jelen és mult állapotának lehetőleg kimerítően való felderítését.

A templomnak még megállapítandó keletkezése óta elmúlt századok mindenike erős nyomokkal haladt el az útjában álló épületen, és ezen nyomok képezik irott adatok hiányában az épület történetének csaknem egyetlen, habár gazdag forrását. Azonban e forrás kimerítése igen nehéz, és sok helyen elégtelen, mert a nyom-nyomra illesztve egymást eltörüli, és csak ott ad biztos felvilágosítást, a hol egymás mellett fordulván elő, mindegyik nyomnak alakját, annak széleit látva és követve ki lehet egészíteni.

*) Felolvasztatott a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának f. é. július 3-án tartott rendkívüli ülésében.

A jelenleg nagy részben fennálló toronyról építészeti stylje és egyöntetősége biztos tanúságot tesz, hogy az tövétől, mely a mostani kövezet alatt $1\frac{1}{2}$ '-nyi mélységben látható szikla alapon nyugszik, a mult században lebontott teteje csúcsáig Mátyás király idejében épült, s hogy ezen épületrész, mely után sokan az egész templomot tévesen »Mátyás templomának« nevezik, holott a Mátyás név csak a toronyra vonatkozhatik, hogy, a mint mondom, ezen épületrész képezi befejezését az egész templom középkori építészeti történetének, mely itt a dolog természeténél fogva fejlődési kornak nevezhető.

A következő századok dúlás és púsztitás, csonkítás és eltorzítás által emlékeztetések és ezáltal teszik kötelességünkkel, hogy tevékenységüket is kiváló figyelemmel kísérjük. Ez volt a hanyatlás kora, melyben a csonkítást még inkább elszivelhetjük, mint azon lényeges átidomítást, mely a jezsuiták korában végrehajtva, az egész épületet régi jellegétől megfosztani igyekezett. Ha törekvésük nem sikerült egészen, ugy ezt egyenlő részben az épület jellem-szillárdságának és a kontárkodó kezek ügyetlenségének köszönhetjük.

A Szt.-Háromság-tér felé fekvő nyugati homlokzatnak a toronynyal egyidejűleg célba vett stylszerű helyreállítása nélkülözhetlenné tette annak biztos meghatározását, hogy vajjon ezen az oldalon a főkapunál eredetileg is lépcsőn kellett-e a templomba leszállani, vagy hogy az ilyen — más helyt alig látható — elrendezés csak a későbbi feltöltés kellemetlen következménye.

A torony délnyugati sarkán levő támpillér gazdag lábazatának magassági fekvése, továbbá az előcsarnok belsejében látható eredeti kapuzat arányai is csonkított, jelenleg vakolt padka által fedett lábazata a mostani állapot mellett szól. Azonban a régmult műszak világos kifejezését kétségbe vonók habozását is elfogja oszlatni a termett szikla szilárdsága, mely a torony említett támpillére tövénél és a felállított állványfák számára készített gödrökben $1\frac{1}{2}$ —2'-nyira a mostani kövezet alatt feltöltésre gondolni sem enged.

A jelen előcsarnok kétségtelenül a jezsuita kor szüleménye. Hogy azelőtt volt-e itt előcsarnok, a fölött vitatkozni lehet még akkor is, ha a mostaninak lebontása után a szikla alapon vagy

a falon nyomai nem találtatnának, mert jó alapozás és bekötés mindkét helyen gyökeres átídomítást követelhet.

Nézetetem szerint azonban ragaszkodni kellene az előcsarnok eszméjéhez, nem csak azért, mert ez a mai kor kényelmi felfogása szerint nélkülözhetlen, hanem észszerű czélszerűség tekintetéből is, mert csak így kerülhető el azon kellemetlen meglepetés, mely az ajtónyílás alkalmával a látogatót éri, közvetlen maga előtt találván a lefelé vezető lépcsőt, mi különösen tömeges tolongásnál sok bajnak lehet okozója.

A helyzetből folyó ezen bajon előcsarnok, — természetesen stílszerű előcsarnok által lehet segíteni, a mennyiben ez a látogatónak időt és tért enged az elkerülhetlen lépcsőre való előkészületre.

A főkapu eredeti tagozatának egy része letisztított. Itt most világosan lehet látni az erőteljes alakítást és a kő minőségét; ez t. i. ugyanolyan erős durva mészkő, milyen az alapszikla és azzal kapcsolatban a közel hegység.

A nyugati homlokfal azon részében, mely a zenekarzat felső ürmagasságának felel meg, 13'-nyi ürmértékű kerek ablakra akadtam. Keret-tagozata egyszerű, erőteljes és kora időre mutató. A benne volt küllőzet néhány darabja a befalazás alkalmával lévén felhasználva, megmaradt s igen durva faragó kezetről el. Ezen ablak belső rézsléje és falkerülete színezett disztéménynyel ékeskedik, melynek egyrésze a zene-karzattól újabb időben elválasztott folyosón, fotytatása pedig a zene-karzat jelen boltozata fölött a padláson látható. Az említetten kívül a padláson talált boltozati nyomok bizonyítják, hogy e bolt-szakasz eredetileg néhány lábbal magasabb és a főhajó többi boltozatával egyenlő volt.

Említenem kell még a déli *Auditorium* legalsó emeletén lévő, később kőműves ablak által felváltott Mátyás korabeli csucsíves ablaknak felfedett koromlepte záradékát. Ezen ablak a torony aljában levő kápolna világítására szolgál.

A nyugati homlokzat többi része, különösen az ormó falának csatlakozása a lépcső-tornyocskához nagyobb műszaki akadályokba ütköző kutatást kíván. Ezen kutatás is fogamatba vétetett.

A szükséges állványok, melyek egyszersmind a helyreál-

lítás alkalmára szolgálhatnak, fel vannak állítva. A régi templomtető alakjának megállapítása leginkább az itt található részletektől függ.

Templomunk alap-elrendezésében nyilvánul azon típus, mely a jáki, lébényi, zsámbéki és sok más magyarországi románkori templomokon látható és melyet kiválóan magyarnak nevezhetünk. Ez t. i. a basilikális alak, kereszthajó nélkül, hol alacsonyabb boltozattal ellátott mellékhajók között a főhajó magasabban kiemelkedik.

Az alap-elrendezésen kívül a felépítés nagyobb részében is látjuk, hogy ezen típus iránti előszeretet vezérelte elődeinket, világosan mutatják ezt azon oszlopfők, melyek kisebb magasságban a mellékhajók oszlopain és falsudarain részint épen fenmaradtak, részint nyomaikról felismerhetők.

A mellék-hajók jelenben fennálló boltozatai, ugynevezett csarnok-templomnak megfelelően a középhajó boltozatával egy magasságban lévő oszlopfőkön nyugszanak. Kérdés: megvoltak-e valamikor a mellekhajók alacsonyabb oszlopfőin nyugvó boltozatok, vagy már az építésnek valószínűleg igen hosszú folyása alatt hagyatott-e el az eredeti terv?

Ennek, az épület történetében fontos kérdésnek felvilágosítását a déli hosszfal tisztítása által reménylettem elérhetni. Azonban itt találtam sok mindenféle meglepetést, de alacsonyabb mellékhajónak megfelelő ablaknak eddig nyomára nem akadtam. Így tényleges adat hiányában e kérdés függőben maradt, mert azon sokféle átidomítás között, mely e falat érte, az ott keresett ilyenféle ablak legutolsó maradványa is eleynészhetett.

Ha ez irányban meddőnek nevezhető eljárásom, annál eredménydúsabb volt az más tekintetben. Nagy meglepetést okozott a templom 4-ik szakaszában (Travée) talált átmenetkori gazdag kivitelű kapuzat feltalálása, amnyival is inkább, mert ezen déli oldal e nélkül is bir egy szépen részletezett kapuzattal a torony melletti első szakaszban, ott, hol a kamarális épület (egykori jezsuita zárda) csatlakozik a templomhoz és elfödi ezen szép mivű ismert kapu legnagyobb részét.

Az ujonnan napfényre került kapu építészete IV-ik Béla királyunk korára mutat; akkor épülhetett az, midőn a tatárjá-

rás dülő viharának megszűnése után új települők új erővel kezdtek az ország felvirágoztatása nagy művét. Hogy az első alapletét akkor hajtatott volna végre, alig hihető, ámbar a zavaros írásbeli adatok felvilágosítására régebbi időre visszavezethető építészeti tagozatokat felmutatni eddig nem sikerült.

A széltében nagy részt elfedett góth stílusú kapuzatnál a templom külsején és belsején talált tagozatok kétségen kívül helyezik, hogy ennek küszöbe a Szent-Háromság-tér szintmagasságával megegyezik, az újonnan kitakart átmenetkori kapu küszöbe pedig a templom kövezetével esik egy magasságba.

Utóbbi kapuzattól a fal mentében nyugat felé haladva kiásatott az itt közel levő támpillér erőteljes lábazata. A pillérhez csatlakozik a délnek menő és a templom iránt derékszögben álló igen vastag alapfal, melynek keleti szegélye 3'-nyire kiszökő alul aranyozott fedlemmezzel bir. Ezen faltól nyugat felé 5½°-nyi és 9°-nyi távolságban egy-egy hasonló irányú és vastagságú fal érintkezik a templom falával; mindezeket a keresztfalakat pedig az egykori kert kerítése mentében a templommal párhuzamosan vonuló falköti össze, úgy, hogy ilyen módon egy kisebb és nagyobb helyiséget látunk falakkal körülfogva.

A templom falában közvetlenül a már említett támpillér mellett látható egy kőkerettel foglalt nyílás, melynek rendeltetése, a közelében lévő kéményszerű emelkedő falüreg után ítélve, tüzelésre alkalmas kandalló lehetett.

E mellett mutatkozik egy befalazott ajtónyílás vörös márványból készült és járástól kopott előlépcsővel, mely utóbbi a templom belső talaj-magasságában fekszik és sírkő-fedlemmezből készült; felületének kibontott részén eme régi írással bir (M) CCCCLXII, mely világosan leolvasható. Ezen talajtól mérve 4' feljebb látunk a hosszfalba sorakozva üregeket, melyek gerendákkal szerkesztett padolatról tanuskodnak. Ugyan-e templom-hosszfalon az említett padolat felett 4—5'-nyi magasságban kezdődő csúcsos falíveket látunk, melyek az itt létezett helyiség boltozatának a templom falához való csatlakozását képviselik.

Világos tehát, hogy e helyen, hol minap még a lefolyt században temetett hullák rothadó esontjai felett az egyházi

virágos kertje zöldellett, hogy e helyen $1\frac{1}{2}$ lábbal mélyebben fekvő padlózott helyiség volt hajdanában, melyet még korábban 4 lábbal alantabb fekvésű más helyiség előzött meg.

A templom második szakasza melletti talajnak téglaburkolata több helyütt ép állapotban találtatott.

Ezen törmelék rétegen nyugvó, mészragaszszal rendesen összeillesztett lapos téglaburkolat alatt két helyen kőlemez volt alkalmazva, melyek mindegyike két-két erős vas-gyűrűs foganytúval bír. A kőlemezek a rajtok látható rajz- és írásrészek bizonyossága szerint már előbb, mielőtt rejtett nyílások takaróivá avatattak, tettek szolgálatot az öröknyugalom érdekében: sírkövek darabjai voltak.

A fölbontott nyílás mindegyike egy-egy dongabolt záradékba van illesztve és a boltüregbe szolgál, melynek nagyrésze a felfedezés alkalmával víz által bemosott föld és törmelék-réteggel volt megtelve. A most száraz rétegek felületén mintegy úszva, részben csorbult ivó-edények találtattak, korra nézve körülbelül 150—200 évesek. Az öbleikkel fölfelé irányzott edények a századon át növekvő iszapolással folyton emelkedtek.

Mind a két dongabolt egy közös körívű boltívre támaszkodva, egy sziklába vájt pincealakú üreget zár, melynek egykori rendeltetése, a rejtett bejárás és talált bilincs-darab után itélve, tömlöcz lehetett.

Méretei: hossza, széle és magasságban közel három-három öl, boltzáradék pedig 8 és fél lábnyira van a mostani utca színe alatt.

A sziklafalat és talajt agyaggal telt nagy repedés hasítja keresztül, melynek nyomán az ásás circa 10 lábbal mélyebben folytatva, eddig semmi különös eredményre nem vezetvén, beállítatott.

E pince-tömlöcz délnyugati sarkán $6\frac{1}{2}$ lábbal mélyebben van kivágva a sziklaalap. Ezen gödör a bolt magasságában lévő tölcser alaku nyílással bíró kővel és a tölcser fölött talált vályuzott kő nyomaival egybevetve, ürülék-emésztő gödörnek szolgálhatott, a pince talaján a gödör széleit képező sziklafalon alig fölismerhető boltozatnyomok itt még egy kisebb kü-

lön boltozatra engednek következtetést, mely az emésztő-gödört a tömlőcz üregétől elkülöníthette.

A pince fölötti tér, mint már fennebb mondatott, vastag falakkal van kerítve. E tért vékonyabb válaszfalak kisebb-nagyobb helyiségekre osztják. E helyiségek legkisebbike az említett emésztő-gödör felett találtatott. Az e mellett levő nagyobbikban feltűnően sok cserépedény-darabra akadtam.

Kétségtelen, hogy mindezen kiásott felső helyiségek lakásul szolgáltak. Zárdának voltak-e részei, pap vagy egyházi lakásul szolgáltak-e? biztosan nem állítható. Azon nagy helyiség, mely a vörös márvány lépcsős befalazott ajtó által a templommal egyenesen összeköttetésben állott, egykori sekrestyének tartható.

A szóban fordó templomfal felső részein a 2., 3. és 4-dik templomszakasznak szolgáló ablakok kerettagozatai feltakartattak.

Ezen ablakok mindegyike más-más tagozattal és méretekkel bír, csupán a záradék esik egy szín magasságba. Az ablakok szélessége változik 9 és 11, magassága pedig 24 és 31 láb között.

A 3. és 4-ik szakasz ablakainak alsó rézsléje eddig még meg nem találtatott. Az itt tárgyalt 3 ablak mindegyike fölött igen lapos csúcsívek vonulnak el, melyek a támpillér helyéből kiindulva közvetlenül az ablak záradéka felett végződnek. Ezeket az íveket tehermentőknek kellene tartani, ha gyengeségük és szervetlen összefüggésük a fallal ezen feltevést megengedné, így azonban csak decoratív jellegűek a nélkül, hogy valóban díszesek volnának.

A fennebb leirt kapcsolat helyiségek korára nézve határozottan állíthatjuk, hogy azok az épséges nagy ablakokkal egyidejűleg nem létezhettek; először, mert a nagy ablakok egyike keresztülvágja az alatta lévő ív menetét, és másodsor, mert az alsó íveknek megfelelő boltozott helyiség bizonyosan létezett és a templomhoz illeszkedett fedélzete eltakarta volna a nyitva levő nagy ablakoknak legalább is harmad magasságát. A templom hosszfalának toldott foldozott volta, anyag kivitele, továbbá a támpillérek hiánya hathatósan szól azon feltevés mellett, hogy ezen fal a török világban nagyon meg-

sérülvén, a jezsuiták korában állíttatott így helyre és hogy abban az időben evvel kapcsolatban egy épületszárny emeltetett fel a templom mentében, melynek felső emeletéből a még most is meglévő alsó kisebb ablakok sora a templomba szolgált, oratoriumnak lévén ablakai, akkor csupán a felső nagyobb ablakok világíthatták a templomot.

Ha így a templom első négy szakaszára nézve — a torony mellett nevezvén elsőnek — a külfal vizsgálása által némileg tisztába jöhetünk, úgy tovább az 5-ik és 6-ik szakasz vizsgálásánál a templom főszervezetét is szem előtt kell tartanunk.

Már fennebb ráutaltam, a románkori magyar templomok típusára. Az ott megnevezett templomok közül leginkább a jáki templom tűnik fel a mienknek előpéldányaként. Ott a toronyhoz csatlakozó négy templom-szakasz után a főhajó, egy főhajó szélességgel (egység) szerkesztett négyzettel nyúlik ki kelet felé a mellékhajók szentélyei közül és teszi kiválóvá nemcsak szélte és emelkedése, de hossza által is a főhajó szentélyét, míg a mellékhajók szentélyzáradékai közvetlenül a negyedik szakaszhoz csatlakoznak.

Ha a templomnak csupán legrégibb részeit tekintjük, azokat ugyanilyen elrendezésben találjuk, a mi ezen renden kívül fekszik, az mind a későbbi kor műve és hol a régi szervezet határán belül későbbkori részlet-alakítást találunk, az mind szorosan összefügg a feltételezett változtatással.

A főszentély sokszögü (fél 14 szög) záradéka (absis) egykoru a legujabban felfedett átmenetkori kisebb kapuval és a főhajó pillereivel.

Ezt bizonyítja többek közt az ezen sorok írása közben kiásott lábazat, mely a déli kisebb kapu mellett talált tagozattal azonos és körülfutja a főszentély falait és támpilléreit. Ellenben a két mellékhajó folytatása a negyedik szakasztól kezdve végig minden részleteiben az 1400. körüli idő művének tekintendő.

Bizton feltehető e szerint, hogy a mellékhajók záradékai egykor a negyedik szakasznál voltak, és hogy abban a korban a közép hajónak azon oldalrészein, melyek a negyedik szakasz pilléreitől a szentély záradékaig terjednek, teljes oldalfalak vultak végig. Későbbben 1400. körül a mellékhajók nyújtása alkalmával ezen oldalfalak, melyek most a középhajától elválasz-

tották volna a mellékhajók nyújtott részeit, lebontattak és helyökbe ott, hol támaszra volt szükség, a boltgerinczek tőcsoportjai alá állíttattak azon pillérek, melyek alakjuk és gyengeségük által annyira kiválók.

A szóban forgó átalakítást minden bizonynnyal úgy hajtotta végre az 1400. körüli idő mestere, hogy a főszentély sokszöge és negyedik szakasz között fekvő boltozatot és oldalfalat egészen lebontván, és felállítván az ujonan készült pillérpárt, újra felhasználta a főhajó boltozatának meglévő régi borda-tagozatait, és csak az ujonan készült mellékhajók boltozatait rakta ujdön-uj bordák közé. Bizonyítja ezt azon sokkal régibb alakulás, melyet a főhajó bordáin láthatunk későbbkori pillérek fölött.

Az 5-ik és hatodik szakasz mellett épült lakház nagyrészt szintén régi falazatból áll.

Ezeket előreboesátva, nézzük azon falrészt, mely meglepő alakulásaival a kifejtés kezdete óta feszültségben tartja a figyelmes vizsgálót. E falon látunk, eltekintve a mult századbeli ablakoktól, régi ablaktagozatokat, melyek a mostani ablakokat befoglalják, ezek fölött záródó és a falszinben lévő, tágabb fesz-távollal bíró csucsíveket; továbbá látunk körívű boltíveket, melyeknek hatalmas tagozatai a fal vastagságát elfoglalják, és kiegészítve a közbeeső ablakokat átmetszik. Az ablak-tagozatok lágyabb homokkőből készülvék, míg a körívű boltövek kemény mészkövet mutatnak.

A körívű boltövek tagozatai egy köztük fekvő nyolcszögű pillér felületeiben elenyésznek. A keleti öv keleti töve egy terjedelmes fejlettségű támpillérben rejlik, míg a nyugatinak csonka szára függélyes falfelületnek támaszkodik. Ettől nyugatra, közel a csonka száru öv mellett, faragott kővel szegélyezett fülke észlelhető.

Összefüggést keresve az eddig itt talált egyes darabok között, változatos magyarázatokra találunk okot és alkalmat. Több határozottság és esetleges tévedés helyreállítása csak folytatott kutatás által lesz elérhető.

Az 1400. év körül nagy ablakok foglalhatták el a szabadon álló templom felületét; későbbben, talán a XV. század második felében épülhettek azon körívu boltövek, melyek az ora-

toriumnak templom felé szoló nagy nyílásai lehettek. Ezen oratoriumra ott, hol a fülkét látjuk, lehetett egy csiga-lépcső által eszközölt följárat. Ez esetben Szt.-László kápolnáját az oratoriumtól nyugatra kellene keresnünk; nyomok mutatkoznak az egyházi lakának dél-nyugati sarkán, melyek szentély-záradék darabjainak tarthatók. A felfedett kapuzat, mely eredetileg szabadba nyílt, annak idején talán e kápolnába vezetett.

Azonban fel lehet tenni azt is, hogy a mellékhajók nyújtása alkalmával ezen nyújtott rész mellé, kiváló kereszthajó helyét elfoglaló kápolnát építettek, felhasználván Sz.-László kápolnájának keleti falait. A magas hosszfalon látható falszinen fekvő csucsívek a kápolna boltozatához tartozhattak, míg a tagozatok a templom felé közlekedő nagy nyílások lehettek. Később e kápolna oratoriummá változtatván, körívű boltövek által függött össze a templom belsejével.

Mindezek után az egész épület előállításának történetét következőképen gondolhatjuk:

IV. Béla Király uralkodása alatt rakatott a főszentély. Ezzel kapcsolatban rövid idő lefolyása alatt épültek a mostani negyedik szakasz végénél alacsonyabb mellékhajóknak megfelelő szentélyek és a déli oldal többször említett kis kapuzata. Következett az éjszaki és utána a déli hosszfal kivitele, valamint a főhajó pilléreinek felépítése az alsó, oszlopfők magasságáig. A kelettől nyugat felé való haladás léptenkint követhető az oszlopfők díszítményeinek faragásában, sőt a mi több, a legnyugatibb oszlopfő faragatlan voltában is.

Ha a templom keresztszelvényeinek aranyait tekintve, a feltűnően alacsony főhajó mellé az alsó oszlopfőkön nyugvó mellékhajó-boltozatokat és azok felett bármily lapos fedélzetet képzelünk, nem térhetünk ki azon meggyőződés elől, hogy az ily elrendezés felette nyomott arányu és igen gyér világítással bíró belső tért állítana előnkbe. Ha ezenkívül még egy pillantást vetünk azon fejlődésre, melyet az előbb felsorolt épületrészek kivitele közben a góth styl magasra törekvő építészete világszerte tett, természetesnek kell tartanunk azon feltevést, hogy az építők már akkor, midőn a hosszhajók boltozása először került szőnyegre, hagyták el az első oszlopfőket és emelték a mellékhajókat a főhajóval egy magasságra, ugy,

hogy az alsó oszlopfőkön boltozat közvetlenül soha sem nyugodott. A terv-válság utáni korszak művének tarthatjuk egyszerűsrimind a nyugati főkapuzatot, a fölötte lévő ablakrózsát és a nyugati oldalnak első izben talán ekkor épült torony-párját. A tornyokra nézve azonban megjegyzendő, hogy azok — ha volt — leginkább régibb templomnak lehettek maradványai.

Ily módon templomunk a XIV. század közepe körül be volt fejezve, és mellette a déli szentély oldalán állott Sz.-László kápolnája.

Az ezután következő kor vagy meg nem elégedett az egyszerű alacsony mellékszentélyekkel, vagy bővítésnek szükségét érezve lebontotta azokat és hajtotta végre a már fennebb leirt mellékhajónyújtásokat, továbbá a déli mellékhajóval kapcsolatos oldalkápolna építését. Ezen kornak tulajdoníthatók a felfedezett különböző tagozatú nagy ablak-keretek. Igen valószínű t. i., hogy az a közben gazdag fejlődésnek indult ablak-diszművet alkalmazni akarván az előbb talán igen egyszerű ablakok helyébe, a kor haladásával időközönként egy-egy újabb korszerű ablakot készítettek.

Es végre befejeztetik a templom középkori története a főhajó nyugati homlokzatán létezett ormó és a déli torony építésének kora által, mely korszaknak kezdetét a déli homlokzaton lévő, magasabban fekvő, nagyrészt elfedett, gazdagon részletezett góth stílusú kapuzat képezte. Hogy az északi toronyra mily mérvben hatott ezen kor munkássága, a megmaradt részletekből meg nem állapítható.

Röviden összefoglalva, az építés történetének megkülönböztethető szakaszai következők:

1-ső korszak. Alap-letét, szentélyek, déli kisebb kapuzat, hossz-hajók pillérei és oldalfalainak felemelése.

2. korszak. A hajók boltozása, a nyugati homlokzat kivitele, talán tornyokkal együtt Szt.-László kápolnája.

3. korszak. A mellékhajók nyújtása, a déli oldalkápolna és az ablak-diszművek fokozatos kivitele.

4. korszak. A déli nagy kapuzat, a Mátyás-torony nyugati ormójának felállításása és a déli oldal-kápolnának oratoriummá való átalakítása; végre

5. korszak. A jezsuiták kora.

Kiegészítésül még meg kell emlékezmem a templom-tető alakjáról. A mostani templom fedeléről mindenki tudja, a ki azt csak egyszer is látta, hogy otrombán, nyomasztólag nehezedik a templom falaira és úgy mutatkozik, mintha ő sülyeztette volna el a templomot.

A szentélyek záradékainál lévő monstrozus legyező alaku képződést nem is kell különösen hangsúlyoznom. Mindennek ellenében állítsuk szemünk elé azon szerves képződést, mely az általam feltételezett és talán be is bizonyított eredeti tervnek lenne kifolyása. Ott a közép-hajó kiváló falaín karcsun emelkedő, mársékelt magasságu, könnyű külön tetőt és a mellékhajók felett sokkal alacsonyabbra helyezett és a főhajó ablakai alá lapuló melléktetőket kellenne gondolnunk.

Az akkor épült főszentély fedélzetére való tekintettel a terv-válság után is meg kell maradnunk azon eredetileg tervezett főhajó fedélzet alakja mellett, mely a főszentélyével összevágó. A magas mellékhajók egyes szakaszai pedig a főfedélhez csatlakozó külön sátoztetők általlehettek fedve. Ily alakulás élénkíti a felső végzést, emeli az egyes szakaszok magassági hatását, kikerüli az egyszerű, nagy, közös tető nehézkességét és szerves feloldást tesz lehetővé a keleti oldalon is. — Később a mellékhajók nyújtásánál ezeknek 5. és 6. keskeny szakaszai közös tetővel birhattak. Ennek széllessége a középhajójával megegyezvén, ugyszólván kereszthajó-féle fedélalkatás állhatott elő e helyen, melyhez a szentélyek fedelei ismét igen szép, szerves módon csatlakozhattak.

A templom körüli munkálatok alkalmából talált tárgyak között megemlíttendők a következők:

A kis kapu befalazására használt kövek között volt egy veres márványból készült bas-relief, mely Szűz-Máriának fél természeti nagyságu térdképét ábrázolja, a nymbuson aranyozás és a háttéren kék szín nyomaival, továbbá a kapuhoz tartozó ivdarabok és életnagyságu angyalok torzai.

A földben talált nagy mennyiségű csontvázak és csonthalmazoknál helylyel-közel egy-egy 18-dik századbéli fészület, pénzdarabok, szeg, patkó stb. efféle került napfényre; a 25 darab pénz közül felismerhető legrégibb V. István korabeli; legtöbb a 17-dik századból való, egynémelyik töröknek látszik.

A sok cserépdarab közt akad egynémely érdekesebb kályhafiók és feltűnően sok pipa.

A földalatti tömlőcz-helyiségben volt néhány csontváz, több rendbeli ivó-edény, vas bilincs darabja, egy bőrkötésű könyv bronz-felszereléséből néhány darab; török és magyar sarkvasak stb.

Egy egészen ép sírkő fedlemez felületén durván karczott mérleget találunk. Kettőnek darabjai a rejtett nyílások fölött találtattak, az egyik »sepultura nicola« című monasztikus csonkított körirattal és czimer fölött álló madárral tetéztet sisakkal középső mezején, a másik köriratából csak CCC maradt meg a középső mezőn látható tollas sisakdísz mellett.

Függelékül a templom körül eszközölt kutatásokról szóló jelentésemhez szükségesnek tartom azon legközelebb foganatba veendő műveletek felsorolását, melyek a templom fentartása és helyreállítása érdekében nélkülözhetlenek s melyek nagyobbára a nmlsgu vallás és közoktatási m. kir. minister f. é. junius 16-kán 16,516. sz. a. kelt iratában étintetnek.

Igaz, hogy a torony, melynek helyreállítása először és leginkább szándékoltatott, nagyon rosz karban van és kétségtelenül megkívánja a gyökeres helyreállítást, de összehasonlítva a templom déli falának állapotával, az szükség tekintetében e mellett háttérbe szorul.

A déli fal támpillérei, melyek a boltozatok egész súlya és nyomásafelfogására volnának hivatva, ugyszólván nem léteznek, a fal maga pedig, mely többszörös lényeges átídomításon ment keresztül és ugyanannyiszor minden izben megingattatott, e mellett igen hanyag kivitelű és alapja közelében sok helyen lábnyi vastagságra porladozott, fennállása jóformán csak szilárd sziklaalapnak és az eredeti felrakásnál alkalmazott mészragasz erősségének köszönhető. Tulságos bizalom e kettőben nem volna helyén, azért szükséges, hogy

1) a támpillérek állíttassanak helyre úgy, a mint azt a boltozat súlya és nyomása, valamint a templom stylje kívánja, hogy azután

2) a templom hosszfalának legalább néhány felette rosz darabja kiváltathassék. Ennek biztos kivitelére szükséges, hogy

3) ezen hosszfal belső részének állapota is megvizsgáltassék tüzetesen, mert ha ez is olyannak találtatnék, mint a külszin, akkor nevezett munkák foganatosítása előtt

4) okvetlenül nagyobbyszerű belső és külső támasztásra lenne szükség;

5) a templom száraz állapota érdekében úgy mint a templomnak is nyomott arányai épentartására meg kellene tartani a kiásás által elért alacsonyabb talajt és a környéket e szerint rendezni. Ezen rendezéssel összefügg

6) az esőviz elvezetése,

7) az egyházi lakának lebontása, a mi közlekedési és szépiészeti tekintetben egyiránt elkerülhetlen.

Schulek Frigyes,
építész-tanár.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségsztályából.

III.

(Vége.)

A dísz tárgyak kétségen kívül a legszebb s legérdekesebb darabokat tartalmazzák. Nevezetesen igen kitűnőek:

11. A *fibulák*, melyek száma 92-re megy, s úgy az antik classikai, mint pedig a barbar-categoriát képviselik. A felfűjt kengyelű, félhold alakú vonaldíszítményes példányok meglepőek nagyságuk- és idomzati szokatlanságuknál fogva és mindenképen érdekesek a hajtott lapos és a hajtott homorú kengyelűek, melyek vagy egyszerű, vagy hosszan bordázott vagy kiálló kereksodronyú példányokra oszlanak. A hajtott tömör kengyelűek szintén vagy egyszerűek, vagy díszítményekkel ékesek. Egyiken előjő az oldaldísz is, másikon felül a karcolati dísz, míg hüvelyén a karika-dísz jelenkezik. Hézagpótlóknak nevezhetők az állati jelleget magukon viselő fibulák, így az egyike lovat, másika madarat, harmadika pávát, negyedikét kigyót, ötödike egy hátratekintő állatot, hatodika és hetediké mezei szökését ábrázol. Ismét egy másik példány delfint

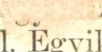

láttat rubin szemekkel. Ugyancsak rubinszemű állatfejet tüntet fel egy küllős taraju fibula pöcöktartója. A nyeregalkuak magukban véve nagyon érdekesek, de jellegváltozatuk kevésbé többszörös. Részben kettős, részben hármas nyergűek, egyik közülök kengyelén állat fejjel (ló?) ékeskedik. Némi fajvarietást képeznek ezektől a nyereghajtásu tömör fibulák. A sodronyos fibulák, valamint a babos-fibulák aránylag kevesebb példányban fordulnak elő a gyűjteményben, de nem épen jelentéktelenek az emailfibulák, a római befolyásnak gyengébb nyomaival. Felemlíthető végül egy aranyozott bronz fibula csipkézett pöcöktartóval és kődíszítményes fejjel, melyből azonban a kő kiesett; néhány zománczos kerek fibula, egy zománczos kerek gombalaku fibula kiálló pöcökkel; egy kárikán függő emaildíszes br. fibula s egy egymásra fektetett kettős Z alakú fibula. Megjegyezzük, hogy e fibulák legnagyobb része bronz, s csak néhány példány készült ezüstből.

12. *Kar- és nyakpereczek, kar- és kézvédék.* Ezek együttes száma nem kevesebb mint 144 darab, s köztök egyes példányok rendkívüliek. Legfelölőbb egy nehéz, csücskös nyakperecz, minőhöz hasonló nincs a muzeumi gyűjteményben. A *nyakpereczek* — 14 db — nagyobbbrészt egyszerű példányok, fent horgas záradékkal. Néhány darab vonaldíszes, egy sodronyos (s talán nem is antik), egy babos, egy pedig reczés, lefüggő csüngvényekkel. E két utóbbi mindenesetre érdekes. Egynek kivételével valamennyi nyitott nyakperecz. — A *karpereczek* részint sodrony-, részint lemez-karpereczek, részint csücskösök, babosak és reczések. A babosokon a babok száma 6, 7, 17, 19, 20, 24, a díszítmény rajtok a közönséges vonaldísz, egyiken azonban az egymásra függélyesen alkalmazott vonalhornyolat szokatlanabb, míg egy másik ezüst példányon a kődíszítmény fordul elő. Ezek is részben nyitottak, részben zártak. — A *karvédék* a rendes jellegűek. Sodronyzatuk tömörebb és könnyebb, szorosabb és lazább s ruganyosságuk feszebb vagy gyengébb. A rendes forma alól kivételt képez egy ezüst példány, mindkét végén kigyó fejjel. — A *kézvédék* — 8 darab — szintén rendes formájuk, de nagyságra és súlyra nézve egyet óriásinak mondhatni. Érdekes egymásba foglalt példány, mi azonban nehezen eredeti összefoglalás. Említést érdemel

itt még egy csavartvégű sodronymellvéd és három darab hasonló kisebb. Továbbá 2 darab csücskös ujjperecz, egy nyalábozott végű, zárt (ezüst?) egy 14 lapos koczkavégű nyílt s egy kigyó farku ezüst ujjperecz. Végre egy bronz díszfüzér 70 szemmel.

13. *Csatok és szíjak.* Ezek legnagyobb részt igazi antik formákat láttatnak. A csatokat tömör, a szíjvégeket az áttört művezet jellegzi. Sokban közelítenek a dr. Lintenschmit által közzétett példányokhoz, míg a domboralakzatuk ritkább jelenséget képeznek. Ez utóbbiak nevezetes mennyiséget képviselnek a Ráth gyűjteményben s így érdekesen szaporítják azon néhány darabot, mely a muzeum bronzai között látható. Technikájuk jobbára azonos, az eszményi felfogás azonkép nyilatkozik, a motívumok ismételve kerülnek elő. Legérdekesebbek kétségen kívül az állat-rajzuak. Így többi közt egy négyszögű szíjvég ($4\frac{9}{10}$ ct. h. és $2\frac{8}{10}$ ct. sz.), melynek keretes tábláján egy szárnyas állatot (sarkányt) feltüntető alak látható vékony bordázattal és bevont előlábakkal. Egy másik példányon ($3\frac{1}{2}$ ct. hosszú $2\frac{6}{10}$ ct. sz.) ugyanezen alak fordul elő némi rajzeltéréssel, még egy harmadik példányon ($3\frac{1}{2}$ ct. h. és $2\frac{6}{10}$ ct. sz.) az alak rajza és motívuma változatot láttat. Ez utóbbihoz közeledik két másik példány is. E darabok áttörtek, míg három hosszú szíjvég alakokat s motívumokat zárt laptalajon tünteti fel. Egyiken négy azonos állatalak heraldikailag jobbra halad, a másik kettőn az anatomiailag nagyon helytelenül formált alakok egymásnak szembe állítvák. Mindhárom darabon a szíjvég hátsó lapját idealistikus vonal- és virág-rajzok lepik el. Megemlítünk még egy vonaldíszes szíjvéget egy egytestű, de kettős fejű kigyót ábrázolva s tátott szájjal egymáshoz tapadva. A többi részint áttört, részint tömött, részint fogantyús s tokos szíjvég későbbkorinak látszik. Egyiknek lapján ugyancsak állat (bárány?) tűnik fel. Több példány ezekből meg van aranyozva.

14. *Ruhaélmények és emaillok.* Az email-tárgyak száma 20-nál több s leginkább ruhaecsatokat, szíjvégeket, gombfejeket, korongokat és lemezeket képeznek. Rajtuk a kék, vörös, sárga, zöld, fehér zománcz változatos összetételben jelentkezik s a példányok néhány az aranyozás nyomait is láttatja. Leg-

figyelemreméltóbb egy 12 ct. hosszú ruhaesat kék, vörös, sárga, zöld és fehér zománczezel; egy hasonló nagyságu kék, zöld, fehér és sárga zománczu másik ruhaesat; egy 11¹/₂ ct. h. kék és fehér emailu szíjvég s egy 12¹/₂ ct. hosszú hasonló másik darab. Megemlíttünk azonkívül egy bőségszarv alaku zománczos féltokot (puskapor tartó?), melynek hossza 9 ct.; egy ezüstös, kereszt alaku bronz-tárgyat; egy állatot feltüntető kerek bronz korongot 5¹/₂ ct. átmérővel; egy középen csillaggal díszített, arannyal futtatott s hátul pöczkökkel ellátott korongot, 6 ct. átmérővel; több aranyozott, áttört kerek lemezt, melyek egyikén Jézus két angyallal van feltüntetve, egy másikon egy farkas állat, egy harmadikon madár. — A ruhaéktmények igen sokszerűek; több közeledik a Lindenschmit által közlött antik rajzokhoz, míg másik részük az antik formától elütő középkori művészetet és felfogást mutatják.

A szobor-féle tárgyak közül kiemeljük:

15. Az ember- és állatalaku bronzokat, mely utóbbiak rendeltetése többé-kevésbé talányszerű marad. Jó alakzatu egy Hercules szobor, sajátosságos egy közötestű, nagyszarvu, kettős fejű iker állat; egy viziló alaku állatalak fent karikával; egy foka alaku bronz fedél?; egy karikás fogantyúval bíró alul is lyukas kettős állatfej; egy állatfejjel (giraf) díszített bronz karika: egy gerezdes golyó rajta madárral; egy tigris (oroszlánt?) előtűntető fél állattest, mely végrészében hosszú fogantyúban végződik; egy tömör bronz madár hiányzó féllábbal és egy csíkos állatot képező, vonal- és kördíszes bronz készítmény.

Végre felemlítünk még némely

16. Ló- és lovagszerszámot; bronzrögöket; íjjhúzókat; bélyegeket; ornamentikákat és hasonlókat, melyek a gyűjtemény jelentékeny részét képezik.

A ló- és lovagszerszámokból figyelmeztethetünk a pecsétgyűrű alaku lócsatokra, melyek mind antik darabok, a karikán összefüggő lóablákra és számos nyereg díszre, valamint kengyelekre. A sarkantyúból többenmű alak van képviselve, egyik makk alaku rövid tövissel, másik hosszú sima tövissel, (egészen fekete), harmadik legyező tövissel, egy negyedik külön szíjhelylyel bír. — A bronzrögök igen érdekesek. Többi

közt 13 db. kardpenge alaku rög $9-24\frac{1}{2}$ ct. hosszúsággal; két bronz rögrudaeska ($14\frac{1}{2}$ és $9\frac{1}{2}$ ct.); egy korongalaku br. rög ketté törve (11 ct. átmérettel); egy csülkő alaku br. rög (12 ct.) és egy szabálytalan tömegű br. rög. — Az *íjjhúzó*k feltűnőek; egyikök egészen zápfog alaku, másika egy 6 lábú állathoz hasonló; egy harmadik ugyancsak fog alaku, de karikás fogantyúval ellátott; egy negyedikről az egyik karikás fogantyú letört; egy ötödik hosszú sima nyelű elől négy erős gyökérrel. — A *bélyegek* részben négyszögűek, részint körseletheűek, részint lábidomuak, részint fogantyusak. A legtöbb közülök feliratos. — A *fémornamentikák* jobbra középkoriak és stilszerűek. Többi közt van 46 db fedő alaku s két helyt lyukas br. díszítmény, 18 db. karikán függő br. készítmény, 39 db, félkör lemezívű, tokkal bíró bronz készítmény és 15 db. hasonló de szívevél alaku készítmény, 72 db césze alaku, két helyt lyukas vékony br. díszítmény, 2 db. hátul tokkal bíró, fent tövises br. fedél, 2 db. hasonló darab, de kisebb tövissel; 8 db. inggomb alaku br. tárgy, egy kinyitott legyező alaku tokos br. tárgy; egy bronzkarika, melynek belső üres részén egy karokkal és lábakkal kiterjeszkedett emberalak, alul félhold, felül pedig két karika van alkalmazva. Egy másik áttört bronz karikán ló van ábrázolva, míg egy harmadikon belül a keresztküllő látható. Sajátságos egy $11\frac{1}{2}$ ct. hosszú tölcser alaku bronz készítmény s egy hasonló kisebb ($7\frac{1}{2}$ ct. h.) csövén 2 lyukkal. Érdekes egy középkori bronz kereszt; egy küllős és csücskös bronz karika, közepén egymásba fektetett P és X betűkkel; egy másik középkori bronz ornamentika tátott szájjal egymáshoz tapadt két delfint láttatva stilszerű farkkal (14 ct. h.); egy hasonló másik példány (21 ct. h.) míg egy harmadikon az állatfejek (kutyák?) egymástól eltekintenek, az előlábak keresztbe helyezvők, de a stilszerű halfark itt is megvan; egy melltű-féle kerek tárgy, melyen futó nyúl van ábrázolva és így tovább.

A gyűjtemény e nagyjából való rajzolásából is tehát eléggé kitűnik, hogy az mindenképen érdekes és a muzeumra nézve nevezetes acquisitio. Csak az sajnálatos, hogy a tárgyak lelhelyei legnagyobb részt ismeretlenek. Csak a kar és nyakpecrek lelhelye állítólag *Stomfa* Pozsonymegyében; egy reczés

br. karpereczé *Felső-Tárkány*; egy füles bronz vésőé *Pakta*, 2 másiké *Kápolna*, egy harmadiké a *Gácsi hegy*, egy tokos celté *Mehadia*, 2 sima br. kalapácsé *Lippa*, egy csákányé *Balassa-Gyarmat*, egy másik csákányé *Szilvás*, Egyébiránt Ráth György ur állítása szerint valamennyi tárgy *Magyarországi lelet*.

Ortvay Tivadar.

Győrvidéki éremgyűjtők.

Mialatt e czímen készülő vázlatához az adatokat gyűjtöget-ném, nem mondom e vidék, hanem az osztrák birodalom legjelesebb veterán magángyűjtőjét ragadá ki karjaim közül, *felejt-hetlen mesterem és barátom* t. cz. *Méhkerti Milkovits János koroncói közbirtokos ur személyében*, a halál! Ugyanis f. é. Sz. Mihály hava 20-án mult ki 69 éves korában Koroncón ő, kitől tehát márcsak ezen körülménynél fogva is először illik szólanom. Született a bold. 1804. évi ápril 13-án Révkomáromban, hol akkor édes anyja szüleinél tartózkodott; iskoláit Győrött, a jogi folyamat Pozsonyban végezé, és a Pesten fényes sikerrel kiállott ügyvédi vizsga után, Koroncón ősi birtokán magán tanulmányainak, eleintén ugyan a fővészetnek, utóbb pedig a 30-as évek óta szenvedélylyel űzött numismatikának élt teljes visszavonultságában; hol csak közelebbi barátjainak és szaktársainak engedtetett meg nemcsak jeles gyűjteményeit, hanem még jelesebb szakavatottságát csodálni. Azon kori tevékenységének tanujaként fennmaradt mintegy 500 fajtól álló és Koroncó vidékén gyűjtött *növény- és mag-tára*, mely a figyelmes gyűjtés és izletes elrakás által 10 nagy folio könyvalaku dobozban, ritkítja párját. Ellenben az 50-es években e vidék szárnyasainak gyűjté egybe tojásait, melyek üvegcsészekben rendszeresen üvegszekrényben elrakva, a koroncói madárfauna 135 fajtát teljesen képviselik. De nem ezekről kell írnom e lapok hasábjain, hanem inkább kisedd, de felette ritka és válogatott éremtáráról, melynek rendszeres szaporításáról semmi körülmények között sem tudott bold. barátom megfeledezni. Gyűjteményének nem ugyan zömét, hanem első csirá-

ját *Czech János* volt győri polgármester, utóbb m. k. helytartósági tanácsos és m. akad. tagtól a harminczas években szekrényestől vásárolt gyűjtemény képezé; csirának nevezém ezt, mert ebből csakis az arany és ezüst érmekeket tartá meg barátom, a bronz érmekeket ellenben, mert szíronyuk eczetben le volt áztatva — nagyobbbrészt éremtárából kiküszöbölé, hisz *nagyon válogatós volt*, nemcsak hogy *hamisított* avagy csak *gyanus érmet nem sorozott pénzei közé*, hanem oly kényes volt fenntartás dolgában: hogy csorba, kopott, vagy kontár kéz által patinájától megfosztott érmet, még ha ritka volt, sem fogadott el; ezt ha nem teszi, *gyűjteménye bizonynyal tiszszerte nagyobb leendett*, de alig ily válogatott és jeles olyannyira: hogy még szépművészeti tekintetben is a legfinnyásabb igényeknek megfelel, s gyűjtőjéről mondhatá egyik érmész barátom: »*még ily gyűjtőre sem akadtam soha!*« ki t. i. a darabokat oly kényesen megválogatja. Gyarapítá pedig éremtárát bécsi s pesti, újabb időben frankfurti s berlini antiquariusok révén; sokat a vidéki leletekből, legtöbbet pedig s mondhatni a legjavát potom áron a zsidó szatócsoktól nyeré; de fáradhatlanul fel is keresé ezek pozsonyi és pesti zugboltjait, s akárhányszor ritka darabokkal gazdagodva tért haza ily kirándulásaiból; például Pesten szerzé egyetlen utjában *Pescenius Niger* denárját és *Vetranio* eddig kiadatlan *ezüst fémerét*, s pedig darabonkint 30 pengő kron! a forradalmi időszakban meg egy kézből vette görög éremsorozatának 3 *gyöngyszemét* *Euthydemus*, *Pharnaces* és *Selencus II.* *aranyait* alig aranyértékének arában! sőt még antiquariustól is vett 500 fera becsült darabot 8 frton! De ha ritka jól conservált darabot kaphatott, busásan megadta árát, s nem sajnálta érte pénzét. Három irányban gyűjtött, görög érmekeket művészeti, rómaiakat történelmi, és magyarokat hazai szempontból.

Görög sorozata igen kicsided, csak 457 darabból áll, de mindannyi válogatott művészi kivitelű, s szép fenntartású s pedig: 12 arany, 225 ezüst s 220 réz; és 294 autonom város, vagy fejedelem neveit képviseli. Köztök: *Euthydemus rex Bactriae* aranyban, Mionnet által 1500 fera becsülve, de Dupré árverelésén 2,000 francon kelt el; *Pharnaces Rex ponti* aranyban. Mionnet ennek ezüst fémerét 400, az aranyat 700 frera becsüli,

de utóbbit le nem írja, valamint ez sem Dupré sem Gréau jelentékeny gyűjteményében elé nem fordul, minthogy pedig Dupré Pharneces-féle medaillonja 1,000 frcon kelt el, ez aranyat bátran 1,200 frankra tehetem; *Selencus II. Rex Syriae* ‡ Miounet szerint 900—1,200 frera rug; *Arsinöe I. regina Aegypti* 11 nagyságu aranyfémere, szintén Mionnet által 280—320 frera becsülve; végül meg van *Siracusa* néven ismert a 250—280 frera becsült ezüst fémer, decadrachma. *A sziriai királyok*, valamint a *macedoniaiak sorozatát* ritkaságaival nem is emlitem; *több zsidó autonom*, valamint néhány *bárbár tetradrachma*, és egy aranystáter, úgy nevezett *Regenbogen-schüssel* említésre méltó.

A rómaiak itt is három szakaszba osztvák: t. i. consulár, császári s byzanti érmekre; az első cím alatt bold. barátom tára az úgynevezett nehéz (öntött) as-részek jól conservált teljes sorozatát bírja, és 2 arany, 271 ezüst meg 48 bronz, összesen 321 db. 133 consuláris család nevét viseli.

A császári rovat 1396 darabból áll s 170 személyre szól, van pedig: 29 A., 724 B., 196 Gb., 189 Mb., 242 Pb. 10 ezüsthémer és 6 rézhémer. A bronz- vagy rézhérmek, mint jeles épségűek, és többnyire oly szép szirónnyal fedvék, hogy műértőnek a Cohenféle becsár kétszeresét, sőt ötszörösét is megérik, nem is sokallott a bold. szép pátináért ha kivált Hercz barátomként malachit fényű s színű volt tizszeres becsárt megadni! Az itt rejlő jelességek: Marcus Antonius L. PRI. hátirattal Coh. 500 fc.; Lucius Antonius Coh. 250 fc.; Cleopatra Vitellius fiaival Coh. 200 fc.; Plotina, Marciana s Matidia ezüst denárjai száz-száz fera becsülve. Didia Clara 200 fc.; Pescennius Niger 200 fc. Gordianus africanus pater, azután filius 120 fc. egyenkint; Gordianus III. AV. 100 fc.; Cornelia Supera 400 fc.; Dryantilla 350 fc.; Julianus tyrannus 250 fc. bronz; Martinianus tyrannus 200 fc. bronz; Procopius 200 fc. végül Vetricianio ezüsthémerre, méltán 600 fera becsülve. A byzantikorszak 69 személytől 41 aranyat, 17 ezüstöt és 53 rezet összesen 111 darabot; a három t. i. köztársasági, császári és byzanti korszak összesen 72 aranyat, 1022 ezüstöt és 734 rezet, azaz 1728 darabot számlál s Cohen meg Sabbathier szerint becsülve névértékben 18,842 francra rug.

Mi már a magyar éremtárt illeti: Milkovits neve Rupp művéből elég ismeretes, melyben csaknem minden lapon idézve van, csak az kár, hogy e mű megjelenése óta az Árpád- s vegyeskori érem-példányok nem igen szaporodtak, s e tekintetben bold. barátom gyűjteménye csaknem azon karban van, melyben 30 év előtt Ruppnak anyagot szolgáltatott, hiányzik *Geuca Rex*, valamint *Otto király is*, amazt annak idején Prombér bécsi régésztől 50 frton vehetett vona, de *három felé volt törve*; kétségtelen Ottót pedig soha nem is láthatott! Van összesen árpádkori érem: 227 ezek közt kiadatlan: *II. Lászlótól* 1 *II. Endrétől* 2. *V. Istvántól* 1 és *IV. Lászlótól* 3 darab.

Vegyeskori összesen: 199 darab, közte arany: 46, nagyobb tallérnyi ezüst, vagy emlékérem 8; kiadatlan: *I. Máriától* egy ezüst fillér, *I. Ulászlótól* ezüst tizes; végül *II. Lajostól* 4 *vonalnyi vastag* egy darab ezüst denár, melyet 20 forinton vásárolt a boldogult.

Ar osztrákkori sorozat csak nagyobb kiadó és pedig arany s ezüst pénzeket és ezüst érmeket tartalmaz, váltópénz vagy rézérem alig fordul elő, mert hely szűke miatt barátom ezeket lassankint mind kiküszöbölte gyűjteményéből, van pedig: 22 arany, 194 ezüst emlék s nagyobb ezüst, s 48 váltópénz s réz-érem. E korszakból említendőek: *III. Ferdinánd* körmőczbányai ötszörös tallérja 1651 évről $8\frac{3}{4}$ latnyi ezüst súlylyal, mely 50 frtba került, s annak háromszoros tallérja $4\frac{3}{4}$ latnyi súlylyal. *I. Lipót* 11 latos emlékérmé ezüstműl a családfával; *I. József* koronázási érme, monorú $8\frac{5}{8}$ lat ezüstműben.

Erdélyi érem összesen 82 darab és pedig 16 arany, nagyobb ezüst s emlékpénz ezüstműl 34; réz emlékpénz és váltópénzek 26 darab, egyéb 6. Ezek közt kitűnik: *II. Zápolya János* tábori tallérja; *Báthory Kristóf* 2 tábori tallérja; *Basta György* monorú ezüst emlékérmé; *Boeskay István* aranya 1606. *Báthory Gábor* tábori tallérja 1611. *Cibin*; *Bethlen Gábor* $\frac{1}{4}$ aranya, u. a. két duppla csegely; ismét tő le kisebb keréktallér a fejedelem mellképe magas hátrakanyaruló kalpagban; *I. és II. Rákóczy György* egy-egy aranya; *Barcsay és Kemény Jánostól* egy-egy tallér; *Apaffy Mihály* hatszögű tallérja, *II. Rákóczy Ferencz* aranya, *Tandem* opressa resurget-féle felirással; *Mária Theresia*. Leges Metallurgiceae-féle 8 latos ezüst érme.

A vegyesek 33 darabbal, s pedig: 26 ezüst s 7 réz; jelesebb ezek közt: *Fesztetich* ezüst emlékérmé a *Georgiconra* József nádor szántásának emlékeül, 4 $\frac{1}{2}$ latos; *Bánffy György* emlékérmé ezüstből *Jactamur in altum* etc. felirattal; és végül *Wesselényi István* emlékérmé szinte ezüstből.

Álljon itt végtére a Milkovits-féle éremgyűjtemény hármassorozatának sommás kimutatása:

Görög:	12 arany.	225 ezüst.	220 réz.	457 összesen.
Római:	72 »	1022 »	734 »	1728 »
Magyar:	68 »	562 »	60 »	690 »
Erdélyi:	16 »	51 »	15 »	82 »
Vegyes:	— »	26 »	7 »	33 »
<hr/>				
Összesen: 168 arany. 1886 ezüst 1036 réz. 2990 darab.				

Ebenhöch.

Könyvészet.

I.

»Etruscan researches by Isaac Taylor London 1874.«
azaz: Taylornak etruriai vizsgálatai vagy tanulmányai.

Mintha csak jó előkelő vagy főfő táblabíró irta volna, azon régi philologiai iskolából való, melyben Ádám és Éva is magyar volt, csak megfordítva a nevet; mert mint házi asszony Éva az, ki ádám — minden jót. A különbség az angol és a magyar régi spectabilis közt csak az, hogy emez a tuskokat, (ne olvasd tuskóknak,) vagy rasennákat, mint magok nevezték magokat, egyenesen magyarokká tette volna, míg az angol őket tágabb értelemben az ugrik fajhoz tartozóknak mondja. A könyv legbővebb részét, a philológiáit, Max Müller megbírálta és első tört pálczáat fölötte, azóta több ítész követte Müller példáját, a vita szakadatlanul foly »grammatici certant«; hadd végezzék el magok közt; míg mi egyedül a könyv kisebb részét, a régészetit, tekintjük s még itt is csak azt, mi a halotti szertartásra vonatkozik.

Szerző azon nézetből indul ki, hogy a halottak az elő-

dők tisztelete az ismert antik világban három nemzeteknél specificce tűnik fel: az egyiptomiaknál, több kisázsiaiánál és az etrusziaiaknál, — a chinaiakat csak futólagosan említi, — hozzá adja, hogy az ária faj cultusát nem a sírokbán, hanem a templomokban végezte, hogy így a sírhalmokat is a turani fajnak kell tulajdonítani, s e szerint az egyiptomiakat is turaniaknak kell tekinteni. Itt tehát világosan »circulus vitiosus« van az okoskodásban, és ellentét minden eddigi tapasztalással, mely az egyiptomiakat, a sírcultusnak ama kiváló képviselőit, nem a turani, hanem az ari fajhoz tartozóknak bizonyítja. Midőn másrészt a sírhalmok nemcsak Európában, hanem az egész világon, meglehetősen hasonlatossággal fordulnak elő; Taylor értelmében a turani fajt Afrikában is a négerek előtt és Amerikában is az ottani, eddig ős lakóknak tekintett vörös szintűek előtt letelepedetteknek kellene hinnünk, hogy így biztosan kimutathassuk, miszerint a gondosabb sírépítkezés a turani fajt specificce jelzi. Nem volna többé valószínű, hogy Lydiában p. o. Alyattes nagy csűrök sírhalma*) az egyiptomi pyramisok utánzása, sőt nem volna szükség, mint maga Taylor teszi, a vulci cucumellát ismét Alyattes pyramisáról származtatni**) mert hiszen ilyen sírhalomépítés a turani fajnak mintegy már vérében volt. Ha ellenben az egyiptomiakat, mint kell, ariai fajnak vesszük és a lykiai és más kisázsiai sírépítkezést Egyiptomból, a tuskokét pedig ismét Kisáziából és Egyiptomból származtatjuk, mint teszi Taylor is, ***) ekkor elesik az általa legerősebbnek tartott régészeti alap is s mi is elesünk a tuskokali rokonságtól.

*) L. The history of Herodotus by George Rawlinson London 1858. vol. I. pag. 232 és 233.

**) L. 51. l. a Cucumella Vulciban tekintve tornyait is, az Alyattes-féle sírhalomnak csaknem tökéletes mása.

***) »Elrendezésök szellemében az etrusiai sírok tökéletesen meg-egyeznek nemcsak az *egyiptomiakkal*, hanem az északi tájakon elszórt ezer meg ezer sírokkal is, melyek a turani elfoglalás egész területét jelzik Svédországtól Algirig, Sibiériától Irhonig. A tuskok vallásában, mint a chinaiak és ugrik fajában, lényeges az elődök tisztelete. Mint a turani nemzetek, az etrusziaiaknak sem volt szükségök templomokra. mert ősök sirja volt azon hely, melyen vallásos szertartásukat elvégezték.« Így szól Taylor könyvében.

Egyébiránt meg kell adni Taylornak, hogy több etruri emléket kellőleg magyarázott u. m.: az Aphuna-család sírjának s az 1857-ben Vulciban fölfedezett kőkoporsó domborműveit, előbbin a halál geniusa az anyát szakítja el családjától, az utóbbiban Achilles trójai foglyokat áldoz fel Patroclus lelkének. Kellőleg magyarázgatta Taylor a vatikáni bronce tükröt, melyen Ulysses idézi a Mercur által elébe vezetett Thyresias lelkét; és a berlini museum bronce tükrét, melyen Orestes Klytemnestrát meggyilkolja. E magyarázatok alkalmával megismerkedünk több etruriai halál geniusok nevével is. *Kulmu*, a sír szelleme vagy ura megjelenik előttünk a fáklyával és az (életfonalat elmetező?) ollóval; s itt az ugyanazonosítást »*Kalmával*« a finn alvilággal, Hadessel, Müller is helyben hagyja. *Vantha* azon szárnyas istenség, mely a fent idézett koporsók elsején a családanyát elvezeti, másikán Achillest a feláldozandó trójaiak legyilkolására mintegy serkenti. *Hinthial*-ban, már Bunsen is a meghaltak lelkére, szellemére ismert; itt tehát is HINTHIAL TERASIAS a zárt szemekkel s lefüggő fejjel és karokkal ábrázolt Thyresias lelkét jelentené. *Nathum* a berlini tükrön a Furianak neve, ki Orestest az anyagyilkolásra serkenti.

Taylor az etruriai istenek nevét is a turani nyelvekből magyarázza s így e fejezete is philológiába tartozik; azonban szellemdús mit általán a külön fajok vallásáról mond k. 131 l. »A turani és ariai mythologia abban megegyezik, hogy fő istenei elvégre égi tüneményekké olvadnak fel, minők: napkelet, ég, nap és menykő. A sémi népek ellenben a legrégibb idők-től kezdve már képesek az istenség magasztosb felfogására. Istenök igazgatók: El a hatalmas, Adonis az ur, Moloch a király, Rimmon az emelkedett. Főistenük, a *hatalom a hatalmas*.

E könyvnek a magyarokra vonatkozó nevezetesebb helyei ezek: 64. l. A magyarok történetében kijelölték ragaszkodásukat a régi alkotmányhoz, mint a magyaroknak a baskok fuerosaihoz. — 78. l. A medek egyik törzsének budii neve a finn fajnak vod és wotiak-féle törzsében is fordul elő, valamint a magyarok Buda városában is (!) — 83. Ha a rasennak történetét ismétli az osmanliakké, ugyan ez az eset a magyarok történetében is. Ők, mint a törökök és rasennák, katonás

hódító aristokrátiát képeznek, letelepedtek idegen faj közepén s kisebbségök daczára fenntartják nemzetiségöket szervezési és igazgatási magasabb képességök segédelmével.

II.

» *The Archeology of Rome by John Parker* « Parker Rómának régészete. (Egy kötet két részben). Parker az angol régészeti társaságnak alapítója Rómában, régóta igazgatja e társaság vizsgálatait és ásatásait; s így képessé lett az épületek korát építési módjából meghatározni, és könyve egyik fejezetében a különféle módokat tárgyalni. Ezen kívül iratának nevezetesebb részei: a mamertini tömlöcz leírása, melyben eddig nem ismert, öt kamrát fedezett fel; a régi tabularium leírása, és azon két fejezet, melyben a város legrégibb erősítéséről, és melyben a körfalakról és kapukról szól. Szerinte a legrégibb város nemcsak birt azon falakkal, melyek Augusztus korában már haszonvetlenekké váltak, hanem tágasabb földsánczczal is, melyet Aurelianus használt fel falai építésében, a falakat későbbben Honorius restaurálta, ezek voltak a középkorban Róma védői, és állanak nagy részben még ma is. Midőn Parker e falak kiterjedését megmérte, képessé lett Vopiscus ezen helyét »quingenta prope millia murorum« azzal érthetővé tenni, hogy az utolsó szót nem »murorum«- hanem »pedum«-nak olvasta; mert méretei szerint a falak összhossza 50,300 lábat mér. Állítja továbbá Parker, hogy az u. n. porticus Octaviae a S. Angelo in Peschiera nevű templom előtt, nem porticus, nem oszlopcsarnok, hanem diadalkapunak része. — A szöveget pompás rajztablák illusztrálják.

Henszlmann Imre.

E g y v e l e g.

41. A magyarországi műemlékek bizottsága f. é. április 16-án tartott ülésében Zsigmondy Gusztáv indítványára felterjesztést intézett a cultusminisztériumhoz annak kieszközlése végett, hogy a jelenleg készülő új építkezési rendszabályokba felvétessék az is, miszerint akárminemű ásatások vagy kotrások alkalmával a felügyelők vagy munkások a régi műtárgyakra p. o. kőkoporsókra, emlékszerű faragványokra, edényekre, fémtárgyakra, érmekre stb. ákad-nának, felelősség terhe alatt az ilyen leleteket azonnal a kerületi előljáróságnak tartoznak bejelenteni, mely azt a magyar nemzeti muzeum igazgatójával fogja közölni, hogy a tárgyak vagy illő áron beváltassanak és ez által a végpusztulástól megóvassanak, vagy legalább leírás és lerajzolás által a tudomány számára megmentessenek. A fővárosi tanács a vallás és közoktatási m. k. minisztérium megkeresése folytán ezen rendszabályt a közgyűlésnek ajánlólag beterjesztette.

42. Dr. Schliemann Athenét örökre elhagyja. Ajánlkozott, hogy Athenában saját költségére muzeumot építtet, melybe leteendi az általa már is fölfedezett régiségeket, azon kikötéssel, miszerint neki az ásatás Mykenában és Olympiában is megengedtéssék, a fölfedezendő tárgyakat szintén a »Schliemann-museum« tulajdonává teendi. A görög parlament elfogadta ugyan az ajánlatot, de a kormány nem akarván e határozathoz hozzájárulni, Schliemann kijelenti hogy Görögországot végképen odahagyja. Ez volt a hír jelen tavasszal; azonban az új görög ministerium Schliemann ajánlatát elfogadta, és a muzeumot már is építik. Közbe jött a török kormány-requisitio, mely szerint ez igényt tart a Schliemann által fölfedezett régiségek felére; a görög törvényszék a török kormány igényét jogosnak elismerte, de Schlieman vonakodik muzeumának rejtekhelyét fölfedezni. Közben a török kormány dr. Dethiert a konstantinápolyi muzeum igazgatóját Hisarlikba küldte, hogy ott a trójai ásatások utáni állapotot biztosítsa, mi végett örök is oda rendeltettek.

43. A bedfordi herczeg Bóhm Józseffel, ki atyjának, hazánkfia, büstjével a magyar műosztályban a bécsi kiállításon díjat nyert, Bunyan, puritanus vezér, ércszobrát készíttette, melyet Bedfordban felállított.

44. A hires naumburgi templomot restuarnálni fogják; a költségvetés 80,000 tallérra rug.

45. Dr. Heinemann Dürerről és Holbeinről felolvasásokat tartott a sydenhami kristály-palotában, német nyelven.

46. Azon kiállítást, melyet a párisi »corps législatif« helyiségeiben az Algierba kiköltözködött elsassiak és lotharingiaiak segélyezésére rendeztek, kevés szünetelés után, új tárgyakkal bővítve, ismét megnyitották; első ízben a kiállítás 200,000 frankot jövedelmezett. Voltak és vannak abban régi és új képek, kisebb plastikai munkák és különösen sok fayence, porcellán és más efféle edények, melyek most nagy tetszésben részesülnek kivált Franciaországban.

47. Abelard és Heloise sriemlékét a Père-la-Chaise-féle temetőben restaurálni fogják. Felállította máshonnan ide hozva maradványait, a nagy forradalom idejében Lenoir Sándor; zöme a XIII-dik század legjobb korából való.

48. Athena városa archaeologiai társasága lépéseket tett, hogy a tanagrai (Böotiában) sírok tartalma továbbá ne szőroztasson szét. A sírok három párhuzamos vonalban vannak elosztva, a hegy tövében fekvők legrégibbek, a legújabbak a római korból származnak.

49. A monczai székesegyház kincseit most állítják ki legelőször Milanoban. Az érdekes ötvös munkák némelyike még a VI. században készült; itt van a lombard királysági u. n. vas koronája, mivel állítólag abba a valóságos keresztnek vas szöge van foglalva; ezt nagy Gergely pápa Theodolinde királynénak ajándékozta; itt van e királynénak arany csészéje; filigran és zománczos fésűje, festett bőrből készített legyezője, drága kövekkel kirakott nyelével; pompásan kötött bibliája és evangeliariuma; hegy-kristály-mellkeresztje, melyet a német császárok koronázásánál használtak, a híres arany tyúk hét fiával. Kiállítják Berengar királynak keresztjét, továbbá igen drága monstranciát, Visconti érsek kelyhét, és Visconti Hector vas kardját stb.

50. Lilleben szintén kiállítást rendeztek mintegy 3000 tárgy számmal. Huszonhárom szoba megtelt illuminált kéziratokkal, missalékkal, kárpitokkal, egyházi arany, ezüst és zománcz-szerekkel. Versenyeznek a Párisban a »Corps législatif« helyiségeiben rendezett kiállítással.

Tartalom : Jelentés. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem és régiség osztályából. - Győrvidéki éremgyűjtők. — Könyvészet. — Egyveleg. —

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEMIA.

1874.

Szerkesztő:

11. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

Október 20-án.

Segédszerkesztő:

zerge u. 23. sz.

Bizományos:

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenként 20 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos könyvkereskedésében (váci utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvtárusnál.

Régészeti böngészet hazánk északi vidékein.

E sorok írója a magyar történelmi társulatnak folyó évi augusztus hó 20-kán Besztercebányán megnyitott közgyűlése alkalmával az e vidékre kirándult tagok társaságában szintén részt vevén, alkalma volt részint e derék, régi s igen művelt város kebelében s környékén, részint kiküldetése folytán Bars, Túróc, majd Árva, Liptó s a szomszédos megyékben itt-ott előfordult régiségekre is kiterjeszteni figyelmét s azokban gyönyörködhetni; miért is megengedi t. szerkesztő úr, hogy ebbeli élményeimet dióhéjba szorítva itt előadhassam.

Besztercebánya kir. városnak valóban meglepő, szép fekvése van; hegyektől körülvelt bájos völgyben a Garam folyó partján terül el, mely folyó a várost övedző régi kőfalakat is egy-egy helyütt érinti. A város egyik nagy része egy hegy lejtőjén van elhelyezve, különösen a piac, melynek »ring« régi elnevezése most is használtatik; e főter párhuzamosan nyúló két házsora általában csinos emeletes épületekből áll.

A »ring« szó kétségtelenül egykori régi erődítésétől vette eredetét, mely várnak épen a ring felső legmagasabb részén volt acropolis, melynek tekintélyes épületei nagy részben még

most is ép állapotban fennállanak; innen húzódik aztán lefelé a piac, melynek házai közt nem egy régi jellegét maiglan is hordja külsején.

Nem csoda, hogy e csinos város régi korának számos emlékével dicsekszik, hiszen e tájon már szent István király idejében virágzott a bányászat és ipar, s valószínű, hogy az ezt megelőzőtt régiebb korban is már települ használtatott, mint azt a koronkint felmerülő bronzkorbeli tárgyak, műszerek és fegyverek igazolják. A tatárok dúlása után, az ujabban bevándorolt németek csakhamar phönixként emelték fel ismét a telepet hamvaiból; miért is IV. Béla 1255-ben királyi várossá emelé ezen kettős fallal s lövésnyi távolságokban bástyákkal rendszeresen körülvett s jól megerősített telepet, melynek akkor már ismét élénken virágzott ipara és emelkedett gazdagsága.

E régi s kétségtelenül koronkint átalakított erődtések legszebb része a főnebb is érintett *acropolis*, mely a város legnagyobb csucsán maiglan is áll; kapuval s bástyákkal jól erősített udvarán egyéb régi épületektől és romoktól környezve, két régi templom is emelkedik, ezek egyike, góth ablakaival diszített vastag idomú toronynyal ellátva, a XIV. században csúcsíves modorban épült római katolikus szentegyház, jöllehet az 1661. évben pusztított nagy tűzvész folytán, eredeti építészeti jellegéből sokat vesztett, de azért a XIV. század elejéről származott kőfaragás és diszítés nem egy emlékével dicsekszik még. A templom északi részén levő Borbála kápolnában azonban az eredeti csúcsíves boltozat maiglan is meglátszik még, a góth idomú szekrény oltárral együtt, mely a mily ritka már napjainkban, éppen oly nagy műbecscsel is bir. Az 1475. évből való bronz keresztelő medencze szintén figyelemre méltó itt mind régisége, mind remek kivitele miatt. Kehely formájú felső részét szobrocskák és toronykák, lábazatát pedig levelek és sárkányok ékítik; karimáját góth minuskel betűjű következő felirat veszi körül: » In nomine Sanctae et individuae trinitatis, patris et filii et Spiritus Sancti. Amen; qui crediderit et baptisatus fuerit, salvus erit, ille est unasalus + Iste (Krisztus) est aqua vitae, fons salutis et gratiae, puteus benedictionis, fortitudo fragilium, piorum firmamentum, remmissio peccatorum, »

A nyakgomba végződő csúcsán készítésének főnebbi évszáma látszik. A templom déli részén egy csúcsíves kapuzat alatt látszik a XVI. század elejéről származó, olajfakerttet ábrázoló faragvány szintén remek művészeti kivitele miatt megtekintésre méltó.

Ezen német vagy katolikus templomtól néhány lépésre északra felé egy sarokba szorítva áll a tót vagy most ágostai templom, mely egy magas kettős csúcsíves ablakokkal ellátott toronnyal bír: a keleteltsgóth ablakokkal díszlő templom egykor szintén római kath. szerkezetű volt. E templomhoz agasztva emelkedik egy négy emeletes hosszánégyszögű épület. gynevezett *Mátyás-palotának* romladozó falazata, mely lent ötét, alacsony boltozatú kamrákat, az emeleteken ellenben tágas, kőkeretű, szépen párkányzott kereszties ablaknyílásokkal ellátott termeket tartalmaz. A bejárat felett az udvar felőli részén a falon Mátyás és Beatrix kettős czimerei látszanak kőbe metszve az évszámmal 1479. Kár, hogy ezen faragott szegletövekkel erősen épített csinos palota fedetlenül, romlásnak kiéve, elhagyatva hever, valóban már csak nagy építőjének egyeletes emlékezetért is megérdemelné, hogy fenntartása megindultassék, annál inkább, mert ezen monumentális épület ránylag csekély költséggel könnyen lehetne használható állatba tenni s valamely jótékony vagy közczélra fordítani.

Ezen palotától néhány lépésnyi távolságban, az udvar ély-kelet felé eső részén, egy más régi emeletes épület áll, mely jelenleg is lakásúl szolgál s mind sajátságos csarnokszerű ipcsőzetes bejárása, mind eredeti szerkezete miatt szintén figyeemre méltó. Falaiba három régi kőszobor van behelyezve, úg a ház oldalához tapadva, egy kerek bástya emelkedik, melytől az északi kapunál emelkedő hasonló bástyaig egyenes onalban nyúlt ölnyi széles kőfal zárta el egykor az udvart, melybe csak a főkapun át lehet bejutni; ezen magas csúcsíves lakú, hajdan felvonó kapuval ellátott főbejárás keskeny épüte emeletes; a kapu felett két kőkeretű és párkányzott ablak látszik le, melynek helyisége kétségtelenül egykor a kapuőr lakásaul szolgált; ezek felett egy hegyén álló négyszögű kőlakon egy régi kopott czimer látszik; a csúcsíves kapualj folyo-

sója sötét boltozatú s ott néhány ajtó nyílik a földszii szobákba és emeletbe . . .

A Mátyás-féle palota közelében egy kis ajtó kijáratot enged az ezentúl lejtősen emelkedő magoslatra, mely most temetőül szolgál s mint lászik, egykor külső földtöltésekkel s árkokkal volt erősítve. E tájon éjszak és délnek nyúlnak a 4—5 ö magas kőfalak, melyek a várost körülveszik s melyek, mint említém, lőtávnnyira bástyatornyokkal vannak ellátva. E falakon túl terül el a külváros, kisebbszerű házaival és kerteivel míg tovább a városon túl érczműtelepek, hámorok, zúzdák és olvazdák emelkednek.

Minthogy *Bethlen Gábor* fejedelem a XVII. század elején a város kebelében huzamosabban tartózkodott, érdekel tudakozódtunk azon ház felől, mely lakásául szolgált; mutatták azt az ugynevezett Alsó-utczában, nem messze a piactól; e ház a 17. számmal van jelölve s egy emeletes külseje is már ódorságra mutat. Kőkeretű kapuja felett, részben már elkopott felirást olvastam le: » — — *Joannem Divits facta est Anno 1610.* » E szerint csak tiz évvel elébb épült e nevezetessé lelt ház, mint a hogy abban később, 1620. évben Bethlen Gábor nemcsak lakott, hanem országgyűlést is tartott. A ház asszonyos szíves volt minket az első emeleten levő azon tágas terembe is bevezetni, melyben ama híres gyűlés tartatott, s melyben nemcsak a hirneves fejedelem személyesen, hanem a nagy számú magas rendeken kívül a követséges osztrák- és csehrendek, a legyen király s a budai pasa követei is megjelentek. Hajdan oszlopokkal diszített nagy terem idővel átalakíttatván most több kisebb szobára van elosztva, de azért tágas, eredetialakja jól kivehető.

Lent a bejáratnál mutattak egy nagy trachit követ, melyről a hagyomány szerint, az akkori szokáshoz képest Bethlen állítólag paripájára emelkedett, midőn a nyeregbe ült.

A városház levéltárában, melyben a XVII. századtól kezdve, számos eredeti s érdekes okmány foglaltatik, több részben kötetű csatos könyveket, pecséteket, s a XV—XVII. századokból eredő fegyvereket és zászlókat láttam; érdekesek a különféle alakú s nehézségű sisakok, pánczélok, sodronyingek, karmarokra való láng-pallosok, kardok, nyilak és ívek, bárdok

lárdák és csákányok . . . A többi közt feltűnő egy terjedelmes, összealapítható karimákkal ellátott viaszos vászonból készült egyszerű kalap is, melyet a XVIII. században az alsó Dunánál olytatott török harczok alkalmával egy beszterczebányai illetőségű hadnagy viselt s a melyben, egy golyótól találva, vitézül elesett. Ezen a halántékán golyótól átlukasztott kalapot aztán az elesett iránti kegyeletből a hadvezér megküldötte a városnak, mely azt emlékül irattárában maiglan tartja. *)

Beszterczebánya alsó részével a Garam vizénél ugy szőlőn összeolvad *Radvány* nevű mezőváros, mely az ős Radvánszky család székhelyéről és régi kastélyáról is nevezetes. Fekszik e régi kastély egy szép park közepén s koronkinti átalakításai laczára, sok helyt még most is viseli magán a XVII. század ellegét. E terjedelmes egyemeletű váracs egyik végében fent érlekes 13 ölnyű hosszú s aránylagosan széles régi lovagterem van, melynek fölepe egy körülbelül 12'' □ széles egyenlő veres fenyűszálon, mint mestergerendán nyugvó, egymás mellé sűrűn rakott szintén veres fenyűkből faragott gerendás famennyezetből áll, mi azonnal magára vonja a belépő figyelmét. A teremt különben régi ócska butorok, magas támlás faszékek, padok és asztalok díszítik; egyik szögletben egy aranyozott arabeszkekkel díszített s kirívó színekkel festett, széles, alacsony, vászonnyennyezetes nyoszolyát mutattak; a mennyezet felső kidudorodó része a bibliából s jelképes könyvekből merített alkalmi jeleneteket ábrázol; így egyéb kaczer jeleneteken kívül, itt láthatni drasztikus modorban, felhevült állapotában, niként öleli magához Putifárné asszonyság a menekülő szénérmetes Józsefet s az ehez hasonló scenák mind latin versekbe foglalt jelmondatokkal kísértetnek. E nyoszolya, a háziak állítása szerint, gróf Wesselényi Ferencz nádoré volt, míg a másik, egy az előbbinél sokkal egyszerűbb s izléstenebb, állítólag Széchy Máriáé lett volna . . . No én részemről ebben sem vagyok, annál inkább, mert más helyeken is volt alkalmam állítólag a nevezett nagyurak szebb nyoszolyáit látni; de azért ezek is, már csak azért is, mert a XVII—XVIII.

*) Besztsczebánya műemlékeit tüzetesen leirta az Arch. Közlemények VII. kötetének I-ső füzetében Henszlmann Imre. G. F.

század műizlésére vetnek némi fényt, mindig érdekesek maragnak; különben jól illenek azon szintén aranyozott s faragványokkal diszített terjedelmes szekrényhez, mely e terembe áll s nem régen még egy hivatalos irodában irattári szolgálatot tett, honnan csere útján ide vándorolt.

Erdekesek továbbá a XVIII. századból eredő néhány durva művíű vasas és lemezes fém ládák s azon a XVI—XVII századból való fegyverek, kardok, nyilak, ívek, csákányok, lándzsák, buzogányok, sisakok, pánczélok, kürtök és trombiták, régi kerek és kulcsos puskák és csövek, pisztolyok és kések, koronázási és banderális lő és nyereg-szerek, díszes csótárok és sallangok; továbbá különféle czinkupák, kulacsok és agyagedények, melyek egyes szekrényeket betöltenek és falakat díszítik. Ezen minden beosztás nélkül összeállított csoportozatban láttam néhány *bronzkorbeli* tárgyat is, ugymintha egy jó karban levő, csinos markolattal ellátott bronzkardon néhány közönséges füles vésőt, két tekercses karvédőt, csatohosszú vékony tört, három hamvvedret, néhány e korban agyagesuport s egyéb apróságot, melyek kétségtelenül a gyűjtemény legkiválóbb részét képezik, így azonban újabbkoros rosdás vas fegyverek közt eltűnnek . . . A számos barbár, római, görög, magyar s egyéb érmekből álló gyűjtemény szintén figyelemre méltó; úgy az egy szekrényben elhelyezett pipa és könyvtár, mik közt számos érdekes régi nyomtatvány található. A történeti és családi adatokban gazdag irattár számtalan érdekes eredeti okmányt és levelet foglal magában.

Kegyelettel szemléltem azon régi eredeti olajfestményeket is, melyek a falakat díszítik s mik közt legérdekesebbek: Mátyóki által 1705-ben festett, II. Rákóczy Ferencznek és két fiának József és Györgynek pánczélos öltözékű mellképeik valamint a haragos, bőszült alaku Ziska János, továbbá Bethlen Gábor, a párviadalban elesett Keczel mérnöki hadnagy más férfiak arczképeik.

Ó-Zólyomnak, a Garam balpartján fekvő sz. kir. városnál legérdekesebb pontja az egy önálló magaslaton fekvő regényvár, mely egy szöglettornyokkal diszített kétemeletű kastélyból

áll, mind ez erkélyszerűen kiálló toronykák, mind a kastély hajdan koczkaalaku festményekkel s karczolatokkal volt ékítve, melyeknek nyomai maiglan is meglátszanak. A várat állítólag Lajos király 1350-ben építette s Mátyás királynak kedves mulató helyéül szolgált, honnan, valamint az innen nem messze fekvő Véglestől gyakran vadászatokra kirándult.

A vár egyik nem rég kőfallal elkülönített s így most magtárul szolgáló termének fölepét életnagyságban festett magyar királyok és ausztriai fejedelmek keretekbe foglalt arczképeik díszítik, VI. Károlynál végződnek s így a XVIII. század első feléből valók. Kár, hogy e képgyűjtemény nemesebb helyen nem őriztetik. A vár egyik szobájában tartatott a XVII. század első negyedében Bethlen Gábor alatt országunk koronája is. Lent a góth alaku boltozattal és faragványokkal ellátott folyosók és kamarák, valamint az egykori felvonó kapú s annak sötétes, csúcsíves boltozatu bejárata megtekintésre méltók; valamint számos egyéb díszletei a régi, de idővel tetemes átídomított épületnek, melynek minden zugát bejártuk. A várkápolna is annyira átváltoztatott, hogy ódonszerűségéből alig bir némi nyomokat feltárni. Az árkádszerű folyosókkal körülvett belső épületekben több lemezgyártással foglalkozó iparos család lakik; másik szárnyában pedig a kir. járásbiróság útja fel hivatalos székhelyét, miért is a főkapu felett a magyar czimer tündöklök . . . Vajha ezen még jó karban levő épület s a középkornak egyik díszes emléke szintén Hunyad vára sorsára ne jönné, mi a benne hemzsegő népet tekintve, nem épen lehetetlen.*)

Ó-Zólyomtól a vaspálya erdőkkel sűrűn benőtt magaslatok szélén, vadregényes völgyekben és szédítő meredélyes töltéseken át vezet tovább, s így az utazó előtt folytonosan szebbnél szebb tájak és völgyek tárulnak fel; megragadó látványt nyújt az átelleni rengetegben egy kiálló festői szirten emelkedő *saskői* vár-rom. Innen, valamivel tovább feltűnik *Szentkereszt*, a besztercebánya

---

*) Zólyom várát leírták az Arch. Közlemények IV. kötetének I-ső füzetében ifj. Kubinyi Ferencz, a VI. kötet II-ik füzetében pedig Henszmann Imre.
G. F.

püspök nyári laka, a Garam partján fekvő városka szélén emelkedő két, rácszatban végződő vaskos csonka toronynyal ellátott tekintélyes kastély, mely hajdan, a XI. században, a garam-melléki szent Benedek rendü apátság székhelyéül jelöltetett ki s már a XIII. században az esztergami érsekség birtokába került; mint ilyen a híres Pázmány Péternek is kedvencz tartózkodási helyéül szolgált, ki az előbbi szűkebb lakház helyén a mostani nagyszerűt kezdé építeni, melyet aztán utódai: Lippai és Kerestély Ágost szász herczeg érsekek folytattak. A besztercebányai püspökség 1776-ban alapíttatván, ez kapta javadalmúl a szentkereszti uradalmat is; e palotát különösen a mostani mély tudományu püspök Ipolyi Arnold valóságos muzeummá alakítá át; mennyiben nemcsak számos termét és szobáit, hanem még a folyosókat is válogatott festményekkel feldíszíté s a könyvtáron kívül pogány és keresztény őskori régiségek és szobrok tárházává tévé, míg a gyönyörű fekvésű kastélyt környező kertet franczia ízlés szerinti parkká változtatta.

Innen tovább haladva *Körmöczbányánál**) állapodtam meg, mely régi, már a XII. században királyi városi ranggal birt hely avult házaival, felülről a vasuti indóházat környező sziklás megaslátról tekintve, úgy tűnik elő a kopár hegyektől környezett mély völgyben, mint egy kopott érem a koldus kalapja fenekén. Veszélyes menetben ér le az utazó a meredélyes hegy alján fekvő városba, hol a belvárost a besztercebányaihoz hasonló kőfalak és bástyák választják el a külvárostól, úgy, hogy csak ódonszerű kapukon és sötétlő folyosón át juthatni belé. A déli kaput átlépve, egy másik toronyszerű bástyával s várszerű házzal környezett szűk udvaron találtam magam, hol körül nézve, legelőbb is egy bűzös rejtélyes odut pillantottam meg a barnult régi ház egyik zugában, melyet az ajtó felett magyar, német, tót és franczia nyelven nagybetűkkel

*) Körmöczbánya műemlékeit tüzetesen leírta az Arch. Közlemények VII. kötetének I-ső füzetében Henszlmann Imre. G. F.

ezég gyanánt feljegyzett felirat »*Lococomune*«-nak hirdetett; no ezt is aligha e végből építék eredetileg, mert a mellette méltóságosan álló bástya falán levő két kőbe metszett medallionszerű arczkép ünnepiesebb helyet gyaníttat; az ezek felett olvasható évszám az 1539. évet tünteti elő, melyben kétségtelenül az erődítés megújíttatott, Zápolya János és Ferdinánd közt folyván ez időben a harc, s ilya lkalommal az aranytermő város Iris almájául szolgálván.

Innen kilépve a meredeken emelkedő lejtőn fekvő, nagyobbára egy-két emeletű s ódonszerű házaktól környezett piacra juték, melynek közepén tágas körmedenczével ellátott szökőkút díszlik; mellette áll a r. k. ujabbszerűen épített két-tornyú templom, egy előtte álló díszes szoborral. A piac nyugoti sarkán támokkal megerősítve áll a régi pénzverde ház, melynek földalatti helyiségeiben gyártatnak a híres körmöczi aranyak s hová most a gyulafehérvári pénzverde is áthelyeztetett; — a tér északi oldalán látszik a szintén régi városház, a piac éjszakkéleti legmagasabb csúcsán pedig a fellegvár, Körmöcz acropolisza, a besztérczebányaihoz hasonló modorban magasan felemelkedő két külön álló tornyával és komor kinézésű templommal.

Nem is késtem azonnal felmenni e nevezetes vártérre, honnan nemcsak gyönyörű kilátás nyílt a várost környező kopár hegyek lejtőin fehérlő bánya-telepekre, hanem a völgyekre is, melyeken az érczműveletre szolgáló füstös épületek látszanak.

A várudvar közepén emelkedik egy a XIII. században góth alakban épített ódon templom s attól néhány ölnyi távolságban a mellé épített harangtorony, mely a faragott kövekkel szegélyezett falán látszó bevésés szerint 1578-ban emeltetett és 1715-ben megújíttatott. A templom belseje most már teljesen átalakíttatott, boltozata ujabbszerű s csak az egyik falán látszanak régi, állítólag a XIV. századból eredő festmények, melyekre engem egy ájtatoskodó azonnal figyelmeztetett. A templom külső falát régi siremlékek környezik, még néhány kőtábla magokba a falakba is illesztetett. Az egyikről leolvastam, hogy az 1653. évben *Hellenbach* Jeremiás itt nyugvó rokonainak emelteté. Az udvar többi részét dűledező emeletes

paloták veszik körül, melyeknek kőkeretű ablaknyílásai párkányzatúak s erkélylyel ellátvák. A toronyőr minden órakongást trombita harsogással szokván kísérni, úgy hiszem, e szokás a középkor harcziás időszakából maradt fenn. Egy sötét lépcsőzetes folyosó vezet innen le a piacz felé, melynek szöglet házaiban itt-ott románkoru szobrokat és zárkövek alkatrészeit láttam befalazva. Így az egyik ódonszerű háznak ablakkerete alatt egy szokatlan nagy fülekkel, kimeredt kiálló szemekkel és duzzadt szerecsenyszerű ajkakkal ellátott bodor fejét láttam beillesztve, melynek tetejét lapos kőtábla fedé.

A nyugati bástyán való kapualj hét öl hosszú és öt öl széles, folyosója sötét, keresztboltozatu, ennek egyik szögletét egy régi terjedelmes *kandalló* foglalja el, a falban pedig bemélyített nyúgvóhelyek vannak padkakkal és lőrésekkel ellátva. Az innen délfele huzódó 3—4 öl magas külső kőfalra építve áll a ferenczrendi barátok szerzháza, melynek a külvárosra néző falán egy kőre metszve ez olvasható: »Sit laus Deo abhinc post bustum consurexit;« egy másik kövön pedig az 1653. évszám és H. M. betűk bevésve látszanak.

A városháza régi épület, folyosói sötétek; levéltárában számos régi a XIV. századtól kezdődő irományok a legjobbrendben találtnak. Itt is vannak megtekintésre kiállítva régi XV—XVII. századbéli nyilak, pallosok, kardok, ívek bárdok és vasöltözetek, sisakok s pánczélok, valamint a helybeli pénzverdéből eredő századok előtt használt bélyegek és mérczék, melyeket néhány év előtt egy fadobozban véletlenül megtaláltak.

A folyó évben nagy bőkezűséggel felépített magyar királyi állami főreáltanoda, úgy hiszem, az ipar és ércztermelés tekintetében temesen alább szállott város anyagi érdekeit nem kevésbé lesz hivatva ismét felemelni.

Feltűnő itt, hogy a várost környező falak alatt mindenütt csergedezve rohan egy ölnél szélesebb kristálytisztá patak s hogy a város fő- és mellék-utcaín keresztül-kasúl vonulnak csatornák, melyekből számos helyen medenczék felett a legfrisebb ivóviz folydogál.

Minthogy pedig éppen vasárnap volt, alkalmam nyílt a templomba érkezett körmőczy és vidéki német és tót ajku pór

és munkás nép öltözetét is tanulmányoznom; s így nem kis gyönyörrel észtettem, hogy mind a férfiak, mind a nők magyar eredeti szabásu ruhát viselnek; ezek fehér, rövid zsuppos újju inget, virágos vagy piros szövetű csatos pruszlit (melényt), zöld vagy kék színű fodros szoknyát, melynek alját 2'' véres paszomány díszíti, tarka hosszú előkötőt és fejökön nagy, hátul lecsüngő fehér kendőt viselnek; ellenben a férfiak széles karimájú fekete alacsony kalapot, világosabb kék zsinórral ékített s csatokkal vagy lapos gombokkal ellátott sötét kék dolmányt, ugyanoly magyar nadrágot és nagyszáru csizmát viselnek. Természetes és sajnos, hogy nemzeti nyelvünk teljesen ismeretlen körükben.

A körmöczi hegyeken, e város és Besztercebánya közt, több oly kőszirt találtatik, melyekre run-betűkből álló felirat van bevésve; így a velesturi sziklán levő ily felirat, Krizsko Pál tanár értekezése szerint, azt jelezné szláv-run iratban, hogy az éjszokról jött Szilinga nép Körmöczöt, Turovot és a környékbeli városokat rommá tette 280 évben Krisztus után. Fides penes auctorem.

Körmöczvárosnagy kiterjedésű birtoka egészen a Stubnya fürdőig terjed, mely a Wesselényi összeesküvésről is emlékeztető hely már a kiterjedelmű de igen kies Turóczmegyében, fekszik. A kert alaku jól művelt talajjal bíró s itt-ott sötétlő fenyves erdőkkel és ligetekkel borított megye sík területét zöldelő hegyek és havasok, északról ellenben a távol kékjében körszerűleg emelkedő mészsziklahegyek és kopár bérczek oly festői alakban veszik körül, hogy e tekintetben a kis megye fekvését valóban egyik sem mulja felül. E hegyek alján feltűnnek egyes várromok magányos kiemelkedő sziklák ormain; ilyen a délfelől a magas kincstári erdők közt egy hegyes ormon fehérlő *Znio* másképp *Béla-vár*, melyben már a XIII. században a tatárok elől menekülő IV. Béla talált biztos nyughelyet; éjszak felől látszanak a régényes fekvésű, igen régi s három osztályból álló *szklabinai-vár*, mely a Révay-család tulajdona; meredek kősziklán épített *blatniczai* várrom, mely feje egy hasonnevű uradalomnak, mely a Révay és Prónai családokhoz tartozik, stb.

Lehóczy Tivadar.

Vége követk.

Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztályából.

IV.

A Schiefer-féle bronzok.

A régiségekkel foglalkozó legjobban van azon helyzetben, tapasztalhatni, hogy minden újabb szerzemény rendszerint újabb változatokkal szokta a meglevő hasontárgyak gyűjteményét gyarapítani s azért az élettapasztalat által igazolt tény, hogy e tekintetben a műrégész sohasem lehet eléggé bőkezű, miután épen a változatok mutatják meg leghivebben ama technikai szabadság térkörét, melyen belül az valamelyik korszakban mozoghatott. A technika a művészet-történetének fejletlen stádiumában rendszerint ugyanazon gyarló jelleget tünteti elénk, ám e mellett a motívumok mindannyiszor inkább válnak egyediekké s a combinatio nyilván azon előhaladottságról tanuskodik, melyet már nem a kézben, hanem a szellemi és erkölcsi világban: a *felfogásban* és az *izlésben* kell keresni.

E tapasztalatot nyújtják a Schiefner-féle bronzok is, melyek, ha faji eltéréseket nem is mutatnak, mégis a fajok változataiban minden esetre elég gazdag készletet képeznek, s így a bronzok megszerzése a nemzeti intézet részére nagyon is kívánatos volt.

Mint általában a muzeumba kerülő gyűjteményes műkincesek, úgy a Schiefner-félék is teljesen elegyesek, antik és középkori meg legújabbkori tárgyakat tartalmazva.

Az antik tárgyak között van néhány *római*. Nevezetesen kiváló egy igen csinos bronz *kancsó*, melyre azonban felette fájlalni lehet, hogy oly rossz fentartásban került az intézet birtokába. Izletesen és gyöngéden ívült contura ez, igen megközelítve jelenkori izletesb virágvázainkat. Magassága $19\frac{1}{2}$ ct. talpazatának átmérője $5\frac{1}{2}$, szájöbleé pedig $6\frac{3}{4}$ ct. Nyakrésze teljesen ép, de kidomborodó hasa ásatás közben éles szerszámmal átvágatva, annyira megsérült, hogy az alsó és a felső rész

csak mintegy 7 ctmeternyire függ össze egymással. A mű különben egészen egyszerű és sima, csak a szájszélt választja el a nyaktól egy vékony fonalpárkányzat, míg alját párhuzamosan három, kettős mélyedésű vonal élénkíti.

Nem oly csinos, de sokkal ritkább két tengelyszeg, minők-höz hasonló darabok két példányban már léteznek a múzeumban. Ez utóbbiak jobb fentartásuak, mert teljesen épek, a mennyiben magával a tengelyvéggel kerültek a tárlatba, míg az új szerezmények csak megcsontultak jöttek a Schiefnergűjteménybe. E tengelyszegek egy közös agyon nyugvó három ágra oszló hattyufő primitív kivitelben. Mindhárom hattyúnyak szigorúan architektonikai; azon részen mely a tengelyléc felé fordult, egyenes, a kifelé eső részen ellenben a harmadik hattyúnyak mereven kidomborodik s így legjobban triposzhoz hasonlíthatók. Az egyik példányon két, a másikon csak egy hattyufő teljesen ép, a többi mind letört. Mindkét darab patenája igen szép.

Nagyon érdekes egy bronz *kardmarkolat*, melynek pengéjéből csak egy kis darab van meg s ez is meggörbítve. Nyilván erőszakos meggörbítés ez, mely vagy egy rajta feküdt súlyos teher következtében keletkezett, vagy ami még valószínűbb, a halott vitéz teteme mellé helyeztetvén, meggörbített. Egyébiránt sem a markolaton, sem a rövid penge töredéken az égésnek semmi nyoma sem látható. Maga a markolat teljesen szabályos mívű s közönséges férfikézhez van szabva. Hossza 11 ct. s legjobban hasonlítható egy közönséges nyélfogantyúhoz. A markolatfej negyed gömbszelet, melynek alsó lapján nagyobb és kisebb körvonaldíszítések fordulnak elő. Előkerülnek ugyan díszítések a szeletet keresztül törő markolatgombon is. Felül a markolat harapófogószerűleg alakult s a pengelap aztán a párhuzamos markolatlapok közé van szorítva, mindkét felén ahhoz szegekkel is erősítve. A penge közepén négy domborvonal fut végig három válut képezve s ennyiben maga a penge nem sima lap.

A négy *karperecz* közül három egészen a rendesen előforduló példányok közé tartozik a szokásos harántos és keresztvonal díszítményekkel. A negyedik annyiban érdemel külön

felemlítést, amennyiben kigyófejekben végződik. Többire nézve különben egyszerű sodronymű.

A *celtek* is közönséges példányok, kivéve egyet, melynek füle alatt egy féllevél idomu dombordíszítmény látható. Ennek csúcsából a pengén egy domborborda fut végig, maga a példány pedig nem tokos. Egy csákányszerű bronz celt nagyon kezdetleges mívű, a suitt egy másik példánya kifejlett *csákányt* képez, mely egyik végén hegyes, másik végén ellenben lapított, míg tokja a közepén van. Inkább botfejűl használtathatott, semmint szerszámul vagy fegyverül, miután súlya jelentéktelen. Diagonális hossza egyik szélétől a másikig 17 ct. Egy harmadik celt már átmeneti korszaku, kivitele finomabb s külrészn a kör és egyenes által kombinált vonal- és pontdíszszel van ékitve. Lapja felülről lefelé cannelirozott, de tokja egészen kitört.

A *bronzgyaluk* közül egy teljesen du va, nyers kezdetleges műütvény, két másik példány valamivel finomabb, egy negyedik pedig átmeneti, igen széles lapu (7 ct. széles, élén 8 ct. szél. 10 ct. magas.) Éle rézsutos, egyik felén csaknem öszöszeeső magával a lappal, másik felén ellenben azzal jelentékeny szögöt, elhajlást képez.

A *fibulák* egy 10 darabból álló csoportozatot képeznek, Közülök három mellfibula, melyekből kettő antik s a fejsücsköket kivéve teljesen ép fentartásuak, úgy hogy még pöczkék is meg van. Az egyikken semminemű díszítés sem fordul elő; a másiknak nyaktaraja reczés s pöczöktartója felső, külső részén két-két párhuzamos szíjjal díszített. A harmadik mellfibula valamivel ujabbkorinak látszik. Fejsücske ennek is hiányzik, nyaktaréja homoruan ki van metszve, pöczöktartója pedig a felső lapon kicsipkézett s e csipkék között három párhuzamos egyenesvonal fut végig. Pöczöktartója hiányzik. Van még ezen kívül e suittben egy nyeregalaku, teljesen ép fentartásu mellti minden díszítés nélkül; egy másik hasonló, de nyeregtám nélkül s a nyaklapon bordázott vonaldíszszel. Igen érdekesnek mondható egy sodrony-fibula, mely egy egységes darabot képez s elől ruganycsokorra van gombolyítva. Pöczöktartója áttört és átlukasztott. Egy nagyobb szabásu fibulának csak egy darabja maradt meg, egy kisebbszerűnek pedig lencsés válu-

zata van. Két gömbölyű mellű közül az egyik párhuzamos kördíszítésű s a körök váluzata között vörös emailnak nyoma látszik. A másik csillagrajzu domboru pontdísz láttat felsőlapján pontfoglaltvány között.

A *csatok* mindmegannyi változatot képviselnek, de mégis köztük egy sem olyan, mely speciálitást képezne. A gyűjteményben van összesen 9 db, többi közt figyelemre méltó egy nagy kerek csat igen kiterjedő körlappal s felől dombordíszszel. Szélére egy apró függelék rész van alkalmazva domboru pontdíszszel. Belső oldalán párhuzamos kettős kapocs látható. — Egy másik egészen egyszerű s kalaphoz hasonlít, a felső körlapon 4, az alsó körszélen két lyukkal. Rajta egyébként semmi díszítés sem fordul elő. — Egy harmadik 6 lapu, közepén azonban domboruankörlapu, ugyancsak dombor levéldíszszel.

Durva mívű, de fejlettebb technikájú egy *bronzoroszlánfő* tátott szájjal, kígyódzó sörénynyel, szokatlan alkatu szemekkel s belül üresre kivájott. Ugy látszik valamely vízműnél lehetett alkalmazva, vagy pedig ornamentikául is szolgálhatott s ez esetben talán karika is ment száján keresztül, legalább azt látszik mutatni a két oldallyuk, mely a szájüregtől különböző.

Egy *bronz buzogányfő* annyiban érdekes, a mennyiben a lóbor és gömbcsücskök között egy szabályos dombor pontrajzot tüntet fel, a mi ily tárgyaknál ritkábban szokott előfordulni.

Kiemelendő továbbá egy antik *bronz kés* félig eltört pengével. Fogantyúja mindkét oldalon három egymásra függélyesen álló csücsökkel bir, a penge és tok között pedig 3 bronzgyűrű forog szabadon.

Egészen szokatlan egy *torony*-féle bronz alkotmány, mely felül egy négy oszlopon nyugvó ívet mutat, alul pedig egy szobafélét ábrázol, mely elől úgy látszik rácsozattal volt el látva, ámbár már eltört s csak részletesen maradt fen. Az alsó szobatérség hátsó részén sajátos keretet képez kifelé, minek célja s rendeltetése elgondolhatatlan. Alól a talapzaton egy félköríves nyílás van, minek rendeltetése azonkép talányos.

Ugy látszik az egész készítmény mintául szolgálhatott öntvényekhez, s a XII. századba helyezhető. Ugyanez időbe tehető egy vas sarkantyú tövissel.

Erdekes csoportozatot képeznek a régibb *vaskulcsok*. Van egy köztük, mely igen durva mű, hosszú pöczökkel, melylyel a szakálnak kifelé nyúló laprészletei egy latin E-t képez. Hossza 19 ct. Hasonló durva művü egy másik, mely az előbbitől főleg kerek feje által különbözik. Hossza $18\frac{1}{2}$ ct. A többi három kulcs egyaránt csinos munka. Egyiknek szakálla Mäandert képez, alúl egy vágányos lemez által elzárva. Maga a kulcs tokos, feje kerek s belül vékony lemezdíszítései, mely úgy látszik, az egész belső tért elfoglalta, de utóbb ki lön törve. Hossza 18 ct. A fejen kívüli részen még egy tokja van, melyen keresztül nyilván szalag vagy szíj volt huzva s akként felakasztva. Legszebb művü egy másik, melynek szakállán a Mäander egymással szemben áll s az alsó zárlap nincs fogvágánnyal ellátva. Feje szintén kerek s külrészen négy domboru lencsedíszszel bir. A kerek fej belső terét egy architektonikus pálcza választja ketté. A kulcsvessző felső felét hatalmas fonadékok veszik körül, melyek gulaszerüleg egymáson fekszenek. Hossza 18 ct. Legdíszesb szakállal egy másik még nem pallérozott kulcs bír, s ez egészen áttört művü. Hossza 17 ct.

Egyéb tárgyak közül felemlíthető néhány *feszület*. Kivált érdekesnek mondható egy kifeszített karu Krisztus kereszt nélkül, melytől nyilván leszakadt. Egyik kara azonban hiányzik. Fején korona van, hasa kidomborodó, ruhája térdig érő, mellén három szíj, hátán egy szíj látható s majd az alsó részen rézsutosan futó ránczok láthatók. A lábak egymás mellé helyezvék s a fej erősen a jobb váll felé hajló. Az egész igen kezdetleges alkotásu s teljesen megegyezik ama byzantini művekkel, melyek közül elég maradt fen számunkra. Egy másik feszületen Krisztus karjai nem vonalszerűen egyenesek, hanem sajátságosan görbültek. Felső teste meztelen, alteste a czombokig ruhával van fedve, egymás mellé helyezett lábai pedig talapzaton nyugosznak. Feje felett és kezei irányában a kereszt-karok szögeiben három fő látható. Megemlítem, hogy a kereszt-karok mind négy irányfelé csaknem egyenlően hosszúak. Magassága ugyanis $9\frac{1}{2}$, szélessége pedig $7\frac{1}{2}$ ct. E példány már

rosz fentartásu. Legprimitívebb művü a harmadik kereszten előforduló Krisztus. Feltűnőek főleg a roppant arányu kéztenyerek s a diametraliter elálló lábak. Ez ugy látszik amulettul szolgálhatott, legalább hátrészének üressége ezt látszik mutatni. Az egész karikán függ, melybe nyilván a zsinég volt fűzve.

Végül megemlítünk egy díszes vas lóablát, áttört művel, egy csont fegyvert, mely vadkan-agyarból készült s három helyt ki van lyukasztva, többi közt hosszant a közepén is, nyilván a nyél beilleszthetéseire; egy 15 ct. hosszú sajátlagos bronzöntvényt, mely teljesen hasonlít egy széttépdesett ludtollhoz. Az egyes töviszálkák végén apró karikák függnek, melyek részben azonban már le is vannak törve; egy ezüst övrészletet áttört művel; több ornamentikus darabot (összesen 20), melyek közül legeredetibb egy kitört lapu, amennyiben ez egy körből kijövő négy, tátott száju lófejet láttat. Az egészet egy domború pontkeret veszi körül, míg egy másik áttört művü példányon egy griff van feltüntetve; egy igen érdekes nagy bronz kapcsot kockadíszszel, melynek mozgó lapján két hátrtatekintő tátott száju tigrisféle állat látszik keretekbe szorítva. Hasonló ehhez egy másik kapocs is, de ez már gyöngébb művü. Említünk még két áttört művü nagy szíjvéget, melyek egyike 15 ct. míg másika ketté van törve. Másik két szíjvég igen kicsiny.

Ugyanezen gyűjteményből való még egy magyar korsó s III. Napoleon császárnak egy gyönyörű carneol pecsétje a császár czimerével, s ez — eltekintve történeti jelentőségétől — mint műiparczikk is az osztály pecsétgyűjteményének egyik kiváló díszét képezendi.

Ortvay Tivadar.

A felsőmagyarországi muzeum-egylet első évkönyve. 1872—73-ról.

*Az igazgató-választmány megbízásából szerkeszté és közrebocsátja
Károly Gy. Hugó, premontrei tanár s egyleti titkár. Kassa,
1874. (70. l.)*

Azok után, miket a felsőmagyarországi muzeum-egyletről a napi sajtóban itt-ott olvastunk: csakis az érdeklődés bizonyos nemével nyulhatunk a jelen füzethez, melynek tartalma nem lohasztá le, sőt fokozá érdeklődésünket.

Az első czikk *a régi agyagművek, majolika, fajence és porcellán különféle nemeinek rövid ismertetése*. Myszkovszky Victor muzeumőről van (1—13 l.), a kire t. olvasóink az *Arch. Értesítőben* megjelent közleményei után csakis előnyösen emlékezhetnek, s a ki, mint rendesen, ugy ez alkalommal is, felvett tárgyát szorosan tudományos, de mindamellett vonzó, s a laicus által is élvezettel olvasható iránylyal adja elé. A bevezetésben, — mely egyuttal az egész füzet bevezetéseül is szolgál — előadja, hogy a muzeum-egylet feladatul tűzte ki: a rendes évi jelentésen kívül évkönyvében *régészeti*, természettudományi s irodalmi és *műipari* értekezéseket is közleni. »A felsőmagyarországi muzeum már topographikus fekvésénél fogva is hivatva van a mult évszázakban jelentékenyen kifejlett hazai műipar remek kivitelü s valóban példányszerü és izletes készítményeit gyűjteni, megőrizni, s azok rendszeres kiállítása által kivált ifjabb iparosainknak, valamint művészeinknek is a tanulmányozásra alkalmat és módot nyújtani s ez által a műizlés nemesbítésére hatni.« E szempontok vezérelték szerzőnket jelen czikke írásában, a melynek további folytatásában ismerteti az agyagművek különböző nemeit és készítési módját a czölöpépítményekben lelt agyagművektől kezdve egész az újabb időkig; ezután áttér az egylet gyűjteményében levő agyagművekre s közülök 16 legérdekesebbet részletesen leírja és egyuttal két táblán eléggé csinos rajzokban is közli. A leírás oly szerencsés modorban van tartva, hogy belőle mind az elmélet, mind a gyakorlat embere bőséges tanulságot vonhat.

Vajha azok között, a kiket polgári állásuknál fogva leginkább érdekel, a megromlott műízlés megjavulása minél szélesebb körben elterjedhetne és minél nagyobb viszhangra találna!

A második czikk (*egy elhallgatott költőnkéről*, Károly Gy. Hugó egyleti titkártól) teljesen szépirodalmi tartalmu lévén, e szaklapban semmi mondani valónk nem lehet róla.

Harmadik czikkül *az egyesület alapszabályai* (28—31. l.) szerepelnek. Ezekből szükségesnek tartjuk a következőket kiemelni: Az egyesület székhelye s egyuttal pártfogója: Kassa város; czélja egy felsőmagyarországi muzeum létesítése, a mely magában foglalja a vidék történelmi, őskori, geologiai, művészeti műipari s irodalmi emlékeit, és a jelenkor ipara s művészete remekeit, táj- s népismei adatait és földtani leleteit. Az egyesület lappangó emlékeket felkutat, érdekes tárgyakat megvásárol s illetőleg megment; felügyel a véletlen leletekre; kiállításra egyes műtárgyakat elfogad; a muzeum körébe eső eszméket társadalmi uton népszerűsíti és terjeszti; tárait nemcsak a nagy közönség, de a helybeli és közeli vidéki tanodák növendékei számára is nyitva tartja.

Az egyesület tagjai *tiszteletbeliek és rendesek*. Tiszteletbeliek, kiket a közgyűlés ilyenekül megválaszt. A rendesek ismét *alapítók* kik egyszer s mindenkorra 100, és *pártolók*, kik három egymásután következő évben évi 3 frtot bocsátnak az egyesület rendelkezése alá.

Az egyesület ügyeit a 30 válaszmányi tagból, s a következő tisztségviselőkből álló *igazgató-választmány* vezérli: a) elnök, b) két alelnök, c) titkár, d) három muzeum-őr, e) pénztárnok, f) ellenőr, g) ügyész), mely utóbbiakat első ízben az alakuló, azontul pedig a rendes közgyűlés a rendes tagokból három évre választ.

Az igazgató-választmány havonként egyszer, s esetleg többször is kis gyűlést tart, vezeti az egyesület közigazgatási ügyeit, megvizsgálja a pénztári számadásokat, kinevezi a helyettes és segédtisztségviselőket, s felfogadja a szolgákat.

Rendes közgyűlés minden évben egyszer tartatik Kassán. *Rendkívülit* pedig a válaszmány, vagy húsz tag indokolt kívánsága folytán tartozik az elnök egybehívni.

A közgyűlés tárgyai: az elnök, vagy titkár jelentése a

legközelebbi évről; a számadások megvizsgálása s határozat a pénztári maradvány felett; a tisztviselők s az igazgatóválasztmány és a tiszteletbeli tagok megválasztása; az alapszabályok megváltoztatása, végül az egylet netáni feloszlásának kérdése. Feloszlás esetében az egylet vagyona Kassa város gondviselése alá helyeztetik.

Hivatalos nyelv a *magyar*, érintkezéseiben azonban az egylet bármely más nyelvet is készségesen használ.

Az egylet czimere: angyal által tartott kettős paizs, a jobboldali paizsban egy méhhez s a baloldaliban Magyarországnak czimerével.

Negyedik közlemény az *egylet tiszteletbeli, alapító és tisztviselő tagjai* neveinek elésorolása (33—34 l.) A tizenhárom tiszteletbeli tag között ott olvassuk e lapok szerkesztője s segéd-szerkesztője, ugyszintén Hegedüs K. Lajos miniszteri tanácsos a közművelődési ügyek valóban buzgó előadójának nevét is.

A *titkári jelentés az egylet 187^{2/3}-ik évi működéséről* (35—42 l.) részletesen előadja az egylet alakulásának s a mult év végéig történt működésének történetét. Belőle helyszűke miatt, itt csak azt említjük fel, hogy a felsőmagyarországi muzeum-egylet eszméjének első megpendítője Klimkovits Ferencz akadémiai festész volt, s az alakulásra az előértekezletet Myskovszky Victor és Klimkovits Béla 1871-dik évi decz. 12-dikére hívták egybe. Tehát ezen egylet keletkezése jóval megelőzte a vidéki muzeumok alakítása és pártolása ügyében kiadott ismeretes ministeri körlevelet, a mi az illetőknek minden bizonynnyal nagy dicséretére válik.

Az *első rendes évi közgyűlés* (43—45 l.) s a közgyűlési *kérvény* (Kassa városához) a felsőmagyarországi muzeum-egylet helyiségeinek érdekében (46—48 l.) czimű közlemények után *ajándékozások az egyleti tárák számára* czim alatt (49—61, l.) szokatlan sorozatát olvashatjuk a lelkes ajándékozásoknak, a melyek lételt adának a felsőmagyarországi muzeumnak. Kár, hogy az egyes ajándékozók polgári állása csak néhány esetben jelöltetik meg, s ilykép ismeretlen marad előttünk: melyik osztály tagjai buzgólkodnak leginkább az ajándékozások által?

Az *összes műtárgyakról való kimutatás* (62—63. l.) szerint

a régiségtár 1110, az éremgyűjtemény 1206, s az egész gyűjtemény 14016. darabból áll.

A *pénztárnoki jelentés* (64—65. l.) tanuságaként az egylet bevétele 1873-ban 1149 frt 38 kr., s kiadása 1030 frt 9 kr. volt, tehát 119 frt 29 kr. még készpénz készletül maradt fenn a folyó évre.

Ezután következik az *összes tagok névsora* (66—68. l.), a mely szerint az egyletnek a tiszteletbeli tagokkal s az időközben elhunytakkal együtt 201 tagja van. Sajnos, hogy a polgári állás itt sines kijelölve.

A füzetet bezárja a *figyelmeztetés és kérelem* (69—70. l.) a tagdíjak fizetése, új tagok szerzése; az ajándékozások s az évkönyv nyomdai költségeihez ajándékozás útján való járulás ügyében.

Ezzel bevégeztük volna az érdekes füzet ismertetését, melynek tartalma hangosan tanuskodik a mellett, hogy a felsőmagyarországi muzeum részére oly fényes jövő vár, mely mindenféleképp méltó leend az általa képviselt vidék régészeti, cultur-historiai. természetrajzi és ethnographiai kiváló fontosságához.

Fridrich István.

Ajándékozások

a felsőmagyarországi muzeum tárai számára.

A felsőmagyarországi muzeum számára ujabban ismét adományoztattak tárgyak, és pedig: 1. Schifbeck József 1 német bibliát 1785-ből. 2. Illincz Konrád 1 négylábú csirkét spiritusban. 3. Stepán Pál 1 kétsövű pisztolyt, a bártfai kovács-czéh rézből készült s gyöngyházzal kirakott díszkalapácsát, 1 római sarut. 4. Gerster Ede egy kardot Mária Thereziakorszakából, 6 darab megkövesült fát, 1 kristályt (jegeczet), 28 régi ezüst pénzt. 5. Pawek N. több régi pénzt. 6. Mois J. többféle ásványt és követet. 7. Holländer R. 1 khinai fémtükröt. 8. Szikay Béla 1 ón bilikomot, 1 „Daguerreotyp“ cz. könyvet, valamint „Adó“ és „Két garas“ czimű könyvet is, melynek csak két példánya

került ki a sajtó alól. (?) 9. Krajnyik Gy. Kassa városra nézve érdekes négy arczképet, 1 magyar női főköttöt vörös bársonyból s arany díszítményekkel. 10. Horváth S. 1 rendkívüli nagyságu szarvas agancsot. 11. Szikkay Béla több rendbeli régi pénzt. 12. Özv. Sárközyné asszonyság több régi patkót. 13. Fayt Antal egy buvár kacsát kitömve és 1 vipera kigyót spiritusban. 14. Soós Sándor, b. Luzsénszky Pál által készített s Sóvári Sóos Sándor által kijavított igen szép s valódi művészies ihletéssel készült góth templom mintát fából. 15. Zsercei plébános 1 igen szép feszületet. 16. Weiss Vilmos 1 régi pecsétnyomót. 17. Tatárszky S. 1 francia nyelvtant. 18. Palcerer Amália 1 régi szép üvegfestményt. 19. Zehetgruber Karolina hasonlóképen szép üvegfestményt. 20. Reitzner F. 1 kövületet. 21. Hajdu Imre 3 régi ezüst pénzt. 22. Herlitzko N. Magyarország ezimerével díszített régi fejszét. 23. Kovács János egy régi zárt. 24. Reich N. 1 gránit szelenczét, 1 régi lakatot, 1 bárdot. 25. Myskovszky Viktor 1 XVI. századbeli ajtó vaspántot szép díszítményekkel, 1 kancsót 1628-ból. 26. Bolkay Vilmos 9 ezüst és 5 darab régi rézpénzt. 27. Kéler József 7 darab régi okmányt. 28. Mártonfy M. 3 kötet könyvet. 29. Baross László 1 lengyel aranyozott pénzt 1831-ből. 30. Gedeon Kelemenné asszonyság a magyar természetvizsgálók és tudósok emlékérmét 1846-ból s 3 forintot a pénztár számára. 31. Erős Istvánné 2 forintot a pénztár számára. 32. Alexy Ödön 1 saját faragásu, igen ízletes díszítményekkel ellátott botot Schwarzenberg fenyveseiből. 33. Burger D. L. tanár egy 100 frtos Kossuth bankót. 34. Kaczvinszky Béla 3 régi ezüst érmet. 35. Geduly F. az „Arch. Ertesítő“ több évfolyamát.

Mindezen becses ajándéktárgyakért az egyleti választmány a t. illetőknek hálás köszönetet mond s az intézetet továbbra is szíves párfogásukba ajánlja.

Károly Gy. H. m. k.,
egyl. titkár.

E g y v e l e g.

51. *Rio-Janeiróban* a nemzeti könyvtárban Dürernek több fametszetére akadtak. [Egy osztályban, mely Diego Barbosa Machado apát gyűjteményét foglalja magában, a jelenlegi conservator Dürernek 37 fametszetét fedezte fel, melyeken 1511 év van feljegyezve, s a műtörténelemben »*Figurae Passionis Nostri Jesu Christi*« nevezet alatt ismereteseek. A cím-lap hiányzik. Dürernek »Ádám és Éva« — híres metszete 1504-ből szintén megtaláltatott.

52. *Krimben* igen érdekes felfedezés történt. Azon helyen, hol a sebastopoli vasút töltése Inkerman völgyét átszeli, látható egy temető, mely a történelem előtti korszaknak egyik maradványa. Az itt találtató sírok minden ragaszték nélkül esupa faragatlan kövekből vannak készítve s részint gyermekek, részint felnőttek csontvázaik tartalmazzák, oldalfalaik oly alacsonyok, hogy csakis egy hullának való térséggel bírnak s egy faragatlan kővel vannak befedve. Minden sírban faszén fordul elő. A csontvázak északról délnek fekszenek, s a vasuti munkások által annyira összerongáltattak, hogy csak némely csontdarabok maradtak fel. Egy halom elhordása alkalmával azonban oly szerencsések voltak, hogy egy igen érdekes koponyára akadtak, mely a kőkorszakból származó s eddig-élé ismeretes koponyákhoz épen nem hasonlít. Ha e koponya összehasonlítottatik egy ezen korszakból származó koponyával, bámulatos azon különbség, mely a kettő között létezik, s ha az ép állapotban lévő állcsontok és fogak hiányoznának, az egész koponyát majom koponyának kellene tartani. Ezen egyénél az értelem székhelye csak kis mérvben volt kifejlődve, s a gondolkozási tehetség csak keletkezőben lehetett, mert a homlok majdnem egészen hiányzik, a homlokcsont a szemöldivek felett azonnal hátrakanyarodik, a koponyának hátsó része pedig igen kifejlődött. Az alsó állkapocs újjnyi vastag s az állnak semmi nyoma sem látszik, a fogak fölfelé irányozvák. Ezen érdekes koponya a moskai egyetembe küldetett. (Gaea)

53. *Értékes lelet.* Velencéből írjak: Herculanumban eszközölt ásatások alkalmával igen érdekes leletre akadtak s ez nem egyéb mint egy nő ezüsből készült életnagyságú mellszobra. A mellszobor épen maradt. Kezdetben azt hitték, hogy ez is olyan bronzalak, minőt gyakran találnak; a földrétegek és kendarabok sajátságos színt kölcsönöztek az ércznek, a muzeumba szállítás alkalmával azonban egy hivatalnoknak feltűnt

a szobor színe, levakará tehát a felső réteget s kitünt, hogy a mellszobor ezüsből van készítve. Ez a szobor az egyetlen ezüsből készült, mely eddig találtatott és 29 kilogramm súlyú. A műértők közt vita támadt a fölött, valjon a szobor öntetett vagy vésetett-e? — bizonyos ismertető jelek arra mutatnak, hogy az első föltevés a helyesebb, így a súly után ítélve a szobor belől üresnek látszik, a mi arra mutat, hogy úgy öntetett.

54. *Szép üvegfestményt* helyeztek be Pesten a városi plébánia-templom egyik ablakába. A kultuszminiszterium ugyanis a művészet többi ága közt az üvegfestészen is lendítendő, a művészetek segélyezésére szánt alaphól egy nagy üvegfestményt rendelt meg Kratzmann Edénél, ki pár évig állami ösztöndíjjal ezen ágban Münchenben képezte magát s ott Ulke nevű társával nagy üvegfestő műtermet és vállalatot nyitott. Az ablak, melyről szó van, a plébánia-templom szentélyének északi felén van s sz. István királyt ábrázolja, díszes építészeti körzettel és az egész művet körülvevő arabeszk-szélzettel. Az ablak Than Mór rajza után készült s nyugodt méltóságával, helyes rajzával dicséri mesterét, míg a fiatal művészeket az egyetemes színhatás s általában gazdagon kiállított mű igen jó oldalról mutatja be és ajánlja. Az egész kép az ugynevezett mozaik-rendszer szerint már a gyárban színezett sok ezer üveglapocskák-ból van művészileg összeállítva s tartósságára, valamint hatására nézve fölötte áll az újabb időben némely helyen készítettnek szokott festett üvegeknek; magassága mintegy 20 lábnyi, szélessége körülbelül 6 láb s alján e föliratot viseli: »Magyarország költségén« és az évszámot. A miniszterium oly föltétellel rendelte meg e festményt, hogy ha sikerül, utána ugyancsak a nevezett templom másik ablakába sz. László képét rendeli meg; s így valószínűleg már a jövő évben egy újabb szép üvegfestmény-nel gazdagodik e tekintetben igen szegény fővárosunk. — Kratzmann Ede, ki ezuttal kevés ideig időz atyjánál, az (Eszterházy-féle) országos képtár derék igazgatójánál, nemsokára a budai bombatéri plébánia-templomba is föl fogja állítani az angyali üdvöletet ábrázoló s szintén szépen sikerült üvegfestményét. Ezenkívül azoknak, a kiket ez érdekel, igen előzékeny szíveséggel mutatja meg a művész vagy édes atya az akadémia palotájában azon csinos kis üvegfestményét, mely Faustot és Gretchent ábrázolja és szintén a sikerült művek közé tartozik.

Tartalom: Régészeti böngészet hazánk éjszaki vidékein. — Közlemények a magyar nemzeti muzeum érem és régiség osztályából. — A felsőmagyarországi muzeum-egylet első évkönyve 1872—73-ról. — Ajándékozások. — Egyveleg. —

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

1874.

Szerkesztő:

12. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre,

November 15-én.

Segédszerkesztő:

zerge u. 23. sz.

Bizományos:

Geduly Ferencz,

zerge u. 23. sz.

Aigner Lajos könyvkereskedése

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenként 20 kr. — Előfizetni lehet **Aigner Lajos** könyvkereskedésében (váci utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvtárúsnál.

Régészeti böngészet hazánk északi vidékein.

Vége.

Znióvárán három napig időzvéen, alkalmam nyílt a környéket közelebbről megismerni. A mély tudományu és sok tapasztalatu Hegedüs Lajos Kandid min. tanácsos elnöklete alatt itt működő bizottság tagjai közül többen egy szép derült napot arra használtak fel, hogy a főnebb érintett régi Béla-várat megsejmléljék; e nevezetes hely most már rom, de egyszerű négyszögü emeletes kastélyában, mint egy az itteni levéltárban kezembe került 1774. évi jegyzékből is kivettem, akkor még a 12 szobából állott helyiségből két szoba jó karban találtatott, ezekben akkor a znió-uradalmi egyik erdővéd lakott, kinek kötelessége volt az uradalonhoz tartozó környékbeli helységeken kiütött tűzvészt mozsárlövésekkel jelezni; ehez tartozott a Margit szűz tiszteletére szentelt kápolna is. Ugy vélem, hogy ez ősrégi vár *Turócznak* is neveztetett hajdan, még pedig a mostani megye területét átmetsző Tur folyótól, melytől a vármegye is nyerhette hajdan nevét. Tur vagy Turov egyébiránt a régi szlávoknál pogány hadistent is jelentett.

Znióvárálján tett kirándulásunk alkalmával a környékbeli nevezetesebb családok levéltárait is megsejmeléltük. Maga Znióvárálja tót mezővároska, mely hajdan a turóczi boldogságos szüz Máriától czimzett régi prépostság székhelye is volt. A fennmaradt adatok szerint, IV. Béla király 1252. évben a premonstreiek számára alapította e prépostságot, azt terjedelmes jószágokkal ellátván. Később a jezsuiták birtokába került s az azok által itt felállított tágas két emeletű zárda tekintélyes épület, mely maiglan fennáll s jelenleg képezdei intézetül használta-tik; ugyanis a XVIII. században Mária Terezia a jezsuitákat eltörölvén, itteni vagyonukat is az egyetemi alapítványra fordította; utolsó itteni jezsuita főnökül Schmeltzer Ignác említetik az itteni okmányokban, ki 1778. évben adta át a templom szereit a helybeli lelkésznek. Jelenleg a terjedelmes birtok a nyitra-sellyei közalapítványi kerületi igazgatóság által, helyben lakó művelt tisztek közbejöttével kezeltetik.

A zárda keleti szélén emelkedik a r. k. templom, mely a réginek helyén épült; a régi idővel annyira átalakított, hogy most eredeti jellegéből vajmi kevés látható; sőt nézetem szerint fekvése is annyira megváltoztatott az eredeti régi keletelt templomnak, hogy az csak egyik csekély, kápolnaszerű részét képezi a mostaninak. A régi bejárattól jobbra nyulik, ablakai keskenyek, míg az ujabbnak tágas nyílt tekintete van és attól hosszában terül el.

A konvent régi irományai a mult században részint a beszterczebányai káptalan, részint a sellyei kerületi igazgatóság irattárába átvitettvén, itt vajmi kevés érdekes adat hagyatott. Ezekből mégis annyit megtudhatánk, hogy IV. Béla 1267. évben a turóczi prépostságnak »*Udvaros*« (ma Dvorecz) nevű községbeli halászok földjét, 1269-ben pedig *Baráthi* nevű községben 8 jobbágyot adományozott. Ugy látszik, hogy a XIII. században e tájék magyarosabb jellegű volt, erre mutatnak legalább az Udvaros és Baráti nevű helyek nevei, mik most csak szláv nyelven ismertetnek; a halászat különben e megyében most is díszlik, így Znióvárálján, a közalapítványi birtokon, a haltenyészet jó sikerrel kezdetett, a Révay-család stavniczka pizstráng tenyészdeje pedig szintén virágzik.

Az itteni képezdei intézetben annak buzgó igazgatója

Groó Vilmos egy muzeumnak is vetette meg alapját; ennek régészeti osztálya azonban ekkorig még csak néhány éremből és egy 1872. évben a *kis-csepcsényi* határon, Csepcsányi Gusztáv földbirtokos tagján és költségén *Groó Vilmos* által felásított halomban talált régi tárgyakból áll. Ugyanis, miként a nevezett igazgató urtól hallám, e nagy kiterjedésű halomban egy vas szögekkel és pántokkal megerősített fa koporsóbban egy teljesen felfegyverezett lovag volt eltemetve, még pedig akkép, mint a csontok helyzetéből kitűnt, hogy melléje harszi paripája is tétetett.

A koporsóból egyes fadarabkák és több lapos fejű a mostaniakhoz hasonló vasszögek és lemezszerű pántok kerültek elő, egy 50 cm. hosszú és 7 centimeter széles, levélszerű vas *dárda-hegy*, melyben a fanyél maradványa is látszik még; a sajátos görbülettel díszített *vasfokos* 15 cm. hosszú, a *nyilak* kétfélék, horgas és fűzfalevél alakúak; ez utóbbiak hasonlóak az általam *Szolván* 1870-ben kiásott s az Archaeologiai Értesítő azon évi 10. füzetében leírt IX.—X. századbeli nyilakhoz; a *zabola* karikán függő pálczából áll; 16 cm. magas és 10 cm. széles két *kengyelvas* pedig keleti alaku, lent széles talppal; a *sarka tyú* szögben végződik; de legérdekesebb a jól megartanyozott ezüsből készült, átvert arabeszkekkel ékített hat pár masszív $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 4 cm. széles *csat*, mely, valamint a $2\frac{1}{2}$ cm. széles fél makk alaku ezüst *gombok* szögecskékké voltak az illető öltönyhöz illesztve. Bögrének vagy egyéb jelleges, felvilágosító éremnek nyoma sem mutatkozott. Én a XIII. századból valónak tartom e leletet.

Láttam még a znió váraljai intézetben két szépen szironyozott bronzból készített 80 és 90 cm. hosszú, sodrony alaku *tört* is, melyek fent egyenlőn gombban végződő, vonalokkal díszített markolattal ellátvák. Ezeket az ötvenes években Turóczi megye területén. *Dvorecz* helység határában más 28 hasonló darabbal együtt találták s mikből néhány a turóczi szentmártoni Maticza gyűjteményébe is került.

Én úgy tapasztaltam, hogy e megye területén sok bronz-korbeli műszerekre, sír- és lakhelyekre lehetne akadni, ha azok iránt rendszeres kutatások intéztetnének; menet közben több ily halmot pillantottam meg e tájon, mik között legérdekesebb

az, mely *Prjekopa* helység közelében ötlik szembe: a sík talajon 4—5 ölnyi magasságban emelkedvén egy legalább is 30 öl hosszú rendes alaku hosszas halom, melynek tetején egy feszület áll. Nagy szolgálatot tennének a régészeti ügynek az illetékes szakértők, ha e kiváló érdekű dombot értelmesen felbontatnák.

Znióváralján túl, *Szent-György* nevű helységnél egy csekély magaslaton álló régi keletelt kőtemplom regényes képet nyújt a különben is festői tájnak.

*Turóc-Szent-Márton*ban megsejleltük az egyemeletes megyeházat s az abban levő levéltárt, melynek legrégibb jegyzőkönyve 1542. évben kezdődik. Nevezetes különlegesség az is, hogy a tanácsteremben levő asztal az 1707. évi ónódi gyűlésen történt véres katasztrófa emlékeül I. Józsefnek ide vonatkozó 1709. sept. 29. kelt kiváltságglevele folytán, mely szerint a megye ismét helyreállítatott, az eltépett helyett új zászlóval és pecséttel ellátatott, az addig használt zöldszínű posztó helyett, veressel van bevonva, mely szokatlan jelenség az idegenre meglepően hat.

A helybeli r. kath. templom régi építmény, azonban szintén sok változáson menvén át, eredeti jellegéből tetemesen kivetkőztetett.

Az itteni szláv szellemű *Maticza*-egyletnek van saját emeletes háza s abban muzeuma, minthogy az egylet, mely pecsétjeül országos czimerünk keresztes három bérceit használja, czéljául kitűzé, a szláv irodalom művelését s szláv emlékek és régiségek gyűjtését. Most földszint két szoba szolgál a gyűjtött tárgyak tárául, melyekben minden rendszer nélkül, antiquariusi kirakat gyanánt vannak a különféle tárgyak elhelyezve. Itt képek, nyomtatványok, olajfestvények, szobrok, főszminták, könyvek, rendkívüli nagyságu pókhálók, koszorúk, tót zászlók, a körmöczi runbetűs sziklafeliratok lenyomatai, ércz és ásvány darabok s régi fegyverzetek rendetlen chaosban tűnnek fel. Az éremgyűjtemény egy szöglet-szekrény kihuzható fiókjaiban tartatik s abban több érdekes barbár, római és görög darabokat mutattak vezetőink: Paulinyi Tóth Vilmos s az egylet titkára Sasinek. Mint beszélték, nem rég gonosz kezek e szekrényből épen az éremgyűjtemény javát, mintegy 95 arany régi

pénzt eltolvajlottak, a nélkül, hogy máshoz nyúltak vagy eddig nyomára jöhettek volna.

A falon függő régi fegyverek közt több *bronzkorból* valót is láttam, mi ugyhiszem, legérdekesebb részét képezi a kezdetleges gyűjteménynek. Szép bronz karvédő tekercsek, szekerczék, füles vésők, kések, kardok, hosszú török, lándzsák csüngnek régi vas műszerek és fegyverek közt.

Egy 1849. évi debreczeni hirlap kefelenyomatát is mutatták ők, mely Görgői felsőmagyarszági hadjáratára vonatkozik s melyet Szemere a kinyomatás előtt megsemmisíttetni rendelt.

Innen tovább menve *Rutkán*, egy már az ország legészakibb szélén gyönyörű mészszikláktól környezett völgyben fekvő tót helységben, egy kőhömpölyök közt csergedező patak balpartján és lombos kertek közt emelkedő szegényes házikóktól környezett, vad bozóttól benőtt némileg emelkedett téren áll a kis terjedésű keletelt régi *kőtemplom*; a tót kántor s néptanító készségesen kinyitá annak ajtaját s így ronda belsejét is jól vehettem szemügyre. A famennyezettel ellátott négyszögű hajónál jóval kisebb a kerek apsis keresztalakú boltozattal s igen keskeny nyílásszerű ablakaival, melyek csak a keleti és déli oldalról vetnek némi fényt be. E templomka, valamint e tájon sűrűn előforduló ehhez hasonlók minden alkatrészeiben egyenlők a szatmári egyházmegyében, Szatmár, Ugocsa és Bereg megyék területén előforduló ily falusi templomokkal s nézetem szerint szintén a XIV—XV. századból erednek.

A *Vág* folyó itt-ott merészen kőfal gyanánt emelkedő mészkő szirtektől környezett regényes partjain tovább menve, Szucsántul egy alaguton áthaladva, *Árva* vármegyébe értünk; *Kralovánnál* észak felől egy szűk völgy nyílásán át hömpölyög az Árva folyó, mely itt a Vágba ömlik. Mi most az Árva völgyébet értünk a végből, hogy a történeti nevezetességű Árva várát megsejmelhessük. Utunkban Nagyfalván, (melynek templomában egykor az árvamegyei levéltár hamuvá égett) és Alsó-Kubinon áthaladva, este értünk a meredek sziklán büszkén emelkedő vár alá, melyet másnap a vár monographusa:

ifjabb Kubinyi Miklós, árvai uradalmi ügyész vezetése mellett szegről végről jól megtekintettünk. A vár, mely leginkább a XVI. század közepén nyerte jelenlegi tágas alkatát, mely távolról is művészi ecsetre édemessé teszi, magas hegyektől körülvett völgyben, az Árva folyó partján magában emelkedő hosszan elnyúló s fokankint magasló sziklán fekszik; valóban maga a természet is csak várnak alkotá e helyet, a mint azt, Isten tudja, melyik régi korban első alapítója is észlelvén, magának rajta minden megtámadástól ment lakot (sas fészek gyanánt) emelt. Idővel sok változáson, újításon, nagyobbításon mehetett át az eredetileg parányi védhely, míg végre egyik gazdag s hatalmas birtokosa a mostani állapotba helyezteté. A vár tulajdonképen három részből áll, az alsó közép és legfelsőbb vagyis a fellegvárból; az egész zsinde fedél alatt van ugyan, azonban csupán az alsó találtatik lakható állapotban, a mennyiben az 1800 évi április hó 18-án este vigyázatlanságból kiűtött tűzvész által elhamvasztatván, azóta a Thurzó György utódai és birtokosai által csak részben állíttatott helyre. Azonban mindenütt tágas lépcsők vezetik a szemlélőt fel a legmagasabb csúcsára is, mely itt különösen két pontján, az éjszakin és délin oly szédítő meredélylyel bír, hogy a bástyatoronyra alkalmazott vasrácsozatu erkélyre alig merünk lépni, szemünkbe tűnven a rémitő mélység, mely alattunk tátong s honnan eltörpülve látjuk nemcsak a kékes távlatot, hanem az éles kőszál alján fekvő különben kényelmes és tágas lakokat is, melyek a nagy kiterjedésű uradalom tisztjeinek lakhelyéül szolgálnak.

Az alsó vár jól fentartott szobáiban a mostani uradalmi lelkes igazgató, gróf Zichy Edmund rendelkezése folytán, nemcsak csinos régi butorzatot láthatni, hanem több eredeti régi olajfestményt is; így a XVI. századból Thurzó György és neje Czobor Erzsébet eredeti arcképeit, a mint a ravatalon virágokkal behintve s szalagokkal bepólyázva fekszenek; egy másik termet gróf Tököly István, gróf Draskovits Miklós, Illésházy Gáspár, Gábor és György grófok, Eszterházy Miklós herceg, az Erdődy és Zichy grófok őseinek arcképei díszítik. A közelében lévő, XVI. században épült góth modoru kápolna szintén megtekintésre méltó; ebben kitűnik Thurzó György

életnagyságu, carrárai márványból faragott szobra; a hajó közepén fekvő kőlap jelöli itt a templom alatt elterülő sírboltot, melyben a többiek közt Thurzó György fia Imre és neje nyugszanak, kiknek czimerei a kápolna falain csüngnek.

Ugyancsak az alsó várban egy kis muzeumot is alapította a nevezett igazgató ur, mennyiben nemcsak az árvai uradalom területén élő minden állatot, mint medvét, farkast, hiuzt, vadmacskát sat. jól kitömve kiállíttatott, hanem a környékbeli növényzet és termés képviseletéről is gondoskodott; azonfelül kiállíttatta mindazon ipar- és üzletbeli czikkeket és műhelyek s gyárak mintáit, melyek mult évben a bécsi világkiállításon kitéve s részben éremmel és oklevéllel jutalmazva voltak. Ezek közt tanulságos vízmű-építmények, mész- és szénégető helyek s kemenczék, juh-szállások, gunyhóval és teljes felszereléssel s egyéb művek miniatur alakban kiemelhetők.

Egy másik terem falait, melyeket az előbbi századokból fenmaradt s a tűzvész által megkimélt régi famennyezet fed, több a XVII—XVIII. századból eredő vas sisak, pánczél, lándzsa és kard ékesíti; némely fegyverzet lilomokkal van díszítve s így francia mű. Mint vezetőnk mondá, az 1848. zavarteljes évben rakoncátlan kezek az azelőtt itt összegyűjtött számos régiséget gonoszul feldúlták s így most ezek helyébe a nevezett gróf nem rég a főnebb említett tárgyakat helyezte ide.

A középső vár helyiségei, mint a feliratok kiderítik, leginkább Dubovei János, lengyel származásu urnak szolgáltak lakásul 1540. év táján; azonban a Thurzóék is több épületet ritka fénynyel és bőkezűséggel emeltettek. A 288 lábnyi mély sziklába vájt *kut*, valamint a legfelsőbb várban levő vízfogó medence szintén figyelemre méltók; a déli erkélyről igen szép kilátás nyílik nemcsak a szomszéd Galiczia, hanem hazánk hegyes vidékeire is, melyeket a kékes homályban eltűnő messzeség hullámszerű hegyormok borítnak.

Elégútnen hagyja el az idegen e nevezetes helyet, csodálkozva az ember merészségén, ki ily szédítő magasságban fecske módjára a kisterjedelmű kiálló szikla csúcsára is építtetett magának lakot, helyenkint oly keskeny sziklára, melyet alulról tekintve, a legelső szélvész vagy vihar hogy ledönt, képzeljük.

Kralovántúl két állomásnyira már *Liptómegyében* elértem a szintén részint kopár, részint lombos fáktól árnyékolt magas hegyek közt fekvő *Rósahegy* nevű mezővárost, melyet annál szívesebben meglátogattam, leszállván a vaspályáról, mert egykor, úgy harmincz évvel ezelőtt, itt nyertem az első elemi oktatást s a kegyesrendiek itteni kis gymnasiumában végeztem a két első tanfolyamot; azóta a sors voltából nem láttam e tájat s így méltó kegyelettel léptem a rég nem látott városba, melyhez annyi gyermekkori emlék kötött; azonban csodálkozva láttam, hogy minden régi alakjában tűnik elém, semmi sem változott, semmi sem emelkedett azóta; itt-ott még azon ledöntött kerítésekre is akadtam, melyeken át a lejtőn fekvő piacról az alatta elterülő utcákra lefutottunk, sőt a zöldfüvel benőtt udvaron álló tanoda ajtaján s tornász deszkáin még névkarczolataimra is találtam. Pedig be sok viz folyt le azóta a Vágon s hazánk politikai tekintetben úgy szólván teljesen ujonnan átalakult. Kegyelettel megszemléltem a »ring-« on (főtéren) emelkedő szép góth-alaku templomot, mely a XV. században épült s azóta szintén tetemes változásokon styl nélküli újításokon ment át; úgy, hogy a nyolczszög három oldalával zárt keletelt szentélyen kívül alig maradt rajta egyéb jellege; a nyugoti bejárat felett álló magas torony rézzel izletesen fedett. A hosszan éjszak felé elnyúló piacz apró faházai mi érdekeseget sem mutatnak; azonban a város egykori pallos-jogára vonatkozó kőpellengér, a kivont kardot tartó karral és vas nyaklánczaival még most is rendithetlenül ott tündöklök, mint harmincz év előtt. Lent a Revucza folyónak a Vágba való szakadásánál fekszik a szintén a XV. században épített várkastély, melybe egykor a csehek befészkeltek magokat; most honvédek tanyáznak egyik részében. A piacról szép kilátás nyílik azon szürke hegyektől környezett völgybe, melyből kiemelkedik a romba dült *Likava* nevű vár. Történeti adatok szerint e vár már a XIV. században fennállott; s azóta a Drugeth, Danes, Giskra s Hunyadiak birtokába ment át; majd a szerencsétlen mohácsi ütközet után bekövetkezett harcziás időkben Petri és Krusith (ki a rózsahelyi kastélyt is újíttatta), majd Illésházy, Tököly és Rákóczy családok kezeire került, míg végre a királyi

fiskus által elkoboztatván, a XVIII. század elejétől fogva kincstári jószágot képez s a hradeki igazgatóság alá tartozott.

Másnap a Majláth Béla által közelebb eszközöltetett buvárlatai folytán felfedezett őskori barlangjáról nevezetessé lett Baráthegy alatt vezető vaspályán tovább haladva, Szent-Miklóson túl a szépfekvésű Hradek városkán felül szembetűnik a hasonló nevű vár romja, melynek története a likavaival egyenlő. Vasecz és Hochvald táján a vadregényes hegyes vidékre felérve, előnkbe tárulnak a Kárpátok legmagasabb csúcsai: a 7914 lábnyi magos Kriván és tovább az ennél még magosabb Tátra, melynek fellegekkel játszó merev ormai méltóságosan tekintenek le a gyönyörű Szepes s a szomszéd megyéknek a kéklő távolban eltűnő téereire.

A kriváni ormot 1840. aug. 4-kén Frigyes Ágost szász király és szenvedélyes természetbúvár, Hainz Frigyes őrnagy, Zipszer Keresztély beszterczebányai tanár, Thuránszky Péter szolgabíró és Münszter György hradeki kincstári erdőmester kíséretében meglátogatván, ennek emlékeül később egy kőlapon nyugvó ércz oszlop emeltetett ott, melyet azonban vandal kezek nemsokára feldúltak, a rajta fénylett koronát aranynak vélvén.

Igaz, hogy a hiuság volt főrugója ez emlékállításnak, mennyiben egy a jelenvolt kísérők közül emelteté azt s az oszlopra a tudománykedvelő fejedelem neve mellé az övét is illeszteté örök emlékezet reményében; mi azonban csakhamar szomorú véget ért, beteljesedvén itt is a régi latin költőnek a mulandóságról szóló e mondata:

»Omnia fert tempus, pariter rapit omnia tempus . . .

Heu quam cuncta abeunt celeri mortalia cursu!

Lehoczky Tivadar.

Még egyszer a budavári Gellért-sír ügyében.

A »Reform« július 8. és 9-iki számában *Evva Lajos* urtól »Mátyás király temploma« feliratu hosszabb tárczaczikk jelent meg; mely a most restaurálás alatt lévő épület történetét érdekesen és tanulságosan előadja. Nem kívánok ezuttal az egész

közlemény felett bírálatot írni, egyik megjegyzése mindazonáltal olyan, melyet annál kevésbé hagyhatok reflexio nélkül, mivel nem nagyon régen épen e tárgyra vonatkozólag tettem közé »egy elfelejtett történeti emlék ügyét szorgalmazó nyílt indítványt.«

Néhány hóval ezelőtt ugyanis azon alkalomból, hogy ő felsége uralkodása negyedszázados évfordulója emlékönnepén a vallás és közoktatási m. kir. Miniszter előterjesztésére a kath. főpapi javadalmak intercalaris jövedelmeiből a dom restaurálására százezer forintot engedélyezett, — egyik hazai napilapban*) egy cikket bocsátottam közre, melyben figyelmeztettem, hogy leghazafiasb férfaink egyike, ki Magyarország műveltség történetében soha el nem halványodó emléket vívott ki magának a velencei születésű és patriciusi származású *Sagredo Gellért* csanádi püspök a Vatha-lázadók által agyon köveztetve a budavári főtemplomban lőn eltemetve, hol hét éven át tényleg nyugodott. Felszólalásomnak célja volt a nemzeti kegyeletet ezen történeti esemény emlékéleg való megörökítésére indítani s ámbár a hazai sajtó az indítványt teljesen ignorálta, mégis másrésről illetékes helyen megnyugtattam az iránt, hogy a restaurálás folyamában a történeti érvek által támogatott indítvány a körülményekhez képest figyelembe fog vétetni. Most Evva Lajos ur a »Reform« hasábjain meg oda nyilatkozik, hogy csakis a bizonytalan néphit állítja, miszerint szent Gellért püspök a budai főtemplomban lett volna eltemetve, s így illusoriussá teszi első felszólalásom sikerét.

Tekintve mindazonáltal Evva ur nyilatkozatát, legott tájékoztatva lehetünk annak kritikai értékére nézve. Érvei ugyanis összesen csak annyiból állanak, hogy a templom főoltárán olvasható felirat, mely szerint »a templomot 1015-ben sz. István alapította« a jezsuitáktól származik, kik csak a hagyományra, nem pedig történeti bizonyságokra támaszkodva állíthatták ezt. Hozzáteszi azonkívül, hogy »a Mátyás templomnak már góth stylusa is későbbi eredetre mutat.«

Mindenekelőtt kitűnik, hogy Evva Lajos ur az e tárgybán közzétett felszólalásomat nem ismeri, de másrészt felhozott

*) Magyar-Állam. 1874. 18—4202. sz.

érvei is a mellett tanuskodnak, hogy e részben forrástanulmányai összesen csak azon idézetekre szorítkoznak, melyeket főleg Rupp monographiájában előtalált.

Ez azonban a kérdés eldöntésére természetesen nem elégséges s mindaddig, míg nyomósabb érvek ki nem forgatandják az ellenkező állítást támogató érveket, *fentartandónak kell hogy tartsuk azt, minék történeti valóságáról egy kifogástalan írott emlék kezeskedik.*

Figyelmeztettem volt, hogy hazai kutforrásaink egyik legősebbike és valamennyinél tanulságosbika azon *Vita S. Gerardi*, melyre nézve ismétlem, hogy legjobb bizonyítékaim vannak, miszerint annak az egykori Walther, a martyrizált püspök barátja és a csanádi székesegyház kanonokja a szerzője, — részletesen előadván a hiteért elvérzett férfiú életét és halálát, háttározottan felvilágosít annak eltakaríttatásáról is. Megjegyezvén azonban, hogy a *Vita S. Gerardi* nem azon lectiojáról lehet itt szó, melylyel Corsendoncaniusnál vagy Suriusnál találkozzunk, hanem melyet nagyobb gonddal először Wion adott ki Velenczében 1597-ben, utóbb a lunaelaci másképp mondseei codex nyomán 1790-ben Battyán, 1844-ben kritikai apparátus felhasználása mellett Endlicher, s melyet végül Szabó Károly 1865-ben kitünően sikerült fordításban magyarra is áttett.

Ezen *Vita S. Gerardi* képezi tehát azon történeti alapot, melyre nézve Evva Lajos ur azt hiszi, hogy *nem létezik*. Es midőn a *Vita S. Gerardi*a hivatkozom, egy mindenképp solid történeti forrásmunkára hivatkozom, mert az életirat — igen kevés, nagyon is felismerhető, főleg chronologiai részletek kivételével — egy teljesen megbízható korirat, melynek kútfői becsét, mint XI-ik századi dolgozatnak, Gánoczy és az alaptalanul skeptizáló Engel kivételével valamennyi hazai írónk egyiránt elismerik. A mit pedig a külföldi Wattenbach hozott fel ellene valósággal nem egyéb, mint Engel hallucinatioinak kritikátlan reproductiója. Az *életiratban egy hiteles szem- és fültanu beszél, kinek egy oly momentosus eseményről, mint minő sz. Gellért vértanúsága és eltakarítása, mindenesetre tudnia kellett.*

A *Vita S. Gerardi* elmondván a vértanu halálát, eltakarítására vonatkozólag írja: »Teste az nap összeroncsoltan ott

hevert, a hol vértanúságot szenvedett, következő napon azonban eltemették a boldogságos szűz egyházában **Pesten** nagy sírás között azon öltözetben, melyben vértanúságot szenvedett.» És ugyanezt ismétli később egy másik helyt is, irván, hogy: a Gellért utáni csanádi püspök Maurus, Fülöp apáttal Endre király elé járulván, kérte őt, hogy **Pesten** a sz. Mária egyházban eltemetett széntnek testét engedné szabadon Csanádra átvitetni.

Mit különben ekként a mondseei codex mond, azt némely más hazai legenda hagyományokban is olvassuk, persze az eseményre nézve a biographiális codexre támaszkodva. Nevezetesen állítja ezt a Temesvári Pelbárt által rövidített *Legenda Minor*, a régi deák nagy legendának e rövid kivonata, irván: hogy a sz. vértanu testét másnap a kath. hívek a **pesti Mária-egyházban eltemették**. Ép így mondja ezt a XVI. század elején virágzott és Toldy által 1859-ben kiadott jeles *karthausi névtelen* magyar szentekről szóló legendái egyikében, a Vita S. Gerardival illetőleg Temesvári Pelbárt legendájával megegyezőleg állítván, hogy »sz. testét pedig akkoron élészter temették el **Pesten**, Bódog-Asszony egyházában.« Feltűnő mindenesetre, hogy Wion, midőn az életirat erre vonatkozó közleményét felidézi, Corsendoncaniustól és Suriustól elütőleg hozzáteszi: *in Pest omnibus collacrymantibus*.

Az életirat és az arra támaszkodó legenda hagyománynak ezen határozott állítása mellett nyilván minden jelentőség nélküli marad a hallgatagság, mely e tekintetben a pozsonyi káptalan codexéből Endlicher által kiadott *kisebb pozsonyi krónikát*; a XV. század másik feléből származó *nagyobb pozsonyi krónikát*; a XIII. századbéli *Kézai Simon mester-féle krónikát*; a XIV. századbéli *bécsi képes krónikát*; az 1360. körül íratott *Muglen-féle krónikát*; a Toldy által közrebocsátott *Marci Chronicon*; az 1473-ban először kiadott *budai krónikát* és végre az oly ismeretes *Thuróczy-krónikát* jellemzi, mert e pont körüli hallgatagságuk is tényleg ép oly jelentőség nélküli, mint a milyen az egyéb hazai történeti eseményekre vonatkozólag, melyekről egyikük másikuk ugyancsak mélyen hallgat, anélkül, hogy azért a kritikának eszébe juthatna magát az egyébként constatalható tényt agyon tagadni.

Szt Gellért eltakarítására nézve is azért bármiként okoskodjunk, a *Vita* alapján bizonyosnak mondandó, *hogy Sagredo Gellért Pesten temettetett el a Bold.szűz egyházában.*

Felesleges volna azonban itt reprodukálni mind azt, amit annak bebizonyítására felhoztam, *hogy ez életiratban említett Pest alatt nem a mai Pestet, hanem a mai Budát kell értenünk.* A mit e tekintetben Budai Ferencz, Fábri Pál, Pauer János, Oltványi István és Pál, Novák Lajos, a pesti központi növendék papság magyar irodalmi iskolája és a hivatalos esanád egyházmegyei schematismus ellen felhoztam, dönthetetlen. *A történeti források, a krónikák és okiratok, valamint a kritikai történeti irodalom egyaránt igazolják, hogy a Vita-ban említett Pest alatt a mai Budát kell érteni, következőleg ugyanabban említett pesti sírhelyt a mai Budán kell keresni.*

És ezt annyival inkább kereshetjük itt, mivel *Pesten* azon korban, melyről itt van szó, egy a bold. szűzről elnevezett egyház tényleg még nem létezett, míg ellenben Budán két ilyennek is világos nyomára akadhatni. Felsoroltam azon okiratokat és írókat, melyek s illetőleg kik erről hiven tanuskodnak s kimutattam, hogy az egyik egyház, mely a török harcok folytán elenyészett, *Ó-Budán a síkon állott*; a másakra nézve ellenben kimondtam, *hogy az Uj-Budavárnak plébániája volt, mely azonos az uj-budavári Assumptio-egyházzal vagyis Mátyás templomával.*

Többi érveim között persze felemlítettem azon feliratot is, mely Buda visszafoglalása után a főoltár felett olvasható volt s mely az egyház alapítását sz. Istvánnak tulajdonítja, *de mely Erva Lajos ur szerint a jezsuitáktól származik s azért mit sem bizonyít.*

Nem nyomozom itt, hogy a felirat mely időből való, habár természetesen egykorunak nem is mondható, miután rajta többi közt egy XVII. századbéli esemény is meg van örökítve; — *de megengedve, hogy az valóban a jezsuiták műve s hogy csakis a néphűt alapján keletkezett, kérdem, halomra dönti-e e körülmény állításomat?*

Ha semmi egyéb érv az állítás mellett nem bizonyítana, elismerem, hogy nem hivatkozhatnám egy újabbkori argumentumra, mely legfelebb egy régi traditiót képviselhet. *De itt*

épen az a döntő, hogy állításomat diplomatikai ősi erővel támogathatom! Maga Evva Lajos ur is felemlíti Rupp Jakab nyomán, IV. Béla királynak 1255-ik évi julius 25-ikén kelt azon okmányát, mely a templomról, mint még csak építendőről szól s azon 1269-ik évi oklevelet, mely már mint felépültet említi, de Evva ur az okmányokra vonatkozólag csakis ezt említi, holott már Rupp is figyelmeztetett, hogy az okmányokban csakis átépítésről van szó, mert különben hogyan szólhatna a király az elsőben a „kegyuri jogról, mely előbb őt illeté?” hogyan szólhatna „első alapításról (primaria fundatio)?” hogyan nevezhetné azt a második oklevélben „ujon épültnek?”

Czáfolhatlan tény tehát, hogy a XIII-ik században az egyház már ujonépült egyház volt s e tényállással szemben vajjon mi természetesebb, mint az, hogy a Vita-ban említett Mária egyházat, mely az akkori Pesten, vagyis a mai Budán volt (nem az ó-budai síkon, mely soha sem mondatott Pestnek) ezen Béla király okmányaiban előjövő Mária-egyházzal azonosítsuk? Az életirat közleménye teljesen coincidal s benne egy plausibilis érvet birunk arra nézve, hogy az egyház, melyről diplomatikai nyomot csak a XIII-ik századból birunk, tényleg már a XI-ikben is fenállott.

A mai épületnek góth stylusa pedig csak annyit bizonyít, hogy a falművek később koriak. És többet nem is. Ez a hely történeti nevezetességét azonban épen nem alterálja, mert a hely, hol Magyarország első vértanúja feküdt, kétségtől ugyan azon területre esik melyen a hajdani szűkebb épületet utóbb egy tágasabb dom váltá fel. S ha arasznyira nem is mutathatjuk ki a canonizáltnak egykori sírhelyét, az epitaphiumos emléktábla mégis csak helyén leend a restaurált Mátyás-dom falain is. Azért legyenek ismételve és figyelmesekké téve, a restaurálással megbizottak, hogy a nemzeti kegyeletnek emlékszerű kifejezést adni tartsák hazafias kötelességüknek!

Ortvay Tivadar.

A haligóczyi barlangról.

Haligóczy mintegy ötszáz lelket számláló tót ajku község Szepesmegyében, Lengyelország szélén.

Vidéke hegyes mésztartalmu kősziklákból áll. Festői szép. Fél óra távolságra fekszik innen Veres-klastrom, a góthi stílusú ódon s lakatlan zárda. Pusztulásnak indult épületeit most turisták látogatják, hajdan a carthausi szerzetnek kedves men- s tartózkodási helyül szolgáltak.

Haligóczyt egyedül barlangja teszi fontossá. Néhai Petényi Salamon hazánk hírneves természetbuvára volt első, ki e barlangban ásott. Ujabban két lengyel tudós tőn kísérletet. Tudtommal harmadik valék, ki ez év július havában azok által megkezdett ásatást folytatám.

A haligóczyi barlangba 5' magasságu bejárás vezet.

Az ország legnagyobb barlangjai közé sorozandó: több hold kiterjedésűnek találták. Öt osztályból áll, melyek nagyságra egymástól eltérők.

Egyik barlangjában kis forrás csergedez, mely a hiányzó szelelők helyett a levegőt tisztítja, jéghideg vize a munkásoknak kedves italul szolgál.

Második barlangág csepegőkö tartalmu, sokban az agteleki barlanghoz hasonlít.

Különben egyéni meggyőződéseim szerint, a haligóczyi barlang nincs még tökéletesen fölfedezve. Mély és sötét hasadékokat látni, melyek bizonyynyal eddigelé ismeretlen ágakba vezetnek.

Valóban egy ily tágas sziklaüregnek nyomára is akadék, midőn egy szűk bejárason munkásaim egyikét beküldém.

Három óra lefolyása alatt négy munkásommal, kik időközben többször pihentek, s a kövek félre rakásával foglalkoztak, háromszáz darab csonton kívül, melyeket jobbára ősszállatokéinak ismertem föl, nyolcz különféle állatnak fogát s főleg sok barlangmedve csontot találánk.

Legérdekesebb vala azonban a félkört képező 5" hosszú kovakőkés. E késnek mindkét oldala élesre kivet, élessége

után következtetve még azon állapotban van, a mint a barlanglakók elkészítették.

Fennebbieken kívül sok durva hamuszínű cseréptöredék s egy helyütt két láb mélységben faszén fordult elő.

Az ásás nagy fáradsággal jár, miután roppant kőtömegek lépik el a barlang belsejét.

A kulturföldet három láb mélységűnek találtam.

A kulturföld alatt kemény kőalapot érezni.

Az eddigi eredmény után ítélve bizton hiszem, hogy e barlangban a történelem előtti neolith kőkorból sok régiség lesz lelhető.

Ugyde ohajtandó volna, mikép a felső talajon lelt újabbkori csontok s az azokkal lelt tárgyak, a mélyebb rétegben fekvő őszidőkbeli csontokkal s tárgyakkal össze ne keveretnének, a mi a lefolyt idők közti választvonalok precis meghatározására befolyással van.

Miután hazánkban archaeologiai és palaeonthologiai szempontokból a barlangok nagyrészből még ismeretlenek, kíváncsatos lenne eme nevezetes barlangot is tudományos szempontból átkutatni; mind azon szaktudósoknak tehát — kik ott buvárkodni akarnak — fölvilágosítást adhatnék, s legnagyobb készséggel tótfalvai birtokomból őket a helyszínére vezethetném. Tótfalva szintén a Szepességben fekszik, Haligóczyhoz közel, csúcsivü temploma s egyházi régiségei az Arch. Ertesítőben megemlítvém.

Különben a haligóczyi barlangról bővebb jelentést küldtem a magyar nemzeti muzeum tudományos igazgatójának az ott lelt csontoknak egy részével, — a cserépdarabokkal — és a szép kovakőkéssel pedig a nemzeti muzeumnak kedveskedtem.

Badányi Mátyás.

Az emberiség kora a legujabb vizsgálatok nyomán.

I.

Néhány év óta szokatlan élénkség uralkodik az emberiség őstörténelmének kutatása körül. Angol-Franciaország, Német-hon, de mondhatjuk az összes művelt népek tudományos férfiai lankadatlan buzgalommal igyekeznek felderíteni, az eddig oly sötét homályba burkolt őstörténelmet. — E buzgalomnak egyrészt e fiatal tudomány nagymérvű haladását köszönhetjük, másrészt azonban, mivel nagy érdekltségénél fogva különböző szaktudósok figyelmét vonta magára — annyi ellentétes nézetekkel árasztatott el, hogy gyakran nem vagyunk képesek a helyest a helytelentől megkülönböztetni; így lőn, hogy némelyek kevés fontosságot tulajdonítanak a praehistoriának, mások pláne nem akarják tudománynak elismerni, mondván: »semmi bizonyost nem nyújt!« De ha feltétlen pozitivitást keresünk, megnyugvásunkra mondhatjuk, a mathesisen kívül alig találunk tudományt, mely ilynemű kíváncsiságot teljesen kielégítené. Hiszen, hogy több példát ne hozzak fel, van-e nagyobb chaos, a tudományok tudományának nevezett bölcsészet homlokegyenest ellenkező rendszereinek zürzavaránál, s a napjainkban oly nagy diadalt arató Darwinismus nem ütközik-e minduntalan ellenkérdésekbe, melyekre a jeles zoolog és követői nem tudnak határozottan megfelelni, s többnyire a kutatások hiányosságára, s arra hivatkoznak, hogy a hiányzó láncszemeket a jövő kor fáradozása fogja pótolni. Ugyanavval, gondolom, védhetjük az őstörténelmet is, tekintve tudományágunknak rövid idő alatt tett páratlan haladását, s eddigi eredményeinek nagy horderejét, feljogosítva érezhetjük magunkat a történelem és a természettudomány eme közvetítőjének ép oly jövőt tulajdonítani, mint az újabb modern tudományok számukra várnak. — Hogy állításunk nem légből kapott, eléggé bizonyítja a nagy buzgalom, melylyel napjainkban e tudomány különböző ágainak képviselőivel e tárgy felé fordulnak, bizonyítják a praehistoria eddigi vívmányai, melyeknek közvetlenül köszönhetjük, hogy nem hiszünk többé azon naiv

nézeteknek, miket nem rég az ember teremtéséről, első cultur-állapotáról, koráról stb. olvastunk

Főleg az emberiség korára vonatkozólag megjegyezhetjük, hogy a praehistoria mivelésének köszönhető, miszerint e problema a tudományos követelménynek megfelelőleg fejtetett meg. S mivel e közérdekeltségű kérdés legújabb nemzetközi arch. congressuson is élénk discussiókra szolgáltatott alkalmat, czé-lom az emberiség korát illető kutatások eredményeit röviden feltüntetni.

Ismeretes a történet előtti kornak kő-, bronz- s vaskor-szakra való felosztása, ismeretes továbbá az is, hogy a kőeszközök csiszolt vagy csiszolatlan volta után, a kőkorneolith- és palaeolith korszakokra oszlik. A neolith korszakból a czölöp-építmények szolgáltak eddig alapul az ember korának meghatározásában. Így mr. Gilliéron a Bieler tavat a Neuenburgi tóval összekötő Thiéle vagy Ziehle folyócska egyik hidjánál talált csölöppépítmény segélyével határozta meg a kőkorszak tartamát. A hid a völgy legszűkebb pontjait köti össze, mely-től kis távokra a völgy szélesedik, s a Bieler tóig állandóan tartja meg szélességét. A hid alatt talált czölöppépítmények arra mutatnak, hogy a tó a hidig terjedt, de idővel visszahúzódott. Ugyan e tótól 375 meternyire zárda áll, mely hiteles oklevelek szerint 1090—1106. közti években a tó partján épült, s így 750 év alatt a tó 374 meternyire vonult vissza; ha most nem a hidtől, de csakis a völgy szélesbedésétől a tó partjáig haladunk 3000 meter távot nyerünk, s alkalmazva a 750 évnél megfelelő visszavonulás nagyságát, azon időre, midőn a czölöppépítmények a tó partján állottak, 6000 évet nyerünk. De e számítások megbizhatlanok, s tekintetbe véve, hogy a czölöppépítmények alján talált állatok csontjai mind élő fajokhoz tartoznak, a czölöppépítéset sokkal fiatalabbunk kell tartanunk, s oly időbe tennünk, midőn Európa déli részein már történeti népek szerepelnek. Nagyobb korra tarthatnak igényt azonban Dánia part-jain hosszú vonalakban elnyúló u. n. kjöekenmödding, v. i. kony-hahulladékok, melyekben kétségtelen tanujeleit találjuk annak, hogy Dániát időszámításunkat messzire túlhaladó korban halász s vadásznép lakta, mivel lakmározási helyeiken az említett hul-ladékok között nagyszámu csiszolatlan sajátszerű typust (kjö-

ekenmödding balta) feltüntető eszközöket találunk, és tulok, róka, őz, farkas, eb, szarvas felhasított csontjai között, az eben kívül, melynek husa ugylátszik eledelül szolgált, mert az ebesontokon késnyomok vehetők észre — egyetlen házi állat sem fordul elő. Annál nagyobb mennyiségben találjuk az osztriga kagylóját, mely a hulladékok főalkatrészeit teszi, s kiindulási pontul szolgál e hulladékok korának meghatározásában. Az osztriga ma t. i. a keleti tengerben gyéren, csakis sósabb helyein nevezetesen az atlanti tenger közelében fordul elő, de a kjöekenmödding embere az eldobott kagylók után következtetve, nagy mennyiségben fogyasztotta ez állatokat, föl kell tehát tennünk, hogy akkor Dániát körülhullámzó tengerben több volt az osztriga; az azonban csak úgy lehetséges, ha az atlanti oceanból nagyobb mennyiségű sós víz juthatott a keleti tengerbe, mint manap, azaz, ha *Jüttland szigetcsoport* volt. S így gondolható, hogy hosszú idő kellett azon geographiai átalakulásokhoz, míg e szigetcsoport összefüggő egészzé tömörült, s folytonos emelkedés által végre Európával összeforrt. Streenstup még arra is figyelmeztet, hogy e hulladékok között a fáj (Tetrao urogallus) csontjai előfordulnak, mely madár tudvalevőleg az erdei fenyő rügyeivel és tobozaival él, s így e hulladékok kora összeesik azon idővel, midőn Dániát erdei fenyvesek borították. E fáról pedig, mely ma e félszigeten ritka, tudjuk, hogy a tőzeg mocsarakban (Torfmose) a legalsóbb rétegekben durva kőeszközök kíséretében található, s hogy a magasabb rétegekben a bronztárgyakkal a tölgy és nyírfa, vas eszközökkel pedig a Dániában mainap is elég elterjedtebb fánem: a bükk fordul elő. E három fánem tehát Dánia kő-, bronz- és vaskorszakát jelzi, s ha tudjuk, hogy valamely vidék növényzetének elváltozására mily jelentékeny idő kíváncsít, fogalmunk leend e hulladékok koráról. Lubbock azokat a neolith kornak elejére teszi, midőn az eszközök csiszolása már ismeretes volt, de még csak gyéren alkalmaztatott. Számokkal ő sem áll elő, de szintén e fennírt körülményekre hivatkozik.

Czirbusz Géza.

Vége következik.

E g y v e l e g.

55. *Brugsch* a hirneves aegyptolog Karnakban egy falon egy névjegyzékre akadt, mely az ő birodalomban létező 2000 községnek nevét foglalja magában. E névjegyzéket *Brugsch* legközelebb szándékozik kiadni.

56. *Beulé* *Károly* *Ernő* meghalt. Nincs itt dolgunk a francia belügyérrel, hanem a régésszel, ki több rendbeli archaeologiai munkát írt mielőtt minster lett, tanár volt a francia nagy könyvtárban; az az felolvasásait ennek teremében tartotta. Legnevezetesebb két munkája »L'acropole d'Athènes« és a carthagói régészeti kutatások eredménye. »Procès des Césars« című IV. kötetes munkájában szembe szálott III. *Napoleon* hasonló tárgyú könyvével Fő érdeme az, hogy felolvasásaiban a régészeti tudományt népszerűvé tudta tenni.

57. *Pesten az új városi harangot* máj 30-án emelték föl a régi városház tornyába; a szép harang, mely a bécsi kiállításon is ki volt tüntetve 580 fontot nyom. A régi harangot egész délelőtt kitették közszemlére és sokan nézték meg. Az idő foga nem igen rongálta meg, pedig még 1697-ben öntötték. Alsó részén négy kép látható, az egyik a régi városi czimer; a másik *Themist*; a harmadik *Szüz Máriát* ábrázolja; a negyedik egy paizs ezen felirattal: »Goss mich *Johann Nusspicker* in Ofen 1697.« Tehát 177 éve, hogy kalapácsa az órákat jelzi és mégis alig kopott egy vonalnyit. E harang különben nem csak az órák jelzésére szolgált, tűzjelt is adott, megkondukt minden nagy ünnepélyen, pl. koronázáskor, urnapján, régi időkben pedig mindannyiszor, valahányszor egy szegény bűnöst akasztófa alá vezettek. Alsó szegélyén a következő latin felirat olvasható: »Dum sono, vos moneo, quae praesens venerit hora, ut possit fungi munere quisque suo; dum voco de signo, jus, conventumque senatus, ut det et examinet jura cuiusque sua.« (Midőn megszólalok, intelek benneteket, hány az óra, hogy kiki foglalkozása után láthasson; ha jelt adok, összehivom a bíróságot, hogy vizsgálja és adja meg kinek-kinek a maga jogát.) Két fényes folt jelzi a helyet, ahol az órákat ütötte. (P. N.)

Tartalom: Régészeti böngészet hazánk éjszaki vidékein. — Még egyszer a budavári gellért-sír ügyében. — A haligócei barlangról. — Az emberiség kora a legújabb vizsgálatok nyomán. — Egyveleg. —

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADEÉMIA.

1874.

Szerkesztő:

13. szám.

VIII. kötet.

Dr. Henszlmann Imre, *Deczember 20-án.*

Segédszerkesztő:

zerge u. 23. sz.

Bizományos:

Geduly Ferencz,

Aigner Lajos könyvkereskedése

zerge u. 23. sz.

Pesten.

Ezen folyóirat időhöz nem kötött egy vagy másfél ívnyi számokban jelenik meg. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára ívenként 20 kr. — Előfizetni lehet **Aigner Lajos** könyvkereskedésében (váci utca 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvtáránál.

VI. A csetneki középkori műemlékek rövid ismertetése.

Csetnek bányaváros Gömörmegyének egyik délszaki irányában elnyúló regényes völgyében fekszik, s a megye egyik legrégibb telepítvénye, a mint azt a XIV-dik századbéli temploma, valamint régi köriratu pecsétje bizonyítja. — A város pecsétje köridomu, 2" átmérővel bir, két gyöngysor által határolt területén még a XIII-dik században dívó román-kori úgynevezett majuskulákból álló körirata e következő:

+ S·CIVIVM·DE·ZENITNIK. az az

+ Sigillum. civium. de. Zenitnik.

A pecsét belső mezején kalapács, fogó és ütő (ambos) — a vas és bányai part jelző eszközök bevésve láthatók, — ezen régi pecsét a város által mai napig is használtatik.

Ha az utas bármely oldalról is közeledik Csetnekhez már messziről veheti észre a templom barna sötét színű, érdekes és festői silhouettjét, s minél inkább közeledik a városhoz, annál jobban bontakoznak ki az ódon egyház egyes részletei.

Meglehet, hogy a város régente falakkal és bástyatornyokkal volt megerősítve, ily erődítésnek nyomai jelenleg már nem vehetők észre.

A város csinos épületekkel bíró főterének déli végén egy kis emelkedésen fallal körülvéve áll az eredetileg róm. katolikus, jelenleg ágostaiak régi temploma, melynek fekvése összeegyeztet minden régi templom fekvésének irányával, t. i. hossz tengelye kelet nyugati irányú azaz (keletelve van); polygonal szentélyével kelet felé néz; áll három hajóból, t. i. két alacsonyabb és egy magasabb főhajóból, mely utóbbit csinos de alacsony ablakok (Lichtgaden) világítják meg. Ezen beosztás szerint a templom a basilikák sorába sorolandó.

A főhajó összes hossza 18° , melyből

a szentélyre	$4^{\circ} 2'$
a presbyteriumra	$5^{\circ} 4'$ és
a hosszhajóra	8° esik.

A szentély egy rendes nyolczszög három oldala által záratik be, a falközök csúcsíves ablakokkal áttörvék, míg az éleken a szokásos támpillérek ellensúlyozzák a belső csúcsíves boltozat nyomását.

Eredetileg róm. kath. templom lévén (aligha nem apátsági templom) feltűnő tágas presbyteriumot látunk ott, mely két lépcsőfokkal feljebb fekszik, mint a hosszhajó kövezete. Ezen presbyterium a középhajótól egy hatalmas csúcsívezetű dialív (arcustriumphalis) által választatik el.

A déli mellékhajó két részből áll, a keleti és nyugatiból, melyek egymástól három lépcsőfok által választatnak el. — A szinte polygonal keleti része eredetileg kápolna lehetett, jelenleg könyvtárnak használtatik.

Míg a déli mellékhajó 17 ölnyi hosszzal bír, addig az északi mellékhajó sokkal rövidebb az előbbinél, mert ennek a hossza csak 8° . — Az északi mellékhajó keleti fele egyenes, melyhez a szekrestye simul, utóbbinak keleti végén van még egy polygon zárásu helyiség, mely jelenleg csontháznak — osariumnak — használtatik.

Meglehet sőt valószínű, hogy ezen jelenleg csontháznak használt helyiség kápolna lehetett, és csak későbbi időkben, midőn a templom körüli temető halottakkal annyira meg telt,

hogy minden új sirgödör ásásánál tetemes mennyiségű emberi csontok s koponyák ásattak ki, ezen maradványok pietásból a kápolnának nem használt és már meglehetősen rongált állapotú csontházába elhelyeztettek. — Ezen csontház bir még igen primitív profilu boltgerinczekkel, és szép mérművű csúcsíves ablakokkal.

A templom nyugati oldalán van a négyzet idomu alappal bíró s e szerint négy oldalú tornya, melynek teste nem szökik be a templom hosszúságába, hanem csak a templom nyugati zárfaláig terjed. — A torony bir négy egymástól gót esvető párkányzatok (Kaffgesimse) által elválasztott emelettel, a negyedik emeleten a tornyot egy fedett fatornác veszi körül, melyen egyszersmind az óra czímlapjai alkalmazvák. — A torony teteje három egymás felett álló, két kisebb nyolczoldalú galleria által egymástól elválasztott, s mindinkább kisebbedő kúpolából áll, mely kissé barock stílusú tetőzet sehogy sem illik a templom határozott gót stílusához, de mindazonáltal igen festői képet nyújt.

A torony harmadik emeletében vannak a harangok elhelyezve, földszinti (parterre) helyisége igen szép csúcsíves gót boltozattal bir, melynek négy gerince egymásba fonódva, közepén egy négyszöget képez; a gerinczek ezen elrendezésénél fogva szokásos s majdnem minden egyéb szerkezetű boltozatnál szükséges záradék kő (Schlussstein) ott egészen feleslegessé válik.

A templom bir jelenleg három bejáratlalt, a nyugati oldalon, a torony alatt lévő bejárati kapuzat csúcsíves, a többi mellékbejárásoké pedig nem, miután utóbbiak későbbben vágattak ki a falból. — Van azonban a déli mellékhajó falában, az első nyugoti travee irányában a régi csúcsívezetű igen szépen profilozott déli kapuzat, mely későbbben befalaztatott ugyan, de annak daczára az említett párkányzatok még igen jól kivehetők. — Itt akaratlanul jön eszembe a budai Mátyás templomának befalazott de még látható déli díszkapuja.

Ezen templom részint durva szemcséjű homok, részint pedig mész vagy ugynevezett darázskőből épült, egyes műrészei, mint a boltgerinczek, consolák, ajtó- és ablak-párkányza-

tok, valamint azok mérművei igen szépen vannak faragva és tisztán kidolgozva.

A főhajónak a diadalív feletti keleti zárfa a presbyterium tetőzete fölé még jó magasra emelkedik, a csúcsfal felső párkányát lépcsőalakú párkányzat az ugynevezett Katzensteg veszi körül.

A torony falai a templom főhajójához képest feltűnően alacsonyak, s a torony negyedik emeletének csekély magasságáról ítélve feltehető, hogy e torony bizonyos közbejött akadály miatt az eredeti tervzet szerint nem végeztetett be.

A mi ezen templom építési idejét illeti, az megbízható történeti adatok hiánya miatt pontosan nem határozható meg, de tekintve a templom még primitív csúcsíves styljét, építési ideje még a XIV. század elejére bizton tehető.

Mondják, sőt Bartholomeidesz ezen templom történetét tárgyaló latin munkájában is említ egy feliratot, mely a templom szentélyének belfalán a meszelés előtt létezett volna, s a mely így hangzik:

HOC OPVS CONTINVATVM EST PER MAGISTRUM
SIMONEM, EMERICO SUB VITRICO, ANNO REPARATÆ
SALUTIS. MILESIMO. C.C.C.C.LX.

1460-dik évben lehet ezen templom valamely részének építése folytatottatott Simon egyházi gondnok által.

1712-ben a templom belseje szépen bemeszeltetett (?!!), mely alkalommal a falakon levő és a mészréteg alatt még most is lappangó fresco képek egész cyclusa szerencsésen bemázoltatott (?!); igaz ezen vandalismus még a múlt században történt, de félre eső műemlékeinken megtörténik az még most is.

Mintegy tiz év előtt ezen templom belseje, bár nem egészen a gót stíl szabályainak megfelelően, de mégis némi műízléssel kifestetett, anélkül azonban, hogy a régi frescónak a mészréteg alóli felszabadítására nézve valami történt volna!

—Requiescant in pace! —

Általában véve ezen templom külseje, nagy méreteinél fogva inposans kinézésű, különösen silhouettje igen élénk és festői.

Ezen templom constructiv részleteit leírva, vizsgáljuk meg annak belsejét is.

A nyugati torony alatti főkapun belépve a templomba, azon titokszerű félhomály — mely majdnem minden régi templomnak sajátja, — itt is észlelhető, mivel a hosszahajó a már említett felső ablakok által csak gyéren világíttatik meg, s pedig annak csak a boltozatja, míg lentebb fekvő részek homályosak. A presbyterium, valamint a szentély is csak keskeny gót ablokok által nyer gyér világítást. A régi templomnak ezen félhomálya igen kellemesen és megnyugtatólag hat az ember kedélyére, s magába szálásra ösztönözi.

A szentély belszegletein a boltívek és gerinczek egy henperforma oszlopokba mennek át, mely utóbbi a falból kiszökve, mintegy tartani látszik a boltgerinczet.

Különösen szépek azon consolák, melyek részint ember arcokat, részint pedig stilizált levél diszítményt tartalmazva, a presbyterium boltgerinczének támul szolgálnak.

A mi minket meglep, az a gót szárnyoltárok hiánya, s hogy azok ott is lehettek az kétségkívül áll, s valószínű, hogy a reformatio háborus korszakában azok a hazai művészet kárára elenyésztek.

Tekintetbe véve azon mindenesetre örvendetes de ritkaságánál fogva meglepő körülményt, hogy a nürnbergi sz. Szebald és Lőrincz tiszteletére szentelt eredetileg katolikus templomokban, daczára hogy azokat jelenleg már az ágostaiak és reformátusok birják — mai napig is láthatók még a régi szárnyoltárok, keresztelő medenczék és síremlékek! — ott úgy látszik, nagyobb volt a nemzeti művészet iránti tisztelet, mint a vallási fanatizmus, mely utóbbi oly sok emberi remekművet rontott.

Azonban ne csodáljuk, hogy nálunk a reformatio kezdetén vandalizmus uralkodott, mert míg a némethoni polgár már magas műveltségénél fogva a művészet bármelynemű remekeit minden körülmények közt csak tisztelni és becsülni tanulta, addig nálunk a műveltség oly általános és magas foka hiányozván, ennek következtében a kölcsönös üldözés, fanatizmus, és a régi műemlékek pusztítása annál nagyobb mérvet öltött.

Ily vandalizmusnak tulajdonítható, hogy például csak

néhányat megemlítve: a kassai főtemplomban csak négy, az eperjesiben pedig egyetlen egy régi szárnyoltár sem maradt reánk.

Ezen templom egyik legrégibb műdarabja mindenesetre a bronceból öntött keresztelő medencze, melynek azonban már lábazatja hiányozván, csak a felső részből a medenczéből áll. Medenczéjének átmérője 2' 2'', magassága pedig 1' 3'', s ezen tetemes méreteiről ítélve még azon időből való, midőn a keresztelendő gyermek teste a szentelt vízbe egészen belemártatott (immersio). A cuppa felületén a felső sorban a megfeszített üdvözítőt, továbbá Pál és Péter apostolok képeit ábrázoló féldomborművek S. PETRVS és S. PAVLVS feliratu szalagokkal láthatni.

A cuppa derekán egy feliratos szalag huzódik körül, gót minuskulákból álló következő felirattal:

+ hoc + opus + factum + est + in + honore + assumptione +
beatissime + virginis + marie + 18.V.8.

Ezen medencze tehát 1454-dik évből való.

A medencze alsó részén négy evangelista jelvénye medailónokban van foglalva. — A medencze felületét azon sajátos zöldes színű rozsa — (Aerugo nobilis) patina — vonja be, mely az antik bronce műtárgyakat oly érdekessé és széppé teszi. Megemlítésre méltó itt azon körülmény, hogy miután ezen keresztelő medencze, mind alakjára, s díszítményeire nézve felette hasonlít a kézsmárki medenczéhez, feltehető, miszerint azok egy mester műhelyében öntettek.

A középkori fafaragászat egy szép kivitelű egyházi szék által van képviselve. Ezen — négy ülőhelylyel bíró szék a presbyterium északi oldalfala mellett áll, s hátulsó magas deszkalapja szép gót díszítményekkel díszített. Felső része rovatékos párkányzattal bír, mely alak egy 6 $\frac{1}{2}$ '' széles deszkán egy gót ornament különböző állásu háromleveles lóhere leveleivel van díszítve, mely utóbbiak szárai fehér virágok körül fonódva, veres és zöld színeivel egymást szépen váltják fel, oly annyira, hogy ezen helyes színezés a nézőre kellemes benyomást tesz, miután a színezés az ugyis tekervényes díszítményt bizonyos rendszerbe hozza.

Azon a széken legérdekesebb az, hogy itt még eredeti polychromatikus befestéssel találkozunk, és pedig nem a gotikában szokásos kék és veres színezéssel, de mintha a művész a színezésnél kiváltképen a magyar nemzeti veres, fehér s zöld színt készakarva választotta volna.

Az egyes üléseknek megfelelő magas hátlapjai hullámzó vonalban lóhere levelekkel díszített, veres és zöld színnel felváltva befestett ornamentet mutató lécezetten vannak körülrámázva. A hátlapok közepét egy körforma gót díszítmény foglalja el, melynek körületén a sugár irányában (radial) fekvő gót minuskulákból álló felirat olvasható:

* O * rex * glorie * veni * cum * pace * amen * .

a betű közök szintén felváltva veres és zöld színnel vannak befestve úgy, hogy minden egyes szónak más meg más szín szolgál alapul.

Ezen kerekdíszítmény kellő közepén *ih̄s* Jesus, Homo, Salvator, vagy *In hoc signo*, vagy pedig *Jesum habemus Socium* jelentőségű szavak monogramja látható; a középső *h* felső részén vízszintesen keresztbe fektetett lapon pedig *inri* (Jesus Nasareus Rex Judeorum). Ezen kördíszítmény a négy sarkon alkalmazott halhólyag gót díszítmény által mintegy négyszögbe foglaltatik. A díszítmény némi szín módosítással minden egyes ülés felett ismétlődik.

Tekintve ezen régi imaszék szerkezetét, díszítményeit és befestését, némi biztossággal állíthatjuk, hogy ezen emlékmű a XV-dik század második felében készült. Ezen szék deszkázata s nagyobb felülete természetes szép meleg barna színű, míg a díszítményeknek alapul szolgáló felületek mérsékelt és jól választott színnel maszkírozottak.

Ezen templom harmadik nevezetessége a szentély jobb részén lévő Csetneki István sírtumbája. Ezen síremlék egy négyszegletű hosszúkás prizma alaku sírból áll, melynek felső kőlapja mintegy 2' 6'' magasságyira esik a templom kövezetétől. A sírkőlap hossza 1° 0' 9'' szélessége pedig 3' 3'', szélén mintegy három hüvelyknyi szélességű szalagon, latin majuskulákból (Lapidar) álló következő bevéselt felirat látható:

VLTIMVS INTER EGO NVMEROSOS ORDINE
FRATRES HAC GELIDA STEPHANVS CHETNEKI
CONDOR HVMO OBDORMIVI IN OPPIDO DOPSINA
ANNO 1594. DIE 15 IVNII POST MERIDIEM

HORA 6. azaz:

Utolsó én számos testvéreim sorában,
Csetneki István ezen fagyos földben
elszenderültem Dobsina városában 1594-ik
évi június 15-kén délutáni 6 órakor.

A sírlapon féldomborműben kidolgozott alak, tekintve annak határozott magyar jellegét, viseletét s fegyverzetét e tekintetben ritkítja párját hazánkban; a kissé görbe kard a sisak és buzogány magyar jellegű.

Ezen barna, finom szemcséjű homokkőből készült sírlap egy pánczélos alakot a szokásos rojtos párnán fekvé ábrázol, fején hegyes idomu, és vizirrel (erre magyar kifezésünk nem lévén) ellátott sisakot visel, jobb kezében egy hatalmas gombba végződő buzogányt tart, míg balkeze kissé meggörbített magyar kard keresztmarkolatján nyugszik, mely szíjjakkal övén egyszerűen van megerősítve.

Lábain azokhoz szíjjakkal csatolt, s virágot képező taréjjal ellátott hosszúnyakú sarkantyút visel.

Mellén, kezein, vállain és derekán mozgatható lapokból álló pánczélt (Krebschalenpanzer) hord.

Ha azon általános állítás áll, hogy a régi sírköveken nemcsak a halott alakját, testalkatát, ruházatát s fegyverzetét, de arczbani hasonlatosságot is iparkodtak élethűen visszaadni, úgy előttünk áll Csetneki István hasonmása. Hogy pedig az illető művész az arczkifejezés másolatára különös gondot fordított, az abból is látszik, hogy magyarosan kipedert bajuszát is híven visszaadta. Az alak jobb oldalán (heraldice véve) valamivel lejjebb a csetneki család czimere van kifaragva, koronás sisakon egy szintén koronás alak kiterjesztett két kezében halat tart, a czimerpaizs renaissance izlésnek megfelelő alakú, mezején hat pálmalevéllal vagy még inkább pávatollal diszített kettős kereszt látható.

Ezen czimer egészben véve nagyon hasonlít a görgői

templomban (Torna) lévő Bebek György 1421-dik évből származó sírkövön lévő czimeréhez.

Ezen sírkő alakjának kivitele s rajza elég pontos, az alak tetemesen domborodik ki a síkból.

Miután a sírköveken s emlékeken leginkább találjuk a régi ruha viseletet és fegyverzetet, kívánatos lenne, nemzeti régi fegyverzetünk s viseletünk meghatározására és megerősítésére nézve ily alakokat pontosan lerajzolva gyűjteni, vagy mint a nürnbergi germán museum teszi, gipszbe leönteni, s chronologiai rendben valamely csarnokban felállítani.

S hogy erre nézve a jól fentartott alakzatos régi síremlékeinkben mily gazdagok vagyunk, azt minden — hazai műrégészettel csak némileg foglalkozó műkedvelő tudja.

Myskovszky Victor.

Az emberiség kora a legújabb vizsgálatok nyomán.

II.

Vége.

A neolith kornak tartamát megkisértettük főbb vonásokban ismertetni, forduljunk most a palaeolith korszak felé.

Figyelemre méltó körülmény, hogy úgy a czölöpépítészei mint a konyhahulladékok nemcsak az eszközök sajátságai, technikája, de bizonyos állatok tömeges előfordulása által jelt lemeztenek. Amott a sertés és a szarvas túlnyomó száma, itt az ehető kagylók nagy mennyisége és a házi állatok tökéletes hiánya ötlik szemünkbe, a palaeolith korszakban a fauna ismét oly elütő, hogy lehetetlen azt a czölöpépítményekkel és a dán konyhahulladékokkal egykorúsítani. Találkozunk e korban a vastag bundájú s hosszú hajlított agyarakkal felfegyverzett mamuthal, a két tülkű rhinocerossal, a jegesmedve nagyságu barlangi medvével, a 12' hosszú agancsokat viselő óriási gímmel, a vérszopó barlangi oroszlán (*Felis spelea*) s hyánával. Találkozunk mai nap is élő állatokkal, minők az íramgim, a ló, a farkas,

róka stb. és pedig vagy oly módon, hogy az utóbbiak túlnyomó számmal fordulnak elő, s csak néhány kihalt állat csontja található, vagy megfordítva, a kihalt állatok csontjai fordulnak elő leggyakrabban. S így, ha helyes azon elv, miszerint a túlnyomólag kihalt állatfajok csontjaival talált eszközöknek sokkal nagyobb kort kell tulajdonítanunk, mint élő állatok kíséretében előforduló tárgyaknak, későbbieknek kell mondanunk azon barlangokat, hol emberi csontvázak vagy eszközök mellett nagy mennyiségű *iramgim csontokra* bukkantak — s korábbiaknak oly lehelhelyeket, hol mamuth, barlangi medve, óriásgim stb. kihalt állatok csontjai számra nézve túlhaladják az iramgim s más élő fajok csontjait. Az előbbi rovat alá sorolhatók a dorolognei kerület barlangjai: Cro-Magnon, Lengerie, s Le Moustier, továbbá Yonne, Ariège, Arcy, Masd'Azil, a belga Chauvaux a német Schussenries, Hohlenfels (Sehlaben) Schelmeusgraben (Bajor) a morva Byčiskála s egyéb főleg az iramgimcsontok tömeges előfordulása által jellemzett barlangok. A talált csontok vagy késnyomokat mutatnak, vagy a velő végett fel vannak hasítva, s így a mellett tanuskodnak, hogy az állatok a barlanglakó embereknek eledelül szolgáltak. A csontok között törökre, késekre, kalapácsokra, nyilakra, kőmozsarakra akadunk, s ezekből következtethetjük, hogy az emberek életmódja hasonlított a mai sarki népekéhez, kik szintoly eszközöket használnak, szintoly ügyességgel vésnek be alakokat, csont eszközeikbe, mint a la Madelaine barlang lakója ki agyaron bámulatos hűséggel rajzolta a mamuthot, melynek látására Lyell felkiáltott: »ezt csak oly ember rajzolhatta ily pontosan, ki a mamuthot élve látta.«

Több emberi csontszárt sikerült újabb időben e korból feltalálni, nevezetes Cro Magnon-i, melyet Broca tűzetesen tanulmányozott, s véleménye szerint az iramgim vadászok testileg igen kifejlett, erős s magas testalkatu emberfaj lehetett, mely az emberi arányosság és állatias vadság sajátos vegyülete által jelezmetetik. — A csontvázak kora élénk discussiókra szolgáltatott alkalmat. Egyik fél tulságos nagykorúnak mondá, míg a másik az ellenkező végletbe esett. A történeti népek szereplési korába helyezi e csontvázakat Dr. Fraas Oscár, ki az elefánt, a barlangi medve s iramgim nevét a német mythosban

s a régi germán nyelvemlékekben véli feltalálni. Csodálatos, hogy a suttgarti paläontolog képes a legmegnembizhatóbb források egyikének: a hagyománynak fontosságot tulajdonítani. Valamely korszak nagy korának megítélésében, történeti emlékek hiányában, nem számítások, nem tradíciók, de az azota beköveztkezett változások szolgálnak útmutatókul. S ily szempontból mindaddig, míg a traditionál alaposabb érvek nem hozhatnak fel, Lyell s Lubboek véleményeihez csatlakozunk, kik az iramgim-korszakot messze helyezik a jelen mögé, mert az iramgimek Közép-Európából való eltűnése jelentékeny földrajzi s égalji változásokkal van kapcsolatban, mi e kitűnő tekintélyek szerint nem egy század műve.

III.

De vannak még régibb nyomaink is az emberiség korára vonatkozólag.

Midőn Boucher de Perthes a Somme-völgyben Abbeville közelében kétségtelen diluviális időből való rétegekből mamuth, rhinceros s más kihalt állatok csontjaival kőeszközöket emelt ki, ép oly hitetlenül csóválta fejét a világ, mint midőn 13 évvel ez előtt dr. Schmerling Lüttich közelében talált barlangokban u. a. időből való állat- és embercsontokat fedezett fel. De napjainkban midőn a diluvium korából 100-ra menő leleteket vagyunk képesek felmutatni, alig fog találkozni valaki, ki kétségbe merné vonni, hogy mamuth, rhinoceros, barlangi medve csontjaival talált engis-i koponya egykoru ez állatokkal, s hogy az ember már oly időben létezett, midőn folyóink még csak vájni kezdték völgyeiket! Csak a neanderthali koponyáról kétséges volt, valjon a diluvium korból való-e vagy nem. Ma már e nehézségen is túl vagyunk, mert a majom típusra sokban emlékeztető koponya társat kapott e diluviális koru csehországi bruxi leletből, s ma számos folyó üledésvényei rétegeiben a Somme-völgyéhez hasonló kőeszközöket és u. a. állatokat találunk. Az eszközök önálló typussal az u. n. »drift-typus«-sal birnak, minket azonban az eszközök fekvése érdekel leginkább, mert csak így ítélhetjük meg, régiek-e azon

kihalt állatok csontjaival talált eszközök vagy nem. S e czélból tegyük kutatásunk tárgyává a Somme-völgyet, hol Boucher de Perthes annyi érdemeket szerzett magának az emberiség története érdekében. — E völgyben a krétarétegek uralkodók, s a folyót környező dombok ugyan e kőnemből valók. Egy ily dombra felmenve, nagy fensíkot látunk, mely 5'-ra az u. n. fenföldi agyaggal (Limon de Plateaux) van borítva. E termékeny földnem egészen eltakarja a krétát, úgy hogy az csak a domboldalokon, nevezetesen a kimosási helyeken látszik. Leszállva a folyóhoz, mintegy 40' magasságban 20—30' vastag iszappal fedett kavicsréteget (Kieslager) találunk, melyben az említett kőeszközök, mamuth, rhinoceros stb. csontok előfordulnak. Még lejjebb menve 30' vastagságú turfa-telepen állunk, melyet a folyó áthasít, s a folyón túl nygancsak 40' magasságban az említett kavicsrétegekre (Kieslager) akadunk, s így kétségtelen, hogy azok a folyó hajdani medrét jelzik s oly időből valók, midőn a folyó még nem vájta oly mélyre medrét, hanem vizével az egész völgyet betöltötte. Hogy a mainál nagyobb víztömeg hömpölygött a mederben, már csak onnan is következtethető, hogy a kavicsrétegekben nagy kőduczokat találunk, melyeket a víz nem volt képes saját erejéből oda szállítani, de vastag jege igen. Francziaország folyói tehát az év bizonyos szakában keményen voltak befagyva, s ez arra mutat, hogy az égél jóval hűsebb volt a mainál, a mint a sarki faunára emlékeztető állatok is bizonyítják, s a lecsapodások sokkal nagyobbak és gyakoriabbak. — Idővel a folyó mind mélyebbre vájta medrét, nem öntötte el többé a fensíkot, de csakis völgyének partjait, s a mocsarak hátrahagyása által alkalmat nyújtott a tőzegképződésre, midőn végtére már annyira kirágta a talajt, hogy lassított folyása miatt a rombolás művét tovább nem folytathatta, emelni kezdé medrét, s emeli mai napig.

E processus hosszú időket vesz igénybe, csak a turfaképződés oly időt kívánt, mely tizszeresen haladja túl a bibliai 6000 évet. A turfa képződését századonként 3 centimeterre teszik, s így 30' vastag réteg képződésére legalább is 90,000 év kívántatnék. Megengedjük, hogy e szám sok, nem is fogadjuk el e kort, csakis azért hoztuk fel, hogy a Somme-

völgy kivájásának közepére vagy éppen befejezése után tehető turfaképződésből, mely bizonyára igen sok időt vett igénybe, a völgy kiásásának idejét megítélhessük, — s ebből az ember korára következtethessünk, ki akkor már létezett, midőn a folyók még csak megkezdték a nagy munkát. — A diluvium korából egy nagy szárazföldi emelkedésnek és süllyedésnek kétségtelen nyomait birjuk. Az utóbbi tartama alatt Német-hon északi része Irland-, Svéd-, Norvégiának egy része, Németalföld pedig egészen tenger alatt állott. Északról a jeges tenger Sibérián át a Kaspi és Fekete tengerrel függött össze, délről pedig Saharát szintén tenger borítá. Ezt megelőzőleg a nagy kiemelkedés korában, mely a quaternär kornak elejére esik, Angolhon nemcsak határos szigeteivel s Franciaországgal, de Svédhonnal is állott kapcsolatban, midőn Angolország az északi állat- és növényvilággal láttatott el. S mind e roppant időt követelő változásoknak szemtanuja volt az ember, sőt legujabb kutatások több mint valószínűvé teszik, hogy az ember tertiär-korban már létezett. Midőn Lyell néhány évvel ezelőtt »Az emberiség korá«t megírta, megjósolá, hogy rövid idő múlva be lesz bizonyítva, miszerint az ember a miocen korszakban (a tertiär *kor közepe táján) már existált, s erre Abbé Bouregeois Port Leroy mellett harmadlagos kora fővénnyben kőeszközt talál, Tardy pedig Aurillae mellett egy kihalt állat: a *dinotherium* csontja mellett *miocen rétegekben* kőkést.

S így láthatjuk, hogy végtelen idők folytak le, míg az ember a primitiv állapotból a XIX. század műveltségéhez jutott. Nagy küzdelembekerült, de kivívatott! S így meggyőződhetünk, hogy az emberiség koránsem állapodik meg eddigi culturfokozatán, de egy szebb, fényesebb jövőnek néz elébe!

Czirbusz Géza.

A Radvánszky-család régiség gyűjteménye.

A magyar történelmi társulat a múlt szeptember havában tudományos czélú vidéki kirándulását Zólyom megyébe intézven, a Radvánszkyak ősi kastélyát is buvárlatai terévé tette, s csakhamar meggyőződött, hogy a gazdag oklevélkincsen kívül nem jelentéktelen a család régiség gyűjteménye sem, mely a bástyás kastély úgynevezett Rákóczy termében el van helyezve.

A gyűjteményt érme, csont-, agyag- és bronztárgyak, régi butorok, fegyverek, zászlók, képek, könyvek s hasonlók teszik.

Az éremgyűjtemény, melyről mind Zipser, mind Rupp megemlékezik, négy csoportra osztható t. i. római, magyar, személyi és emlékérmekre.

A rómaiakból képviselők: Antoninus Pius, Antonin. Philosophus, Aurelianus, Claudius Gothicus, Commodus, Constantius Chlorus, Constantinus Magnus, Constans, Constantius, Crispus, Decius, Delmatius, Diocletianus, Domitianus, Gallienus, Gordianus III., Gratianus, Hadrianus, Jovianus, Julianus Apostata, Julius Caesar, Maximinus Arment., Maximin. Daza, Maximin. Hercul., Nerva, Philippus Arabi, Probus, Severus, Valeus, Valentinianus, Valerianus, Vespasianus, Vitellius, Titus, Trajanus.

Továbbá: Domna uxor Severi, Faustina Ant. Pii, Faustina Ant. Philosophi, Julia Maesa, Otacilia és Severa Philippi.

A magyar érmekből képviselők: Aba, Albert, András, III. András, IV. Béla, I. Ferdinánd, II. Ferdinánd III. Ferdinánd, I. István, I. József, I. Károly, III. (VI.) Károly, utánszületett László, I. Lajos, II. Lajos, Leopold, I. Mária, Mária Terezia, I. Mátyás, II. Mátyás, Miksa, Péter, Rudolf, I. Ulászló, II. Ulászló, Zápolya János és Zsigmond érmei.

A személyi és emlékérmekből: Apafi, Barcsai, Batthyán Károly, Báthory, Bethlen Gábor, Bocskay, Eszterházy Imre, Hunyady János, Lőcse városa, Migazzy bibornok, Rákóczy Zsigmond, Rákóczy György, Rákóczy Ferencz, Selmecz, Zápolya Zsigmond érmei. Továbbá: Győr visszafoglalására, II.

József házasságára, Bécs felszabadítására, József és Lipót a bányavárosok meglátogatására, Ferencz császár halálára stb. vert emlékérme.

A Rupp által említett Guglinger-féle 1542-ik évi éremre vonatkozólag azonban némi meggondolásunk van.

Felemlítjük, hogy a kéziratárban ily czimű kéziratokra találtunk: *Narratio Sinoptica de Hebraeorum, Graecorum ac Romanorum re nummaria in usum Prolis Nobilissimae ac optimae Spei de Radvan, Nicolai scilicet Antonii et Ladislai, scripta in Opp. Radvan. A. R. S. 1777. a Georgio Lazar.*

E kézirat minden esetre irodalom történeti szempontból érdekes.

A régi csontok, agyagművek és bronzok már az oknál fogva is figyelemre méltók, minthogy mind Zólyommegyében találtattak. Felemlíthetni egy fekete agyagból készült, hatalmas teriméjű barbarkori öblönyt két oldalfüllel, sima pyramidális nyakkal, bordázott hassal és rézsutos sima aljjal. Találtatt Varsányban. Egy másik egészen kezdetleges mivű, szintén kettős fülű s durva vízszintesen húzott vonalokkal és ezeken alkalmazott keresztvonalakkal. Teljesen hasonlít hozzá egy másik nagyobb példány, de falai teljesen simák. Egy fekete agyagu kisebb edény annyiban feltűnő, hogy nyakát körvonal díszítmények ékesítik. Egészen szokatlan művű egy fekete agyagu edény tekert, csavart hassal s hosszú nyakkal. Egy idomtalan füles agyagpohárka ugyancsak barbarkori, mely nem a korongon készült.

A bronzokból legérdekesebbek a spiralis kézvédék.

A kardok, buzogányok, csákányok, kürtök, kengyelvasak, sisakok, balták, lándzsák, vasingek, vadászkések, zászlók és dobok jobbra ujabbkoriak, de tekintve a Radvánszky-család ősiségét, kétségtelen, hogy ezen tárgyak egyikéhez vagy másikához kiváló történeti emlék fűződik. Így például nem érdeketlenek azon borzalmas kinzó eszközök, melyekkel a Radvánszkyak egyik őset, Györgyöt az eperjesi vértörvényszék s illetőleg Caraffa ítélete folytán halálra gyötörték.

Az érczből készült czimertáblák és epitaphiumok azonképp érdekesek. Ezek egyike a következő körirattal bir:

I.C.D.D.M.D.^{DE}. H.I.C.D.D.G.^{DE}. R—I: SZE: P.C.C.G.E.A.S.
C.R.M.C.M.^{ET}. P.R.S.H.G.C.R.V.*

Vagyis: Illustrissima Comitissa Domina Domina Maria Drugeth de Homonna, Illustr. Comitis Domini Domini Georgii de Rimaszécs Perpetui Comitis Comitatus Gömöriensis Equitis Aurati Sacrae Caesariae Regiae Majestatis Cubiculariorum Magistri et Partium Regni Superioris Hungariae Generalis Capitanei R. V.

Elöl családi czimer látható. Az egyik tojásdad alakú.

Egy másik czimer, közepén kétfejű fekete sassal, alúl koronával, a köriraton e betűket láttatja:

I. C. G. Z. D. R. S. — ANNO · DNI · 1625.

Vagyis: Illustrissimus Comes Georgius Zech de Rima-Széts. Anno Domini 1625.

Egy harmadik a következő feliratot tartalmazza:

ILLVSTRISSIMVS COMES
GEORGIVS SZECH DE RIMA SECZ SVPREMVVS AC
PERPETVVS COMES COMITAT GEÖMÖRIENSIS
ARCIVMRANI BALOG ETC... AA. CV-
BICVLARIOR. REGIUM PER HVNGARIÄ MAGISTER AE-
QVES AVRATVS SACRÆ CÆSARIÆ REGIÆ...
CONSILIARIVS ETC OCCISVS SVB ARCE BALOG
DIE I. SEPTEMBRIS. ANNO 1625. VIXIT
ANNOS XXXXVII.

Egy czifra szegélyű óntáblán e felirattal találkozunk:
APOCAL. XIV. VER. XIII.

BEATI MORTUI QUI IN DNO MORIUNT. AMODO
ETIÄ DICTI SPRVS UT REQUIESCAT ALABORIBUS
SUIS OPERAE NI ILLORV SEQUUNT. ILLOS.

HAC, EGO QUAE QUONDAM COMES (HEU) ZÉCSIANA TRISTES SOEP EDEDI DEVOTO PECTORE

MARIA

PLACTVS

DRUGETH HO^{MONNAI} DUMNOMINE CLARA

EXSTIMULANS, CHRM, VOCE GEMEN MEUM

FUI

CLAUDOR IN ANGUŒTA POST FATA NOVISSIMA

INGREDIOR TERRAE GRATAS JAM LAETA

TUMBA

PLATEBRAS

NIL MÓROR, HIC PLACIDE NAM RECUBARE

LAETIOR AD CHRISTI, MOX ORITURA

LICET

TUBAS

AC, LICET HOC ANTROPROSTRATO CORPORE
CONDAR
LIBERAT IN COELO SPIRITUS ASTRA
TENET

QUIS QUIS ES, UT MECUM COELOS CONSCENDERE
NECNON
—
IN DNO VALEAS, VIVERE DISCE MORI

APOCAL: ULT: VER: XX.

VENI DOMINE JESU: ETIAM VENI CITO AMEN.

Felette érdekesek a régi butorok. Itt van többi közt *Wesselényi Ferencz* nádor és *Széchy Mária* ágya. Amaz igen díszes művű, melynek mennyezete négy csavart művű oszlopon nyugszik. E mennyezet csúcsát allegorikus nőalak díszíti. A láb- és fej-oldalokon nagyszerű faragású fadíszek alkalmazvák, az oszlopokat fejek tartják s rájuk leveles virágkelyhek fektetvék, melyekből az oszlopok kimerednek. Maga a sötétkék alapszínű ágy felette széles de feltűnően alacsony. Közepett a fejdoldalon allegorikus szárnyas fő látható, míg a többi részek domborművekkel vannak díszítve, különben az egész dúsan meg volt aranyozva; valamennyi lábát négy gerezdes golyó képezi. A mennyezet belső fala négy mezőnyre van osztva. Az egyik mezőnyben Potifár neje és József esete van ábrázolva, alatta e felirattal: HÆC NON VOS MOVEAT LASCIVO FOEMINA VULTU QVÆ FÆDO TANTUM FLAGART (igy) ADULTERIO: Sed Josef potius, casto qui pectore firmus,

Jam molles potis est vincere blanditias.

A felirat két oldalán gyümölcsdecoratio.

E mezőnynyel szemben a láboldalon meztelen nő bíboros sátorban, mögötte Eros nyíllal, alatta pedig e versszak.

NOS DABIMUS QVOD AMES ET PVLCHRAE FILIA LEDAE

IBIT IN AMPLEXUS PVLCHRIOR IPSA TVOS

A mezőny felett ugyancsak szárnyas fő, a felirat két oldalán gyümölcsdecoratio.

A jobb hosszoldalon levő mezőny kertet láttat, melyben eg holtan összerogyott férfin van, jobb oldalából vér özönlik ki, mögötte pedig nő áll, a tört szívébe mártva. Az egész előálítja a szerelmi tragédiát sejtet. A képet két oldalról szárnyas angyalok veszik körül, kezökben palmaágat tartva. A rajz alatt olvasható:

PYRAMVS INVENIENS MACVLATAM SANQVINE VESTE

Ipsē sibi proprio perforat ense latus

Hunc simul ac Thisbe videt hic, ait, hic quoque mucero

Me perimat, quo tu vita perempta jaces.

Ismét a mezőnynyel szemben egy másik kerti tájék, ebben egy férfit, ki magát meglátja a habokban. A felirat ez:

CUM PROPAM VIDIT SPECIEM NARCISSVS IN UNDIS

Ardere insano coepit amore sui ~

Scilicet Hoc homines vitis plerumque laborant

Ut placeat nimium quilibet ipse sibi.

A nádor ágyánál sokkal egyszerűbb s kevésbbé nagy Széchy Máriáé. Ez is mennyezetes. A mennyezet négy egyszerű oszlopon nyugszik, vászonból készült s belül festett angyalokkal van díszítve. Az egész mű különben egyszerű fából készült s dombor rajzokkal van ellátva.

Igen díszesek a teremben levő szekrények. Egyik állítólag Tökölyi Imrée s felső szegélyzetén e versszakkal bír.

A ballapon:

Epotianus.

Prudentissimus atque ornatissimus Cellarius et
Inspector Generalis omnium doliorum vino plenorum
Pocula magnavolens ego dulcia Vina corono

Dum mihimet prompta fundo falerna manu

Exhilarant mentem rubicundi munera Bachi

Ergo etiam Vino membra sepulta meo.

A közép lapon:

TABACO PHILUS

Subtilissimus ac famosissimus fumi de herba Nicotiana
praeco, haurio et propono tabacophilus

Pinguescant madido tetri nidore Pennates

Flagret et exciso festa culina jugo

Sint quibus haud spreto fument repetita falerno

Pocula per solidos continuata dies.

Una suis nostram nicotia pascit orexin

Lautitiis vitae sola futura satis

Vita quid est hominis, quid vivere? Vescier aura

Sic nobis pretio vita minore venit.

A jobb lapon:

Eximius et artificiosus Praefectus nec non moderator
omnium culinarum Crassipompus.

Praeparo quanto aliis lautissima fercula semper

Oblitus potero non tamen esse mei

Tunc ego puls aequo stomachi penetralia reple

Quilibet in mundo proximus ipse tibi.

E szekrény igen nagy s igen gazdagon van aranyozva. Alól berakott mozaik művü. Felül üveges szekrénynyel bír, aranyozott belső hátfallal és czimerrel.

Ennél azonban még díszesebb a Zólyomi várból ide került másik szekrény. Két oldalán s közepén corinthiai oszlopok állanak, a két ajtótábla arany szegélyzetű s négy mezőnyre osztott; alul két fiók van alkalmazva, míg felül faragványokkal és czimerrel van díszítve. Párja állítólag Körmöczön van.

Eeltűnő szépségű két faszék faragványokkal és berakott faművel.

Egy fából készült czukordoboz a XVI. századból való. Belül részekre van osztva s alul három golyólábon áll. Kívül vörös szegélyzetű s a két szegély között virágdísz húzódik el. A fedél szinte festett virágdíszű s rajta papírezédulán a számok: 1560.

Későbbi, de amannál érdekesebb egy XVII-ik századbeli ón kancsó e felirattal:

GEORIVS (igy) — SERATORIS
GREGORIVS — OSWALT.

Közepén kerek czimer s benne ezen évszám: 1634.

A kanna nagy és fedéllel bír.

A régi képek, melyek a falon függnek, jobbra történeti személyekre vonatkoznak. Nevezetesen itt van Vay Ádám kurucz vezér és neje (született Zay) arczképe. Továbbá Bethlen Gáboré, Zrinyi Ilonáé, Zrinyi Péteré, Rákóczyé és két fiáé, Giskra cseh vezéré, Luther Mártoné stb.

Egyik oldaszekrény egész pipagyűjteményt foglal magában s érdekesek a Tökölyi czimmerrel ellátott pipák.

A vas-záru erős vas-ládák sem mindennapiak. Egy pléh-láda felül e számot tünteti fel: 1704.

Az udvar felé nyíló ajtó melletti kis szekrényke számtalan apróságot tartalmaz. Itt láttunk többi közt 4 db. metszett kövü római gyűrűt, míg egy lakattal elzárt állkapocs fájdalmasan emlékezteti a jelenkor emberét az elmúlt régi jó időkre.

Ortvay Tivadar.

Egyveleg.

56. *Rómából írják*, hogy egy etrusk sírban Cervetri határában terracotta táblákon érdekes festvényekre akadtak; ezen táblák a sír belsejének díszítésére szolgáltak. A kőzet nedvessége miatt nem közvetlenül a kőre történt a festés mint Cornettában, hol a tuff egészen száraz volt, hanem égetett agyagból készült táblákra. A compositio minden táblán ugyanaz: éjjeli jelenetek két sphynxsel, melyek hatalmas szárnyakkal ellátva s egymásra nézve szemközt fekszenek; fejük felett egy 15 centimetryi széles szalag vonúl, melyen egymásba visszatérő vonalak mind meg annyi kört képeznek.

57. *Régészeti lelet a Fertőtavában.* Folyó évi június 18-án Gróf Széchenyi Béla, Gróf Erdődy György és érdemdús régészünk Paur Iván társaságában a Fertőtavának kiszáritott medrében egy kirándulást tévén, ez alkalommal ott ásatásokat tétetett, s számtalan agyag-edény és urna darabokra valamint egy kovaszilánkra- és egy szép serpentin-szekerczére akadt. Ennek következtében Gróf Széchenyi Béla elhatározá, hogy a Fertőtavának azon területén mely birtokához tartozik, rendszeres ásatásokat fog eszközölni.

37. Assissiben sz. Ferencz templomát restaurálni fogják. Az alttemplomban több rendbeli régiséget fődöztek fel. Egy oltárnak szétrepedése következtében nevezetes márvány emléket találtak, melyen Orsini két térdelő angyal közt fekszik; az emlék mögött Giottino által festett falkép látható, a szűz a gyermekkel sz. Ferencz és sz. Miklós közt. Sz. János kápolnájában más oltár eltávoztatván ugyan is a szűz képe sz. Ferencz és keresztelő János közt jelent meg oly ép állapotban, mintha a képen megnevezett Lorenzetti Péter csak ma nap volna.

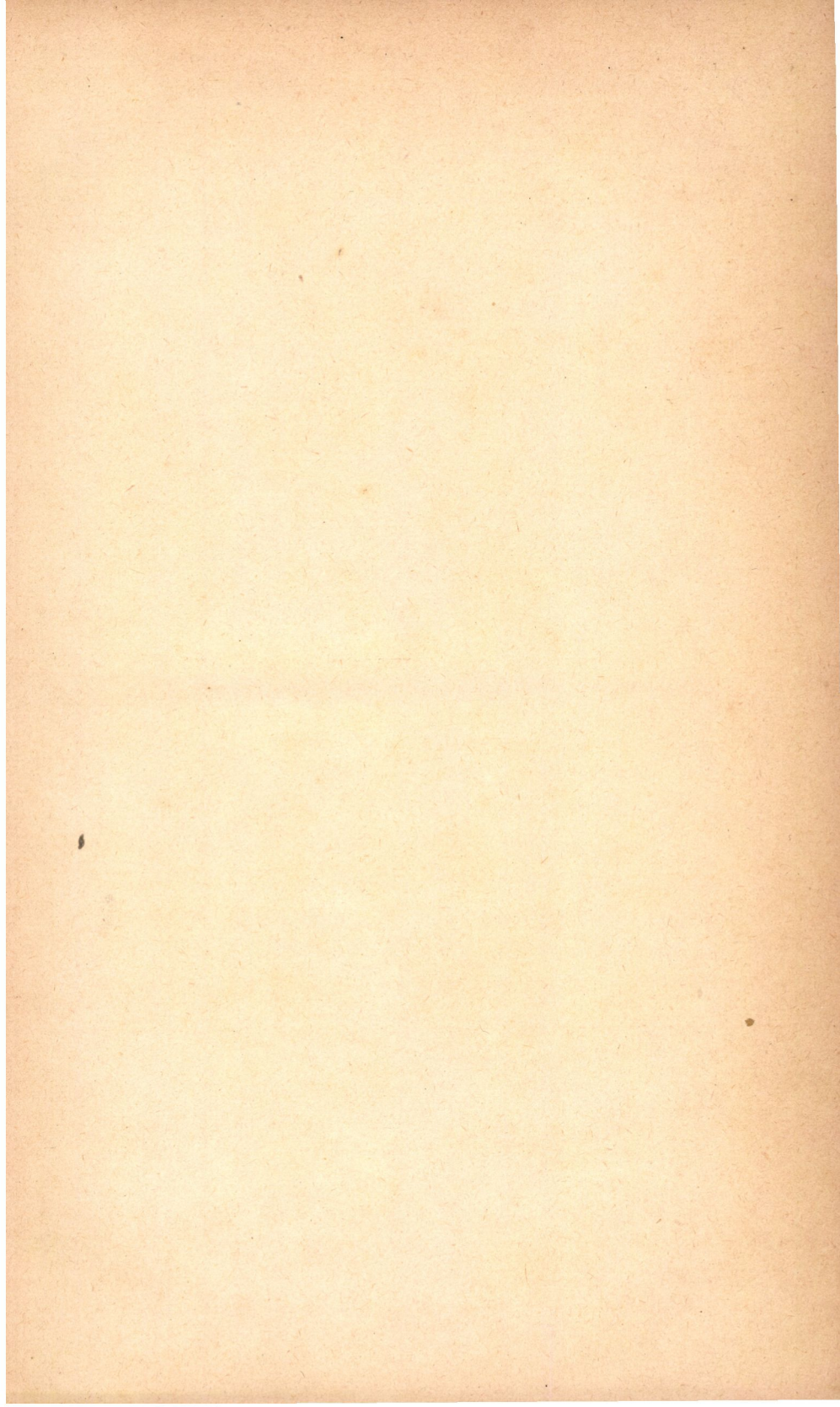

Tartalom: A csetneki középkori műemlékek rövid ismertetése. — Az emberiség kora a legújabb vizsgálatok nyomán. — A Radvánszky-család régiséggyűjteménye. — Egyveleg. —

Budapesten, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

X F 79